

ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ РОЗВИТКУ ПРИВАТНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ: ОСВІТНІЙ ВИМІР

МАТЕРІАЛИ
XV Всеукраїнської
науково-практичної конференції

(м. Полтава, 5 червня 2026 року)

Полтава 2026

ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ (ПУЕТ)

*Присвячено 65-й річниці
Полтавського університету
економіки і торгівлі*

**ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ
РОЗВИТКУ ПРИВАТНОГО ПРАВА
В УКРАЇНІ: ОСВІТНІЙ ВИМІР**

МАТЕРІАЛИ
XV Всеукраїнської
науково-практичної конференції

(м. Полтава, 5 червня 2026 року)

**Полтава
ПУЕТ
2026**

УДК 341.9(477):37
Т65

*Розповсюдження та тиражування без
офіційного дозволу Полтавського універси-
тету економіки і торгівлі ЗАБОРОНЕНО*

Редакційна колегія:

Г. В. Лаврик, д-р юрид. наук, професор, завідувач кафедри право-
знавства Полтавського університету економіки і торгівлі;

О. О. Кульчій, канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри право-
знавства Полтавського університету економіки і торгівлі.

Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні:
Т65 освітній вимір : матеріали XV Всеукраїнської науково-практич-
ної конференції (м. Полтава, 5 червня 2026 р.). – Полтава : ПУЕТ,
2026. – 408 с. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – Текст укр.
мовою.

ISBN 978-966-184-496-3

У збірнику містяться матеріали наукових праць учених, здобувачів вищої освіти, присвячені розвитку приватного права в Україні в загальнотеоретичному, галузевому (цивільстичному) та педагогічному вимірах цього процесу, взаємодії приватного та публічного права, публічно-приватному партнерству.

Розраховано на здобувачів вищої освіти, аспірантів, науково-педагогічних працівників, науковців, публічних службовців і фахівців гуманітарного профілю.

УДК 341.9(477):37

Матеріали друкуються в авторській редакції мовою оригіналів.

*За виклад, зміст і достовірність матеріалів
відповідають автори та наукові керівники.*

ISBN 978-966-184-496-3

© Полтавський університет
економіки і торгівлі, 2026

СПІВОРГАНІЗАТОРИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Полтавський університет економіки і торгівлі

Львівський торговельно-економічний університет

Київський університет права НАН України

**Полтавський регіональний центр
підвищення кваліфікації**

ЗМІСТ

Вітальне слово учасникам конференції ректора Полтавського університету економіки і торгівлі.....	13
---	----

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Білокінь Р. М.

Публічна відповідальність як інструмент забезпечення належного врядування	16
--	----

Дерев'янко Б. В.

Застосування прецеденту у господарському процесі України в умовах зближення правових систем та імплементації Acquis Європейського Союзу	19
---	----

Захарченко П. П., Короткий В. А.

Людвіг Гьотц про «Руську Правду» як правову дійсність кінця VIII – початку IX ст. ст.: огляд окремих доказів німецького вченого.....	23
--	----

Короєд С. О.

Проблеми застосування Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача»	28
--	----

Лаврик Г. В.

Правомірна заборона політичної діяльності на шляху від войовничої демократії як обороноздатної демократії до правдивої демократії.....	32
--	----

Мірошниченко М. І.

Концепція Всеукраїнського наукового центру з розвінчання постулатів парадигми «руського мира» та забезпечення континуїтету української політико-правової традиції.....	38
--	----

СЕКЦІЯ 1. ПРИВАТНЕ ПРАВО В УКРАЇНІ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ

Гладкий С. О.

Взаємодія права, моралі та релігії: історичні закономірності у фокусі проблеми доброчесності юристів	41
---	----

Ніколенко Л. М.

Європейські стандарти захисту прав кредиторів
у процедурах неплатоспроможності фізичних осіб:
перспективи імплементації в законодавство України.....45

Горбань О. В.

Багаторівневість розвитку приватного права51

Клещенко Н. О.

Забезпечення доступу до правосуддя в умовах
воєнного стану: теоретико-правовий вимір
функціонування правової системи України.....57

Львова О. Л.

Реалізація права на життя і гідність людини
в умовах біомедичних технологій61

Слоньовський М. В.

Еволюція принципів приватного права в Україні
в контексті розвитку сучасної правової доктрини69

Тарахонич Т. І.

Новелізація законодавства як складова його удосконалення.....72

Орел В. А.

Рациональність та емоційний чинник
у юридичній аргументації76

Дарчик Д. С.

Актуальні питання структури норми права.....82

Коржинський Р. В.

Принцип диспозитивності в приватному праві України:
теоретичні проблеми та межі його реалізації.....85

Коржинський Р. В.

Вплив європейського права на розвиток
принципів приватного права України90

Макогон А. О.

Правозастосовча діяльність: поняття та ознаки.....95

Терещенко Д. Д.

Правове закріплення та практична
реалізація принципу рівності.....99

Шульгіна Д. О.

Перспективи розвитку принципів права
в умовах сьогодення в Україні 104

СЕКЦІЯ 2. РОЗВИТОК ПРИВАТНОГО ПРАВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ГАЛУЗЕВИЙ (ЦИВІЛІСТИЧНИЙ) РАКУРС

Давлатов Ш. Б.

Гармонізація цивільного законодавства..... 113

Кульчій О. О.

Правова природа електронних агентів у договірному праві..... 115

Ватула О. М.

Дотримання принципу «найкращих інтересів
дитини» при позбавленні батьківських прав
в умовах воєнного стану в Україні 119

Горпинич Л. І.

Євроінтеграційний вимір спадкових
правовідносин в Україні..... 124

Бандурін В. В.

Колізійне регулювання шлюбу та розірвання шлюбу
з іноземним елементом в умовах вимушеної міграції..... 129

Білокінь І. В.

Особливості спадкування цифрового майна 132

Говтва М. Є.

Особливості правового регулювання договору
оренди майна в умовах воєнного стану в Україні..... 137

Говтва М. Є.

Захист прав споживачів у сфері надання онлайн-послуг 140

Горбатенко В. С.

Виконавче провадження в Україні: сутність,
структура та проблема ефективності 143

Йолкін Д. Є.

Договори щодо здійснення кредитно-
розрахункових операцій в Україні 147

Йолкін Д. Є.

Договори щодо розпорядження майновими
правами інтелектуальної власності 151

Касинець Д. Д.

Принцип рівноправності сторін в цивільному процесі 154

Крець А. С.

Актуальні питання класифікації юридичних фактів
у сімейних та цивільних правовідносинах 157

Матюхін М. А.

Можливості удосконалення норм цивільного
кодексу України щодо захисту права власності 162

Овчаренко Д. С.

Ознаки зловживання цивільним
правом та проблеми їх визначення 165

Павлій М. А.

Транскордонні сімейні спори в умовах режиму
тимчасового захисту в ЄС: нові колізійні
виклики для правової системи України 168

Павлій М. А.

Колізійно-правове регулювання транскордонного
обігу цифрових активів: перетин міжнародного
приватного права та права інтелектуальної власності 171

Пасічко С. В.

Алгоритмічне утримання як інноваційний
спосіб забезпечення виконання зобов'язань
у цивільному праві України 173

Поспілько М. В.

Проблеми реалізації права власника на
витребування майна з чужого незаконного володіння
після закінчення строку тимчасового користування 176

Поспілько М. В.

Відповідальність підрядника за недоліки роботи:
судова практика та шляхи захисту прав замовника 180

Сахно В. О.

Вплив воєнного стану на виконання
цивільно-правових зобов'язань 184

Соломін С. А.

Цифрові активи як об'єкт приватноправових відносин 188

Степаненко Б. О.

Застосування принципу найтіснішого зв'язку в договірних
зобов'язаннях за відсутності вибору права сторонами
(ст. 4 закону України «Про МПП»)..... 195

Уманець К. А.

Цивільно-правові засади здійснення кредитних
та розрахункових операцій банками України 198

Уманець К. А.

Проблемні питання правового регулювання договорів
найму та позижки у цивільному праві України 201

Федорінова Є. С.

Цивільно-правові гарантії захисту прав
дитини при її усиновленні..... 204

Чубенко А. Д.

Проблеми поновлення строку для прийняття спадщини 211

Чубенко А. Д.

Відшкодування моральної шкоди
у цивільному праві України 215

Шарапанівська Р. В.

Особливості правової природи спадкового договору 219

Ятло Д. В.

Цивільно-правова відповідальність
за порушення зобов'язань 223

СЕКЦІЯ 3. ВЗАЄМОДІЯ ТА ВЗАЄМОПРОНИКНЕННЯ ПРИВАТНОГО ТА ПУБЛІЧНОГО ПРАВА. ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО

Козюра І. В., Стрюк А. М.

Стратегічне планування на місцевому рівні
як інструмент розвитку громад.....228

Шаульська Г. М.

Реформування системи публічного управління233

Голець В. В.

Роль публічного права та міжнародних
стандартів у націєтворенні в Україні236

Могиль О. О., Вельган О. О.

Баланс публічних та приватних інтересів у податковому
праві: концептуальні засади та механізми гармонізації239

Могиль В. О., Родченко Л. М.

Приватне та публічне право як парні юридичні
категорії: теоретико-правовий аналіз247

Петренко Г. О., Іськова О. О.

Оскарження рішень органів фінансового контролю
розпорядниками бюджетних коштів: практичні аспекти252

Родченко І. Ю., Несух Л. М.

Принцип поєднання приватних та публічних
інтересів у цивільному праві258

Устюжанінова О. Т., Тіхонов А. М.

Баланс приватних і публічних інтересів у правовому
регулюванні антикорупційного комплаєнсу в Україні266

Сурма А. С.

Суб'єкт екологічної безпеки та суб'єкт забезпечення
екологічної безпеки: кореляційний зв'язок274

Казімірова О. Л.

Делегування державних повноважень
і повноважень органів місцевого самоврядування.280

Скиданчук Ю. О.

Захист постраждалих від збройного
конфлікту на підконтрольній території.....284

Антонова С. С.

Еволюція системи соціального забезпечення в Україні290

Антонова С. С.

Роль соціального забезпечення в сучасній державі295

Білокінь І. В.

Помилка в кримінальному праві:
поняття та правове значення299

Вдов А. В.

Примусова праця та трудова експлуатація: межа між
трудовим правопорушенням і кримінальним злочином303

Вісич Є. В.

Міжнародний захист прав людини в контексті
російсько-української війни309

Власенко Д. Ю.

Держава як суб'єкт відповідальності за незаконний арешт
громадян під час здійснення досудового розслідування314

Гуменнік І. Р.

Особливості пенсійного забезпечення
окремих категорій громадян318

Дворжецька А. А.

Туристичний збір як джерело формування
місцевих бюджетів: порівняльно-правовий аспект.....322

Доронін С. А.

Соціальний захист поліцейських.....326

Доронін С. А.

Пенсійне забезпечення поліцейських331

Зеленська М. В.

Сучасний стан, виклики та перспективи
реформування солідарної пенсійної системи
України в умовах демографічної кризи335

Йолкін Д. Є.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування
у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності338

Йолкін Д. Є.

Особливості функціонування солідарної
пенсійної системи в Україні341

Лучіцька В. О.

Правові аспекти оподаткування платників
єдиного податку третьої групи344

Макарчук В. М.

Військовий збір: проблеми правового
статусу та цільового використання коштів348

Матюхін М. А.

Сучасні проблеми розвитку пенсійного права в Україні.....352

Нос А. О.

Податкова система України та держав-членів ЄС
(порівняльний аналіз)356

Піскун В. В.

Захист права власності іноземних інвесторів в Україні363

Поспілько М. В.

Матеріальна відповідальність держави за затримку соціальних
виплат в умовах воєнного стану: баланс між «форс-мажором»
держави та правом людини на гідний рівень життя369

Сокоренко Н. В.

Загальнообов'язкове державне соціальне
страхування в Україні: еволюція, сучасний
стан та перспективи реформування373

Стоян К. І.

Порушення трудової дисципліни: типові порушення,
заходи застосування, ступінь суворості375

Філімоненко П. Р.

Перспективи реформування фондів соціального страхування
у сфері реалізації права на соціальне забезпечення379

Чубенко А. Д.

Захист прав жінок і дітей від насильства в умовах воєнного стану: національні механізми гарантування безпеки та міжнародно-правові інструменти захисту382

Шановал С. Ю.

Соціальна підтримка сімей, які усиновили дитину: правові аспекти та порівняльний аналіз з допомогою при народженні384

Шановал С. Ю.

Система соціального захисту поліцейських та військовослужбовців: порівняльна характеристика387

СЕКЦІЯ 4. ВИВЧЕННЯ (ВИКЛАДАННЯ) ПРИВАТНОГО ПРАВА У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Червякова О. В.

Новітні підходи щодо особливостей викладання приватного права у системі юридичної освіти України390

Несух Л. М.

Міждисциплінарні методики викладання приватного права у трансформації юридичної освіти394

Червяков Д. В.

Цифровізація приватноправових відносин як сучасний напрям розвитку приватного права України401

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО УЧАСНИКАМ КОНФЕРЕНЦІЇ РЕКТОРА ПОЛТАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ

Шановні учасники конференції, колеги та гості!

Прийміть найщиріші вітання з нагоди відкриття XV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні: освітній вимір». Захід став традиційним для наукового середовища й об'єднав теоретиків та практиків з Полтави, Києва, Харкова, Дніпра, Одеси, Хмельницького, Чернігова та інших міст України.

Важливо, що в умовах повномасштабної війни російської федерації проти України представники різних наукових та освітніх осередків дедалі активніше включаються у створення соціально-правової реальності, що знаходить свій прояв у вирішенні питань ефективності механізмів захисту прав і свобод людини, здатності не лише реагувати на події, що стосуються виживання, безпеки, стабільності функціонування публічної влади, але й попереджати їх, спираючись на правові знання, ціннісні орієнтири та переосмислення ролі кожного у суспільстві і державі.

У цьому контексті організатори конференції розподілили тези наукових доповідей, повідомлень за політематичними напрямками(секціями): «Приватне право в Україні: загальнотеоретичні та історичні аспекти», «Розвиток приватного права в сучасній Україні: галузевий (цивілістичний) ракурс», «Взаємодія та взаємопроникнення приватного та публічного права. Публічно-приватне партнерство», «Вивчення (викладання) приватного права у закладах вищої освіти України», що засвідчує прагнення обговорити не лише теоретичні аспекти приватного права, але й знайти відповіді на нагальні практичні питання, породжені реаліями війни та глобальними викликами сучасності.

Висловлюємо щирю подяку всім учасникам конференції, авторам, які продемонстрували зацікавленість проблематикою приватного права, серед якої:

- захист прав людини в умовах збройного конфлікту та окупації. Це питання набуває особливої гостроти в контексті масо-

вих порушень прав людини на тимчасово окупованих територіях України;

- правові механізми відновлення прав постраждалих від війни, включаючи питання репатріації та компенсації збитків. Ми маємо розробити ефективні інструменти для захисту прав тисяч депортованих громадян, у тому числі дітей, забезпечити справедливу компенсацію тим, хто втратив майно чи здоров'я внаслідок агресії;

- зміна господарського законодавства стосовно форм управління майном. Ми маємо переосмислити багато усталених підходів у світлі нових реалій господарської діяльності та запропонувати інноваційні підходи до розвитку приватного права;

- баланс між приватними правами та суспільними інтересами в умовах війни та післявоєнної відбудови. Ми повинні знайти оптимальні правові механізми, які дозволять захистити права кожного громадянина, одночасно забезпечуючи інтереси національної безпеки та відновлення країни;

- освітній потенціал приватного права. Особливу увагу варто приділяти питанням новітніх підходів, міждисциплінарних підходів вивчення (викладання) приватного права здобувачам правничих спеціальностей у закладах вищої освіти України, формування їх правової свідомості в умовах постійних змін та глобальних викликів.

Переконаний, що ваші дискусії, змістовні діалоги та пропозиції стануть важливим внеском у розвиток правової науки та практики. Вони допоможуть не лише в теоретичному осмисленні актуальних проблем, але й у формуванні конкретних правових механізмів для захисту прав кожного громадянина України та відновлення справедливості. Результати нашої конференції мають стати основою для майбутніх законодавчих ініціатив, які дозволять Україні не лише вистояти у цій війні, але й побудувати справедливе, демократичне суспільство, засноване на верховенстві права.

Особливо хочу підкреслити важливість участі в конференції молодих науковців та здобувачів вищої освіти. Ваш свіжий погляд та нестандартні ідеї є надзвичайно цінними для щорічного динамічного зростання правової науки. Ви – майбутнє україн-

ської юриспруденції, і саме вам належить розвивати та впроваджувати ті ідеї, які будуть напрацьовані під час конференції.

Бажаю учасникам конференції плідних та конструктивних дискусій, творчого натхнення. Нехай ваші ідеї та пропозиції стануть основою для майбутніх законодавчих ініціатив та правових реформ, які наблизять нас до перемоги та розбудови справедливого суспільства. Впевнений, що спільними зусиллями ми зможемо знайти відповіді на найскладніші питання та закласти фундамент для розвитку українського приватного права у повоєнний період.

Дякую за вашу участь та відданість справі розвитку українського права. Ваша робота має величезне значення не лише для України, але й для всього демократичного світу, який сьогодні з надією дивиться на нашу країну.

*Ректор Полтавського університету економіки і торгівлі
доктор історичних наук, професор Олексій НЕСТУЛЯ*

ПУБЛІЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОГО ВРЯДУВАННЯ

Білокінь Руслан Михайлович,

*д-р юрид. наук, доцент, професор кафедри правознавства
Полтавський університет економіки і торгівлі*

У нинішній парадигмі публічного управління належне врядування розглядається як базова умова демократичного розвитку держави та ефективного функціонування публічної адміністрації. Серед фундаментальних принципів належного врядування особливе місце займає публічна відповідальність, яка забезпечує підзвітність суб'єктів владних повноважень перед суспільством та створює інституційні передумови для підвищення довіри громадян до держави. У сучасній теорії та практиці публічного управління концепція належного врядування посідає центральне місце серед інструментів забезпечення демократичного розвитку держави. Протягом останніх років відбувається переосмислення ролі публічної відповідальності у функціонуванні органів влади. Якщо раніше відповідальність розглядалася переважно як наслідок правопорушення або недотримання встановлених процедур, то сьогодні вона дедалі частіше трактується як комплексний механізм забезпечення ефективності, прозорості та результативності державного управління.

Актуальність проблеми зумовлена необхідністю адаптації української системи публічного управління до європейських стандартів, підвищення довіри громадян до державних інституцій та забезпечення стійкості публічної адміністрації в умовах післявоєнного відновлення. У науковій літературі публічна відповідальність трактується як комплексний механізм правового, організаційного та суспільного впливу, спрямований на забезпечення відповідності діяльності органів публічної влади вимогам законності, ефективності, прозорості та доброчесності. Концепція відповідальності еволюціонувала від вузького розуміння юридичної відповідальності до багаторівневої системи accountability, яка включає політичну, адміністративну, фінансову, професійну та соціальну відповідальність.

У науковому дискурсі останніх років значну увагу приділено питанням accountability, public governance, public value та institutional capacity. У документах OECD і SIGMA відповідальність розглядається як одна з базових характеристик сучасної публічної адміністрації. Водночас у вітчизняній науці все ще переважають підходи, які пов'язують відповідальність переважно з юридичними наслідками діяльності посадових осіб.

Недостатньо дослідженим залишається питання про місце публічної відповідальності в системі належного врядування та її вплив на інституційну спроможність держави.

Сучасне розуміння належного врядування базується на принципах відкритості, участі громадян, підзвітності, верховенства права, ефективності та доброчесності. При цьому відповідальність виступає своєрідним інтегратором усіх зазначених принципів.

Публічна відповідальність не обмежується юридичною відповідальністю посадових осіб. Вона включає політичну, адміністративну, фінансову, етичну та суспільну відповідальність. У такому контексті відповідальність стає механізмом, через який забезпечується зв'язок між суспільними очікуваннями та управлінськими рішеннями. Відповідальність виконує функцію інтегратора інших принципів належного врядування. Прозорість без відповідальності не гарантує належної поведінки посадових осіб; участь громадян без механізмів реагування на результати такої участі втрачає практичну цінність; верховенство права потребує ефективних інструментів притягнення до відповідальності за порушення законодавства. Саме тому публічна відповідальність є системоутворюючим елементом моделі good governance.

Особливе значення має розмежування понять responsibility та accountability. Перше характеризує покладений обов'язок діяти належним чином, друге – необхідність пояснювати, обґрунтовувати та відповідати за результати діяльності. Саме тому в сучасній науці публічного управління категорія accountability дедалі частіше розглядається як центральний елемент належного врядування.

Значний вплив на розвиток сучасних підходів до відповідальності здійснила цифрова трансформація держави. Поява електронного врядування, відкритих даних та цифрових платформ змінила характер взаємодії між державою та суспільством. Сьогодні громадяни отримали можливість здійснювати постійний моніто-

ринг діяльності органів влади, що зумовлює формування нової моделі цифрової підзвітності.

У сучасних умовах відбувається поступовий перехід від procedural accountability до performance accountability. Традиційний контроль за дотриманням процедур уже не забезпечує належної якості державного управління. Натомість оцінці підлягають результати публічної політики, ефективність використання ресурсів та рівень задоволеності громадян.

Науковий інтерес становить також взаємозв'язок між відповідальністю та інституційною спроможністю. Чим ефективніше функціонують механізми відповідальності, тим вищою є здатність державних інституцій до реалізації публічної політики, управління ризиками та забезпечення стійкості суспільного розвитку.

Для України проблема набуває особливої актуальності в контексті європейської інтеграції. Виконання критеріїв членства в Європейському Союзі потребує посилення прозорості діяльності органів влади, розвитку механізмів парламентського та громадського контролю, удосконалення системи стратегічного планування та оцінювання результативності державної політики.

У зв'язку з цим доцільно розглядати публічну відповідальність як інтегративний механізм належного врядування, який забезпечує реалізацію принципів відкритості, доброчесності, ефективності та орієнтації на суспільний результат.

Публічна відповідальність у сучасних умовах трансформується із засобу контролю за діяльністю органів влади в інструмент забезпечення інституційної спроможності держави. Вона виступає інтегративним механізмом реалізації принципів належного врядування та забезпечує взаємозв'язок між державою і суспільством.

Публічну відповідальність доцільно розглядати не лише як принцип діяльності органів влади, а як самостійний управлінський інструмент забезпечення належного врядування. Її функціонування повинно базуватися на поєднанні трьох взаємопов'язаних компонентів: прозорості прийняття рішень, обов'язковості звітування про результати діяльності та наявності дієвих механізмів реагування на порушення стандартів публічного управління.

Пріоритетними напрямками посилення публічної відповідальності є розвиток цифрової підзвітності, впровадження оціню-

вання результативності діяльності органів влади, удосконалення парламентського та громадського контролю, розширення інструментів відкритих даних, а також розвиток механізмів залучення громадян до формування та моніторингу публічної політики. Публічна відповідальність є одним із ключових інституційних механізмів забезпечення належного врядування. Її значення полягає у формуванні стійкого зв'язку між владою та суспільством, підвищенні ефективності державного управління, запобіганні корупції та забезпеченні легітимності управлінських рішень. В умовах європейської інтеграції України саме розвиток сучасних механізмів відповідальності має стати одним із стратегічних напрямів модернізації системи публічного управління.

Список використаних джерел

1. Куйбіда В. С. Публічне управління та адміністрування в Україні. Київ, 2021.
2. Петрос О. М. Інституційна спроможність публічного управління. Київ, 2022.
3. OECD. Public Administration in Ukraine. Paris : OECD Publishing, 2024.
4. Bovens M., Goodin R., Schillemans T. The Oxford Handbook of Public Accountability. Oxford University Press, 2023.
5. Dunleavy P. Digital Era Governance Revisited. Oxford University Press, 2022.

ЗАСТОСУВАННЯ ПРЕЦЕДЕНТУ У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБЛИЖЕННЯ ПРАВОВИХ СИСТЕМ ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ACQUIS ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

*Деревянко Богдан Володимирович,
д-р юрид. наук, професор, провідний науковий співробітник
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»*

У важкий 2014 рік, тобто рік початку російської агресії проти України, коли 5 вересня була підписана так звана «Перша мінська угода», за 11 днів потому – 16 вересня 2014 року було прийнято

Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» [1]. У названій Угоді Україною було чітко визначено стратегічний вектор руху у напрямку набуття повноцінного членства у ЄС, розвитку демократичних цінностей, захисту прав людини і громадянина, реалізації економічної співпраці з усіма державами-членами ЄС та ін. Також Україною було взято зобов'язання із ефективного захисту прав суб'єктів економіки в регулятивному, адміністративному і судовому порядку.

Забезпечення єдності судової практики має сприяти формуванню аналогів прецедентів у господарському судочинстві і застосуванню попередніх судових рішень як повноцінного джерела права. При цьому і Україна, і 26 із 27 держав-членів ЄС (за винятком Ірландії) належать до держав з романо-германською (континентальною) системою права із пріоритетом нормативно-правового акта як основного джерела права. Тому у ЄС визнано доктрину прецедентного права лише на основі рішень Суду ЄС. Та при цьому такі рішення на відміну від аналогічних рішень, що приймаються у державах англо-саксонського права, застосовуються національними комерційними судами чи арбітражами вибірково, часто на особистий розгляд окремого судді, тобто без нормативного закріплення будь-яких критеріїв обов'язковості чи необов'язковості. Іншими словами, рішення Суду ЄС і національних судів держав-членів ЄС, рівно як і рішення судів України, не можуть вважатися судовими прецедентами у тому розумінні, в якому вони справедливо вважаються такими у державах англо-саксонської системи права. Наведене підтверджує А. С. Штефан, яка вказує, що в *acquis* ЄС не визначено категорії справ, у яких можуть ухвалюватися прецеденти, а також, що Суд ЄС посилається на свої преюдиційні (попередні) рішення, а також рішення у справах про порушення державою-членом законодавства ЄС; проте у договорах і Статуті Суду ЄС відсутні положення щодо юридичної сили рішень Суду ЄС і здатності набуття ними властивостей джерела права [2, с. 69].

Незважаючи на викладене вище, процеси зближення основних правових систем світу (англо-саксонської і романо-германської) тривають як мінімум кілька десятиліть. І найглибше взаємопро-

никнення спостерігається у сфері господарського, комерційного, економічного, торгового тощо права і законодавства. Держави-апологети англо-саксонської системи права у сфері економіки керуються Єдинообразним (Зразковим) комерційним кодексом США (Uniform Commercial Code) та Актом про компанії Великої Британії (Companies Act), хоча основним джерелом права у них залишається судовий та адміністративний прецедент. І одночасно у державах-членах ЄС із романо-германською (континентальною) системою права, рівно як і в Україні, під час укладання договорів у сфері економіки, під час претензійного врегулювання суперечок між суб'єктами господарювання і особливо під час судового вирішення господарських спорів усе частіше прецедент (рішення національного суду високої інстанції або міжнародного суду) використовується як повноцінне джерело права, рівноцінне нормативно-правовому акту. Якщо сторони договору у момент його укладення (кінцевій стадії процедури укладання) прагнуть досягти результат, аналогічний наведеному у рішенні судового органу, вони підлаштовують істотні умови договору під наявний приклад із судового рішення. При цьому сторони не бентежить те, що вони не були учасниками судового розгляду спору за судовим рішенням, яким вони керуються як нормою права. Та ще частіше судовими прецедентами у своїй роботі керуються судді господарських судів. С. М. Лукашевич вказує, що «суди України можуть використовувати досвід країн ЄС у сфері прецедентного права через врахування рішень ЄСПЛ та Суду ЄС, інтеграцію європейських принципів правосуддя в українську судову практику, а також застосування правових висновків вищих судових органів. Хоча Україна формально не має системи прецедентного права, практика європейських судів слугує важливим орієнтиром для формування єдиної та передбачуваної судової практики, особливо у контексті європейської інтеграції» [3, с. 114]. Україна уже сьогодні у практиці своїх адміністративних і судових органів враховує рішення ЄСПЛ та Суду ЄС та рекомендує орієнтуватися на них як на норми права. Більше того, часто рішення Суду ЄС закладають підвалини формування системи нормативно-правових актів у межах ЄС, а в майбутньому так буде і в Україні. Л. М. Ніколенко вказує, що «...сформований у практиці Суду ЄС комплекс ключових норм-принципів – верховенства права, пропорційності,

правової визначеності, ефективності (*effet utile*), недискримінації та рівності, а також лояльної співпраці – утворює функціональну матрицю оцінювання дієвості національних правових реформ» [4, с. 155]. А отже, судові прецеденти у ЄС, сформовані міжнародними судами, часто виступають не лише як джерело права, але і як інструмент виміру ефективності застосування норм права у самих державах-членах ЄС, а також у державах-кандидатах на членство.

Викладене дозволяє навести зроблений раніше висновок, за яким: «українські господарські суди повинні вивчати і брати до уваги рішення європейських та вітчизняних судових інституцій вищих інстанцій: Суду ЄС, ЄСПЛ, Конституційного суду України, Касаційного господарського суду у складі Верховного суду України, судів апеляційної інстанції, національних судів держав-членів ЄС. Ухвалені раніше рішення наведених судів мають виступати орієнтиром, певним вєгвізіром чи підказкою напряду руху до ухвалення вірного рішення зараз. На їх основі не може бути ухвалене рішення. Суд повинен послатися на норми Конституції України, законів і підзаконних актів України, а також норми актів міжнародних інституцій, згоду на обов'язковість застосування яких раніше було надано Верховною Радою України» [5, с. 517]. Відповідно, зараз має тривати робота із визначення критеріїв обов'язковості застосування судовими органами України, особливо судами господарської юстиції, рішень Суду ЄС, ЄСПЛ, а також найвищих судів України. Об'єктивні процеси зближення двох основних сімей триватимуть та поглиблюватимуться, а держави Європи перебуватимуть в авангарді цих процесів.

Список використаних джерел

1. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 40. Ст. 2021.
2. Штефан А. Прецедентне право Суду ЄС: проблема визначення юридичної сили. Наука і правоохорона. 2025. Вип. 3 (69). С. 66–73. DOI: <https://doi.org/10.33270/0525693.7>.

3. Лукашевич С. М. Європейські підходи до судового прецеденту і їх вплив на українське правосуддя. Legal Bulletin. 2025. № 2 (16). С. 107–115. DOI: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2025-16-B13>.
4. Ніколенко Л. М. Норми-принципи права ЄС як критерій дієвості національних реформ: проблеми імплементації. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. 2026. Вип. 93. Ч. 1. С. 150–156. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.1.22>.
5. Дерев'янко Б. В., Ніколенко Л. М., Роженко О. В. Судовий прецедент в acquis Європейського Союзу та господарському процесі України. Право.ua. 2026. № 1. С. 511–521. DOI: <https://doi.org/10.71404/LAW-UA.2026.1.67>.

ЛЮДВІГ ГЬОТЦ ПРО «РУСЬКУ ПРАВДУ» ЯК ПРАВОВУ ДІЙСНІСТЬ КІНЦЯ VIII – ПОЧАТКУ IX ст. ст.: ОГЛЯД ОКРЕМИХ ДОКАЗІВ НІМЕЦЬКОГО ВЧЕНОГО

Захарченко Петро Павлович,

д-р юрид. наук, професор

Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка; кафедра правознавства, Полтавський університет економіки і торгівлі;

Короткий Віктор Андрійович,

канд. іст. наук, доцент, кафедра давньої та нової історії України

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Ґрунт для ознайомлення німецькомовного читача з історію права Східної Європи загалом і України-Руси зокрема був закладений Л. Гьотцем ще у 1909 р., коли у його перекладі з детальними коментарями до кожної статті, світ побачила пам'ятка українського права «Руська правда». Вона розміщена в актовій програмі Боннського університету, де автор читав курс старокатолицького богослов'я та філософії, а відтак була малодоступною для допитливого дослідницького ока. Переклад Л. Гьотцем «Руської правди» високо оцінив один із дослідників історії права і держави А. Філіппов, що серед рецензентів його робіт, виявився одним із найбільш прихильних до творчості німецького вчено-

го. Він, зокрема, відзначив такі чесноти праці як простота стилю викладу матеріалу, близькість змісту основних положень до тексту «Руської правди», і, «нарешті, вона надає при цьому величезний матеріал для тлумачення не лише окремих слів, а й цілих висловлювань» [1, с. 176–177].

Продовжуючи працювати над аналізом тексту пам'ятки, упродовж 1910–1913 рр. ним було підготовлено і видано у Штутгарті чотири томи фундаментальної праці «Das Russische Recht (Русская правда)», що стала одною з перших робіт іноземних дослідників. Як об'єкт наукових досліджень, «Руська правда» постала після вдалих пошуків її тексту, виявленого російським дослідником в Новгородському літописі XV ст. В. Татищевим у першій половині XVIII ст. Усвідомивши вагу свого відкриття, пошуковець зробив копію з джерела, переклав твір мовою тогочасної літератури, забезпечив примітками і у 1738 р. подав до імператорської Академії Наук. Там вона залишалася без руху впродовж майже 30 років, доки відомий німецький джерелознавець Август-Людвіг фон Шльоцер не віддав належне правовій пам'ятці і у 1767 р. не опублікував її.

Оригінал «Руської правди» не знайдений. Її текст міститься у понад 100 списках, що знаходяться у новгородських літописах, у кормчих книгах, у різноманітних збірниках, де можна знайти й окремі джерела права як місцевого, так і іноземного походження. Мовимо зокрема про Судебник царя Костянтина, витяги із книг Моїсеєвих, Мірило праведне, Устав для мостників, а з-поміж них розташовується і «Руська правда», яку беззастережно вважаємо пам'яткою українського права

Слід сказати, що для дослідження тексту «Руської правди» Л. Гьотц не випадково обрав її видання, здійснене у 1904 р. В. Сергеевичем у роботі «Русская правда в четырех редакциях», що відрізнялося від інших поділом Короткої «Руської правди» на дві самостійні пам'ятки – «Найдавнішу правду», або I редакцію та «Правду Ярославичів», або II редакцію. Одним із найголовніших аргументів В. Сергеевича на користь цієї версії є посилення на літописця, який виділив початок другої частини Короткої правди словом «зрі», що, як він вважає, є свідченням завершення тексту однієї пам'ятки, і початок іншої.

Л. Гьотц у своїх міркуваннях, викладених у чотиритомнику, відокремив Найдавніший список «Руської правди» від наступ-

них та відніс його написання до VIII ст. – першої половини IX ст. Саме це, на думку М. Владимирського-Буданова, і було основною метою роботи німецького вченого [2, с. 11].

На користь своєї версії дослідник наводить приклад статей, де фігурують іноземці – варяг і колб'яг, які потрапили до Найдавнішої редакції завдяки помилці переписника. З цим, до речі, погоджуються й російські критики Л. Гьотца.

В основу міркувань німецького вченого покладений порівняльно-правовий метод, завдяки якому вдалося співставити ст. 14 Найдавнішої редакції, де згадується варяг і колб'яг без жодної правової чи іншої характеристики, з текстом третьої редакції, де знаходимо відтворення ст. 14 з тими самими персонами, але з уточненням в одному з варіантів, що колб'яг «не має хрещення». З цього випливає очевидний авторський висновок про те, що перша, Коротка редакція належить до дохристиянського (язичницького) періоду України-Руси, тоді як третя, Розширена правда – до доби християнства періоду.

Свою наукову позицію Л. Гьотц посилює коментарем до ст. 15 Найдавнішої редакції, де міститься фабула, пов'язана з відшкодуванням збитків за зловмисне утримання або використання чужого майна іноземцями (варягома або колб'ягом), які переховували у себе челядина. У разі, коли впродовж трьох днів, челядина не повернуть господарю, то, упізнавши його на третій день, господар повертає його собі, а переховувач має заплатити 3 гривні за несправедливість. Обстоюючи випадковість присутності цього фрагмента в тексті Найдавнішої правди, німецький вчений наголошував на тому, що правопорушення, пов'язане з переховуванням челядина-втікача, може бути скоєне не лише іноземцями, а й місцевими жителями, однак про такий казус відомості у збірнику відсутні. Відтак, це дало право Л. Гьотцу стверджувати, що в дохристиянський період незначна кількість іноземців перебувала на території Київської землі, а їхній вплив був зведений до мінімуму. «Іншими словами, – зазначає вчений, – Найдавніша редакція у своєму первісному складі представляє суто національні давньоруські правові звичаї досить раннього періоду, задовго до апостола Володимира (980–1015), і є праруським, або, якщо хочете, праслов'янським правом» [3, р. 126]. Висновок автора про те, що Перша редакція «Руської правди» не зазнала впливу інозем-

ного права, і на той момент «не включала елементи такого іноземного права, чи то германського, чи візантійського» є суголосним з напрацьованою науковою парадигмою нинішнього покоління дослідників історії права України-Руси. Ми, зокрема, в «Руській правді» схильні бачити консолідований продукт правової творчості народу, що став першим досвідом уніфікації і систематизації права у межах Руської держави [4, с. 236].

Коментуючи окремі статті збірника, професор Л. Гьотц продовжив вибудовувати концепт дохристиянського походження Найдавнішої редакції «Руської правди». Як стверджує один із послідовних наукових опонентів німецького вченого, останній першим звернув увагу на зміст ст. 13, де на підтвердження чи спростування фізичного впливу «мужа, або до себе, або від себе» вимагалися свідчення двох видоків. Поруч із ст. ст. 3, 14, 18, 24, 25 статтю 13 дослідник також вважав вставкою пізнішого походження. Натомість ст. 4, де йшлося про необхідність доведення факту фізичного насильства, передбачала, за версією Л. Гьотца підтвердження одним очевидцем. Відмінність у положеннях названих статей вчений пояснив тим, що вимога двох свідків для доказовості винуватості підозрюваної особи пов'язана з впливом церковного законодавства, яке утвердилося у правовому просторі України-Руси після офіційного прийняття християнства. Натомість норма про використання у карному процесі двох видоків міститься в Моїсеевому законі. Мовляв, спрощена форма доказування застосовувалася у процесах більш раннього періоду, а під впливом візантійського права вони ускладнилися новими формальними вимогами [5, с. 5].

У цій частині тексту Найдавнішої редакції «Руської правди» Л. Гьотц припустився фактологічної помилки, яка суттєво не впливає на зроблений ним висновок. У ст. 4 Короткої редакції «Руської правди» мовиться про правове забезпечення доказовості у разі завдання особі побоїв. Звід інакше, ніж коментатор, виписує норму карно-процесуального права, що передбачає непотрібність очевидця у разі наявності слідів злочину, а саме: «Якщо він у крові або синцях, цій людині не потрібно шукати видока» [3, р. 6].

Власну візію на давність Короткої «Руської правди» німецький вчений намагається довести й через співставлення змісту 17 і 18 статей збірника. Унаслідок здійсненого порівняння, Л. Гьотц

приходить до висновку не стільки про суперечливість, як про відсутність взаємозв'язку між ними: у той час, як перша – санкціонує самоуправство, що характерно для раннього періоду людської історії («то взяти йому своє»), друга – його забороняє («не роби цього»), надаючи можливість відновити порушене речове право на суді за допомогою процедури «зводу». Коментатор наполягає, що ст. 18 є пізнішим доповненням до ст. 17, котра на момент написання Найдавнішої редакції у тексті була відсутня. Вона не належать до початкового змісту найстарішої версії «Руської правди», а «радіше є подальший, пізніший розвиток процедури відновлення права власності» [3, р. 135]. Приписи ст. 17 вказують на приватний характер конфлікту між двома суб'єктами правовідносин, що вписується в загальні рамки Найдавнішої редакції. На противагу їм, фабула справи, санкції, процедура, описана в ст. 18, є різновидом публічного карного процесу.

Позаяк самоуправство при поверненні власної речі є продуктом найдавнішої доби формування майнових відносин, тому ст. 17-а й вписана її автором в текст Найдавнішої Правди. Натомість ст. 18 передбачає процедуру доказування у більш цивілізованих формах, що свідчить, на думку Л. Гьотца, про внесення цього фрагменту у текст збірника у період після прийняття християнства князем Володимиром.

Отже, наведеними вище міркуваннями німецький дослідник Л. Гьотц на початку XX ст. доводив, що Найдавніша чи Коротка «Руська Правда» як правовий продукт дохристиянської України-Русі постав у кінці VIII на початку IX століть. Його висновок викликав значну протидію з боку вчених-істориків Російської імперії, що спричинило широку дискусію у їхньому середовищі напередодні I Світової війни, у яких Німеччина і Росія опинилася у двох воюючих один проти одного таборів.

Список використаних джерел

1. Филиппов А. Русская Правда в исследованиях немецкого ученого. Юридический вестник. 1914. Кн. VI. С. 164–216.
2. Владимирский-Буданов М. Критика и библиография. Das Russische Recht. Русская правда. Университетские известия. 1911. № 3. С. 1–24.

3. Goetz Leopold Karl. Das Russische Reht (Русская правда). Erster Band: Die Älteste Redaktion des russischen Rechtes. Stuttgart, 1910.
4. Захарченко П., Мірошніченко М. Історія українського права і держави: від витоків до кінця XVIII ст. : монографія. Київ, 2024. С. 236.
5. Дьяконов М. Goetz Leopold Karl. Das Russische Reht (Русская правда). Erster Band: Die Älteste Redaktion des russischen Rechtes. Stuttgart, 1910. Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук. 1911. Т. XVI. Кн. 1. С. 1–21.

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ЩОДО ПОСИЛЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ДОБРОСОВІСНОГО НАБУВАЧА»

Короєд Сергій Олександрович,
д-р юрид. наук, професор, кафедра права
Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила»

На сьогодні вже минуло більше року, як 9 квітня 2025 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача» від 12 березня 2025 року № 4292-IX (далі – Закон), який, як було зазначено в пояснювальній записці, мав забезпечити належну базу правозастосування у справах щодо витребування майна у добросовісного набувача, а також забезпечити запровадження компенсаційних механізмів відшкодування ринкової вартості майна, що було витребувано у добросовісного набувача із можливістю подальшого відшкодування шкоди, завданої державі чи територіальній громаді, за рахунок винних осіб [1]. Вказані законодавчі зміни стосуються не лише матеріального права (в частині умов та порядку компенсації органом державної влади або органом місцевого самоврядування добросовісному набувачеві вартості нерухомого майна, оцінка якого здійснена у порядку, визначеному законом, чинному на дату подання позовної заяви, а також в частині порядку обчислення та перебігу граничного строку для витребування чи визнання права), а й процесуального, оскільки зобов'язують орган державної влади, орган місцевого самоврядування або прокурора при поданні до суду позовної

заяви про витребування нерухомого майна (в більшості випадків це стосується саме земельних ділянок) від добросовісного набувача на користь держави чи територіальної громади додавати до позову документи, що підтверджують внесення на депозитний рахунок суду грошових коштів у розмірі вартості спірного майна, оцінка (експертно-грошова оцінка земельної ділянки) якого здійснена в порядку, визначеному законом, чинна на дату подання позовної заяви.

Проте в судовій практиці застосування норм вказаного Закону стало неоднозначним як при вирішенні питання зворотної дії в часі положень вказаного Закону, зокрема його застосування на стадії апеляційного перегляду справи, так й при вирішенні питання прийняття до розгляду (продовження розгляду судом першої інстанції) вказаного позову після набрання чинності цим Законом без попереднього внесення позивачем на депозитний рахунок суду вартості витребуваного майна. І якщо в першому випадку судова практика застосування пункту 2 Прикінцевих та перехідних положень цього Закону не викликає суперечностей (зі змісту вказаного пункту випливає, що на стадії апеляційного перегляду справи положення Закону не застосовуються, якщо вказаний Закон набрав чинності вже після ухвалення судом першої інстанції рішення; водночас вказаний Закон підлягає застосуванню при повторному розгляді судом першої інстанції справи при направленні її Верховним Судом на новий судовий розгляд), то в другому випадку, на відміну від судів першої та апеляційної інстанцій, Верховний Суд (як Касаційний господарський, так й Касаційний цивільний) дотримується позиції про те, що дія (застосування) положень вказаного Закону залежить від наведеного в позовній заяві обґрунтування позову про витребування майна – від добросовісного чи недобросовісного набувача. Тобто якщо в позовній заяві міститься посилання на недобросовісність набувача майна, то Закон не підлягає застосуванню, а відтак й вимога щодо попереднього внесення позивачем на депозитний рахунок суду грошових коштів у розмірі вартості спірного майна не діє (наприклад, постанови Верховного Суду від 12 листопада 2025 року у справі № 127/8274/24, від 1 грудня 2025 року у справі № 354/419/25, від 1 грудня 2025 року у справі № 910/4258/25, від

14 січня 2026 року у справі № 354/160/25, від 28 січня 2026 року у справі № 922/2555/21).

Такий підхід щодо тлумачення положень зазначеного Закону, зокрема в частині його дії за колом осіб – добросовісний/недобросовісний набувач, статус якого визначається (зазначається в позовній заяві) лише суб'єктивною думкою позивача – органу державної влади, органу місцевого самоврядування або прокурора, очевидно не відповідає задекларованій у пояснювальній записці до законопроекту меті, яка загалом зводиться до унеможливлення випадків додаткового звернення добросовісного набувача до держави щодо відшкодування шкоди, завданої йому внаслідок витребування майна (якщо держава не забезпечила непорушність права власності) [1]. В результаті здійсненого Верховним Судом в наведених вище справах тлумачення положень вказаного Закону виникла ситуація, коли прийняття судом першої інстанції до розгляду (продовження розгляду) позову органу державної влади, органу місцевого самоврядування, прокурора про витребування майна у добросовісного набувача залежить не від внесення позивачем на депозитний рахунок суду грошових коштів у розмірі вартості спірного майна, а виключно від наведеної позивачем в позовній заяві його суб'єктивної оцінки статусу набувача майна (відповідача) як добросовісного або недобросовісного (іншими словами, якщо позивач вважає набувача майна недобросовісним, то застосування Закону № 4292-IX виключається лише за одним «бажанням» позивача).

Водночас в ряді інших справ Верховний Суд при вирішенні позовних вимог про витребування майна як раз дотримується підходу щодо необхідності оцінки судом добросовісності дій фактичного реєстраційного володільця, який набув право власності на спірну земельну ділянку на підставі правочину, а також пропорційності втручання у його право власності у відповідності до статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (постанова Верховного Суду від 1 травня 2024 року у справі № 369/2859/22). Отже, оцінка добросовісності/недобросовісності набувача майна здійснюється саме судом, а не позивачем, виходячи із напрацьованих Верховним Судом критеріїв (наприклад, постанови Верховного Суду від 12 листопада 2025 року у справі № 127/8274/24, від 23.10.2019 у справі

№ 922/3537/17). Проте, навіть у випадку встановлення судом на підставі досліджених доказів факту добросовісності набувача, автоматичне застосування Закону № 4292-IX не відбудеться, оскільки суд має встановити можливість втручання у право власності за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, зокрема з урахуванням критерію «пропорційності» (постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 січня 2025 року у справі № 446/478/19).

Таким чином, з урахуванням того, що оцінка добросовісності/недобросовісності набувача майна здійснюється саме судом, що можливе лише за результатами дослідження доказів і встановлення всіх обставин конкретної справи під час розгляду справи по суті (а не на стадії вирішення питання про відкриття провадження в справі), тому посилення позивача (органу державної влади, органу місцевого самоврядування, прокурора) в своїй позовній заяві про витребування майна на «недобросовісність набувача» не може бути правовою підставою для незастосування положень Закону № 4292-IX в частині попереднього внесення позивачем на депозитний рахунок суду грошових коштів у розмірі вартості спірного майна (як умови прийняття позову до провадження або його подальшого розгляду). Крім того, з огляду на висновки Верховного Суду у вищенаведених справах, у випадку встановлення судом добросовісності набувача за результатами розгляду позову, який було обґрунтовано недобросовісністю набувача і у зв'язку з цим позивачем не було внесено на депозитний рахунок суду грошових коштів у розмірі вартості спірного майна, суд зобов'язаний відмовити в позові саме з мотивів невнесення на депозитний рахунок суду грошових коштів. Тобто позивач, діючи відповідно до наведених роз'яснень Верховного Суду, який під час звернення до суду не вніс на депозитний рахунок суду грошових коштів у розмірі вартості спірного майна вважаючи набувача майна недобросовісним, фактично буде позбавлений можливості внести грошові кошти у випадку, якщо суд дійде висновку саме про добросовісність набувача. Такий підхід навряд чи можна визнати справедливим, а тлумачення вказаних положень Закону розумним. А відтак, внесення на депозитний рахунок суду вартості спірного майна має бути обов'язковою умовою прийняття позову до розгляду (або умовою подальшого розгляду такого позо-

ву) незалежно від посилання в позовній заяві на добросовісність/недобросовісність набувача майна.

З огляду на викладене варто підтримати рішення Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду про необхідність відступу від вищенаведеного висновку Верховного Суду, адже такий висновок нівелює усі зміни до ЦК України, ЦПК та ГПК України щодо захисту прав добросовісного набувача, не передбачає належного обґрунтування підстав відмови у позові, оскільки ЦПК України, ні ГПК України не містять положень щодо відмови в позові у разі встановлення добросовісності набувача, це призведе до порушення процедури звернення з позовом та відкриття провадження в справі, що провокує вияви правового нігілізму та змушує суди здійснювати судочинство з порушенням процедури й неможливістю ухвалення законного рішення (ухвала від 18 березня 2026 року у справі № 399/296/25).

Список використаних джерел

1. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача» № 12089 від 03.10.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/2551562>.

ПРАВОМІРНА ЗАБОРОНА ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ШЛЯХУ ВІД ВОЙОВНИЧОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЯК ОБОРОНОЗДАТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ДО ПРАВДИВОЇ ДЕМОКРАТІЇ

*Лаврик Галина Володимирівна,
д-р юрид. наук, професор, завідувач кафедри правознавства
Полтавський університет економіки і торгівлі*

Властивий демократичним державам Заходу поділ демократій на войовничі демократії, або озброєні чи демократії, що здатні себе захистити, і процедурні демократії [1, с. 411–412] не ставить під сумнів теоретичний інтерес до вивчення нових, пов'язаних із загрозами національній безпеці викликів, що породжують ідеї

про те, що демократія повинна вміти себе захистити. Оцінювання та підтримки зазнають найвідоміші із таких заходів, що вживалися європейськими урядами для запобігання захопленню влади фашистськими рухами [2, р. 379], а саме: заборона всіх політичних угруповань, які підпадають під загальну категорію підривної партії, незаконного об'єднання або організації, ворожої держави; обмеження свободи зібрань [3; 4, с. 10].

Войовнича демократія на кожному з етапів свого творення: першому, на якому формувалася відповідна доктринальна ідея та мала місце практика її запровадження наприкінці 1940-х – 1950-х років, зокрема, в Німеччині; другому, позначеному стійкою тенденцією запровадження наприкінці 1980-х – 1990-х років, спочатку в Португалії та Іспанії, пізніше країнах Східної та Центральної Європи, посткомуністичних та постсоціалістичних країнах; третьому, сучасному, відомому лібералізацією практики і водночас посиленням нової загрози популізму [5, р. 11], наглядно демонструє можливість співставності з іншими вимірами, національними та цивілізаційними версіями демократії. Існують міркування про те, що на сучасному етапі (2024–2026 рр.) спостерігається перехід від формально-процедурного розуміння демократії до концепції «войовничої» та «стійкої» демократії, здатної протидіяти гібридним загрозам та технологічним викликам [6, с. 75].

Вміщене в передньому слові до українського перекладу статей Карла Льовенштайна «Militant Democracy and Fundamental Rights»/«Войовнича демократія та фундаментальні права» сучасне розуміння войовничої демократії як демократії, озброєної конституційно-правовими механізмами, здатними ефективно запобігти зловживанню демократичними інститутами з боку політичних рухів і партій тоталітарного й авторитарного спрямування, інструментами, спроможними попередити знищення самої демократії зовні демократичними методами – виборами й референдумами, поєднуваними з технологіями маніпулювання масовою свідомістю [3, с. 7], підпорядковується, передусім, нагальності встановлення тісного зв'язку з ідеєю войовничої демократії будь-якого варіанту конституційного дизайну, спрямованого на захист конституціоналізму, тобто войовничого конституціоналізму [2, р. 378].

Вміщене в Основоположному законі Федеративної Республіки Німеччина (нім. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland) та її подальшому тлумаченні Федеральним конституційним судом Німеччини поняття войовничої демократії переживає відродження в останні роки серед політологів та юристів по обидва боки Атлантики [2, р. 380].

У контексті тлумачення войовничої демократії вітчизняними дослідниками як правового обмеження демократичних свобод з метою ізоляції демократичних режимів від загроз повалення з використанням інструментів конституційної демократії та цілком легальних засобів [7, с. 10], розкриття її стану як обороноздатної демократії, виправданим та очікуваним є формулювання щодо визнання необхідності боротьби із вже «усталеними ворогами», що є боротьбою проти темного минулого, та боротьби з рашизмом, що є боротьбою за нормальне майбутнє [8, с. 55]. По суті, маємо формулювання щодо невідкладного реагування, в першому випадку, на загрозу, що виходить із середини суспільства, яке може страждати на колективний нарцисизм, тоді як у випадку з рашизмом, – на виклик, що виходить ззовні, і має конкретні географічно окреслені межі [8, с. 55].

Прикметним є те, що перелік впізнаваних в межах інструментарію захисту конституційної демократії заходів [9, с. 98–99] доповнюється заходами іншого характеру, які залежно від інтерпретації основоположних конституційних цінностей – людської гідності, свободи, рівності, верховенства права, розглядають в трьох аспектах, зокрема, в аспекті етики та чеснот політичної діяльності. У фокусі уваги тут перебувають судові процеси проти Компартії України, відсутність судового процесу щодо засудження злочинів комуністичного тоталітарного режиму проти України, як, власне, і млявість у застосуванні інструментів обороноздатної демократії з боку компетентних органів влади щодо партій та організацій, які вели відверту підривну діяльність і навіть заперечували у своїх документах суб'єктність України [10, с. 12, 24–25].

Варто звернути увагу, що поряд з войовничою демократією виникає та еволюціонує в результаті тривалого паралельного впливу на архітектуру європейського демократичного правопорядку двох інституційних систем – Ради Європи та Європейського Союзу, інша доктрина, яка доволі лаконічно і точно пояснює складні

перипетії суспільних відносин в процесі послідовного формування обома організаціями взаємодоповнюючих нормативних параметрів, стандартів демократичного урядування, та отримує назву правдивої демократії. Рада Європи, будучи фактично «конституційним ядром» континенту, зосереджується на захисті фундаментальних прав, тоді як Європейський Союз демократичним критеріальним чинником вважає представницьку легітимність та функціонування внутрішнього ринку.

Держави-засновниці Ради Європи в преамбулі її Статуту від 5 травня 1949 року як установчого документа зазначили, що духовні й моральні цінності, на яких засновано цю міжнародну організацію, є «істинним джерелом особистої свободи, політичної свободи та верховенства права, що є принципами, які становлять підвалини кожної правдивої демократії» [11]. Відповідно до статті 1 цього документу метою створення Ради Європи є «досягнення тіснішого єднання між її членами задля збереження й утілення в життя ідеалів і принципів, що становлять їхню спільну спадщину» [11].

Демократія, людські права та правовладдя як українські конституційні цінності підтверджують відданість України духовним і моральним цінностям, ідеалам і принципам, що є спільним надбанням європейських народів, держави яких об'єдналися в тісний союз шляхом членства в Раді Європи. У продовження викладення обґрунтування своєї позиції у мотивувальній частині Рішення Конституційного Суду України від 24 грудня 2019 року № 9-в/2019 Сергій Головатий зазначає, що приписи статей 3, 22 і 157 Конституції України, утверджуючи на національному рівні права людини й основоположні свободи, системно творять українську конституційну цінність, котру в національному конституційному правопорядкові втілено як одну з тріади європейських цінностей, що як «спільна європейська спадщина» становлять основу сучасного європейського правопорядку у вигляді імперативів людських прав, правдивої демократії та правовладдя. Інші дві складові тріади європейських цінностей як імперативів так само втілено в українському конституційному правопорядкові, й вони водночас є українськими конституційними цінностями: імператив правдивої демократії як засаду конституційного ладу в Україні встановлено статтею 1 Конституції («Україна є <...> демократична <...> держава»), а імператив правовладдя – частиною

першою статті 8 Конституції («В Україні визнається і діє принцип верховенства права») [12].

Поступово поняття правдивої демократії знаходить своє схвалення у Рішеннях Конституційного Суду України. Найповніше і найзмістовніше визначення правдивої демократії як такої, що сукупно з людськими правами та «верховенством права» (правовладдя) складає тріаду принципів спільної спадщини європейських народів міститься у Рішенні Конституційного Суду України (Другий сенат) від 18 червня 2020 року № 5-р(П)/2020 [13]. Її бачення як сталого орієнтиру утвердження загальноєвропейських цінностей міститься у Рішенні Конституційного Суду України (Другий сенат) від 22 листопада 2022 року № 9-р(П)/2022. У ньому зазначається, що «на виконання вимог Конституції України держава має втілювати у своїй діяльності конституційний принцип її відповідальності перед людиною та посутньо пов'язаний із ним принцип «добропорядного врядування» (good governance), що полягає в обов'язку держави втілити у своїй діяльності фундаментальні засади побудови, організації та реалізації державної влади для утвердження правдивої демократії, додержання людських прав та верховенства права (правовладдя) як загальноєвропейських цінностей» [14].

У своєму доктринальному обґрунтуванні з урахуванням стану демократії, здатної захистити себе, а віднедавна ще й можливої реакції Європейського Союзу на відступ держав-членів ЄС від демократичного курсу, концепція войовничої демократії залишається відданою поглядам, які стосуються досягнення стандартів у сфері захисту, зокрема політичних, прав людини та основоположних свобод, свободи об'єднання, свободи політичної діяльності, а також комплексного набору інституцій – який може бути як національним, так і міжнародним, який претендує на легітимну роль у формуванні та просуванні обороноздатної демократії як такої, що отримує змістове сполученні з категорією правдивої демократії.

Список використаних джерел

1. Публічне право: сучасні доктрини в судовій та правозастосовній практиці: підруч. [для здобувачів вищої освіти другого (магістер.) рівня вищої освіти галузі знань Д «Бізнес, адміністрування та

- право» спец. D8 «Право» та D9 «Міжнародне право»] / за заг. ред. Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчина ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2025. 528 с.
2. Cutmann, J., Voigt, S. (2023) Militant constitutionalism: a promising concept to make constitutional backsliding less likely?, *Public Choice*. Springer, vol. 195(3), pages 377–404, June.
 3. Левенштайн К. Войовнича демократія та фундаментальні права. Правова спадщина. Український часопис конституційного права. 2024. № 2. С. 76–99.
 4. Лаврик Г. В., Банний І. В. Теоретико-методологічні підходи до розуміння правових засад заборони політичних партій в Україні крізь призму концепції войовничої демократії. Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. Випуск 100 / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2026. С. 6–17.
 5. Bakumov O. ‘The Concept of ‘Militant Democracy’ in the Context of Russia’s Armed Aggression Against Ukraine’ 2023 4 (21) Access to Justice in Eastern Europe. URL: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-6.4-n000307>.
 6. Воронова І. В. Рада Європи і ЄС: паралельний розвиток стандартів демократії (1949–2026 рр.). Європейська демократія: правовий вимір : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 24 квітня 2026 р.). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2026. С. 75–80.
 7. Савчин М. Вступ, або Чинники трансформації конституційного права в умовах війни. Право України. 2023. №1. С. 9–11.
 8. Барабаш Ю., Берченко Г. Чи здатна захистити себе демократія в умовах війни? (на досвіді державного будівництва під час російської агресії). Право України. 2023. № 1. С. 54–73.
 9. Гришук О. В. Конституційні цінності та принципи в рішеннях Конституційного Суду України; особливості в умовах воєнного стану та загроз національній безпеці. Вісник Конституційного Суду України. 2022. № 5–6. С. 96–106.
 10. Савчин М. Руссо-українська війна та трансформація конституційного права. Право України. 2023. № 1. С. 12–53.
 11. Статут Ради Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text.
 12. Збіжна думка судді Сергія Головатого у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку

щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статті 81 Конституції України (щодо додаткових підстав дострокового припинення повноважень народного депутата України) (реєстр. № 1027) вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа № 2-247/2019(5579/19) (Висновок Конституційного Суду України № 9-в/2019 від 26 грудня 2019 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ne09d710-19#Text>.

13. Рішення Конституційного Суду України від 18 червня 2020 року № 5 п(П)/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-20/print>.
14. Рішення Конституційного Суду України від 16 листопада 2022 року № 9-п(П)/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-22/print>.

КОНЦЕПЦІЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ЦЕНТРУ З РОЗВІНЧАННЯ ПОСТУЛАТІВ ПАРАДИГМИ «РУССКОГО МИРА» ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТИНУЇТЕТУ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ

Мірошниченко Марія Іванівна,

*д-р юрид. наук, професор, кафедра теорії та історії права
і держави*

*Навчально-науковий інститут права Київського національ-
ного університету імені Тараса Шевченка*

Тринадцятий рік війни з російським агресором показав: без інституційної відповіді на парадигму «руського мира» суверенітет держави Україна залишається і надалі під загрозою. Ця псевдо-наукова конструкція претендує на академічність, але її справжня мета – знищити українську державність, шляхом геноциду – український народ як суб'єкта історичного процесу, заперечити українську ідентичність та підмінити нашу історико правову традицію імперськими міфами.

Ідея створення Всеукраїнського наукового центру належить моєму колезі доктору юридичних наук, професору Петру Захарченку. Суть ідеї: створення академічного центру як інтегрованої платформи для науковців, викладачів і студентів, що систем-

но протидіятиме імперським міфам та виховуватиме україноцентричну правову еліту.

Концепція

Актуальність створення Центру зумовлена потребою інтеграції сучасних екзистенційних викликів, що постали перед Україною у XXI столітті, з довготривалою науковою проблематикою дослідження континуїтету української політико-правової традиції правоутворення та державотворення.

Центр має стати системною академічною платформою для ґрунтовних наукових досліджень і їх впровадження у навчальний процес закладів вищої освіти та шкіл. Його завдання:

- розвінчати постулати «руського мира»;
- виховати україно-центричну правову еліту;
- утвердити українську державність як цивілізаційний вибір;
- інтегрувати українську правову традицію у європейський інтелектуальний простір;
- сприяти гармонізації освітніх і наукових стандартів із правовою системою Європейського Союзу;
- утверджувати євроінтеграцію України як стратегічний напрям розвитку.

Центр зосереджує дослідження на методологічній платформі трансдисциплінарності, яка визнана ЮНЕСКО перспективною у сфері освіти і науки в XXI ст. та спрямована на забезпечення інтеграції результатів у міжгалузевий науково освітній простір;

Центр має забезпечити:

- наукову тяглисть досліджень українського права і державності від витоків до сучасних трансформацій;
- оновлення методологічної бази дослідження історії українського права і державності з урахуванням новітніх наукових досягнень в сфері гуманітарних і природничих наук ;
- доказові викриття імперських фальсифікацій, які намагаються підмінити українську державність та правову систему чужими моделями державотворення і правоутворення;
- критичний аналіз трагічних періодів історії України XX століття, зокрема політико-правових наслідків голодоморів як інструменту геноцидної політики проти українського народу;

- дослідження феномену квазідержавності України в складі СРСР як форми обмеженого та контрольованого суверенітету;
- розкриття сутності комуністсько-більшовицького репресивного тоталітарного режиму та його деструктивного впливу на розвиток правової системи й державності України, з акцентом на деформацію правової свідомості суспільства та знищення генетичної пам'яті поколінь українців;
- об'єктивний аналіз конструктивних і деструктивних впливів імперських політико-правових режимів, у просторі яких перебували українські землі, на українську державність, право, правову культуру та правову свідомість;
- вироблення практичних рекомендацій для освітньої та правової політики держави;
- інтеграцію результатів досліджень у навчальні програми ЗВО та шкіл;
- формування інтелектуального простору для розвитку української правової науки як чинника національної безпеки;
- формування наукових засад для захисту національної безпеки України;
- забезпечення умов інтеграції новітніх наукових досягнень у навчальний процес ЗВО з метою навчання та виховання високоосвіченої, україно-центричної правової еліти, здатної у правовий спосіб захищати суверенітет держави Україна, гарантувати стійкість і розвиток української державності;
- утвердження української правової традиції як фундаменту суверенітету та ідентичності.

Всеукраїнський науковий центр з розвінчання постулатів парадигми «руського мира» та забезпечення континуїтету української політико-правової традиції – це платформа для наукових досліджень і освіти, що розвінчує імперські міфи, інтегрує українську правову традицію державотворення в європейський простір та формує україно-центричну правову еліту. Його стратегічна місія – утвердження української державності й євроінтеграції як цивілізаційного вибору України.

СЕКЦІЯ 1. ПРИВАТНЕ ПРАВО В УКРАЇНІ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ

ВЗАЄМОДІЯ ПРАВА, МОРАЛІ ТА РЕЛІГІЇ: ІСТОРИЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ У ФОКУСІ ПРОБЛЕМИ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЮРИСТІВ

*Гладкий Сергій Олександрович,
д-р юрид. наук, професор, кафедра підприємництва і права
Полтавський державний аграрний університет*

Важливим напрямом модернізації правової системи України на засадах демократії та верховенства права є забезпечення доброчесності правників і особливо тих з них, які є суб'єктами правозастосування. Тобто, йдеться про посилення морально-етичного регулювання в царині професійної діяльності юристів, чому слугують, насамперед, деонтологічні кодекси, розроблені й затверджені відповідними професійними правничими об'єднаннями («Правила адвокатської етики» тощо). Зазначене питання є аспектом більш загальної проблеми – ефективності взаємодії права і моралі в соціокультурних умовах сучасної України. Ця проблема своєю чергою є складовою ще ширшої проблеми стану взаємодії різних регуляторів у загальному механізмі соціального регулювання.

Протягом багатьох століть найпотужнішим соціальним регулятором виступала релігія (в інституціоналізованій формі – церковна організація та церковна ідеологія). Чимало приписів релігійного характеру за своїм змістом збігалися з моральними та юридичними нормами («не вбий», «не вкради» та ін.), що мали переважно звичаєву форму. У функціонуванні соціальних регуляторів мав місце ефект синергії, що забезпечував порівняно високу ефективність регулювання, співвіднесену з рівнем розвитку права в конкретному соціумі.

Релігійне регулювання відрізняється від морального і правового особливо амбітною, масштабною метою – воно спонукає віруючу людину докладати зусиль для подолання «гріховності» людської натури, прагнути до праведності та, в кінцевому рахун-

ку, святості, наслідуючи в цьому духовним подвижникам чи божественним істотам. Механізм контролю за поведінкою віруючої людини є частково містичним (вища духовна сутність все бачить, усе пам'ятає і все врахує...) і частково інституційним (з боку конфесійних організацій та інших вірян). Санкції за порушення передбачені віровченнями, конфесійними статутами тощо і можуть бути психологічно дуже жорсткими (наприклад, відлучення від церкви, що фактично означає духовну страту, бо поза церквою душа людини приречена на страждання і загибель). У релігійній картині світу така перспектива є катастрофічною, що забезпечує дієвість регулювання.

Протягом століть релігія невпинно втрачала вплив на життя держави, суспільства та окремих індивідів. В Україні, переважна частина якої перебувала у складі російської, а згодом – радянської імперії, суспільна роль релігії як соціального регулятора була пов'язана, насамперед, з долею російського православ'я. З часів російського самодержця Петра I православна церква була одержавлена – втратила самоврядність, патріархію, перетворилася на «відомство православного сповідання» на чолі з державним чиновником і поступово деградувала. Психологія переважної частини вірян не виходила за межі «обрядовір'я» (по суті – примітивної, народно-побутової ритуальної магії), богословська думка фактично не розвивалася (на відміну від католицизму), що сприяло віддаленню від церкви більшої частини інтелігенції. Станові обмеження змушували приймати священний сан навіть людей невіруючих. Психологія самих священиків на початку XX ст. засвідчувала деградацію релігійної свідомості. Православна церква стрімко втрачала свій вплив на суспільне життя і, використовуючи державно-адміністративний ресурс, перешкоджала розвитку інших християнських конфесій (протестантських).

Більшовикам після здобуття ними влади було неважко організувати войовничо-атеїстичні пропагандистські та репресивні заходи щодо церкви і віруючих, скомпрометувати релігійний світогляд в очах населення, витіснити релігійну практику в периферійно-маргінальні сфери суспільного життя. Втім, більшовицька влада оперативно створила заміник релігійному світогляду – аналогічний за зовнішніми ознаками соціальний регулятор – комуністичну ідеологію зі своїм віровченням, культом «святих

і пророків», «святими мощами» у мавзолеї вождя тощо. Ще одна істотна відмінність полягала в тому, що поведінку «віруючих у перемогу комунізму» мали контролювати не Бог і парафіяльний священик, а державно-репресивні органи. Закономірно, що квазірелігія майже не прижилася, що стало помітно вже в часи «брежнєвського застою». З розвалом СРСР і активізацією діяльності низки релігійних конфесій ситуація з релігійним регулюванням у соціокультурному вимірі загалом істотно не змінилася – населення залишається переважно безрелігійним, що пояснюється, зокрема, руйнуванням традиції і, звичайно, духом часу.

Історична доля моралі як соціального регулятора не така драматична, але позначена подібними тенденціями. Руйнування засад традиційного суспільства, урбанізація, люмпенізація та інші пов'язані з ними процеси знищили «природне» соціально-комунікативне середовище формування і регенерації моральної свідомості. Сформувалося масове суспільство з характерним для нього прагненням до високих технологій як засобу забезпечення добробуту (необмеженого споживання) й примітивізацією цінностей та ідеалів, їх обездуховленням, а відтак – низькими вимогами до моральності людини. Громадський осуд як основний елемент механізму морального регулювання поведінки соціальних суб'єктів за цих умов невинно втрачає свій вплив, що дзеркально відображається на стані такої культурно-психологічної характеристики людини, як совісність, сумлінність, доброчесність, порядність. Нерозвиненість інститутів громадянського суспільства та масовий відхід молоді у віртуальний світ соціальних мереж посилюють гостроту проблеми. У сучасній масовій культурі бути безсовісним не означає бути соціально дефектним. Тож проблема підбору доброчесних кадрів для юридичних установ в Україні сьогодні є цілком закономірною.

Право як регулятор залишилося наодинці з гострими соціальними проблемами. Релігія і мораль вже не виступають для нього опорою і каталізатором впливу. Правова культура як верхній, тонкий і доволі вразливий шар правової реальності втратила свій традиційний соціально-історичний ґрунт. «Цифрова держава» та інші подібні інновації його замінити неспроможні. Зазначена обставина простежується і на рівні побутової (повсякденної), і на рівні науково-теоретичної правової свідомості. Так, юснатураліст-

ське праворозуміння без морального та/або релігійного почуття (переживання), яке породжує віру в справедливість, втрачає своє психологічне коріння та джерело психоенергетичного живлення, перетворюється не «мертву» концепцію, «холодну» раціонально-теоретичну модель, а не дієвий засіб вдосконалення правової системи суспільства. Це вже не та ідея, яка спроможна «оволодіти масами» і завдяки цьому стати «матеріальною силою».

Війна поглиблює деформації в механізмі соціальної регуляції, що є цілком закономірним. Вона здатна зробити людей забобонними, але не істинно віруючими, бо вищі стани релігійної свідомості породжуються не страхом, ненавистю і агресією. Війна може пробуджувати патріотичні та інші пов'язані з ними почуття, але загалом вона людей калічить, бо перетворює насильство на буденне явище. Війна дозволяє знаходити раціональні виправдання для людських учинків, які в мирних, нормальних умовах життєдіяльності сприймаються як моральний та/або юридичний злочин. Війна виявляє сильних людей і змушує цінувати військову звитягу, породжує нових лідерів, яким згодом, з настанням миру, не завжди вдається не загубитися і не «замаратися» в лабіринтах «тіньової» політики, котрі нікуди не поділися, як і схеми «тіньової» економіки. Перманентні корупційні скандали на тлі загострення воєнних загроз спроможні згасити будь-яку хвилю морального оновлення суспільства, яке доходить висновку, що «все як завжди». Війна привчає масову людину споживати необхідний в умовах гострого протистояння з агресором пропагандистський продукт у найпримітивніших його формах, що не може не позначатися на стані правосвідомості суспільства. Очевидно, що згодом, у мирних умовах, повертатися до сприймання науково-обґрунтованих істин буде доволі важко, бо сповзати вниз легше і приємніше – інформаційний «фастфуд» добровільно не відпустить свого споживача.

Отже, для українського права, яке в довоєнний час не встигло набути якості європейської «цивілізованості», настали важкі часи. Міжнародне право як опора для національного теж втрачає свій вплив. Для збереження поступу в розвитку правової системи суспільства потрібно докладати все більших зусиль. Модернізація правової системи України потребує злагодженої, системної роботи всіх національних правничих спільнот і юридичних «ві-

домств», уникнення конфронтації між ними, усвідомлення соціальної відповідальності кожного правника за долю країни, тісної взаємодії юристів з «лідерами думок», що працюють в інших сферах суспільного життя і впливають на культурно-психологічну атмосферу в суспільстві (науковці суміжних галузей знання, військовослужбовці і ветерани війни, політики, літератори, діячі мистецтва, релігійні діячі, блогери та ін.).

Варто ще раз наголосити на тому, що проблема пошуку доброчесних кадрів для юридичних установ і органів держави загалом є лише аспектом загальної проблеми ціннісної деградації суспільства і зумовленої цим дефектної соціалізації індивіда. Розробкою нових нормативно-правових актів і корпоративних етичних документів за європейськими стандартами вона не вирішується. Можливо, посилення механізму інституційного контролю за юридичною та управлінською діяльністю, поєднане з розвитком нових цифрових технологій, якимось сприятиме вирішенню проблеми. І можливо – це єдиний реалістичний спосіб поліпшення ситуації. Втім доводиться визнати, що це є шлях у майбутнє, на якому духовний світ людини буде зменшуватися як «шагренева шкіра» (див. всесвітньо відомий твір О. Бальзака).

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ КРЕДИТОРІВ У ПРОЦЕДУРАХ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ФІЗИЧНИХ ОСІБ: ПЕРСПЕКТИВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Ніколенко Людмила Миколаївна,

д-р юрид. наук, професор, відділ господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки

Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова Національної академії наук України»

Сучасний розвиток законодавства про неплатоспроможність характеризується посиленням впливу європейських правових стандартів на національні правові системи держав, які здійснюють адаптацію власного законодавства до права Європейського Союзу. Для України зазначений процес набуває особливого значення в умовах реалізації євроінтеграційного курсу та необхіднос-

ті подальшого вдосконалення механізмів правового регулювання процедур банкрутства фізичних осіб.

Важливим етапом формування сучасних підходів до регулювання неплатоспроможності стала Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2019/1023 від 20 червня 2019 року про рамки превентивної реструктуризації, списання боргів та дискваліфікацію, а також про заходи щодо підвищення ефективності процедур реструктуризації, неплатоспроможності та списання боргів [1]. Хоча положення Директиви переважно орієнтовані на суб'єктів господарювання, її концептуальні підходи істотно вплинули й на розвиток інституту неплатоспроможності фізичних осіб у державах-членах ЄС.

Аналіз європейського законодавства дозволяє виокремити декілька базових стандартів регулювання процедур неплатоспроможності фізичних осіб, які доцільно розглядати як взаємопов'язану систему інституційних та процесуальних засад, що визначають сучасну європейську модель неплатоспроможності фізичних осіб.

По-перше, принцип забезпечення балансу між інтересами боржника та кредиторів. Сучасна модель неплатоспроможності фізичної особи не обмежується лише відновленням платоспроможності боржника або його звільненням від боргів. Вона спрямована на досягнення справедливого співвідношення між правом боржника на економічне відновлення та правом кредиторів на ефективний захист своїх майнових інтересів [2, с. 64–68]. Зазначений принцип є одним із фундаментальних елементів європейського підходу до регулювання неплатоспроможності фізичних осіб, оскільки дозволяє уникнути як надмірного обмеження прав кредиторів, так і необґрунтованого покладення на боржника довічного боргового тягара. У сучасних правових системах держав-членів Європейського Союзу процедура неплатоспроможності розглядається не лише як механізм примусового стягнення заборгованості, але й як інструмент відновлення економічної активності добросовісного боржника. Водночас реалізація права боржника на так званий «другий шанс» не повинна призводити до нівелювання законних майнових очікувань кредиторів. Саме тому європейське законодавство передбачає комплекс процесуальних та матеріально-правових гарантій, спрямованих на забез-

печення прозорості процедури, повного розкриття боржником інформації про свій майновий стан, виявлення та повернення до ліквідаційної маси прихованих активів, а також участі кредиторів у прийнятті найбільш важливих рішень у справі. Таким чином, баланс інтересів сторін досягається не шляхом надання переваги одній із них, а через формування ефективного засобу узгодження приватних інтересів усіх учасників провадження, що відповідає загальноєвропейським принципам справедливості, пропорційності та правової визначеності.

По-друге, принцип добросовісності боржника. У більшості держав Європейського Союзу можливість отримання звільнення від боргів безпосередньо пов'язується з поведінкою боржника, рівнем його співпраці із судом та кредиторами, а також відсутністю зловживань під час процедури неплатоспроможності [3, с. 37–43]. Такий підхід сприяє мінімізації ризиків недобросовісного використання інституту банкрутства та забезпечує належний баланс між інтересами боржника і кредиторів. У європейській правовій традиції добросовісність розглядається не лише як загальний принцип права, а й як обов'язкова умова застосування процедур звільнення від боргів та економічної реабілітації особи. Від боржника вимагається повне та достовірне розкриття інформації про свій майновий стан, доходи, активи-ви, зобов'язання та фінансові операції, що мають значення для здійснення процедури. Ненадання такої інформації, приховування майна, відчуження активів з метою уникнення задоволення вимог кредиторів, створення штучної заборгованості або інші форми недобросовісної поведінки можуть бути підставою для відмови у списанні боргів або застосування інших правових наслідків. Водночас дотримання боржником вимог добросовісності забезпечує можливість реалізації концепції «другого шансу», яка є однією з ключових засад сучасного європейського права неплатоспроможності. За таких умов звільнення від боргів розглядається не як автоматичний результат завершення процедури, а як правовий механізм, доступний лише тим особам, які сумлінно виконували свої процесуальні обов'язки та сприяли досягненню цілей провадження. Саме тому принцип добросовісності виступає важливою гарантією захисту прав кредиторів, підвищує рівень довіри до процедур неплатоспроможності та сприяє забезпеченню справедливості й ефектив-

ності відповідного правового регулювання. У контексті подальшої адаптації законодавства України до європейських стандартів доцільним є посилення способів перевірки добросовісності боржника на всіх стадіях провадження у справі про неплатоспроможність, що сприятиме запобіганню зловживанням та підвищенню рівня захисту прав кредиторів.

По-третє, принцип максимально можливого задоволення вимог кредиторів. Незважаючи на соціальну спрямованість процедур неплатоспроможності фізичних осіб, європейські правопорядки передбачають ефективні механізми формування ліквідаційної маси, контролю за майновим станом боржника та оскарження правочинів, спрямованих на приховування активів. Реалізація права добросовісного боржника на економічне відновлення не означає відмову від належного захисту майнових інтересів кредиторів, оскільки однією з ключових цілей будь-якої процедури неплатоспроможності залишається досягнення максимально можливого рівня погашення заборгованості. У зв'язку з цим законодавство держав-членів Європейського Союзу містить комплекс правових інструментів, спрямованих на виявлення, збереження та повернення активів боржника до ліквідаційної маси, забезпечення прозорості його фінансового становища та запобігання діям, які можуть завдати шкоди інтересам кредиторів. Особливого значення набувають механізми оскарження підозрілих правочинів, укладених напередодні відкриття провадження у справі про неплатоспроможність, а також правочинів, спрямованих на безоплатне відчуження майна, надання переваг окремим кредиторам або штучне зменшення вартості активів боржника. Важливу роль у забезпеченні цього принципу відіграють також обов'язки боржника щодо розкриття інформації про належне йому майно, джерела доходів та фінансові операції, а також повноваження суду й інших учасників провадження щодо перевірки достовірності таких відомостей. При цьому сучасна європейська модель виходить із того, що ефективний захист прав кредиторів є необхідною передумовою функціонування інституту неплатоспроможності, оскільки саме від рівня гарантій повернення заборгованості залежить стабільність цивільного обороту, довіра до кредитних відносин та забезпечення справедливого балансу інтересів усіх учасників провадження. Таким чином, принцип

максимально можливого задоволення вимог кредиторів виступає не альтернативою соціальній функції неплатоспроможності фізичних осіб, а її необхідним елементом, що дозволяє поєднати завдання економічної реабілітації боржника із забезпеченням належного рівня захисту прав кредиторів.

По-четверте, принцип процесуальної ефективності. У країнах Європейського Союзу значна увага приділяється цифровізації процедур неплатоспроможності, використанню електронних реєстрів, автоматизованому обміну інформацією між судами, арбітражними керуючими та кредиторами, що дозволяє скоротити строки розгляду справ та зменшити процесуальні витрати. Процесуальна ефективність розглядається як одна з необхідних передумов досягнення цілей провадження у справах про неплатоспроможність, оскільки надмірна тривалість процедур призводить до зменшення вартості активів боржника, збільшення адміністративних витрат та ускладнення реалізації прав учасників провадження. Саме тому сучасна європейська практика орієнтована на спрощення процедурних механізмів, оптимізацію судового контролю та впровадження цифрових технологій на всіх стадіях провадження. Важливими складовими цього стандарту є електронне подання процесуальних документів, дистанційна участь учасників у судових засіданнях, функціонування відкритих електронних реєстрів, автоматизований доступ до інформації про майновий стан боржника та використання цифрових платформ для взаємодії між учасниками процедури. Значна увага також приділяється забезпеченню оперативності прийняття рішень, скороченню бюрократичних процедур та підвищенню прозорості процесуальних дій. У результаті досягається більш швидке та економічно доцільне проведення процедур неплатоспроможності, що відповідає сучасним тенденціям розвитку європейського правосуддя та загальній концепції цифрової трансформації правової системи. Водночас процесуальна ефективність дедалі частіше розглядається не лише як технічна характеристика провадження, а як самостійний стандарт якості правосуддя, який забезпечує реальну доступність процедур неплатоспроможності та підвищує результативність їх застосування.

Аналіз законодавства Німеччини, Франції, Нідерландів, Фінляндії та Швеції свідчить про формування єдиної тенденції розвитку європейського права неплатоспроможності фізичних осіб, яка полягає у поєднанні реабілітаційної функції процедури з належним рівнем захисту прав кредиторів, підвищенням ролі добросовісності боржника та активним впровадженням цифрових технологій у сферу судового адміністрування.

Для України особливо актуальним є подальше вдосконалення положень Кодексу України з процедур банкрутства щодо захисту прав кредиторів у справах про неплатоспроможність фізичних осіб. Насамперед потребують розвитку механізми перевірки добросовісності боржника, цифровізації провадження, удосконалення процедур виявлення активів, а також підвищення ефективності судового контролю за діями учасників провадження.

Отже, європейські стандарти неплатоспроможності формують нову модель правового регулювання банкрутства фізичних осіб, яка базується на принципах добросовісності, балансу інтересів сторін, процесуальної ефективності та максимально можливого задоволення вимог кредиторів. Подальша адаптація законодавства України до зазначених стандартів сприятиме підвищенню ефективності процедур неплатоспроможності та забезпеченню належного захисту прав усіх учасників відповідних правовідносин.

Список використаних джерел

1. Directive (EU) 2019/1023 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on preventive restructuring frameworks, on discharge of debt and disqualifications, and on measures to increase the efficiency of procedures concerning restructuring, insolvency and discharge of debt, and amending Directive (EU) 2017/1132. Eur-lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1023/oj/eng>.
2. Ярмоленко О. С. Захист прав кредиторів боржника-фізичної особи. Правова позиція. 2024. № 3 (44). С. 64–68. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-3.11>.
3. Ніколенко Л. М., Степанова Т. В. Особливості банкрутства фізичних осіб: порівняльно-правова характеристика. Ампаро. 2022. № 1. С. 37–43. DOI: <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-1-04>.

БАГАТОРІВНЕВІСТЬ РОЗВИТКУ ПРИВАТНОГО ПРАВА

Горбань Олена Вікторівна,

канд. філос. наук, доцент, кафедра правознавства

Полтавський університет економіки і торгівлі

Тема сформульована з досвіду участі в конференції та аналізу еволюції її змістової наповненості. Предметом дослідження є багаторівневість як аспект розвитку приватного права. Метою є визначення предметного кола багаторівневості розвитку приватного права.

В основах наукової методології багаторівневість охарактеризована О. Г. Данильяном та О. П. Дзьобанем. Це два класичні рівні – *теоретичний* і *емпіричний* – та посткласичний *метатеоретичний* рівень (обґрунтований в методологічних концепціях Т. Куна та І. Лакатоса) [1, с. 124–127]. Метатеоретичний рівень, як стверджують О. Г. Данильян та О. П. Дзьобань, «пронизує» емпіричний і теоретичний рівні наукового дослідження та є «філософськими установками, соціокультурними підставами наукового дослідження, а також методами, ідеалами, нормами, еталопами, регулятивами, імперативами наукового пізнання, стилем мислення дослідника тощо [1, с. 130].

У термінології Т. Куна метатеоретичний рівень відомий як «дисциплінарна матриця» та «парадигма». Цей рівень продукує можливості наукових революцій у міру виявлення та нагромадження у процесі пізнання так званих «аномалій» (суперечностей). У термінології І. Лакатоса цей же рівень відомий як «науково-дослідні програми» – «прогресивні» чи «регресивні». У термінології Ст. Тулміна це – теорія «людського розуміння» як інтеграція соціально-психологічно-культурних і логіко-методологічних елементів наукового пізнання в їх історичному розвитку [2, с. 27–29].

Тематика досліджень авторки, представлених на конференціях, охоплювала філософсько-правові та міждисциплінарні аспекти метатеоретичного рівня розвитку приватного права [3–6]. Публікація О. П. Дзісяка і Д. М. Шершенькова є прикладом дослідження невирішеної теоретичної проблеми чіткого визначення меж між публічними та приватними інтересами за умов зміни

уявлень про баланс між ними, викликаних глобалізацією та цифровізацією [7].

У дослідженнях теоретичного рівня розвитку приватного права, за методом аналогії, доцільно використати зразок предметного кола політологічного концепту багаторівневого управління (врядування). За визначенням Е. Зейтуллаєвої це – система «постійної неієрархічної, взаємоперетинаючої взаємодії урядових структур, суб'єктів громадянського суспільства та організацій бізнесу на різних рівнях врядування – наднаціональному, регіональному, національному, субнаціональному, локальному – з метою обговорення, вироблення та реалізації певної публічної політики» [8, с. 15].

Т. Є. Кагановська та В. О. Серьогін указують на важливість «юридизації» даної доктрини (наповнення її юридичним змістом і переведення у площину правових відносин і правового регулювання) [9, с. 26]. Автори пропонують вертикальний і горизонтальний аспекти такої юридизації: до кола першого з них уключити децентралізацію та зміцнення місцевого самоврядування; до кола другого з них – законодавче закріплення інструментів демократії участі, «оскільки саме інструменти партисипаторної демократії дозволяють диверсифікувати публічну владу, донести її до максимально широкого кола громадян». Також автори указують на необхідність нормативної конкретизації в регламентах роботи органів публічної влади відповідальності за законність, обґрунтованість та ефективність прийнятих владних рішень, незалежно від способів їх розробки, із врахуванням сучасних умов воєнного стану та повоєнної відбудови й відновлення України на основі європейських стандартів [9, с. 26–27].

В аспекті юридизації теоретичного концепту багаторівневого розвитку приватного права актуальними є акценти А. А. Телендія щодо зростаючих в Україні ризиків «дисфункції координації» багаторівневого врядування під впливом воєнних викликів (просторової та соціальної фрагментації, неузгодженості інвестиційних рішень, конкуренції між територіями за обмежені ресурси) [10, с. 41].

Емпіричний рівень розвитку приватного права має досліджуватися за відповідною судовою та адвокатською практикою. У зв'язку з теоретичним рівнем: у просторових вимірах – глобаль-

ному, міжнародному, національному, регіональному і місцевому; із врахуванням глобальної тенденції політизації права – у контексті зростання ролі власного розсуду суддів (судового активізму).

Фактором розвитку національного рівня приватного права багатьох країн стали глобальні наслідки санкційної політики США, яка, за визначенням президента Д. Трампа, не визнає міжнародного права. В Україні вплив глобальної тенденції політики санкцій на розвиток приватного права став предметом публічного юридичного дискурсу. Щодо міжнародно-правового емпіричного рівня розвитку приватного права оригінальною є публікація А. В. Смітюха про *надімперативні* норми за законодавством держави суду (*lex fori*) як інструменти забезпечення реалізації прямого методу регулювання у міжнародному приватному праві на противагу колізійно-правовому методу [11].

Щодо національного емпіричного рівня розвитку приватного права слід виокремити публікацію С. В. Сівкова та С. Ю. Задержейко. Ці автори досліджують колізійну проблему співвідношення санкцій і судових рішень, що набрали законної сили у сфері майнових прав, а також проблему меж допустимого втручання держави у право власності [12].

Також в Україні є приклади досліджень англо-американського досвіду судового активізму. Р. М. Сидорович, наприклад, указує на потребу його запозичення саме у зв'язку з глобалізаційними змінами. Зокрема з тим, що у практиці Суду ЄС судовий активізм став «наріжним інструментом інституційної динаміки ЄС, створивши нерозривний зв'язок між правовою та політичною інтеграцією». Рішення Суду ЄС, за словами цього автора, «дуже часто використовуються як основа не лише для актів первинного чи вторинного права ЄС, а і як певні межі для формування національної політики. Це цілком природньо, оскільки інтеграційні процеси та відносини ЄС доволі складні за своєю природою і являють собою широкий консенсус між політиками, законодавцями, соціальними суб'єктами тощо» [13, с. 396–397].

У контексті впливу судового активізму на розвиток приватного права актуальним для України є аналіз Р. М. Сидоровичем рішення Верховного Суду Сполучених Штатів у справі «Кело проти міста Нью-Лондон» (2005). Суд дозволив міській владі передавати власність від домовласників приватному забудовнику, скасувавши

рішення уряду. Тим самим було створено казус по відношенню до П'ятої поправки Конституції США про охорону державою приватної власності. Рішення Суду було аргументоване відсутністю абсолютно ідеальних суспільних відносин і можливостями, інколи, поступатися певними ціннісно-світоглядними ідеологічними підходами, як індивідуальні права, суспільним правам. Представницькі ж органи влади мають забезпечувати найбільше благо для найбільшої кількості людей [13, с. 397].

Р. М. Сидорович актуалізував адаптацію в національну правову реальність досвіду англо-саксонської правової сім'ї із судового активізму. Підтримав ініціативу судді Конституційного Суду України В. Лемака про національну правову дискусію з цього питання [13, с. 396] і зробив спробу власного визначення позитивних і негативних рис судового активізму [13, с. 399].

У контексті емпіричного рівня розвитку приватного права в Україні видається доцільним також вивчення досвіду судового активізму у Великій Британії. Зокрема після Заяви Палати лордів (тепер Верховний Суд Великої Британії) 1966 року (Practice Statement 1966). У ній вищому суду надано право відступати від власних попередніх рішень, якщо це є «слухним». Тим самим визнано можливості відступу від прецедентів, адже закон повинен розвиватися та реагувати на нові правові, соціальні та технологічні розробки [14].

У наукових дослідженнях національного рівня розвитку приватного права в Україні бракує активності з аналізу відповідної практики Верховного суду України. Огляди цієї практики суддею Верховного Суду Василем Кратом надають такі можливості, але недостатньо запитані науковцями [15; 16].

Дослідження інформаційних науково-дослідних джерел з питань адвокатської практики з питань приватного права засвідчує відсутність таких (за можливості не виявлених рідкісних прикладів).

Таким чином, предметне коло багаторівневого розвитку приватного права в Україні в методологічному аспекті потребує досліджень на трьох рівнях: метатеоретичному, теоретичному та емпіричному. У просторовому аспекті – взаємозв'язків глобального, міжнародного, національного, регіонального та місцевого рівнів. У суб'єктному аспекті – взаємодії урядових структур,

суб'єктів громадянського суспільства, організацій бізнесу та фізичних осіб підприємців на засадах децентралізації влади та зміцнення місцевого самоврядування. У нормативно-правовому аспекті – законодавчого закріплення інструментів демократії участі (державно-приватного партнерства).

Список використаних джерел

1. Данильян О. Г. Методологія наукових досліджень : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Харків : Право, 2019. 368 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/OMND.pdf (дата звернення: 29.05.2026).
2. Айтов С. Ш. Філософсько-наукові концепції І. Лакатоса та Ст. Тулміна: когнітивна взаємодія з історичною антропологією. Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Історія і філософія науки і техніки». 2016. Вип. 24. С. 27–31. URL: <https://crust.ust.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a60863a1-7083-4a6d-8f3d-5d1eb1f81f35/content> (дата звернення: 30.05.2026).
3. Горбань О. В. Розвиток приватного права в контексті публічної політики. Традиції та інновації розвитку приватного права України: освітній вимір : матеріали X Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 8 червня 2021 р.). Полтава : ПУЕТ, 2021. С. 31–35. URL: http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/11406/1/%21%20ZBIRNYK%20%282021%29_2.pdf.
4. Горбань О. В. Баланс приватного і публічного права: міждисциплінарний підхід до розв'язання проблеми. Традиції та інновації розвитку приватного права України: освітній вимір : матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 8 червня 2022 р.). Полтава : ПУЕТ, 2022. С. 80–83. URL: http://elib.puet.edu.ua/action.php?kt_path_info=ktcore.SecViewPlugin.actions.document&fDocumentId=824083.
5. Горбань О. В. Співвідношення приватного та публічного права крізь призму антропології права. Актуальні проблеми приватного та публічного права : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. присвяченої 94-річчю з дня народження члена кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, д-ра юрид. наук, професора Процевського О. І. (31 березня 2023 року). Харків, 2023.

- C. 273–274. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1PW-d58z-VQfKo5vg2at9Xh6GsHH-StVd?usp=sharing>.
6. Горбань О. В. Філософсько-правовий вимір викладання приватного права здобувачам правничих спеціальностей. Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні: освітній вимір : матеріали XIV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 5 червня 2025 р.). Полтава : ПУЕТ, 2025. С. 124–129. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/15284>.
 7. Дзісяк О. П., Шершеньков Д. М. Розвиток наукової думки щодо поняття «публічний інтерес». Legal Bulletin. No 3(13). 2024. С. 46–51. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/473> (дата звернення: 28.05.2026).
 8. Зейтуллаєва Ельвіра. Багаторівневість як теоретичний концепт та методологія управління суспільними процесами. Актуальні проблеми державного управління. 2021. № 83. Том 2. С. 15–20. URL: <https://uran.oridu.odessa.ua/article/view/237209> (дата звернення: 29.05.2026).
 9. Кагановська Т. Є., Серьогін В. О. Багаторівневе управління: загальна теорія і шляхи реалізації в Україні в контексті євроінтеграції. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2025. Вип. 39. С. 10–33. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/download/27465/24281/> (дата звернення: 30.05.2026).
 10. Телендій А. А. Регіональний розвиток України в умовах багаторівневого врядування: координація центральної влади, регіонів і територіальних громад. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2025. № 6. Том 36(75). С. 41–46. URL: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2025/6_2025/10.pdf (дата звернення: 30.05.2026).
 11. Смітюх А. В. Економічні санкції за Lex fori у контексті міжнародного приватного права. Правова держава. 2025. Вип. 57. С. 211–219. URL: <https://pd.onu.edu.ua/article/download/325399/317560/760234> (дата звернення: 27.05.2026).
 12. Сівков С. В., Задерейко С. Ю. Санкції як публічно-правовий інструмент обмеження майнових прав. Київський часопис права. 2026. № 2. С. 152–157. URL: <https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/826> (дата звернення: 27.05.2026).

13. Сидорович Р. М. Теоретико-правові аспекти аналізу іноземної юридичної практики: проблеми «судового активізму». Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 3. С. 394–399. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/issue/view/16919> (дата звернення: 30.05.2026).
14. Practice Statement 1966. UOLLB®. URL: <https://uollb.com/blogs/uol/practice-statement-1966> (дата звернення: 30.05.2026).
15. Василь Крат. Принципи приватного права в судовій практиці. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_principi_priv_prava_2023.pdf (дата звернення: 30.05.2026).
16. Василь Крат. Трохи про приватне право в судовій практиці 2025. URL: <https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/Glossema2025.pdf> (дата звернення: 30.05.2026).

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ТЕОРЕТИКО- ПРАВОВИЙ ВИМІР ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Клещенко Наталія Олександрівна,
канд. юрид. наук, відділ теорії держави і права
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

Повномасштабна збройна агресія рф проти України та як наслідок запровадження воєнного стану зумовила суттєві трансформації у функціонуванні національної правової системи, поставивши перед державою низку складних правових, інституційних та організаційних викликів, одним з яких є забезпечення доступу до правосуддя як фундаментального елементу принципу верховенства права та необхідної гарантії реалізації й захисту прав і свобод людини. У теоретико-правовому вимірі окреслена проблематика виходить за межі суто процесуального або галузевого аналізу та потребує осмислення крізь призму функціонування правової системи як цілісного соціально-правового феномену.

З початку повномасштабного вторгнення судова система стикнулася з численними труднощами, такими як знищення або тимчасова окупація судових установ, евакуація суддів та персоналу,

неможливість оперативного розгляду справ, зокрема кримінальних і адміністративних, що стосуються воєнних злочинів та порушень воєнного стану [1]. Варто констатувати, що нині українська держава демонструє адаптивність судової системи до викликів воєнного часу. Зокрема, було забезпечено безперервне здійснення правосуддя шляхом впровадження та активного використання дистанційної форми судочинства, передусім онлайн засідань, що дозволило мінімізувати ризики для учасників процесу, водночас зберігаючи доступ до правосуддя та дотримання процесуальних гарантій і стало свідченням достатнього рівня гнучкості й функціональної спроможності судової влади України забезпечувати реалізацію правосуддя навіть в умовах війни.

Зрозуміло що в умовах війни судова влада стикається з низкою викликів, як-от: фізичне знищення або тимчасова окупація судів, нестача суддів, труднощі у доступі до правосуддя для населення. Погоджуємось з Л. Наливайко, що для подолання цих викликів необхідно розширити практику використання дистанційного судочинства, розвивати електронні сервіси, що дозволять подавати документи онлайн та отримувати правову допомогу. Також важливо забезпечити належний захист суддів і працівників судової системи, зокрема можливість тимчасової ротації кадрів та створення мобільних судових підрозділів у прифронтових та на деокупованих територіях [2, с. 72].

Варто наголосити на нерівності у доступі до правового захисту, яка посилюється під час війни. Вразливі групи населення – внутрішньо переміщені особи, військовослужбовці, цивільні в прифронтових регіонах мають обмежені можливості для реалізації своїх прав через відсутність адвокатів, брак ресурсів або складну логістику. Це формує новий тип правової нерівності, що суперечить самій ідеї верховенства права як принципу рівності всіх перед законом [3, с. 299]. У цьому контексті особливої уваги потребує переосмислення традиційних підходів до забезпечення доступу до правосуддя, які в умовах мирного часу ґрунтувалися на припущенні відносної територіальної та інституційної стабільності. Війна ж руйнує ці передумови, трансформуючи як просторові, так і функціональні параметри здійснення правосуддя, і як наслідок – держава змушена адаптувати механізми право-

вого захисту до нових реалій, де ключового значення набувають мобільність, гнучкість і технологічність правових інструментів.

Варто наголосити, що важливим є посилення незалежності судової влади, яка має залишатися поза політичним та військовим впливом навіть у найскладніші періоди. Для цього потрібні додаткові гарантії безпеки суддів, захист від тиску, а також стабільне фінансування та кадрова підтримка. Судова система має бути фундаментом, на якому тримається правовий порядок, а не інструментом ситуативних політичних рішень. Зміцнення незалежності судів прямо впливає на спроможність громадян ефективно захищати свої права, не побоюючись упередженості чи свавілля [3, с. 300]. Незалежність судової влади повинна зберігати свій інституційний та функціональний зміст навіть за умов підвищеного рівня централізації влади та посилення ролі виконавчих органів, що об'єктивно характерно для воєнного періоду. Втручання політичних суб'єктів у діяльність судів, у тому числі опосередковане через нормативні чи організаційні механізми, становить загрозу порушення принципів верховенства права, рівності сторін та справедливого судового розгляду. У зазначеному контексті забезпечення реальної незалежності суддів, їхньої неупередженості та захищеності від будь-якого зовнішнього тиску постає ключовою передумовою збереження довіри до правосуддя як інституції.

В умовах воєнного стану особливого значення набуває питання фізичної безпеки суддів та безперервності здійснення правосуддя. Ризики, пов'язані з бойовими діями, евакуацією судів, пошкодженням інфраструктури та переміщенням населення, об'єктивно ускладнюють доступ до правосуддя. Проте саме в таких умовах держава зобов'язана забезпечити сталість функціонування судової системи як ключового елементу правопорядку. Інакше виникає загроза трансформації тимчасових обмежень у системні деформації, що підривають довіру до правосуддя та нівелюють гарантії права на захист. Крім того, незалежність судової влади тісно пов'язана з принципом рівності сторін, який є невід'ємною складовою права на захист. За відсутності реальної незалежності суду цей принцип стає декларативним, оскільки одна зі сторін – як правило, держава – отримує фактичну перевагу у процесі. Таким чином, незалежний суд виступає не лише арбітром, але й га-

рантом процесуального балансу, без якого неможливо говорити про справедливість судового розгляду.

Не менш важливим є кадровий аспект. Так, відтік кваліфікованих кадрів, перевантаження суддів, збільшення кількості справ, пов'язаних із воєнними подіями, потребують системних рішень, спрямованих на підтримку та розвиток суддівського корпусу. Йдеться не лише про кількісне укомплектування суддівського корпусу, а й про якісне оновлення професійних компетенцій суддів з урахуванням специфіки розгляду справ, пов'язаних із воєнними подіями, зокрема порушеннями прав людини, воєнними злочинами тощо. У зазначеному контексті особливого значення набуває інституціоналізація професійного навчання суддів, спрямованого на опанування стандартів міжнародного гуманітарного права, практики міжнародних судових інституцій, а також новітніх процесуальних інструментів, включаючи цифрові технології судочинства. Поряд із цим, актуалізується необхідність створення ефективних механізмів психологічної підтримки суддів та працівників апарату судів, з огляду на підвищений рівень стресу, емоційного вигорання та професійного виснаження, спричинених умовами війни. Не менш важливим є удосконалення процедури добору, оцінювання та кар'єрного просування суддів із урахуванням критеріїв професійної доброчесності, стресостійкості, етичної зрілості та здатності діяти в умовах підвищеної суспільної відповідальності. У цьому аспекті вбачається доцільним впровадження гнучких і водночас прозорих механізмів кадрового резерву, що дозволить оперативно реагувати на кадрові втрати та забезпечувати безперервність здійснення правосуддя.

Таким чином, забезпечення доступу до правосуддя в умовах воєнного стану постає одним із визначальних показників ефективності та стійкості правової системи України. Ключовими напрямками удосконалення механізмів забезпечення доступу до правосуддя в зазначених умовах є розвиток цифрових форм судочинства, підвищення інституційної стійкості судової системи та забезпечення безпеки учасників судового процесу. Подальший розвиток національної правової системи повинен ґрунтуватися на зміцненні гарантій доступу до правосуддя як невід'ємної складової демократичної, правової держави та необхідної передумови ефективного захисту прав і свобод людини.

Список використаних джерел

1. Кот О. О., Гриняк А. Б., Міловська Н. В. Правова система України в умовах воєнного стану : зб. наук. пр. Одеса : ВД «Гельветика», 2022. 540 с.
2. Наливайко Л. Правова держава в умовах війни: виклики та перспективи забезпечення верховенства права. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (ДДУВС, 21.03.2025). Частина I. С. 70–73.
3. Степаненко Н. В., Виставкіна К. В. Забезпечення верховенства права під час війни: проблеми та перспективи. Наука і техніка сьогодні. 2025. № 13 (54). С. 291–303. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-13\(54\)-291-303](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-13(54)-291-303); URL: <https://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/34635/34609>.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ І ГІДНІСТЬ ЛЮДИНИ В УМОВАХ БІОМЕДИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Львова Олена Леонідівна,

канд. юрид. наук, старший науковий співробітник

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

Стрімкий розвиток біомедичних технологій актуалізує проблему визначення меж допустимого втручання у природу людини та забезпечення належного захисту людської гідності. Використання генетичних технологій, допоміжних репродуктивних методів і засобів біомедичного впливу формує нові виклики для сучасного приватного права та потребує переосмислення механізмів реалізації особистих немайнових прав людини.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю формування правових підходів до охорони природи людини в умовах технологічного розвитку, а також визначення ролі принципу людської гідності як межі допустимого біомедичного втручання. Особливого значення ця проблема набуває у контексті положень Ов'єдської конвенції та сучасних тенденцій розвитку міжнародної біоетики, у преамбулі якої наголошується, що конвенція приймається з переконанням, зокрема, у необхідності поважати людину як окрему особистість та як члена людської спільноти та

визнаючи важливість забезпечення її гідності, а також усвідомлюючи, що неналежне використання біології та медицини може призвести до дій, що загрожуватимуть гідності людини, держави, які підписали цю конвенцію, сповнені рішучості вжити заходів, необхідних для охорони гідності та основних прав і свобод людини щодо застосування біології та медицини [1].

Утім, на сучасному етапі виявляються глибокі розбіжності в царині прав людини, особливо там, де і коли виникає потреба в захисті самої ідеї прав людини чи коли пропонується покращена інтерпретація прав людини у питаннях співвідношення моралі й етики та їхніх відносин з правом. Врешті-решт, це призводить до різних поглядів щодо значення, обсягу й обґрунтованості прав людини [2, с. 70].

Природа людини та її сутність, біологічна чи соціальна, у взаємодії з правом, що прямує до універсальності, своїм результатом повинна мати загальне благо, добро і збереження ідентичності людини, що є цілком справедливим по відношенню до неї. Згадане прямо вказує на проблему етики і моралі, «золотим стандартом» яких завжди були вчинки добра і справедливості [3, с. 328]. Згадане зосереджує фокус на ціннісних засадах у розумінні природи людини і права, що зумовлює необхідність пошуку збалансованого рішення на загрозу з боку науково-технічного процесу в галузі біомедицини як для природного, фізичного життя людини, так і збереження її моральної ідентичності.

До біоетичних проблем, як правило, відносять етичні питання абортів; контрацепції і нових репродуктивних технологій (штучне запліднення, сурогатне материнство); проведення експериментів на людині і тваринах; отримання інформованої згоди і забезпечення прав пацієнтів; визначення смерті, самогубства і евтаназії; проблеми відношення до вмираючих хворих (госписи); демографічної політики і планування сім'ї; генетики (зокрема проблеми досліджень геномів, генної інженерії і генотерапії); трансплантології; справедливості в охороні здоров'я; клонування людини, маніпуляцій із ствольовими клітинами і ряд інших.

Зазначені питання, що пов'язані з прогресом генетики, геномики, фармакології, трансплантології, біотехнології, клонування набувають усе більшого значення як напрямок міжнародно-правового пошуку у контексті забезпечення та захисту прав люди-

ни. В юридичній літературі вказується на формування «біоправа», «біоетичного законодавства», «біоетичних прав людини» [4, с. 196]. Таким чином відбувається поєднання можливостей та мети медицини і права.

Островська Б. наголошує, що біоетика спрямована на захист гідності людини, її права на життя, здоров'я, збереження фізичної та психічної цілісності (зокрема, тіла людини та його частин як за життя, так і після смерті), поваги до особистої автономії людини та багатьох суміжних прав як у традиційному розумінні, вираженому насамперед у Загальній декларації прав людини 1948 року, так і виходячи з нових умов науково-технічного прогресу, які ще не дістали закріплення ні в міжнародному праві, ні у внутрішньому праві держав [5, с. 59].

Поняття людської гідності закріплено в міжнародних договорах та національних конституціях як моральне підґрунтя основоположних прав людини. Виключно у взаємозв'язку людської гідності та прав людини у міжнародному праві постають біоетичні питання, що стосуються заборони тортур, проведення медичних експериментів, незаконної трансплантації анатомічних матеріалів людини, лікування психічно хворих осіб, смерті людини, штучного переривання вагітності, клонування тощо. Як у даному контексті далі пише Б. Островська, поняття людської гідності тісно переплітається з поняттям цінності життя людини та поваги до життя, тому охорона життя та здоров'я є необхідною умовою збереження людської гідності. Важливим аспектом людської гідності є також цілісність людини, що безпосередньо стосується притаманного кожній людині права вільно вирішувати питання фізичного та психічного втручання в її природу, зокрема проведення біомедичних досліджень [5, с. 82–83].

Конституційний Суд України наголошує, що людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване статтею 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав. Наведене опосередковано підтверджується унікальним значенням людської гідності в Конституції України, за якою, зокрема, людина її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю

(частина перша статті 3); усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах (стаття 21); кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (частина перша статті 68) [6].

У науковій літературі вчені, аналізуючи поняття гідності, звертають увагу на такі її ознаки, як недоторканість, свобода та автономія, рівність, соціальна справедливість, заборона покарань, що принижують гідність, і, зокрема, медична етика, як передбачає, що гідність пацієнта включає право на інформований вибір щодо свого лікування та захист від насильницького медичного втручання [7, с. 757].

Отже, біоетика має відігравати регуляторну роль в узгодженні позицій держав щодо захисту прав людини, зокрема, права на життя з метою попередження їх порушень у контексті біомедицини. Однак, як наголошують українські правознавці, «концепція сучасних біомедичних та репродуктивних (соматичних) прав передбачає гарантування деяких таких прав і свобод, які якраз суперечать ідеї людської гідності, перешкоджають збереженню тілесної, психічної цілісності та індивідуальності людини і майбутніх поколінь [8, с. 81]. Відповідно еволюція прав людини, які охоплюють індивідуальні можливості людини самостійно розпоряджатися не лише власним тілом, а й життям, в контексті біоетики стала предметом регулювання міжнародного права та інших правових наук, разом з їх філософським осмисленням. Передусім до них відносять певні спірні «права»: на штучне переривання вагітності, евтаназію, визначення статі, здійснення репродуктивних технологій, зокрема клонування, генетичні спадкові модифікації тощо [5, с. 61–63].

З огляду на згадане слід враховувати, що людина може впливати на природу по-різному: грубо втручатися в неї і завдавати невідворотної шкоди, але й може охороняти її, зберігати природні ресурси за допомогою сучасних технологій. Однак, і сама людина може піддаватися радикальній трансформації, що призводитиме до розмивання меж її відповідальності як суб'єкта впливу на навколишнє середовище і докорінно змінюватиме біологічні та соціальні потреби людини в аспекті особистісної ідентифікації і безпеки існування.

Так, біоетика наділена універсальним моральним статусом і має глибоке філософське коріння. У проблемному просторі біоетики позначається новий антропологічний вимір: межі життя втрачають природний зміст, початок і кінець життя людини можна розглядати як багатоетапний процес, обумовлений культурними детермінантами, що неминуче призводить до етичних колізій у сфері біомедицини. Тема меж виникає в дискусіях про допустимість штучного аборту, про моральний статус ембріонів і плода, а в суперечках про застосування допоміжних репродуктивних технологій піднімається проблема «зайвих» ембріонів. Питання про кінцеву межу життя постає у зв'язку з необхідністю встановлення критеріїв смерті, і це має значення для проведення заходів з трансплантації, а також для визначення особистісного статусу в процесі обговорення проблеми евтаназії [3, с. 330].

Однією із тих проблем, що потребують детального аналізу через призму біоетики, можна назвати аборт. Відсутність, зокрема, в українському законодавстві правового встановлення моменту життя людини неминуче призводить до питання про штучне переривання вагітності. При чому, право на життя ненародженої дитини співвідноситься з правом жінки на репродуктивний вибір.

У дискусії про аборти серцевиною наукової проблеми є питання про особовість людини. Головна відмінність між людиною і між іншими живими істотами, власне, зводиться до того, що людина є особовим буттям, якому притаманні такі фундаментальні риси як, свідомість, раціональність, воля, здатність до трансценденції, а також переживати емоційні стани і мати інтереси.

Чому суть проблеми абортів зводиться до цього? Якщо людина є особовою істотою, то вона є суб'єктом прав, які гарантують їй задоволення інтересів, а передусім, це право на життя. І якщо стосовно дорослих осіб питання про їх особовість не виникає, чому воно виникає стосовно ненароджених? [9, с. 254].

У літературі констатується, що індивідуальність живої людини зберігається від моменту запліднення протягом усього розвитку й аж до смерті, змінюється тільки фенотип (зовнішній вигляд). Сьогодні це доведений, як елементарний принцип біології, факт [10, с. 24].

Н. Крестовська звертає увагу на важливий момент щодо права дитини на життя, а саме на те, що у деяких розвинутих країнах,

зокрема, у США, є тенденція поширити правовий захист життя та здоров'я навіть на ще ненароджену дитину. Так, у справі Сміта Нью-Йоркський суд визнав, що жінка, яка вживала наркотики під час вагітності і народила наркотично залежну дитину, скоїла злочин проти здоров'я дитини [11, с. 182].

Разом з тим, держава не вдається до тлумачення того, хто така людина і коли починається життя саме людини, а не фізичної особи, що стає такою з моменту народження (ст. 25 ЦК України). Це, на нашу думку, нівелює справжню, природну цінність життя як такого, що починається ще з утроби матері.

На нашу думку, ч. 6 ст. 281 Цивільного кодексу України, де передбачається право жінки за її бажанням на штучне переривання вагітності, якщо вона не перевищує дванадцяти тижнів, – суперечить моральним засадам суспільства і унеможливує реалізацію права на життя і на народження.

Отже, аборти створюють одну із найглобальніших проблем людства – демографічну кризу. Одним із шляхів подолання демографічних проблем вважають застосування нових репродуктивних технологій, а саме, штучного запліднення.

Серед видів репродуктивних технологій у сучасній медицині розрізняють три [12, с. 296]: 1) інтракорпоральні технології (введення чоловічого сім'я; перенесення гамет у фаллопієві труби; інші подібні технології); 2) екстракорпоральні технології – запліднення у пробірці та перенесення ембріона) та подібні до неї технології; введення сперматозоїда всередину яйцеклітини; 3) сурогатне материнство.

Третій спосіб репродуктивних технологій породжує дискусії у наукових колах, що спровоковані різними моральними та етичними поглядами дослідників. З огляду на це, в науці є як прихильники, так і противники сурогатного материнства. Одні вважають, що цей метод є новою формою торгівлі жінки своїм тілом, за якої вона стає «живим інкубатором», таку позицію висловлює, зокрема, М. Тофтул [13].

Також обґрунтовується думка, що сурогатне материнство сприяє експлуатації жінок. Так, О. Львова наголошує, сурогатне материнство – це вид торгівлі людьми та форма експлуатації тіла жінки, і для цього сьогодні в Україні віднайдено нікчемні правові механізми урегулювання. Між сурогатним материнством і торгів-

лею дітьми відсутня моральна, природна межа, бо вони обидва мають комерційний характер, нівелюють людську гідність, об'єктом купівлі-продажу є дитина, а експлуатації – тіло здорової жінки [14, с. 58–60].

Отже, стрімкий розвиток біомедичних технологій зумовлює необхідність переосмислення змісту та меж реалізації права на життя і людську гідність у сучасному праві. Досягнення у сфері генетики, репродуктивної медицини, трансплантології та біотехнологій не лише розширюють можливості людини, але й створюють ризики комерціалізації людського тіла, нівелювання природної цінності життя та втрати моральних орієнтирів у сфері правового регулювання.

У цьому контексті людська гідність повинна розглядатися як фундаментальна конституційна цінність і водночас межа допустимого біомедичного втручання у природу людини. Саме через принцип людської гідності мають визначатися межі реалізації соматичних і репродуктивних прав, а також допустимість застосування окремих біомедичних технологій.

Сучасний розвиток біоправа та міжнародної біоетики свідчить про необхідність формування комплексного правового механізму охорони людини як біологічної, духовної та соціальної істоти. За таких умов особливого значення набуває вироблення єдиних підходів до забезпечення права на життя від його початку, збереження тілесної та психічної цілісності людини, а також недопущення перетворення людини, її тіла чи ембріона на об'єкт комерційного обігу або технологічного експерименту.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину. Ов'єдо, 4 квітня 1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/994_334?lang=uk#Text.
2. Загоруй І. С. Поняття «права людини»: теоретико-правові підходи до розуміння прав людини. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренко. 2016. № 2. С. 66–62.
3. Львова О. Л., Іванів І. Р. Морально-правові засади біоетики у контексті прав людини: правова теорія і міжнародна практика. Аль-

манах права. Роль правової доктрини у забезпеченні прав людини. Вип. 11. 2020. С. 327–333.

4. Гулевська Г. Ю., Сергєєва С. М. Біоетика та права людини: міжнародно-правовий аспект. Філософія права. 2011. № 3. С. 196–200.
5. Островська Б. В. Міжнародно-правове регулювання права людини на життя в контексті біоетики : монографія. Київ : Логос, 2019. 604 с.
6. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76–VIII від 22 травня 2018 року № 5-р/2018 (абзац шостий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини). Конституційний Суд України: офіційний вебсайт. Каталог юридичних пропозицій: п. 4.2.4. Право на повагу до гідності. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/424-pravo-na-povagu-do-gidnosti>.
7. Козинець О. Г., Костюченко Н. Д. Філософсько-правове осмислення категорії «гідність людини» в працях мислителів. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2024. № 1 С. 754–758. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/300294> (DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.133>).
8. Медведєва М. О. Міжнародно-правові стандарти захисту біомедичних прав людини та конституційна реформа в Україні. Український часопис міжнародного права. 2015. Спецвипуск «Міжнародне право і Конституція України». С. 80–85
9. Підлісний Ю. Етико-антропологічні аспекти абортів. Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : матеріали Першого всеукраїнського круглого столу (Львів, 16–17 вересня 2005 р.). Львів : Край, 2006. 340 с.
10. Блехшмідт Е. Збереження індивідуальності: Людина – особа від самого початку. Дані ембріології людини. Львів : Вид-во Укр. католицького ун-ту, 2003. 118 с.
11. Крестовська Н. М. Проблеми вдосконалення правового захисту дітей від різних форм насильства. Закон і підліток : матеріали обласної наук.-практ. конф. Донецьк, 27 жовтня 2000 р. Донецьк : ДІВС, 2001. С. 180–186.

12. Бачинська Л. Ю. Біоетичні проблеми штучного запліднення // Порівняльне аналітичне право. 2016. № 6. С. 296–299. URL: http://www.pap.in.ua/6_2016/87.pdf.
13. Тофтул М. Г. Етика : навч. посіб. Київ : Вид. центр «Академія», 2005. 416 с.
14. Львова О. Л. Моральні засади прав людини: суспільні виклики і шляхи їх подолання // Захист прав людини в умовах суспільних трансформацій: концептуальні та нормативно-правові засади : монографія / [кол. авторів ; за заг. ред. Д. О. Маріц та О. Л. Львової]. Вінниця : Твори, 2021. С. 34–61.

ЕВОЛЮЦІЯ ПРИНЦИПІВ ПРИВАТНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ

Слоньовський Михайло Васильович,

канд. держ. упр., старший викладач кафедри міжнародних відносин

Університет глобальних стратегій «Альтера»

Приватне право в Україні поступово набуває рис, притаманних європейській континентальній правовій традиції, де центральне місце займають автономія волі особи, рівність учасників правовідносин, свобода договору та неприпустимість свавільного втручання держави у приватну сферу. Еволюція принципів приватного права нерозривно пов'язана зі становленням сучасної цивілістичної доктрини України. Після проголошення незалежності України відбулося переосмислення ролі приватного права як самостійної системи регулювання суспільних відносин. Особливого значення цей процес набув після прийняття Цивільного кодексу України 2003 року, який закріпив фундаментальні принципи приватноправового регулювання. Однак упродовж останніх років розвиток правової доктрини значно активізувався під впливом практики Верховного Суду, адаптації українського законодавства до стандартів Європейського Союзу та сучасних міжнародних тенденцій.

Одним із базових принципів сучасного приватного права є принцип свободи особи та автономії волі. Він передбачає право особи самостійно визначати свою поведінку у цивільному оборо-

ті, вступати чи не вступати у правовідносини, а також самостійно визначати зміст договорів. У сучасній українській доктрині автономія волі розглядається як фундаментальна передумова існування ринкової економіки та демократичної держави. Значення цього принципу суттєво посилилося у зв'язку з розвитком електронної комерції, цифрових правочинів та дистанційних форм взаємодії між суб'єктами приватного права.

Водночас сучасна правова доктрина наголошує, що свобода договору не є абсолютною. Її реалізація обмежується принципами добросовісності, справедливості та розумності. Саме ці принципи останніми роками дедалі частіше застосовуються судами під час вирішення цивільних спорів. Верховний Суд у своїй практиці активно формує підхід, за якого формальне дотримання умов договору не повинно суперечити загальним засадам приватного права. Такий підхід свідчить про поступовий перехід від нормативного формалізму до доктрини справедливого балансу інтересів сторін.

Особливого значення у сучасному приватному праві набуває принцип добросовісності. У класичному розумінні він означає чесність, відкритість та сумлінність учасників цивільних правовідносин. У сучасній українській доктрині добросовісність розглядається не лише як моральна категорія, а як універсальний юридичний стандарт поведінки. Судова практика останніх років демонструє, що принцип добросовісності фактично перетворюється на один із ключових механізмів захисту прав та інтересів учасників цивільного обороту.

Суттєвий вплив на еволюцію принципів приватного права має процес європейської інтеграції України. У науковій літературі наголошується, що гармонізація українського цивільного законодавства із правом Європейського Союзу потребує переосмислення багатьох традиційних підходів до регулювання приватноправових відносин [1]. Зокрема, дедалі більшого значення повинні набувати принципи пропорційності, правової визначеності, захисту довіри та ефективного судового захисту.

Сучасна правова доктрина також активно розвиває концепцію людиноцентризму у приватному праві. Якщо раніше головна увага приділялася переважно майновим відносинам, то нині все більшого значення набувають особисті немайнові права людини, право на приватність, захист персональних даних, цифрові пра-

ва та право на інформаційну безпеку. Це пов'язано із розвитком інформаційного суспільства та цифрових технологій. У сучасній юридичній науці наголошується, що приватне право повинно забезпечувати не лише економічну свободу особи, але й її особисту автономію та гідність.

В умовах воєнного стану принципи приватного права також зазнали певної трансформації. Виникла необхідність забезпечення балансу між приватними та публічними інтересами, особливо у сферах власності, договірних відносин, спадкування та міжнародного приватного права. Науковці зазначають, що сучасна правова доктрина повинна враховувати надзвичайні умови функціонування держави та водночас забезпечувати стабільність цивільного обороту [6].

Однією з ключових тенденцій розвитку сучасної правової доктрини є посилення ролі судової практики у формуванні принципів приватного права. Якщо раніше основним джерелом правового регулювання вважався нормативно-правовий акт, то нині дедалі більшого значення набувають правові позиції Верховного Суду. Саме через судову практику відбувається конкретизація змісту принципів добросовісності, справедливості, пропорційності та розумності.

Сучасна доктрина приватного права також приділяє значну увагу взаємодії приватного та публічного права. У наукових дослідженнях підкреслюється, що чітке розмежування цих сфер поступово втрачає абсолютний характер, оскільки багато суспільних відносин мають комплексну природу. Це особливо помітно у сферах корпоративного права, захисту конкуренції, банківської діяльності та цифрової економіки [4].

Таким чином, еволюція принципів приватного права в Україні є складним і багатогранним процесом, який відображає загальні тенденції розвитку сучасної правової системи. Сучасна правова доктрина формує нове бачення приватного права як динамічної системи, орієнтованої на забезпечення свободи особи, захист її прав та інтересів, утвердження принципів справедливості, добросовісності та правової визначеності. Подальший розвиток приватного права України значною мірою залежатиме від ефективності євроінтеграційних процесів, розвитку судової практики та адаптації правової системи до сучасних соціально-економічних викликів.

Список використаних джерел

1. Бова Є. Ю., Материнко М. О. Сучасні виклики та трансформації міжнародного приватного права: вплив на правове регулювання в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, Розділ 11. Міжнародне право. Том 5 № 92 (2025). С. 90–95.
2. Науковий вісник публічного та приватного права : зб. наук. пр. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. Вип. 1. 178 с.
3. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. 7-ме вид., перероб. і допов. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Цюри. Київ : Юрінком Інтер, 2025. Т. 1. 1220 с.
4. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Модернізація традиційного концепту приватного права щодо надзвичайних ситуацій : антропологічний підхід. Доктрина приватного права: традиції та сучасність : матеріали XX наук.-практ. конф. Харків : Право, 2022. С. 43–47.
5. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар / ред. та авт. А. С. Довгерт [та ін.], Істина, 2004. Кн. 2 928 с.
6. Яремчук К. А. Вплив воєнних дій на ринок нерухомості, особливості правового регулювання в період воєнного стану. Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні: освітній вимір : матеріали XIV Всеукр. наук.-практ. конф. Полтава : ПУЕТ, 2025. С. 112–116.

НОВЕЛІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЯК СКЛАДОВА ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ

Тарахонич Тетяна Іванівна,

канд. юрид. наук, старший науковий співробітник

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

Правова система України постійно розвивається та вдосконалюється. Важливою складовою її розвитку та забезпечення ефективності є досконале, якісне та дієве законодавство. Проблема упорядкування та удосконалення законодавства за період незалежності України набула особливої ваги та значення, особливо актуалізувалась з прийняттям Закону України «Про правотворчу діяльність». На думку В. І. Риндюк, «поняття удосконалення за-

конодавства більш точно відображає покращення саме змісту законодавства, тобто удосконаленням правового регулювання суспільних відносин. <...> Поняття упорядкування законодавства більш точно відображає приведення у відповідність до певних вимог, правил форми законодавства, тобто організованість форми законодавства» [1, с. 204–205].

В умовах воєнного стану, євроінтеграційних процесів удосконалення законодавства привертає ще більше уваги, що обумовлюється необхідністю внесення кардинальних змін та доповнень у вже діючі нормативно-правові акти, прийняття нових з метою підтримання правопорядку, суверенітету держави, національної цілісності, забезпечення суспільної безпеки та збереження функціональної спроможності державних інституцій, узгодження законодавства з правом ЄС.

На думку Н. М. Пархоменко, «Україна докладає значних зусиль щодо упорядкування різних сфер суспільних відносин у зв'язку із триваючою майже чотири роки війною, врегулюванням невпинного процесу їх цифровізації, а також одночасним здійсненням глибинних перетворень правової сфери в аспекті виконання євроінтеграційних зобов'язань. Кожне з цих завдань потребує пошуку, формування та застосування особливих засобів і моделей правового регулювання, створення відповідних правових режимів дозвільного, заборонного та зобов'язального характеру, їх комбінування та коригування» [2, с. 114].

Серед об'єктивних чинників, що впливають на процес правового розвитку та удосконалення законодавства, його новелізації, слід назвати введення правового режиму воєнного стану, який спонукає законодавців до швидкого прийняття нормативно-правових актів, які, на жаль, кардинально не вирішують нагальних проблем, іноді характеризуються суперечливістю, фрагментарністю, наявністю колізій та прогалин, що потребує постійних змін та доповнень, ліквідації недоліків тощо. Також, на думку вітчизняних вчених, заслуговують на увагу «проблеми належного правового забезпечення національної безпеки, тобто стану захищеності людини і громадянина, духовних і матеріальних цінностей суспільства від злочинних та інших протиправних посягань, надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру,

соціальних конфліктів у суспільстві, ризик виникнення яких суттєво зростає в умовах війни» [3, с. 52].

Поряд з цим, суспільні відносини зазнають постійних змін, з'являються нові виклики пов'язані з євроінтеграційними процесами, діджиталізацією, цифровізацією, е-урядуванням тощо, що також потребує вдосконалення законодавства, прийняття нових нормативно-правових актів здатних прогнозувати розвиток суспільних відносин та діяти на перспективу.

Отже, процес розвитку законодавства, його новелізація характеризується динамічністю, що обумовлюється тими змінами, що відбуваються в суспільстві та державі; цілеспрямованістю, що сприяє його упорядкуванню та удосконаленню; впливом зовнішніх чинників, серед яких важливе місце відводиться євроінтеграційним процесам та необхідності забезпечення відповідності вітчизняного законодавства міжнародним принципам та стандартам. Поряд з цим, правовий прогрес вимагає пошуку чогось більш досконалого, інноваційного, що відповідає рівню розвитку суспільних відносин, сприяє дотримання прав та свобод людини, національному інтересу тощо.

Враховуючи швидкі темпи розвитку суспільних відносин, входження до європейського правового простору, поява нових технологій, виникає необхідність в новелізації законодавства.

В юридичній енциклопедії зазначається, що «новела» (від лат. *novellae* (*legas*) – нові (закони)] у праві – новий закон чи інший нормативно-правовий акт або зміни і доповнення до законодавства» [4, с. 177]. В словнику термінів та понять новелізація законодавства трактується як «(лат. *novella*, букв. новина) внесення до законодавства нових положень, змін» [5, с. 220]. Отже, новелізація законодавства – це процес відображення в законодавстві тих змін, що відбуваються в суспільстві та державі.

Також досить вживаним стає поняття інноваційне законодавство. В юридичному енциклопедичному словнику під інноваційним законодавством (від лат. *innovation* – поновлення, зміна) розуміють специфічну галузь, законодавством якої регулюються суспільні відносини в процесі здійснення організаційних, фінансових, інвестиційних, матеріально-технічних та інших заходів, спрямованих на створення і впровадження науково-технічних розробок, нової техніки і технологій, нових форм організації праці та управління, освоєння та випуск нових видів продукції» [6].

З огляду на зазначене слід підкреслити, що подальше удосконалення правотворчого процесу, принципів та функціональної спрямованості механізму забезпечення правотворчої діяльності, системи законодавства загалом, впровадження інноваційних технологій набувають нової ваги та значення. Надзвичайно важливим є створення в процесі правотворчої діяльності інноваційного законодавства, що потребує перегляду існуючої нормативно-правової бази, виявлення недоліків, колізій, суперечностей та прогалин та поряд з цим вивчення досвіду міжнародної чи європейської правотворчої діяльності та на цій основі формування концепції розвитку законодавства, що відповідатиме сучасним тенденціям розвитку інноваційних сфер суспільних відносин [7, с. 486].

Узагальнюючи слід підкреслити, що проблема новелізації законодавства потребує подальшого наукового аналізу та нових концептуальних підходів у зв'язку з формуванням нових суспільних відносин, пов'язаних із можливостями застосування штучного інтелекту, нових технологій, необхідністю входження до міжнародного правового простору та зумовлений потребою упорядкування та удосконалення законодавства.

Слід також звернути увагу на напрями та тенденції розвитку законодавства як динамічного, цілеспрямований процесу його вдосконалення, пристосування до нових вимог та викликів, забезпечення якісних та кількісних змін з метою досягнення ефективності та результативності правового регулювання, захисту прав та свобод людини та громадянина, підвищення правової визначеності тощо.

Список використаних джерел

1. Доктринальні та прикладні аспекти упорядкування та удосконалення законодавства України : наукова записка / Н. М. Пархоменко, М. О. Теплюк, О. І. Ющик, В. І. Риндюк, Т. І. Тарахонич, С. О. Сунегін, О. С. Волохов. Київ : Юрінком Інтер, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2025. 276 с.
2. Пархоменко Н. М. Виконання норм права як засіб забезпечення функціонування встановлених державою правових режимів. Правова держава. Київ : Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Вип. 37. 2026. С. 113–123. DOI: 10.33633/0869-2491-2026-37-113-122.

3. Правотворення і правотворчість в умовах воєнного стану та миробудівництва : монографія. До 75-ти річчя Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України / Н. М. Пархоменко, О. В. Скрипнюк, Н. М. Оніщенко та ін. ; кер. авт. кол. та заг. ред. Н. М. Пархоменко. Київ : Парламентське видавництво, 2023. 312 с.
4. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. – Т. 4: Н–П, 2002. 720 с.; іл.
5. Законотворча діяльність. Словник термінів і понять / за ред. акад. НАН України В. В. Литвина. Київ : Парламентське від-во, 2004. 344 с.
6. Нагребельний В. П. Інноваційне законодавство. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998 – Т. 2: Д–Й, 1999. 744 с.; іл.
7. Тарахонич Т. І. Правотворча діяльність у контексті сучасного розвитку юридичної науки. Юридична наука та освіта: минуле, сучасне і майбутнє : збірник тез міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 1 травня 2025) / упоряд. М. О. Денисюк, Київ : «Вид-во Людмила», 2025. С. 485–486. DOI : <https://doi.org/10.32751/LegalScience2025>.

РАЦІОНАЛЬНІСТЬ ТА ЕМОЦІЙНИЙ ЧИННИК У ЮРИДИЧНІЙ АРГУМЕНТАЦІЇ

Орел Вікторія Анатоліївна,
*аспірантка відділу теорії держави і права
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України*

Юридична аргументація традиційно розглядалася як сфера переважно раціональної діяльності. Проте сучасні дослідження дедалі частіше ставлять під сумнів абсолютну монополію раціональності у процесі правового мислення та прийняття рішень. Актуальність цієї проблематики зумовлена активними науковими дискусіями щодо взаємодії раціонального та емоційного компонентів у праві.

Метою цієї розвідки є аналіз сучасних концепцій співвідношення раціонального та емоційного чинників у юридичній аргументації, а також з'ясування ролі емоцій у процесі правозастосування.

Проблематика взаємодії емоцій і раціональності у праві активно досліджується як у зарубіжній, так і у вітчизняній правовій науці. Зокрема, вона стала предметом обговорення тематичного

розділу «Раціональне й емоційне в праві» одного з випусків наукового журналу «Філософія права і загальна теорія права» [1]. Крім того, в частині V «Уміння правильно оцінювати» «Дослідницького посібника з юридичної аргументації» («Research Handbook on Legal Argumentation») дискурс здійснюється від традиційного, «раціонального» ядра цієї галузі до більш комплексного розгляду цілей, методів та підводних каменів, пов'язаних із правильним судженням [2].

У контексті досліджуваної тематики передусім привертають увагу праці таких вчених, як А. Амая (Amalia Amaya), Р. Вест (Robin West), О. Євсєєв, Ю. Калиновський, М. Мальман (Matthias Mahlmann), П. Міндус (Patricia Mindus), Ю. Разметаєва, М. Савчин та інші. Останніми роками взаємозв'язок раціонального та емоційного чинників дедалі частіше досліджується у контексті юридичної аргументації в різних видах юридичної діяльності.

Критичний підхід до ролі емоцій у праві представлено у праці Р. Вест, яка наголошує, що право не лише регулює соціальну поведінку, а й опосередковано впливає на емоційний досвід його адресатів. На її думку, всі правові актори (законодавці, судді, присяжні засідателі, позивачі, договірні сторони, члени міської ради, розробники конституцій, автори універсальних декларацій прав і, звичайно, юристи та правознавці) «схиляються у бік легалістичних рішень або вдалих юридичних аргументів, швидше за все, під впливом емоцій, аніж під тиском моральної сили загальних чи нейтральних принципів, висновків природного права, умовиводів із попередньої практики, розрахунку соціальних витрат і вигод» [1, с. 17]. Водночас такі емоційні ефекти формують контекст правозастосування, однак не виступають самостійним критерієм раціонального обґрунтування правових рішень.

Погляди М. Мальмана підкріплюють тезу про те, що юридична аргументація не може розглядатися ні як виключно логічна конструкція, ні як суто емоційна реакція. Дослідник наголошує, що емоції (особливо емпатія) виступають необхідним когнітивним інструментом, який наповнює раціональні деонтологічні принципи реальним змістом і дозволяє правозастосувачу належним чином оцінювати порушення прав людини. Для повноцінного праворозуміння потрібна субстанційна концепція людського

пізнання, яка гармонійно об'єднує раціональні принципи справедливості з емоційною здатністю до співчуття та турботи [1, с. 40].

У цьому контексті М. Мальман підкреслює, що права людини не можуть бути обґрунтовані без припущення, що твердження про їх загальність та універсальність є актом пізнання, а не помилкою [1, с. 45]. Наукове осмислення людської раціональності саме по собі не забезпечує достатніх аргументів для легітимації універсальності прав людини. Крім того, дослідник звертає увагу на те, що аргументація Європейського суду з прав людини щодо абсолютної заборони катувань та інтерпретації ст. 3 Конвенції неминує включати складні етичні міркування про людську гідність, цінність життя та співвідношення конкуруючих цінностей [1, с. 48]. Так само каталог фундаментальних прав не може бути обґрунтований без етичних засад, які становлять основу нормативного виправдання. Учений також констатує існування розриву між описовим твердженням про наявність у людини певних «безсумнівних (важливих, нагальних, екзистенційних) інтересів чи потреб» та нормативним припущенням щодо наявності законних підстав для їх забезпечення [1, с. 55].

Ю. Калиновський обґрунтовує, що механізм правового регулювання функціонує на основі взаємодії раціональних та емоційно-когнітивних елементів правосвідомості, серед яких важливу роль відіграють інтуїція та правова уява. Водночас ці елементи виконують евристичну функцію у процесі прийняття рішень, не підміняючи процедурних стандартів юридичної аргументації [1, с. 148].

Важливий внесок у розвиток цієї проблематики зробила А. Амая, яка розглядає юридичне міркування крізь призму етики чеснот. Дослідниця виходить із того, що юридичне міркування та характер особи, яка приймає юридичні рішення, є взаємозалежними: суб'єкти правозастосування міркують відповідно до свого характеру, а сам характер формується під впливом рішень, які вони ухвалюють.

На думку А. Амаї, юридичне міркування добросовісного суб'єкта здійснюється у певний спосіб і характеризується кількома ознаками: орієнтацією на деталі; здатністю до тонкого сприйняття; залученням емоційного компонента; сумлінним описом ситуації вибору; а також увагою до цілей правового рішення [3, с. 361].

Такий підхід істотно відрізняється від класичних теорій юридичного міркування, які зосереджуються переважно на формальному обґрунтуванні вже прийнятого рішення.

А. Амая також підкреслює, що емоції роблять важливий внесок у процес міркування та прийняття рішень, хоча водночас можуть і спотворювати судження. Саме тому підхід, заснований на чеснотах, дозволяє використати позитивний потенціал емоцій та мінімізувати їх можливий деструктивний вплив. На відміну від стандартних теорій юридичного міркування, які концентруються на моменті вибору та обґрунтуванні рішення, підхід до юридичного міркування, запропонований дослідницею, приділяє особливу увагу опису ситуації вибору, формуванню альтернативних рішень та аргументів на їх підтримку [3, с. 363–364]. Таким чином, у центрі уваги опиняються процеси міркування щодо фактів і цінностей, які забезпечують якісний опис справи та створюють основу для остаточного рішення.

П. Міндус аналізує філософські моделі співвідношення розуму та емоцій у правосудді. Вона виокремлює чотири умовні портрети суддів: безпристрасного законодавця Ж.-Ж. Руссо, суддю пана Штейгера, емоційно залежного від випадкових факторів, самовідданого Геркулеса та Соломонів образ судді із загостреним почуттям справедливості. Зазначені образи репрезентують різні підходи до співвідношення раціональності та емоційності у правосудді – від ідеалу формальної неупередженості до концепції судді, який спирається на емпатію та практичну мудрість.

На думку П. Міндус, юридична аргументація не може бути повністю ізольованою від емоційного чинника (емоційний інтелект повинен включати емпатію), оскільки у межах когнітивістського підходу емоції розглядаються як засіб морального сприйняття юридично значущих обставин. При цьому емоції не виступають самостійною підставою нормативного виправдання правових рішень, а лише впливають на формування первинних оцінних суджень [1, с. 72–78].

Отже, запропонована П. Міндус типологія суддівських образів дозволяє виокремити щонайменше три підходи до ролі емоцій у правосудді: виключення емоцій як джерела упередженості (модель Руссо та пана Штейгера); контрольоване використання емоцій як когнітивного інструменту (модель Геркулеса); інтегра-

ція емоцій як елементу практичної мудрості та відчуття справедливості (Соломонів образ). Видається, що найбільш відповідним сучасним стандартам юридичної аргументації є другий підхід, оскільки він поєднує раціональну обґрунтованість із необхідною емпатичною чутливістю до конкретних обставин справи.

Ю. Разметаєва зазначає, що правове регулювання у певному сенсі не може бути повністю позбавлене емоційного елементу. Нормотворчість так чи інакше перебуває під впливом емоційного стану суспільства – як суб'єктів, які формують правові норми, так і тих, на кого вони поширюються. Водночас раціональне начало проявляється у правовому регулюванні через критерії доцільності, ефективності та розумних меж правового впливу [1, с. 157]. Дослідниця підкреслює, що розмежування раціонального та емоційного у правовому регулюванні є надзвичайно складним [1, с. 166].

У площині конституційного права М. Савчин наголошує, що аргументація та вибір рішень ґрунтуються на балансуванні інтересів і цінностей. Спираючись на концепцію розсудливості Джона Ролза (John Rawls), він розмежовує раціональність як здатність до стратегічного вибору та розсудливість як здатність оцінювати наслідки рішення у конкретному соціальному контексті [1, с. 178].

Разом із тим аналіз психологічних факторів суддівського розсуду, запропонований О. Євсєвим, свідчить про те, що процес правової аргументації не зводиться до формально-логічної дедукції. У випадках застосування оціночних понять або принципів, які не піддаються повній формалізації, первинне рішення нерідко формується інтуїтивно, тоді як його подальше обґрунтування набуває раціонально-дискурсивної форми [1, с. 196].

У цьому контексті теорія раціоналізації *post factum* (Ex Post Rationalization) дозволяє розглядати мотивувальну частину судового рішення як можливий механізм ретроспективної легітимації вже інтуїтивно сформованого висновку. Прагнення забезпечити внутрішню узгодженість рішення та уникнути визнання помилки може спонукати суб'єкта правозастосування адаптувати інтерпретацію фактів або нормативних підстав до вже сформованої позиції, що корелює з ефектом безповоротних витрат [4].

Таким чином, юридична аргументація виконує не лише функцію публічного виправдання рішення у межах професійного дис-

курсу, а й може виступати інструментом його постфактумної раціоналізації. Особливо помітним це є у випадках, коли суддя несе інституційну відповідальність за прийняте рішення, що посилює когнітивну потребу у його послідовному виправданні.

Отже, сучасна юридична аргументація поступово відходить від парадигми виключно формальної раціональності. Емоції дедалі частіше визнаються не як перешкода об'єктивності, а як епістемічний ресурс та евристичний чинник, що впливає на формування оцінних суджень у процесі правозастосування. Водночас інтеграція поведінкових теорій, зокрема теорії раціоналізації *post factum*, демонструє, що аргументація може виконувати не лише виправдувальну, а й раціоналізуючу функцію. Це зумовлює необхідність формування інституційних процедур, здатних мінімізувати вплив когнітивних упереджень при застосуванні стандартів розумності та балансуванні юридично значущих інтересів.

Аналіз розглянутих концепцій дозволяє запропонувати таку класифікацію підходів до ролі емоцій у правозастосуванні: 1) виключний раціоналізм (емоції як загроза об'єктивності); 2) інструментальний підхід (емоції як когнітивний засіб, що потребує контролю); 3) інтегративний підхід (емоції як необхідна складова добросчесного юридичного міркування). Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення критеріїв допустимого залучення емоційного чинника в окремих моделях юридичної аргументації.

Список використаних джерел

1. Науковий журнал «Філософія права і загальна теорія права». 2015. № 1–2/2015. 512 с. URL: <https://phtl.nlu.edu.ua/issue/view/11009>.
2. d'Almeida L. D., Chang R., Bermejo-Luque L., MacDonald E., & Shecaira F. P. (2025). «I: Arguing in law: Introduction to the Research Handbook on Legal Argumentation». In *Research Handbook on Legal Argumentation*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing. Retrieved May 29, 2026, from <https://doi.org/10.4337/9781803925431.00006>.
3. Amaya, A. (2023). Reasoning in character: Virtue, legal argumentation, and judicial ethics. *Ethical Theory and Moral Practice*. P. 359–378. URL: <https://doi.org/10.1007/s10677-023-10414-z>.

4. Erik Eyster, Shengwu Li, Sarah Ridout (2021). A Theory of Ex Post Rationalization. Papers 2107.07491, arXiv.org, revised Mar 2022. URL: <https://arxiv.org/pdf/2107.07491> (дата звернення: 28.05.2026).

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СТРУКТУРИ НОРМИ ПРАВА

*Дарчик Дарія Святославівна,
здобувачка 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої
освіти спеціальності «Право»
Полтавський університет економіки і торгівлі*

У сучасних умовах трансформації правової системи України, що відбувається під впливом євроінтеграційних процесів, цифровізації суспільства, реформування судової влади та функціонування держави в умовах повномасштабної війни, питання теоретичного осмислення структури норми права набуває особливої актуальності. Зміна характеру суспільних відносин, їх ускладнення та підвищення динамічності обумовлюють необхідність переосмислення класичних доктринальних підходів до розуміння внутрішньої організації правових норм. У цьому контексті структура норми права перестає бути виключно теоретичною конструкцією та постає як ключовий інструмент забезпечення ефективності правового регулювання, що безпосередньо впливає на якість правозастосування, стабільність правопорядку та рівень правової визначеності.

Актуальність дослідження додатково підсилюється тим, що сучасна судова практика дедалі частіше демонструє необхідність глибокого аналізу внутрішньої будови правових норм. Зокрема, Верховний Суд у постанові від 03 липня 2019 року у справі № 761/26693/16-ц фактично наголосив на необхідності встановлення повної сукупності юридичних фактів, які формують умови застосування правової норми, що свідчить про практичну значущість гіпотези як елементу її структури [1].

У загальнотеоретичному вимірі структура норми права розглядається як внутрішня організація її змісту, що відображає взаємозв'язок та взаємозумовленість складових елементів. Вона є способом впорядкування нормативного матеріалу, який дозволяє забезпечити його цілісність, логічність та функціональну за-

вершеність. При цьому структура виступає не лише формальною характеристикою, а й відображає зміст правового регулювання, оскільки визначається природою суспільних відносин, що підлягають правовому впливу [6, с. 32]. З огляду на це, структура правової норми формується під впливом об'єктивних соціальних чинників, серед яких особливе значення мають складність суспільних відносин, рівень їх правової визначеності, суб'єктний склад та характер інтересів, що потребують правового захисту. Саме тому структура норми права не є довільною, а виступає результатом нормативного узагальнення соціальної реальності, що забезпечує її адекватне відображення у правовій формі.

У правовій доктрині традиційно виділяється тричленна структура правової норми, яка включає гіпотезу, диспозицію та санкцію. Гіпотеза визначає умови, за яких норма підлягає застосуванню, диспозиція встановлює правило поведінки, а санкція передбачає наслідки порушення такого правила. Вказана модель є логічною конструкцією, що відображає механізм правового регулювання, однак її практична реалізація часто має більш складний характер [7, с. 18]. Зокрема, у постанові Верховного Суду від 20 травня 2020 року у справі № 522/1915/16-ц було підкреслено, що застосування норми матеріального права неможливе без встановлення всіх передумов, які входять до її гіпотези, навіть якщо вони прямо не сформульовані у тексті відповідної статті. Така позиція свідчить про необхідність відмежування логічної та текстуальної структури правової норми та підтверджує, що її реальний зміст формується шляхом системного тлумачення [2].

У цьому контексті особливого значення набуває категорія системності структури правової норми. Її елементи перебувають у тісному взаємозв'язку, що забезпечує цілісність правового регулювання. Порушення цього взаємозв'язку може призвести до неоднозначного тлумачення норми та виникнення правових колізій. Саме тому у постанові Великої Палати Верховного Суду від 04 вересня 2018 року у справі № 910/16728/17 наголошено, що правові норми повинні тлумачитися у взаємозв'язку з іншими нормами, що дозволяє встановити їх повну логічну структуру [3]. Особливої складності структура правової норми набуває у випадках використання оціночних понять. Так, у постанові Верховного Суду від 13 листопада 2019 року у справі № 826/8917/16 суд зазначив, що застосування таких норм потребує врахування не

лише їх формального змісту, а й мети правового регулювання, що фактично передбачає включення до структури норми додаткового інтерпретаційного компоненту [4]. У свою чергу, подальший розвиток цієї правової позиції відображено у постанові Верховного Суду від 17 березня 2021 року у справі № 640/3155/19, де підкреслено необхідність узгодженого застосування всіх елементів правової норми з метою забезпечення балансу інтересів сторін. Це свідчить про те, що структура норми права виступає інструментом досягнення справедливості у правозастосуванні [5].

У галузевому аспекті структура правової норми також має свої особливості. У цивільному праві вона часто характеризується підвищеною складністю, що обумовлено диспозитивним характером регулювання. У таких умовах гіпотеза може включати не лише юридичні факти, а й сукупність передумов, пов'язаних із волевиявленням сторін, що підтверджується практикою вирішення договірних спорів.

У сучасних умовах цифровізації структура правових норм знає додаткових трансформацій, що пов'язано з появою нових видів правовідносин. Зокрема, регулювання електронних доказів, цифрових прав та інформаційної безпеки потребує адаптації традиційних підходів до визначення елементів правової норми, що свідчить про її динамічний характер.

Таким чином, структура норми права є складною, багаторівневою та динамічною категорією, що відображає внутрішню організацію правового регулювання. Вона формується під впливом соціальних чинників, має системний характер та забезпечує ефективність правозастосування. Аналіз судової практики Верховного Суду підтверджує, що структура правової норми не є абстрактною теоретичною моделлю, а виступає реальним інструментом, який активно використовується у процесі вирішення справ.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що подальше дослідження структури правової норми має здійснюватися з урахуванням сучасних викликів розвитку правової системи, зокрема цифровізації, ускладнення правовідносин та посилення ролі судової практики. Саме комплексний підхід до аналізу цієї категорії дозволить забезпечити підвищення якості правового регулювання та зміцнення принципу правової визначеності як одного з ключових елементів верховенства права.

Список використаних джерел

1. Постанова Верховного Суду України від 03 липня 2019 року у справі № 761/26693/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82720545>.
2. Постанова Верховного Суду України від 20 травня 2020 року у справі № 522/1915/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89375512>.
3. Постанова Верховного Суду України від 04 вересня 2018 року у справі № 910/16728/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76291181>.
4. Постанова Верховного Суду України від 13 листопада 2019 року у справі № 826/8917/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85613245>.
5. Постанова Верховного Суду України від 17 березня 2021 року у справі № 640/3155/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95678912>.
6. Кравченко М. Г. Застосування норм права: мета, стадії, система вимог до правозастосовчого акту. Київський часопис права. 2023. № 1. С. 31–35. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4c845131-fa0b-4c52-be11-bff4aac942ea/content>.
7. Тичина Д. М., Грицюк І. В. Правові норми у системі соціальних норм: теоретико-правовий підхід. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2023. № 6. С. 15–20. URL: <https://api-ir.dpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2c575413-04ac-4338-ba88-470c6b93d726/content>.

ПРИНЦИП ДИСПОЗИТИВНОСТІ В ПРИВАТНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА МЕЖІ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

Коржинський Роман Вадимович,

здобувач 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

Принцип диспозитивності є однією з фундаментальних засад сучасного приватного права, оскільки забезпечує учасникам цивільних правовідносин свободу у здійсненні належних їм прав та реалізації власної волі. Його значення особливо посилюється в умовах розвитку ринкових відносин, цифровізації суспільства та євроінтеграційних процесів в Україні. Диспозитивність зна-

ходить свій прояв насамперед у свободі договору, можливості самостійного визначення змісту правовідносин, а також у праві особи вільно розпоряджатися своїми суб'єктивними правами. Водночас реалізація принципу диспозитивності не є абсолютною, оскільки обмежується вимогами закону, принципами добросовісності, розумності та справедливості. У сучасній правозастосовній практиці дедалі частіше виникають питання щодо меж реалізації диспозитивних прав та недопущення їх зловживання. Це зумовлює необхідність теоретичного осмислення змісту принципу диспозитивності та визначення меж його застосування у приватно-правових відносинах. У зв'язку з цим дослідження теоретичних проблем реалізації принципу диспозитивності в сучасному приватному праві України є актуальним та має важливе практичне значення

На думку науковця О. Є. Кухарєва, принцип диспозитивності посідає центральне місце у системі засад приватного права, оскільки саме він забезпечує юридичну свободу учасників цивільних правовідносин та гарантує можливість самостійного здійснення належних їм суб'єктивних прав. Учений підкреслює, що диспозитивність безпосередньо пов'язана з автономією волі особи, яка має право на власний розсуд визначати модель своєї поведінки, вступати у цивільні правовідносини, змінювати їх або припиняти. Особливе значення принцип диспозитивності має у сфері договірної права, адже саме свобода договору є одним із найбільш яскравих проявів диспозитивного методу правового регулювання. Сторони цивільних правовідносин можуть самостійно визначати умови договору, обирати контрагентів, а також встановлювати взаємні права та обов'язки, якщо це не суперечить вимогам законодавства, моральним засадам суспільства та основоположним принципам цивільного права. Водночас О. Є. Кухарєв звертає увагу на те, що диспозитивність не є абсолютною свободою, оскільки її реалізація обмежується необхідністю дотримання принципів добросовісності, розумності та справедливості. У зв'язку з цим науковець наголошує, що межі здійснення суб'єктивних цивільних прав мають важливе значення для недопущення зловживання правом та забезпечення належного балансу між приватними й публічними інтересами. Таким чином, принцип диспозитивності виступає не лише основою правової

самостійності учасників цивільного обороту, але й важливим механізмом забезпечення ефективного функціонування сучасного приватного права України [1, с. 68–69].

У науковій літературі принцип диспозитивності розглядається як одна з основних засад цивільного процесуального права, що визначає характер поведінки учасників процесу та межі їхньої процесуальної самостійності. Його сутність полягає у наданні сторонам можливості вільно розпоряджатися належними їм матеріальними й процесуальними правами, самостійно визначати обсяг своїх вимог, подавати докази, заявляти клопотання та впливати на рух судового процесу. Саме диспозитивність забезпечує реалізацію принципу свободи особи у цивільному судочинстві, оскільки кожен учасник процесу самостійно вирішує питання щодо необхідності захисту свого права та способів такого захисту. Важливим проявом цього принципу є те, що суд розглядає справу виключно в межах заявлених сторонами вимог та на підставі наданих ними доказів, не виходячи за межі предмета спору. При цьому основний обов'язок щодо доказування покладається саме на сторони, а суд, як правило, не повинен підміняти їхню процесуальну активність власними діями щодо збору доказів. Разом із тим процесуальне законодавство передбачає окремі винятки, коли суд має право проявляти власну ініціативу задля забезпечення повного й об'єктивного розгляду справи. Зокрема, така необхідність виникає у справах, пов'язаних із захистом прав малолітніх, неповнолітніх або недієздатних осіб, які не можуть у повному обсязі реалізовувати свої процесуальні права самостійно. Крім того, суд може ініціювати призначення судової експертизи у випадках, коли для встановлення фактичних обставин справи необхідні спеціальні знання. Отже, принцип диспозитивності, будучи основою цивільного процесу, поєднує свободу сторін у реалізації своїх прав із необхідністю забезпечення справедливого, повного та ефективного судового захисту [2, с. 197–198].

Науковці Н. М. Грабар та М. В. Парасюк звертають увагу на те, що принцип диспозитивності, незважаючи на його фундаментальне значення для цивільного судочинства, у практичній площині супроводжується низкою проблем, здатних негативно впливати на ефективність судового захисту. Дослідники зазначають, що формальна рівність сторін у процесі не завжди означає їхню

фактичну рівність, оскільки окремі учасники справи можуть мати значно ширші можливості щодо збору та подання доказів завдяки кращому матеріальному становищу, доступу до інформації чи професійній правничій допомозі. У зв'язку з цим інша сторона нерідко опиняється у менш вигідному процесуальному становищі, що може впливати на повноту встановлення фактичних обставин справи. Крім того, науковці наголошують на існуванні проблеми зловживання процесуальними правами, яка проявляється у навмисному затягуванні судового розгляду, поданні необґрунтованих клопотань або приховуванні важливих доказів. На їхню думку, диспозитивність не повинна перетворюватися на інструмент недобросовісної процесуальної поведінки, оскільки це суперечить завданню цивільного судочинства щодо забезпечення справедливого та ефективного захисту прав особи. Водночас дослідники підкреслюють, що у певних категоріях справ суд повинен мати можливість проявляти більшу процесуальну активність, зокрема шляхом призначення експертиз або витребування доказів у випадках, коли сторони об'єктивно не можуть самотійно забезпечити належну доказову базу. Також автори звертають увагу на необхідність підвищення рівня правової обізнаності учасників процесу, адже недостатнє розуміння механізму доказування нерідко ускладнює реалізацію ними власних процесуальних прав [2, с. 199].

Ізарова І. зазначає, що принцип диспозитивності в цивільному процесі є однією з ключових засад, яка визначає характер судочинства та забезпечує процесуальну автономію сторін у реалізації їхніх прав. Він проявляється у праві особи самотійно ініціювати судовий процес, визначати предмет і підставу позову, змінювати позовні вимоги, укладати мирову угоду та іншим чином розпоряджатися своїми процесуальними правами. У науковій літературі підкреслюється, що диспозитивність тісно пов'язана з балансом між свободою сторін і повноваженнями суду, при цьому розширення судового керівництва процесом об'єктивно звужує сферу дії цього принципу. Історико-правовий та порівняльний аналіз свідчить, що його зміст еволюціонував від класичних римських підходів до сучасних моделей цивільного процесу в європейських правових системах. Водночас у різних правових традиціях по-різному визначається співвідношення активності суду та ініціативи

сторін, що безпосередньо впливає на обсяг реалізації диспозитивних засад. У доктрині також наголошується на багаторівневому характері принципу, який охоплює як загальну ідею процесуальної свободи, так і її конкретне нормативне закріплення у процесуальних правах учасників справи [3, с. 14–15].

Р. Флейшар обґрунтовує підхід, відповідно до якого формування нового, відмінного від усталеного в доктрині визначення принципу диспозитивності є недоцільним, оскільки вже вироблені в німецькій та польській науці концепції повною мірою відображають його зміст і сутність. При цьому він пропонує розглядати принцип диспозитивності крізь призму його зв'язку із змагальною моделлю цивільного процесу та необхідністю чіткого розмежування сфер дії диспозитивності й змагальності як самостійних, але взаємопов'язаних засад. У цьому контексті диспозитивність охоплює матеріальний аспект, що полягає у праві сторін розпоряджатися предметом спору, та процесуальний аспект, який проявляється у свободі здійснення процесуальних прав. Водночас у науковій літературі акцентується на тісному взаємозв'язку цивільного матеріального і процесуального права, що проявляється через автономію волі сторін і знаходить своє відображення у принципах диспозитивності та змагальності. Такий підхід дозволяє розглядати матеріальне право як зміст, що реалізується через процесуальну форму, забезпечуючи єдність правопорядку та ефективність судового захисту. Окрему увагу привертають пропозиції щодо посилення диспозитивних засад шляхом обмеження надмірного процесуального контролю держави за волевиявленням сторін, що, однак, викликає дискусії щодо меж допустимого втручання суду в цивільний процес [3, с. 15].

Отже, принцип диспозитивності в приватному праві України забезпечує автономію волі учасників цивільних правовідносин і є ключовою засадою як матеріального, так і процесуального регулювання. Основна проблема його реалізації полягає у відсутності чіткої межі між свободою розпорядження правами та необхідністю судового контролю, що інколи призводить до зловживання процесуальними правами і порушення балансу між сторонами. Додатково ускладнює ситуацію фактична нерівність учасників процесу, яка впливає на ефективність доказування та захисту прав. Подолання цих проблем можливе шляхом більш чіткого

нормативного закріплення меж диспозитивності та посилення механізмів протидії процесуальним зловживанням. Важливим також є збереження розумного балансу між диспозитивністю та активною роллю суду у випадках, коли сторони об'єктивно не здатні самостійно забезпечити захист своїх прав. Окреме значення має підвищення рівня правової обізнаності учасників процесу, що сприятиме більш ефективній реалізації їхніх процесуальних прав. У сукупності ці заходи дозволяють забезпечити ефективне функціонування принципу диспозитивності та підвищити якість судового захисту у приватноправових відносинах.

Список використаних джерел

1. Кухарев О. Є. Диспозитивність як базова категорія приватного права. Право і суспільство. 2017. № 6. С. 67–73.
2. Грабар Н. М., Парасюк М. В. Вплив принципу диспозитивності на стадію доказування у цивільному судочинстві України. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. № 1. С. 195–200.
3. Ізарова І. Принцип диспозитивності цивільного процесу: погляди Радослава Флейшара. Науковий вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2017. № 2. С. 14–16.

ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА НА РОЗВИТОК ПРИНЦИПІВ ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Коржинський Роман Вадимович,

здобувач 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

Європейське право відіграє значну роль у формуванні та подальшому розвитку принципів приватного права України, виступаючи важливим орієнтиром у процесі гармонізації національного законодавства з правовими стандартами Європейського Союзу. У сучасних умовах євроінтеграційних процесів особливого значення набуває імплементація загальноєвропейських правових цінностей, зокрема принципів верховенства права, автономії волі

сторін та справедливості. Вплив європейського права проявляється як у законодавчому оновленні цивільного законодавства України, так і в судовій практиці, що дедалі частіше орієнтується на практику Суду ЄС та Європейського суду з прав людини. Це сприяє підвищенню рівня правової визначеності, передбачуваності правозастосування та захисту приватних інтересів учасників цивільних відносин. Водночас процес адаптації супроводжується низкою теоретичних і практичних викликів, пов'язаних із необхідністю збереження національної правової ідентичності. Актуальність дослідження зумовлена потребою комплексного аналізу того, яким чином європейське право трансформує базові засади приватного права України. Таким чином, вивчення зазначеної проблематики є важливим для подальшого вдосконалення цивільно-правового регулювання в Україні.

І. А. Коваленко наголошує, що гармонізація договірного права України з європейськими стандартами є важливим напрямом розвитку національної правової системи, який має комплексний вплив як на її внутрішню узгодженість, так і на ефективність правозастосування. Зокрема, такий процес сприяє уніфікації правової термінології та основних договірно-правових конструкцій, що забезпечує більш чітке, однозначне та передбачуване регулювання договірних відносин. У результаті підвищується рівень правової визначеності, зменшується кількість колізій і неоднозначних тлумачень норм, а також спрощується їх практичне застосування. Окремо підкреслюється, що гармонізація договірного права формує стабільне та прозоре правове середовище, яке є необхідною передумовою для ефективного функціонування ринкової економіки, розвитку підприємництва та зниження правових ризиків для суб'єктів господарювання. Важливим наслідком такого процесу є також підвищення інвестиційної привабливості держави, оскільки наближення до європейських правових стандартів підвищує довіру з боку іноземних інвесторів і сприяє активнішій участі українських суб'єктів у міжнародних економічних відносинах. Значну роль у процесі гармонізації відіграють джерела європейського права, зокрема директиви Європейського Союзу, практика Суду ЄС та Європейського суду з прав людини, а також міжнародні конвенції, які встановлюють загальні підходи до регулювання договірних відносин і формують спільні правові стан-

дарти. Крім того, важливе значення має взаємна оцінка правових систем та співпраця між державами, що дозволяє обмінюватися досвідом і поступово зближувати національні правові моделі. У сукупності зазначені фактори сприяють інтеграції України до європейського правового простору, модернізації договірного права та підвищенню ефективності правового регулювання економічних відносин, що в кінцевому підсумку позитивно впливає на розвиток національної економіки та правової системи загалом [1, с. 187–188].

У контексті розвитку цифрових послуг та електронної комерції відбувається суттєва трансформація приватноправових відносин, що зумовлює необхідність їх узгодження з європейськими правовими стандартами та безпосередньо впливає на розвиток принципів приватного права України. Європейське право, зокрема положення Директиви 2019/770/ЄС, формує нові підходи до регулювання договірних відносин у цифровому середовищі, визнаючи можливість використання персональних даних як еквівалента оплати за цифрові послуги. Така модель регулювання розширює класичне розуміння зобов'язальних відносин і сприяє еволюції приватного права в напрямі врахування цифрової економіки. Імплементация європейських норм у національне законодавство України, зокрема через Закон «Про цифровий контент та цифрові послуги», свідчить про поступове наближення правової системи до *acquis communautaire*. Це забезпечує посилення принципу правової визначеності, оскільки встановлюються чіткі вимоги до укладення та виконання договорів у сфері цифрових послуг. Одночасно зміцнюється принцип захисту слабшої сторони договору, якою виступає споживач, що відповідає загальноєвропейській концепції приватного права. Важливого переосмислення набуває також принцип автономії волі сторін, який у цифровому середовищі обмежується необхідністю реальної та усвідомленої згоди на обробку персональних даних. У сукупності ці процеси свідчать про те, що європейське право виступає ключовим чинником модернізації приватного права України та його адаптації до сучасних цифрових реалій [2, с. 45–46].

Ю. А. Задорожний зазначає, що вплив європейського права на приватне право України проявляється не лише через формальну імплементацію нормативних актів ЄС, а й через глибинну транс-

формацію методологічних підходів до регулювання приватно-правових відносин. Особливе значення при цьому має рецепція європейських правових стандартів, які поступово змінюють зміст базових принципів цивільного права, зокрема добросовісності, справедливості та правової визначеності. Науковець підкреслює, що гармонізація українського законодавства з правом ЄС сприяє формуванню більш гнучкої та водночас більш структурованої системи приватноправового регулювання. Важливим аспектом є також вплив практики Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини, які фактично виконують функцію орієнтирів для національного правозастосування. У цьому контексті відбувається поступове зближення не лише нормативних конструкцій, а й правової доктрини та судової практики України з європейською моделлю. Окремо підкреслюється, що такі процеси особливо інтенсивно проявляються у сфері цифрових та договірних відносин, де традиційні принципи приватного права набувають нового змісту [3, с. 56–57].

У цьому контексті особливого значення набуває вплив європейських правових стандартів на формування механізмів реалізації принципу добросовісності та правової визначеності у сфері приватноправових відносин, зокрема через розвиток договірної та інформаційної прозорості. Європейська модель регулювання, закріплена у праві ЄС, виходить із необхідності забезпечення балансу інтересів сторін приватноправових відносин та гарантування ефективного захисту слабшої сторони договору. У цьому зв'язку право на доступ до інформації набуває значення не лише загальної правової гарантії, а й інструменту забезпечення справедливості та передбачуваності у договірних і споживчих відносинах. На рівні Європейського Союзу зазначені підходи конкретизуються через низку актів, зокрема Директиву 2019/770/ЄС, яка встановлює правила щодо надання цифрового контенту та цифрових послуг, а також визначає вимоги до прозорості договірних умов і обробки персональних даних як елементу зустрічного надання. Додатково Директива 2019/1024 про відкриті дані формує загальний підхід до забезпечення доступності та повторного використання інформації, що опосередковано впливає на підвищення рівня відкритості та добросовісності у цивільному обороті. У сукупності ці акти відображають тенденцію до цифровізації приватного права та посилення інформаційної прозорості

як передумови належного функціонування договірних відносин. Українське законодавство, у свою чергу, поступово імплементує відповідні підходи, зокрема через Закон України «Про цифровий контент та цифрові послуги», який закріплює вимоги до прозорості надання цифрових послуг та захисту прав споживачів [4, с. 127–128].

Отже, Європейське право має визначальний вплив на розвиток принципів приватного права України, забезпечуючи його поступову гармонізацію з правовими стандартами Європейського Союзу. Водночас основною проблемою залишається фрагментарність імплементації європейських норм та неповна узгодженість національного законодавства з *acquis communautaire*, що створює колізії та ускладнює правозастосування. Також існує ризик формального запозичення правових конструкцій без належного врахування особливостей української правової системи. Вирішення цих проблем можливе шляхом системної адаптації законодавства, розвитку єдиних підходів до тлумачення норм та посилення ролі судової практики у забезпеченні однакового застосування права. Важливим напрямом є подальша імплементація директив ЄС та узгодження судової практики України з практикою Суду ЄС і ЄСПЛ. Це сприятиме підвищенню правової визначеності, стабільності приватноправових відносин та ефективному захисту прав їх учасників. У результаті європейська інтеграція виступає ключовим чинником удосконалення приватного права України та його адаптації до сучасних викликів.

Список використаних джерел

1. Коваленко І. А. Вплив європейського права на національне законодавство та необхідність гармонізації договірного права України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2023. С. 186–191.
2. Валько Л. А. Гармонізація законодавства України та ЄС у сфері захисту прав споживачів цифрових послуг. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2024. С. 44–50.
3. Задорожний Ю. А. Принципи права Європи: теоретико-історичний аспект. Науковий вісник юридичного факультету Ужгородського національного університету. 2025. С. 55–59.

4. Духневич А. В., Карпінська Н. В. Гармонізація законодавства України з правом ЄС у сфері екологічної інформації. Актуально-порівняльне правознавство. 2025. № 6. С. 125–132.

ПРАВОЗАСТОСОВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ: ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ

Макогон Анна Олександрівна,

здобувачка 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Лаврик Галина Володимирівна,

д-р юрид. наук, професор, кафедра правознавства – науковий керівник

Полтавський університет економіки і торгівлі

Категорія правозастосовчої діяльності посідає центральне місце у системі загальнотеоретичної юриспруденції. За умов активного реформування правової системи України, коли від якості виконання юридичних норм залежить дієвість державного управління, з'ясування змістовного наповнення та відмітних характеристик правозастосування набуває подвійного – теоретичного і практичного – значення. Законність владних рішень у конкретних юридичних справах безпосередньо корелює з чіткістю відповідного понятійного апарату; цим визначається й рівень гарантованості прав та охоронюваних законом інтересів учасників правових відносин.

Досліджувана форма реалізації права займає особливе місце у механізмі правового регулювання: через неї узагальнені нормативні веління трансформуються в конкретні індивідуально-визначені приписи для окремих суб'єктів. Незважаючи на значний масив наукових досліджень з окресленої проблематики, певне коло питань зберігає дискусійний характер – зокрема щодо обсягу суб'єктного складу правозастосування, зовнішніх форм його результатів та критеріїв розмежування із суміжними правовими формами.

Вітчизняна юридична доктрина виробила кілька концептуальних підходів до тлумачення феномену правозастосування. Домінуючим серед них виступає розуміння цього явища як орга-

нізаційно-владної діяльності органів державної влади та уповноважених посадових осіб, результатом якої є ухвалення індивідуальних юридичних рішень у конкретних правових ситуаціях. Як зазначають М. С. Кельман та О. Г. Мурашин, відмінність правозастосування від інших форм реалізації норм права – дотримання, виконання та використання – полягає насамперед у тому, що суб'єктом відповідних дій може виступати лише орган чи посадова особа, наділені владними повноваженнями у встановленому законом порядку [3, с. 311]. Саме ця обставина принципово відділяє правозастосовчу діяльність від звичайної правомірної поведінки приватних суб'єктів і окреслює її місце у структурі правового регулювання.

З точки зору структурного аналізу правозастосовча діяльність постає як складно організоване багатoelementне явище. За Д. О. Бочаровим, до її складу входять: суб'єкти правозастосування; правозастосовні ситуації як конкретні життєві обставини, що потребують владного юридичного реагування; об'єкти та предмети діяльності; правові засоби – процесуально-процедурні форми і юридичні конструкції, завдяки яким суб'єкт досягає результату у вигляді правозастосовного акта [1, с. 22–24]. Суб'єктами правозастосування визнаються компетентні органи і посадові особи зі спеціальною правосуб'єктністю. Від них необхідно відрізняти інших учасників провадження – осіб, стосовно яких ухвалюється рішення, а також тих, хто сприяє його підготовці (експертів, перекладачів, свідків): зазначені особи не несуть відповідальності за правильність кваліфікації фактичних обставин справи.

Нерозривний зв'язок правозастосовчої діяльності з охороною та забезпеченням прав людини є однією з її визначальних характеристик. В. В. Головченко підкреслює: в умовах суверенної правової державності правозастосування є провідним механізмом, через посередництво якого конституційно закріплені права й свободи особи набувають реального змісту, переходячи зі сфери нормативних приписів у площину дійсних суб'єктивних можливостей [2, с. 87–89].

Прийнятий правозастосовний акт не лише підтверджує наявні права та обов'язки, а й конкретизує їх стосовно певного суб'єкта та ситуації, а в окремих випадках породжує нові або припиняє чинні правовідносини. Із цього випливає, що якісна характерис-

тика правозастосовчої діяльності безпосередньо визначає рівень правової захищеності людини в державі.

Науковий аналіз дозволяє виокремити сукупність сутнісних ознак правозастосовчої діяльності, що відмежовують її від суміжних правових явищ. Перша з них полягає у тому, що правозастосування утворює необхідний елемент правової системи держави: повноцінне регулювання відносин, що потребують владного юридичного оформлення, поза ним є неможливим. Друга ознака – комплексний характер: правозастосовча діяльність реалізується одночасно з іншими формами реалізації права і нерідко перетинається з ними, адже суб'єкт правозастосування зобов'язаний паралельно виконувати й дотримуватися норм як матеріального, так і процесуального права.

Третя ознака – владна природа правозастосування: держава уповноважує на відповідні дії виключно спеціально визначені органи або окремих суб'єктів, забезпечуючи їх необхідними повноваженнями. Четверта ознака виявляється в обов'язковості ухваленого рішення для всіх осіб, на яких поширюється його дія: правозастосовні акти наділені відповідною юридичною силою та забезпечуються різними правовими засобами, включаючи заходи державного примусу, що принципово відрізняє їх від рекомендаційних або інформаційних документів органів влади.

П'ята відмітна ознака правозастосування пов'язана зі специфічними умовами, що зумовлюють потребу в ньому: йдеться про ситуації, коли суб'єктивні права не можуть виникнути з односторонніх волевиявлень чи угод учасників правовідносин, а також про випадки встановлення факту правопорушення, що вимагають визначення відповідальності. В. І. Нагнибіда акцентує увагу й на процедурній визначеності правозастосування: порядок прийняття рішень жорстко регламентований нормами процесуального права, а відхилення від нього тягне протиправність відповідного акта.

Шоста ознака – індивідуальний характер рішення: на противагу нормативно-правовим актам, правозастосовний акт не формулює загальних правил поведінки, а адресований конкретному суб'єкту і вичерпується виконанням [4, с. 36–37]. Сукупність наведених ознак дає підставу розглядати правозастосовчу діяль-

ність як самостійне правове явище з особливим місцем у механізмі правового регулювання.

За зовнішньою формою вираження правозастосовчі дії поділяються на документальні (письмові) й усні; в окремих випадках воля суб'єкта правозастосування виявляється конклюдентно – через жести, сигнали або знаки. Перевага, однак, надається письмовій формі як такій, що забезпечує належну фіксацію рішення, його мотивування та можливість оскарження.

П. М. Рабінович кваліфікує правозастосування як організаційно-правову діяльність компетентних органів, спрямовану на встановлення вторинних норм для персоніфікованих суб'єктів – формально обов'язкових приписів індивідуальної поведінки, що утворюють необхідні умови для реалізації правових велінь [5, с. 132]. Залежно від функціонального призначення правозастосовні акти поділяються на основні й допоміжні, регулятивні та охоронні – і кожна з цих груп відповідає певному типу правозастосовної ситуації та характеру правовідносин.

Аналіз структури правозастосовчої діяльності передбачає також з'ясування її функціонального змісту. Д. В. Слинько у процесі дослідження основних рис правозастосування виокремлює організаційну, охоронну та правотворчу (в умовах прецедентного права) функції. У правовій системі України правотворча функція судів залишається предметом наукової полеміки; натомість організаційна та охоронна функції є загальновизнаними: перша забезпечує втілення правових норм у реальні суспільні відносини, тоді як друга орієнтована на реагування держави у разі порушення встановлених приписів [6, с. 22]. На практиці обидві функції нерідко реалізуються одночасно – особливо коли органи влади приймають рішення, що паралельно впорядковують поведінку суб'єктів і забезпечують правопорядок.

Підбиваючи підсумок, правозастосовча діяльність постає як владно-організаційна юридична діяльність компетентних органів і посадових осіб, що здійснюється у чітко регламентованому процедурному порядку та спрямована на індивідуальне регулювання суспільних відносин через ухвалення обов'язкових рішень у конкретних юридичних справах. Характеристиками, що визначають її сутнісну природу, є: владний характер, процедурна визначеність, конкретно-суб'єктна спрямованість, обов'язковість, забез-

печеність примусовою силою держави, а також наявність правозастосовного акта як юридично значущого результату відповідної діяльності. Системне осмислення цих характеристик становить необхідну наукову передумову для вдосконалення правозастосовної практики в контексті поглиблення розбудови правової держави в Україні.

Список використаних джерел

1. Бочаров Д. О. Правозастосовча діяльність: поняття, функції та форми : проблемні лекції. Дніпропетровськ : АМСУ, 2006. 73 с.
2. Головченко В. В. Правозастосування і захист прав людини в суверенній Україні : монографія. Чернігів : Лозовий В. М., 2012. 327 с.
3. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія права (з схемами, кросвордами, тестами) : підручник. Київ : Кондор, 2002. 353 с.
4. Нагнибіда В. І. Теоретичні засади правозастосування: поняття, ознаки, види. Університетські наукові записки. 2019. № 3. С. 33–42.
5. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. 10-те вид., зі змін. Львів : Край, 2008. 224 с.
6. Слинко Д. В. Основні риси та структура правозастосовної діяльності. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право. 2017. Вип. 20. С. 21–24.

ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ТА ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ

Терещенко Дар'я Дмитрівна,

здобувачка 1 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Полтавський університет економіки і торгівлі

В умовах сучасного державотворення України особливої актуальності набуває утвердження принципу рівності як однієї з фундаментальних засад демократичної, правової держави. Дослідження правової природи, змісту та особливостей реалізації принципу рівності є важливим напрямом сучасної юридичної науки та правозастосовної практики.

У сучасній правовій науці рівноправність розглядається у двох аспектах: фактичному та формальному. Фактична рівність передбачає забезпечення рівних можливостей для реалізації прав

з урахуванням соціальних, економічних та інших об'єктивних відмінностей між особами, тоді як формальна рівність означає юридичну однаковість усіх суб'єктів перед законом.

Універсальний характер рівності у правах полягає в тому, що вона виступає конституційною засадою, міждержавним стандартом та міжгалузевим принципом, який пронизує всі сфери правового регулювання.

У національній правовій системі основним актом, який закріплює принцип рівності, є Конституція України [1; 2]. Основний Закон держави встановлює фундаментальні засади правового статусу людини і громадянина, визначає базові права, свободи та гарантії їх реалізації. Так, права і свободи фактично виявляються лише тоді, коли вони використовуються для розв'язання реальних життєвих проблем. Законодавство у сфері забезпечення рівності інтерпретується у такий спосіб, щоб воно могло стати дієвим засобом для досягнення політико-соціальних цілей [2; 3]. Стаття 24 Конституції України закріплює, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Законодавче закріплення цих засад на конституційному рівні має особливе значення, адже Конституція визначає загальний напрям розвитку правової системи, формує правові принципи для законодавця та органів державної влади. Поряд із цим, на рівні правозастосування в Україні залишається проблема фактичної (а не лише формальної) рівності, що проявляється в обмеженому доступі до правосуддя, соціальних гарантій та адміністративних послуг. Це засвідчує наявність прогалини між нормативним закріпленням і практичною реалізацією цього принципу.

Зміст принципу рівності значною мірою формується під впливом міжнародних актів у сфері прав людини. Важливу роль у цьому процесі відіграє Загальна декларація прав людини, прийнята 10 грудня 1948 року [4]. У цьому міжнародному документі закріплюються фундаментальні положення про те, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах.

Загальна декларація прав людини проголошує засадничі права і свободи людини, які мають визнаватися та забезпечуватися для всіх людей без будь-якої дискримінації. Положення цього документа були закріплені у міжнародних договорах, які мають обов'язкову юридичну силу для держав, що приєдналися до них.

Одним із ключових міжнародно-правових документів у сфері захисту прав людини є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [5]. Цей документ встановлює правові стандарти, яких повинні дотримуватися держави, що є його учасниками. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), зокрема, містить положення про заборону дискримінації. Конвенція передбачає можливість звернення до міжнародного судового органу для захисту порушених прав, що підсилює гарантії реалізації принципу рівності.

Значну роль у розвитку міжнародних стандартів відіграє Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року [6]. У цьому документі закріплюється обов'язок держав забезпечувати реалізацію прав людини без будь-якої дискримінації. Пакт підкреслює, що всі особи повинні мати рівний доступ до соціальних, економічних та культурних благ, включаючи право на працю, освіту, соціальне забезпечення та інші важливі елементи соціального життя.

Сучасний розвиток міжнародного права у сфері прав людини також пов'язаний із необхідністю забезпечення рівності для осіб з інвалідністю. Важливим документом у цьому сенсі є Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13 грудня 2006 року [7]. У цьому акті визначено принцип недискримінації та рівності можливостей для осіб з інвалідністю, а також встановлено обов'язок держав створювати умови для їх повноцінної участі у суспільному житті. Метою Конвенції про права осіб з інвалідністю було забезпечення та заохочення в захисті прав і свобод осіб з інвалідністю. Разом із тим, цей документ містить більш деталізований та структурований механізм забезпечення фактичної рівності, що забезпечує перехід від декларативного до інклюзивного підходу.

Важливе значення для реалізації принципу рівності має законодавство у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21 березня 1991 року встановлює правові гарантії для цієї категорії осіб, спрямовані на забезпечення їх рівної участі у суспільному житті [8]. Закон передбачає систему соціальних, економічних та організаційних заходів, які мають сприяти інтеграції осіб з інвалідністю у суспільство.

Правовий захист осіб з інвалідністю є функціональною діяльністю щодо надання та забезпечення прав і можливостей осіб з інвалідністю на рівні можливостей інших громадян. Найбільш ефективним і цивілізованим вважається судовий захист.

Міжнародно-правовий стандарт судового захисту – це визначені нормами міжнародного права зразок, модель діяльності суду у вирішенні справи з метою захисту прав людини. Стандарти судового захисту повинні бути еталоном для усіх країн. Вплив на формування міжнародно-правових стандартів здійснює Міжнародний Суд ООН і Європейський Суд з прав людини [9].

Імплементация міжнародно-правових стандартів рівності в Україні здійснюється не лише шляхом прийняття спеціального законодавства, а й через практику Конституційного Суду України, судів загальної юрисдикції та застосування практики Європейського суду з прав людини як джерела права. Саме це сприяє поступовому наближенню національної правової системи до європейських норм захисту прав людини.

Також важливим елементом імплементації міжнародних стандартів є гармонізація українського законодавства з правом Європейського Союзу, зокрема у сфері антидискримінаційної політики, гендерної рівності та доступності правосуддя.

Таким чином, міжнародні стандарти – це закріплені у міжнародних актах чи документах, текстуально уніфіковані і функціонально універсальні принципи та норми, які фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст таких прав, зумовлювані досягнутим рівнем розвитку суспільства, а також встановлюють обов'язки держав щодо їхнього забезпечення, охорони і захисту та передбачають за їхнє порушення негативні наслідки юридичного або політичного характеру.

Міжнародні стандарти у сфері рівності мають безпосередній вплив на формування національного законодавства України. У процесі розвитку правової системи було прийнято низку законів, спрямованих на забезпечення недискримінації та рівних можливостей для різних груп населення.

Закріплення принципу рівності у вітчизняних та міжнародно-правових актах про універсальний характер цієї правової ідеї. Вона розглядається як одна з основних засад демократичного суспільства, що забезпечує справедливість, стабільність та правову визначеність. Водночас реалізація цього принципу потребує

постійного вдосконалення законодавства та ефективного застосування правових норм на практиці.

Перспективним напрямом розвитку українського законодавства є вдосконалення недискримінаційного механізму шляхом конкретизації критеріїв дискримінації, розширення процесуальних гарантій захисту прав людини та посилення відповідальності за порушення принципу рівності.

Не менш важливим є формування сталої судової практики із застосування наднародних стандартів рівності та практики Європейського суду з прав людини. Це сприятиме тлумаченню принципу рівності та підвищенню ефективності судового захисту.

Отже, принцип рівності має нормативне закріплення як на конституційному, так і на міжнародно-правовому рівнях, однак українська правозастосовна практика демонструє переважання формального підходу над змістовним забезпеченням рівних можливостей.

Рівність перед законом в сучасному праві трансформується від декларативної конституційної засади до комплексного міжгалузевого механізму забезпечення прав людини. Водночас ефективність його реалізації в Україні залежить не лише від якості нормативного регулювання, а й від рівня судового захисту, антидискримінаційної практики та реальної імплементації міжнародних стандартів.

Тому, суттєвим викликом залишається не відсутність нормативного закріплення принципу рівності, а недостатня ефективність його практичної реалізації. Майбутній розвиток правової системи України має бути спрямований на перехід від формальної до фактичної рівності, що відповідатиме як міжнародним стандартам, так і конституційним засадам правової держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 245к/96-ВР із змінами, внесеними згідно Закону України № 1401-VIII 2 червня 2016 року. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 28. Ст. 532. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>.
2. Derevyanko B. General international and national acts on education, socialization, ethics, conscience and mind. B. Derevyanko, R. Schastlyvtseva Visegrad journal on human rights. 2017. № 1/1. P. 7–12.

3. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права : навч. посіб. Львів : Вид-во ЛЮБФ «Медицина і право», 2021. С. 16–42.
4. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Ст. 3103. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
5. Конвенція про захист прав і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року зі змінами та доповненнями, внесеними згідно з протоколами № 11 і 14 до Конвенції. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року. Генеральна Асамблея ООН; ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 року № 2148-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
7. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13 грудня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.
8. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21 березня 1991 року № 875-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991 року. № 21. Ст. 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>.
9. Гетманцев О. В. Стандарти права Європейського Союзу в сфері доступу до судового захисту в цивільному судочинстві : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. імені Ю. С. Червоного (Одеса, 16 грудня 2022 р.), за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса : Фенікс, 2022. С. 28–33.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРИНЦИПІВ ПРАВА В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ В УКРАЇНІ

Шульгіна Дар'я Олегівна,

здобувачка 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Лаврик Галина Володимирівна, *д-р юрид. наук, професор, кафедра правознавства – науковий керівник*

Полтавський університет економіки і торгівлі

У сучасних умовах трансформації правової системи України, що зумовлена як внутрішніми соціально-економічними процесами, так і впливом зовнішніх чинників, зокрема глобалізаційних тенденцій, цифровізації суспільства та збройної агресії проти держави, особливої актуальності набуває дослідження перспек-

тив розвитку принципів права як фундаментальної категорії юридичної науки та практики. Принципи права виконують роль базових засад, що визначають зміст, спрямованість і межі правового регулювання, забезпечують узгодженість правової системи, а також виступають критерієм оцінки якості правотворчої та правозастосовчої діяльності. У сучасній правовій доктрині вони розглядаються не лише як абстрактні ідеї або декларативні положення, але як нормативно значущі орієнтири, що мають безпосередній вплив на процес формування права, його тлумачення та застосування.

Еволюція принципів права є об'єктивно зумовленою динамікою розвитку суспільних відносин, зміною соціальних цінностей, трансформацією державних інститутів та правових підходів до регулювання суспільних процесів. У цьому контексті принципи права виконують функцію своєрідного системоутворюючого елементу, який забезпечує цілісність правової системи навіть в умовах її швидких змін. Сучасні наукові підходи дедалі частіше визначають принципи права як «метанорми», що дозволяють забезпечити адаптивність правової системи, виступаючи інструментом подолання прогалин у праві, вирішення колізій та забезпечення справедливості у випадках, коли позитивне право не дає однозначної відповіді [1, с. 5].

Розвиток принципів права є невід'ємною складовою процесу розвитку правової системи суспільства, оскільки залежно від потреб і викликів сучасності відбувається як трансформація вже існуючих принципів, так і формування нових. При цьому трансформація принципів права не означає їх повного перегляду, а передбачає зміну їх змістовного наповнення, уточнення функціонального призначення та розширення сфери застосування. Такий підхід забезпечує поєднання стабільності та динамічності права, що є необхідною умовою його ефективного функціонування.

Однією з ключових тенденцій сучасного розвитку принципів права є їх інтернаціоналізація та розширення сфери застосування на глобальному рівні. У зв'язку зі зростаючими процесами глобалізації економіки, політики та культури виникає об'єктивна потреба у формуванні універсальних правових стандартів, що базуються на загальновизнаних принципах права. У сучасній юридичній науці цей процес пов'язується з концепцією глобального

правопорядку та глобального конституціоналізму, які передбачають поступове формування єдиних підходів до регулювання ключових сфер суспільного життя [5, с. 40].

Уніфікація правових принципів сприяє гармонізації національного законодавства, полегшує міжнародне співробітництво та забезпечує стабільність правових відносин у транснаціональному вимірі.

Поряд із цим, розвиток інноваційного суспільства обумовлює необхідність формування нових принципів права, що відповідають сучасним технологічним викликам. Активний розвиток цифрових технологій, штучного інтелекту, електронної комерції та інформаційного суспільства загалом спричиняє появу нових правових феноменів, які потребують відповідного нормативного регулювання. У цьому контексті формується нова група так званих «цифрових принципів права», серед яких особливе значення мають принципи захисту персональних даних, інформаційної безпеки, технологічної нейтральності, прозорості алгоритмів та відповідальності за використання цифрових технологій. У європейській правовій практиці вже закріплено такі підходи, як «privacy by design» та «data protection by default», що свідчить про формування нової парадигми правового регулювання цифрових відносин [5, с. 4].

Не менш важливим напрямком розвитку принципів права є їх екологізація, що пов'язана із загостренням глобальних екологічних проблем та необхідністю забезпечення сталого розвитку. У сучасній науковій літературі екологічний вимір права розглядається як один із ключових напрямків його еволюції у XXI столітті [3, с. 125].

Принципи запобігання шкоді довкіллю, екологічної відповідальності, раціонального використання природних ресурсів та міжпоколінної справедливості набувають дедалі більшого значення та інтегруються у різні галузі права. Це свідчить про міждисциплінарний характер сучасного права та посилення ролі принципів як інструменту узгодження різних суспільних інтересів.

В умовах України особливого значення набуває розвиток загальних принципів права, що забезпечують функціонування правової держави та конституційної демократії. Йдеться передусім про принцип верховенства права, який у сучасній доктрині роз-

глядається як комплексна категорія, що включає такі елементи, як юридична визначеність, заборона свавілля, доступ до правосуддя, пропорційність та рівність перед законом. Реалізація цього принципу є ключовою умовою ефективного функціонування правової системи та забезпечення довіри громадян до держави.

Важливу роль у розвитку принципів права відіграє також правова культура та рівень правосвідомості суспільства. Як свідчать наукові дослідження, ефективність реалізації принципів права значною мірою залежить від їх сприйняття суспільством, що обумовлює необхідність розвитку правничої освіти, підготовки кваліфікованих кадрів та забезпечення доступності правової інформації [2, с. 10–12]. У цьому контексті принципи права виконують не лише регулятивну, але й виховну функцію, формуючи правову культуру суспільства.

Розвиток спеціальних принципів права в Україні визначається складною сукупністю політичних, економічних та соціальних факторів. Особливого значення набуває посилення принципів захисту прав людини, що відповідає сучасній тенденції гуманізації права. У цьому контексті формується концепція людиноцентризму, відповідно до якої права та гідність людини визнаються найвищою соціальною цінністю, що визначає зміст і спрямованість діяльності держави.

Водночас важливим напрямком є розвиток принципів у сфері економічного права, що пов'язано із необхідністю забезпечення рівних умов господарської діяльності, захисту інтелектуальної власності та підтримки підприємництва. У сучасних умовах економічні принципи права набувають особливого значення у контексті післявоєнного відновлення держави та залучення іноземних інвестицій.

Принципи права відіграють ключову роль у забезпеченні єдності правозастосовчої практики, що є необхідною умовою стабільності правової системи. У сучасній правовій реальності особливого значення набуває діяльність судових органів, які через механізми тлумачення права фактично конкретизують зміст принципів та забезпечують їх практичну реалізацію. Принципи права виступають основою для формування судової практики, забезпечуючи однакове застосування норм права та запобігаючи виникненню правової невизначеності. У цьому контексті особ-

ливо важливими є механізми контролю та нагляду за дотриманням принципів права, включаючи моніторинг діяльності судових і правоохоронних органів [6, с. 303–309].

Суттєвий вплив на розвиток принципів права в Україні має збройна агресія, що створила нові виклики для правової системи. В умовах воєнного стану особливого значення набуває баланс між забезпеченням державної безпеки та дотриманням прав і свобод людини. Війна спричинила необхідність переосмислення окремих правових принципів, зокрема у сфері обмеження прав людини, функціонування судової системи та діяльності правоохоронних органів. Водночас Україна продовжує дотримуватися міжнародних стандартів прав людини, що свідчить про стійкість її правової системи та орієнтацію на демократичні цінності.

У цьому контексті важливого значення набуває міжнародне співробітництво, зокрема участь України у діяльності міжнародних організацій, таких як ООН, Рада Європи та Європейський Союз, що сприяє розвитку національної правової системи та інтеграції у європейський правовий простір. Імплементация європейських стандартів права, зокрема у сфері прав людини, верховенства права та демократичного врядування, є важливим напрямком подальшого розвитку принципів права в Україні.

Таким чином, розвиток принципів права є складним, багатовимірним і динамічним процесом, що відображає глибинні трансформації суспільства та держави. У сучасних умовах цей процес характеризується інтеграцією національного та міжнародного досвіду, формуванням нових правових підходів та посиленням ролі принципів права як універсального регулятора суспільних відносин. Перспективи розвитку принципів права в Україні пов'язані із зміцненням правової державності, підвищенням рівня захисту прав людини, розвитком цифрового та екологічного права, забезпеченням єдності правозастосовчої практики та інтеграцією у міжнародний правовий простір.

Отже, принципи права виступають не лише теоретичною основою правової системи, але й ефективним інструментом її функціонування, що забезпечує справедливість, стабільність і передбачуваність правового регулювання. Їх подальший розвиток є необхідною умовою побудови демократичної, соціальної та правової держави, здатної забезпечити належний рівень захисту

прав і свобод людини, ефективне функціонування державних інститутів та сталий розвиток суспільства.

Додатково слід наголосити, що у сучасній правовій науці принципи права дедалі частіше розглядаються не лише як змістовна категорія, але й як методологічна основа правового мислення. Вони виконують функцію інтерпретаційних орієнтирів, що дозволяють забезпечити узгодженість між нормами різних галузей права, а також сприяють подоланню фрагментарності правового регулювання. У цьому аспекті принципи права виступають інструментом систематизації правової матерії, що набуває особливого значення в умовах постійного ускладнення законодавства та зростання кількості нормативно-правових актів.

У сучасних умовах важливим є також розгляд принципів права крізь призму їх функціонального призначення. Зокрема, вони виконують регулятивну, охоронну, інтеграційну, орієнтаційну та аксіологічну функції. Регулятивна функція проявляється у визначенні загальних засад правового впливу на суспільні відносини, охоронна – у забезпеченні захисту прав і свобод людини, інтеграційна – у поєднанні різних галузей права в єдину систему, орієнтаційна – у спрямуванні діяльності суб'єктів правотворення та правозастосування, а аксіологічна – у відображенні основних цінностей суспільства. Такий багатофункціональний характер принципів права обумовлює їх особливу роль у процесі трансформації правової системи.

Окремої уваги заслуговує питання співвідношення принципів права та норм права. У сучасній юридичній доктрині утверджується підхід, відповідно до якого принципи права мають пріоритетне значення у випадках колізії або прогалин у праві [4, с. 390].

Це означає, що у разі відсутності чіткої правової норми або наявності суперечностей між нормами саме принципи права виступають основою для прийняття правозастосовчого рішення. Такий підхід знайшов своє відображення у практиці національних судів, а також у діяльності міжнародних судових інституцій, зокрема Європейського суду з прав людини, який активно застосовує принципи пропорційності, справедливості та правової визначеності при розгляді справ.

У цьому контексті слід зазначити, що судова практика відіграє ключову роль у конкретизації змісту принципів права та їх практичній реалізації. Верховний Суд України, здійснюючи функцію забезпечення єдності судової практики, фактично формує стандарти застосування принципів права, що сприяє підвищенню передбачуваності правових рішень та зміцненню довіри до судової системи. При цьому важливим є врахування практики Європейського суду з прав людини як джерела тлумачення принципів права, що відповідає європейському вектору розвитку правової системи України.

Особливого значення набуває також вплив так званого «м'якого права» (soft law) на розвиток принципів права. Рекомендації міжнародних організацій, керівні принципи, стандарти та інші акти, що не мають обов'язкової юридичної сили, поступово інтегруються у національні правові системи та впливають на формування нових правових підходів. У цьому контексті принципи права виступають своєрідним каналом імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство, що сприяє його модернізації та гармонізації з європейськими правовими нормами.

Умови післявоєнного відновлення України створюють нові передумови для розвитку принципів права, зокрема у сфері перехідного правосуддя (transitional justice). Йдеться про необхідність забезпечення справедливості, відшкодування шкоди, притягнення винних до відповідальності та відновлення прав постраждалих осіб. У цьому контексті принципи справедливості, відповідальності, недопущення безкарності та відновлення прав набувають особливого значення. Вони стають основою для формування нових правових механізмів, спрямованих на подолання наслідків збройного конфлікту та відновлення довіри до державних інститутів.

Крім того, важливим є розвиток принципів права у сфері відбудови держави, що передбачає забезпечення прозорості, підзвітності та ефективності використання ресурсів. У цьому контексті принципи доброго врядування (good governance), антикорупційні принципи та принципи відкритості державної влади набувають стратегічного значення. Вони мають стати основою для реаліза-

ції масштабних реформ, спрямованих на відновлення економіки, інфраструктури та соціальної сфери.

Значну роль у розвитку принципів права відіграє також європейська інтеграція України, що передбачає імплементацію *acquis communautaire* та приведення національного законодавства у відповідність до стандартів Європейського Союзу. У цьому процесі принципи права виступають ключовим інструментом гармонізації правових систем, забезпечуючи узгодженість національного законодавства з європейськими правовими нормами. Особливого значення набувають такі принципи, як пропорційність, субсидіарність, недискримінація та захист прав людини, які є фундаментальними для права Європейського Союзу.

Водночас слід враховувати, що розвиток принципів права не є лінійним процесом і супроводжується певними викликами та ризиками. Зокрема, надмірна декларативність принципів права, їх недостатня конкретизація у законодавстві або суперечливість у правозастосовчій практиці можуть знижувати їх ефективність. У зв'язку з цим важливим є забезпечення балансу між абстрактністю принципів права та їх практичною реалізацією, що потребує системного підходу до їх закріплення та застосування.

Таким чином, у сучасних умовах принципи права виступають не лише основою правової системи, але й динамічним інструментом її розвитку, що дозволяє адаптувати право до нових викликів, забезпечувати його ефективність та відповідність сучасним суспільним потребам. Їх подальша еволюція буде визначатися як внутрішніми процесами трансформації українського суспільства, так і зовнішніми чинниками, зокрема інтеграцією у європейський правовий простір та участю у глобальних правових процесах.

У підсумку можна констатувати, що перспективи розвитку принципів права в Україні мають комплексний характер і охоплюють як теоретичний, так і практичний виміри. Вони пов'язані із поглибленням ролі принципів права у правотворчості та правозастосуванні, розширенням їх змісту відповідно до сучасних викликів, а також посиленням їх значення як інструменту забезпечення справедливості, стабільності та ефективності правового регулювання. Саме через розвиток принципів права відбувається формування сучасної правової системи, здатної відповідати по-

требам демократичного суспільства та забезпечувати належний рівень захисту прав і свобод людини.

Список використаних джерел

1. Бабенко А. М., Борисова О. О., Шаповалова І. О. Принципи права: поняття та класифікація. Прикарпатський юридичний вісник. 2022. Вип. 3(44). С. 3–7.
2. Бахновська І. П. Риси принципів права: теоретичні аспекти. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2013. Вип. 23, ч. 1, т. 1. С. 18–22.
3. Власов О. В. Щодо змісту поняття права на безпечне довкілля. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2026. № 1. С. 123–127.
4. Мануїлова К. В. Загальні принципи права у міжнародному праві. Право і суспільство. 2023. № 1. С. 389–394.
5. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права. Часопис Київського університету права. 2012. № 2. С. 40–43.
6. Теорія держави і права : підручник / за ред. Ю. А. Ведернікова. Дніпро : Ліра ЛТД, 2015. 468 с.
7. Zhang P., Boulous M. Privacy-by-Design Environments for Large-Scale Health Research and Federated Learning from Data. Int. J. Environ. Res. Public Health. 2022. № 19. P. 1–13.

СЕКЦІЯ 2. РОЗВИТОК ПРИВАТНОГО ПРАВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ГАЛУЗЕВИЙ (ЦИВІЛІСТИЧНИЙ) РАКУРС

ГАРМОНІЗАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

*Давлатов Шавкат Бобоевич,
канд. юрид. наук, доцент, кафедра правоохоронної діяльності
Університет митної справи та фінансів*

Євроінтеграційні процеси в Україні, які реалізуються через наближення і гармонізацію вітчизняного законодавства і законодавства Європейського Союзу є одним з основних напрямів державної політики.

Процес гармонізації та уніфікації правових норм, зумовлена переходом від однополярного світу до багатополярного та посиленням геополітичної нестабільності. У зв'язку з цим набуває актуальності вивчення поняття правової системи, зокрема цивільно правової системи.

Цивільно-правова система – це об'єднання кількох держав за ознакою єдності основних закономірностей цивільно-правового регулювання суспільних відносин, що здійснюється в них.

Під поняттям цивільно-правової системи розуміють сукупність держав, які мають подібні основні закономірності цивільно-правового регулювання та охорони суспільних відносин [1, с. 30].

Поняття цивільно-правової системи є похідним від поняття правової системи в широкому розумінні. Цивільно-правова система є об'єднанням вужчого рівня, ніж правова система взагалі.

У сучасних умовах під впливом міжнародного права відбувається зміни правової системи в цілому в тому числі і цивільно правової системи.

Науковці виділяють такі приватно (цивільно) правові системи: романська, центральноєвропейська (германська), англосаксонська, східноєвропейська, центрально-східноєвропейська, мусульманська, далекосхідна, африканська [2, с. 21].

Цивільно-правова система України належить до романо-германської (континентальної) правової сім'ї.

У рамках процесу гармонізації та уніфікації правових норм 28.04.2026 року Верховна Рада прийняла у першому читанні проєкт нового Цивільного кодексу України. Проєкт передбачає комплексне оновлення приватного права, зокрема розширення прав, нові підходи до відповідальності та впровадження сучасних правових інститутів.

У проєкті нового цивільного кодексу передбачено об'єднання Цивільного кодексу України, Сімейного кодексу України, Закону «Про міжнародне приватне право». Метою прийняття нового закону є гармонізація українського цивільного законодавства з нормами ЄС.

Водночас орієнтація на європейський вектор розвитку вимагатиме від науковців України не тільки усвідомлення нових підходів до визначення проблематики наукових досліджень, а й формування нового цивілістичного мислення, сприйняття категорій та конструкцій сучасного європейського приватного права. Гармонізації приватного права, перш за все пов'язано для забезпечення вільного обміну товарами і послугами, вільного руху капіталів.

При прийнятті нового Цивільного кодексу Україна має орієнтуватись на європейські стандарти, напрями та механізми забезпечення відповідності. В цьому аспекті цікавим є досвід країн Східної та Центральної Європи.

Державна політика спрямована на гармонізацію приватного права шляхом приведення національного законодавства у відповідність до стандартів ЄС, зокрема через рекодифікацію Цивільного кодексу.

Таким чином, урахування кращих міжнародних практик розвитку приватного права актуалізує питання здійснення конкретних дій щодо гармонізації національних нормативно-правових документів із європейським законодавством.

Перспективи подальших досліджень включають аналіз впливу воєнного стану на імплементацію цифрового права та гармонізацію правової системи.

Список використаних джерел

1. Цивільне право України: Академічний курс : підручник : у 2 т. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. Т. 1. Загальна частина. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 520 с.

2. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Деякі питання класифікації європейських систем приватного права: Відкрита лекція. Київ : Логос, 2007. Вип. 7. 28 с.

ПРАВОВА ПРИРОДА ЕЛЕКТРОННИХ АГЕНТІВ У ДОГОВІРНОМУ ПРАВІ

Кульчий Олег Олександрович,
канд. юрид. наук, доцент, кафедра правознавства
Полтавський університет економіки і торгівлі

Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту (далі – ШІ) та розподілених реєстрів зумовив появу так званих електронних агентів – програмних систем, здатних автономно ініціювати, укладати та виконувати договори без безпосереднього втручання людини. Це явище кидає виклик класичним конструкціям договірного права, що традиційно ґрунтуються на категоріях волі, наміру та свідомого волевиявлення суб'єкта. Питання набуває особливої актуальності для України з огляду на рекодифікацію цивільного законодавства: новий проєкт Цивільного кодексу України (Кодекс права приватного) ухвалено Верховною Радою у першому читанні навесні 2026 року [11], а отже, доктринальне осмислення правової природи електронних агентів має безпосередній нормотворчий вимір.

Найавторитетнішим міжнародним орієнтиром у цій сфері є Типовий закон ЮНСІТРАЛ про автоматизоване контрагування (UNCITRAL Model Law on Automated Contracting, MLAC), ухвалений 11 липня 2024 року на 57-й сесії Комісії [1]. Відповідно до статті 1 MLAC автоматизована система визначається як комп'ютерна система, здатна виконувати дії без потреби в перевірці чи втручанні фізичної особи, причому така система може бути запрограмована на детермінований або недетермінований режим роботи. MLAC розвиває принципи Типового закону про електронну комерцію (1996) та Конвенції ООН про використання електронних повідомлень у міжнародних договорах (2005), послідовно втілюючи засади технологічної нейтральності (ст. 4) і недискримінації електронної форми.

У доктрині сформувалися два конкурентні підходи до кваліфікації електронних агентів. Перший розглядає ІІІ як засіб (instrumentality) – складний інструмент реалізації волі принципала, позбавлений власної правосуб’єктності. Цей погляд започаткувала ще класична праця Л. Солума 1992 року, який указував, зокрема, на «проблему рамки» – нездатність штучного агента діяти в непередбачених обставинах, що потребують людського судження [2]. Другий підхід обстоює надання ІІІ обмеженої «електронної правосуб’єктності» за аналогією з юридичними особами. Найвідомішою спробою його втілення стала Резолюція Європейського Парламенту від 16 лютого 2017 року щодо цивільно-правових норм у робототехніці, у пункті 59(f) якої пропонувалося в перспективі запровадити статус «електронної особи» для найскладніших автономних роботів [3]. Ініціатива зазнала гострої критики: понад 150 фахівців (156 науковців, юристів та представників індустрії з 14 країн) звернулися з відкритим листом до Європейської Комісії, наголосивши на неприйнятності такої конструкції, позаяк, на відміну від компаній, за роботом не стоїть людський субстрат, якому можна осмислено приписати наміри та відповідальність [4]. Показово, що прихильники електронної особи нерідко апелюють до давньоримського інституту *rescuium*, у межах якого раб, не маючи правосуб’єктності, міг виступати чимось більшим за простого агента свого пана [6]. Утім, переважна більшість правопорядків відкинула ідею правосуб’єктності ІІІ; промовистим є й те, що запропоновану у 2022 році Директиву ЄС про відповідальність за ІІІ офіційно відкликано в жовтні 2025 року через відсутність консенсусу законодавців [7].

Якщо електронний агент не є суб’єктом права, ключовим стає механізм атрибуції – приписування його дій відповідній особі. Стаття 7 МЛАС встановлює, що дія автоматизованої системи приписується особі, яка її використовує, причому в атрибуції не може бути відмовлено лише на тій підставі, що результат був неочікуваним [1]. Стаття 5 МЛАС закріплює, що договір, укладений за допомогою автоматизованої системи, не може бути визнаний недійсним лише через відсутність перевірки чи втручання фізичної особи, а стаття 6 поширює це правило на договори, умови яких викладено у формі програмного коду (смартконтракти). Аналогічні рішення відомі національним правопорядкам: § 14 Уніфі-

кованого закону США про електронні транзакції (UETA) визнає договір, укладений взаємодією електронних агентів, навіть якщо жодна особа не переглядала їхніх дій [9]; стаття 12 Федерального закону ОАЕ № 1/2006 про електронну комерцію та транзакції прямо визнає укладення договору «автоматизованими електронними агентами» [8]. В Україні проєкт ЦК (стаття 736) передбачає, що волевиявлення сторони може здійснюватися через автоматизовані системи, а сформовані ними дані прирівнюються до дій самої сторони. В основі всіх цих норм лежить принцип функціональної еквівалентності.

Використання електронного агента не звільняє сторону від правових наслідків недотримання закону (ст. 10 MLAC) [1]. Водночас MLAC передбачає запобіжник – правило про неочікувані дії (ст. 8): сторона не може покладатися на дію системи, якщо особа, якій ця дія приписується, не могла обґрунтовано її очікувати, а контрагент про це знав або мав знати. Складність застосування традиційних доктрин до автоматизованих договорів яскраво ілюструє рішення Апеляційного суду Сінгапуру у справі *Quoine Pte Ltd v B2C2 Ltd* [2020] SGCA(I) 02, де через програмний збій угоди було укладено за ціною, що приблизно у 250 разів перевищувала ринкову [5]. Розв'язуючи питання односторонньої помилки за договорами, укладеними детермінованими алгоритмами, суд дійшов висновку, що оцінювати слід стан свідомості програміста в період від написання коду до моменту укладення договору. Інакше кажучи, право не наділяє машину волею, а ретроспективно відшукує людину, яка стоїть за нею. Особливо гострою проблема невідворотності постає у децентралізованих смарт-контрактах: атака на The DAO у 2016 році, унаслідок якої було виведено близько 3,6 млн ефірів, та подальший «хардфорк» мережі Ethereum продемонстрували колізію між принципом «код – це закон» (code is law) і потребою у традиційних засобах захисту, як-от реституція чи скасування правочину через помилку [10].

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що правова природа електронного агента на сучасному етапі визначається через концепції функціональної еквівалентності та технологічної нейтральності. Електронний агент не є суб'єктом права, проте виступає правомірним інструментом реалізації цивільної дієздатності людини. Атрибуція дій машини не скасовує категорію наміру,

а зміщує точку його встановлення в часі – до етапу програмування чи налаштування системи. Домінуючою світовою тенденцією є не запровадження спеціальної правосуб'єктності ШІ, а адаптація наявних інститутів атрибуції, представництва та відповідальності принципала. Для України це означає доцільність гармонізації національного законодавства з МЛАС та змістовного доопрацювання положень проєкту ЦК (зокрема статті 736) задля забезпечення правової визначеності в умовах цифрової трансформації економіки.

Список використаних джерел

1. UNCITRAL Model Law on Automated Contracting with Guide to Enactment. Vienna : United Nations, 2025. 100 p. URL: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/mlac_en.pdf (дата звернення: 07.06.2026).
2. Solum L. B. Legal Personhood for Artificial Intelligences. *North Carolina Law Review*. 1992. Vol. 70, № 4. P. 1231–1287.
3. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html (дата звернення: 07.06.2026).
4. Open Letter to the European Commission – Artificial Intelligence and Robotics : signed by 156 experts from 14 European countries. 2018. URL: <http://www.robotics-openletter.eu/> (дата звернення: 07.06.2026).
5. *Quoine Pte Ltd v B2C2 Ltd* [2020] SGCA(I) 02 : judgment of the Singapore Court of Appeal. URL: https://www.elitigation.sg/gd/s/2020_SGCAI_2 (дата звернення: 07.06.2026).
6. Chesterman S. Artificial Intelligence and the Limits of Legal Personality. *International and Comparative Law Quarterly*. 2020. Vol. 69, № 4. P. 819–844.
7. Withdrawal of Commission proposals (AI Liability Directive). *Official Journal of the European Union*. C/2025/5423. 6 October 2025.
8. Federal Law No. 1 of 2006 on Electronic Commerce and Transactions (United Arab Emirates). Art. 12.
9. Uniform Electronic Transactions Act (UETA), 1999. § 14 (Automated transactions). URL: <https://www.revisor.mn.gov/statutes/cite/325L.14/pdf> (дата звернення: 07.06.2026).

10. De Filippi P., Wright A. Blockchain and the Law: The Rule of Code. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2018. 312 p.
11. Проект Цивільного кодексу України (Кодекс права приватного) : проект Закону № 15150 від 09.04.2026. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69837> (дата звернення: 07.06.2026).
12. Змикало О. І. Поняття та сутність електронних правочинів за цивільним правом України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2021. Вип. 66. С. 80–84.

ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ «НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ» ПРИ ПОЗБАВЛЕННІ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Ватула Олена Миколаївна,

аспірантка відділу цивільно-правових наук

Бабаскін А. Ю., *д-р юрид. наук, професор, завідувач відділу цивільно-правових наук – науковий керівник*

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

Загальновизнаним у сучасному міжнародному праві та приватному праві України є положення, що дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони та особливого піклування, включаючи необхідний правовий захист.

Розуміння того, що діти потребують особливого піклування вперше знайшло своє відображення та було проголошено у Женевській Декларації прав дитини (1924), згодом – у Декларації прав дитини (1959) та Конвенції ООН про права дитини (1989), а також визнано у Загальній Декларації прав людини (1948), Міжнародних пактах про права людини (1966).

З метою забезпечення оптимального функціонування в Україні цілісної системи захисту прав дітей, українською державою була ратифікована Конвенція ООН про права дитини (набула чинності для України 27.09.1991 року) та було прийнято ряд нормативно-правових актів, що регулюють сімейні правовідносини, закріплюють права та обов'язки батьків щодо дітей, визначають механізми захисту прав дітей, в тому числі і при позбавленні батьківських прав.

Серед них: Конституція України, Сімейний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства», Постанови Пленуму Верховного Суду, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України та інші нормативно-правові акти, що регулюють суспільні правовідносини у цій сфері.

Так, наприклад, Закон України «Про охорону дитинства» чітко закріплює поняття забезпечення найкращих інтересів дитини, як дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити [4, ст. 1].

Зміст даного принципу розкривається також і в інших правових актах.

У Конвенції ООН про права дитини закріплено, що дитина наділяється правом на те, щоб її найкращі інтереси оцінювалися і бралися до уваги в якості першочергового міркування при прийнятті в її відношенні будь-яких дій або рішень як в державній, так і в приватній сфері [1, ст. 3].

Положення Сімейного кодексу України роблять акцент на тому, що регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини та непрацездатних членів сім'ї [3, ч. 8 ст. 7].

Отже, «найкраще забезпечення інтересів дитини» – це право, принцип і правило процедури, які засновані на оцінці всіх елементів, що відображають інтереси дитини або дітей в конкретних обставинах.

В умовах воєнного стану в Україні питання захисту прав дітей, дотримання та реалізація принципу «найкращих інтересів дитини» набуває особливої актуальності, особливо при розгляді справ про позбавлення батьківських прав.

Почастішали випадки масових переміщень, зникнення або загибель батьків, втрати документів, домівки, виїзду одного з батьків закордон або зміна місця проживання в межах України з метою припинення виконання своїх батьківських обов'язків щодо дитини, що, безперечно, завдає психологічних травм дітям і визначає їх, як одну із найуразливіших категорій населення.

Множинні психотравмуючі фактори призводять до тривожних розладів та хронічного стресу у неповнолітніх, що викликає деструктивні наслідки.

Саме тому, діти, які окрім викликів війни, опинилися в складних життєвих обставинах, коли постає питання про позбавлення їхніх батьків батьківських прав, потребують особливої уваги. Будь-яке юридичне втручання у сімейні зв'язки в період воєнного стану має здійснюватися з подвійною обережністю. Оскільки, дитина вже перебуває у стані підвищеної психологічної вразливості, зовнішні чинники війни, додатковий стрес від судового процесу та розлучення з родиною або одним із батьків може мати катастрофічний вплив на її ментальне здоров'я.

Тому, під час розгляду справ про позбавлення батьківських прав, державними органами, судами, органами опіки та піклування суворо має дотримуватися принцип «найкращих інтересів дитини», з метою уникнення ще більшої психологічної травми дитини, захисту її прав та інтересів та психологічної підтримки в складних життєвих обставинах.

Судовий розгляд справ даної категорії в умовах воєнного стану має базуватися на принципі індивідуалізації. Це означає, що суди мають чітко розмежовувати свідоме ухилення від виконання батьківських обов'язків від об'єктивних обставин, зумовлених збройною агресією. Наприклад, факт перебування одного з батьків закордоном, як вимушено переміщеної особи, не може бути автоматичною підставою для застосування такої крайньої міри як позбавлення батьківських прав, але і не звільняє від виконання батьківських обов'язків, передбачених статтею 150 Сімейного кодексу України.

Згідно з позицією Верховного Суду, викладеною у презентаційних матеріалах 2024 року, забезпечення якнайкращих інтересів дитини (ЄСПЛ) полягає: по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним (див. пункт 100 рішення ЄСПЛ у справі «Мамчур проти України») [5, ст. 5].

Як зазначає суддя Верховного Суду Павло Пархоменко у матеріалах щодо змісту принципу якнайкращих інтересів дитини, при оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини необхідно враховувати такі елементи:

- погляди дитини;
- індивідуальність дитини;
- збереження сімейного оточення і підтримання відносин;
- піклування, захист і безпеку дитини;
- вразливе положення;
- право дитини на здоров'я;
- право дитини на освіту [5, ст. 8].

Згідно з Конвенцією ООН про права дитини, держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю.

З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства [1, ст. 12].

Окрім закріплення принципу «забезпечення найкращих інтересів дитини» на законодавчому рівні, значну увагу його вивченню приділяли і науковці.

Так, на думку О. В. Мельник, найкращі інтереси можна розглядати як тотожні поняттю благополуччя, що включає матеріальний, духовний, емоційний, психічний та інші його аспекти [6, ст. 75].

К. М. Глиняна визначає інтереси дітей як належне виховання, спрямоване на всебічний розвиток дитини – фізичний, інтелектуальний, психічний, моральний і духовний. До цього також належить виховання в дусі поваги до прав і свобод людини і громадянина, забезпечення належного батьківського нагляду, формування поваги до батьків, турботливого ставлення й опіки, а також запобігання протиправній поведінці дитини [7].

У свою чергу, Н. Крестовська, зазначає, що «інтерес дитини» можна розглядати як сукупність умов її благополуччя, які здебільшого забезпечуються без безпосереднього втручання дер-

жави – насамперед батьками, усиновлювачами, опікунами або піклувальниками на власний розсуд, виходячи з презумпції батьківської любові та турботи про дитину [8, ст. 269].

Авторка також вказує, що загальноправове поняття «інтерес» відображає різні аспекти юридичних можливостей дитини та відповідних обов’язків батьків [8, с. 269].

Аналізуючи думки деяких вчених-дослідниць, можна дійти до висновку, що поняття «найкращі інтереси дитини» є багатограним та охоплює низку взаємопов’язаних елементів, а отже, може вважатися комплексною категорією.

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що принцип найкращих інтересів дитини є фундаментальним та багатограним, якому приділяється значна увага як у міжнародному, так і у національному законодавстві.

В умовах воєнного стану даний принцип набуває особливого правового та соціального значення, а його ефективна реалізація потребує синергії правових механізмів та врахування психологічних чинників, що дозволить мінімізувати травматизацію дітей та забезпечити їхнє право на належне виховання навіть у надзвичайних умовах сьогодення.

Список використаних джерел

1. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 15.05.2026).
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996, № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення 15.05.2026).
4. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2402-14> (дата звернення 15.05.2026).
5. Пархоменко П. Зміст принципу якнайкращих інтересів дитини : презентація / Павло Пархоменко; Верховний Суд. 2024. 20 с. URL: http://su-preme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_present/Present_interesy_dytny.pdf (дата звернення 15.05.2026).

6. Мельник О. В. Правове поняття та характерні особливості інтересів дитини при усиновленні. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2015. № 4 (14). С. 73–76.
7. Глиняна К. М. Рівність прав та обов'язків батьків щодо дитини. *Правова держава*. 2016. № 22. С. 106–111.
8. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження : монографія. Одеса : Фенікс, 2008. 329 с.

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВИМІР СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Горпинич Людмила Ігорівна,
аспірант

Мілевська А. О., канд. юрид. наук, доцент – науковий керівник
Державний податковий університет

Спрямованість України на інтеграцію до Європейського Союзу передбачає поступову гармонізацію національного законодавства із правом Європейського Союзу (ЄС) та імплементацію європейських стандартів у різних галузях права. Однією з причин оновлення ЦК України є євроінтеграційний вимір перетворень в українському суспільстві, передусім наближення змісту окремих інститутів цивільного права до сучасних європейських підходів, запровадження усталених стандартів приватного права в правозастосовну діяльність.

Введення воєнного стану в Україні [1] суттєво трансформувало сучасні суспільні реалії та вплинуло на сферу приватноправових відносин, зокрема на спадкові правовідносини. Значна міграція громадян України до країн ЄС, зміна місця проживання як спадкодавців, так і спадкоємців, розміщення спадкового майна у різних країнах, спричинили виникнення низки складних правових питань. Відтак, комплексний аналіз пошуку шляхів вдосконалення правового регулювання спадкових правовідносин та забезпечення відповідності положень спадкового права правовим нормам, визнаним в ЄС, викликає підвищений науковий та практичний інтерес у суспільстві.

Міжнародні договори, чинність яких в Україні визнана шляхом надання згоди на їх обов'язковість Верховною Радою Украї-

ни, належать до джерел спадкового законодавства. Такі договори, відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України, є складовою частиною національного законодавства [2]. Подібне положення закріплено також у ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року, де зазначено, що міжнародні договори застосовуються у порядку, встановленому для норм національного законодавства, а у разі розбіжності між нормами міжнародного договору та внутрішнього законодавства перевага надається положенням міжнародного договору [3]. Аналогічний підхід закріплено також у ст. 10 ЦК України щодо застосування міжнародних договорів у регулюванні особистих немайнових та майнових відносин [4]. На думку фахівців у галузі цивільного права, значення цих положень полягає в тому, що ЦК України фактично забезпечує адаптацію норм міжнародних договорів до регулювання цивільних, зокрема спадкових, правовідносин.

В Україні є чинними такі міжнародні договори з питань регулювання спадкових правовідносин – Конвенція про колізії законів, які стосуються форми заповітів, затверджена в Гаазі 5 жовтня 1961 року, ратифікована Законом України «Про приєднання України до Конвенції про колізії законів, які стосуються форми заповітів» від 17 грудня 2009 року [5], також Конвенція про запровадження системи реєстрації заповітів, затверджена Радою Європи 16 травня 1972 року, ратифікована Законом України «Про ратифікацію Конвенції про запровадження системи реєстрації заповітів» від 10 липня 2010 року [6].

Так, відповідно до положень Конвенції про запровадження системи реєстрації заповітів, держави – члени Ради Європи з метою зменшення ризику невідомості або несвоєчасного виявлення заповіту після смерті заповідача, а також для спрощення пошуку заповітів, складених за кордоном, запровадили систему їх реєстрації. У межах цієї системи підлягають реєстрації: 1) заповіти, посвідчені нотаріусом або іншим уповноваженим органом державної влади, який має право здійснювати їх реєстрацію; 2) заповіти, складені власноруч, які були передані на зберігання нотаріусу або іншому компетентному органу державної влади, що відповідно до законодавства уповноважений забезпечувати їх

збереження [6]. Метою створення такої системи є забезпечення можливості швидкого встановлення факту існування заповіту та його місця зберігання, що сприяє належній реалізації спадкових прав.

У подальшому на виконання положень вказаної Конвенції був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції про запровадження системи реєстрації заповітів» від 21 вересня 2010 року, згідно з яким підлягали обов'язковій державній реєстрації заповіти, спадкові договори, посвідчені в Україні, посвідчені та зареєстровані в іноземних державах після посвідчення нотаріусами, консульськими установами та відповідними уповноваженими особами шляхом внесення запису до Спадкового реєстру відповідно до Порядку державної реєстрації заповітів, спадкових договорів і заведених спадкових справ у Спадковому реєстрі, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 11 травня 2011 р. № 491. Відомості про заповіти, їх посвідчення, зміни до них та їх скасування, зареєстровані в іноземних державах до Спадкового реєстру вносить Міністерство юстиції України. Отримати інформацію про наявність посвідченого та зареєстрованого заповіту в Україні особа, яка проживає за межами країни, може шляхом подання запиту до національного органу іноземної держави [7]. Маємо визнати суттєве посилення захисту прав суб'єктів спадкових відносин завдяки створенню взаємопов'язаних спадкових державних реєстрів державами-учасницями Конвенції про запровадження системи реєстрації заповітів.

Поділяємо наукову позицію правників, які визначають, що спадкові правовідносини, ускладнені іноземним елементом, є досить складними для правового регулювання через необхідність застосування колізійних норм двох або більше держав. У зв'язку з цим актуальним, на думку Т. Хорошої, є питання уніфікації норм права у сфері спадкування, що спростить його процедуру та пришвидшить вирішення питання отримання спадщини. Правник визнає, що реалізація цього процесу є складною, оскільки спадкове право значною мірою формується та до сих пір знаходиться під значним впливом національних, культурних і релігійних тради-

цій кожної держави, що гальмує процес уніфікації законодавства [8]. Варто визнати, що регламентація приватноправових, зокрема спадкових, відносин з іноземним елементом потребує подальшої роботи, особливо в умовах імплементації законодавства ЄС до законодавства України.

Розглядаючи євроінтеграційні перспективи спадкових правовідносин, слід визнати, що підхід до регулювання вказаних відносин у ЄС має певні особливості. ЄС обрав прагматичну модель правового регулювання, ввівши замість уніфікації матеріального спадкового права всіх держав-членів, що було б надзвичайно складним і тривалим завданням, право кожної держави самостійно регулювати спадкові відносини. Основну увагу було зосереджено на узгодженні колізійних норм та правил міжнародної юрисдикції, які застосовуються у спадкових справах з іноземним елементом, що дозволило забезпечити ефективну взаємодію правових систем країн ЄС без втручання в їхні внутрішні відносини з питань спадкового права. Реалізація цього підходу стала можливою завдяки прийняттю Регламенту (ЄС) № 650/2012 Європейського Парламенту та Ради від 4 липня 2012 року «Про юрисдикцію, застосовне право, визнання та виконання рішень, прийняття та виконання автентичних документів у справах спадкування та про створення європейського свідоцтва про спадщину» [9]. Введення Європейського свідоцтва про спадщину (Європейського сертифікату спадкоємця) спростило про-цедурно-правову складову прийняття спадщини та сприяло вдосконаленню вирішення питань транскордонного спадкування.

Отже, євроінтеграційні процеси виступають важливим чинником оновлення цивільного законодавства. Здійснений науковий пошук засвідчує, що правове регулювання спадкових відносин потребує оновлення, збалансованості та гармонізації з міжнародно-правовими нормами та європейськими стандартами. Здійснення якісних правових, інституційних, організаційних перетворень в українському суспільстві забезпечує євроінтеграційний вимір спадкових правовідносин в Україні. Імплементація найкращих європейських практик має сприяти забезпеченню відповідності українського приватного права принципам справедливості, добросовісності та розумності.

Список використаних джерел

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затверджений Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.
2. Конституція України: прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.
4. Цивільний кодекс України, прийнятий 16 січня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
5. Конвенція про колізії законів, які стосуються форми заповітів, затверджена в Гаазі 5 жовтня 1961 року, ратифікована Законом України «Про приєднання України до Конвенції про колізії законів, які стосуються форми заповітів» від 17 грудня 2009 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_424#Text.
6. Конвенція про запровадження системи реєстрації заповітів, затверджена Радою Європи 16 травня 1972 року, ратифікована Законом України «Про ратифікацію Конвенції про запровадження системи реєстрації заповітів» від 10 липня 2010 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_678#Text.
7. Про затвердження Порядку державної реєстрації заповітів, спадкових договорів і заведених спадкових справ у Спадковому реєстрі: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 травня 2011 р. № 491. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2011-%D0%BF#Text>.
8. Хороша Т. С. Міжнародні договори як засіб регулювання спадкових відносин з іноземним елементом. Альманах міжнародного права. 2016. Вип. 12. С. 22–31.
9. Regulation (EU) No 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2012/650/oj>.

КОЛІЗІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ШЛЮБУ ТА РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ З ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ В УМОВАХ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ

Бандурін Владислав Віталійович,

*здобувач вищої освіти 3 курсу першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти спеціальності «Право»*

Юніна М. П., канд. юрид. наук, доцент, кафедра цивільно-
правових дисциплін ФПФПКП НПУ – науковий керівник
Дніпровський державний університет внутрішніх справ

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України спричинила найбільшу з часів Другої світової війни гуманітарну катастрофу в Європі, що супроводжується масовим вимушеним переміщенням мільйонів українських громадян за кордон. Ця ситуація призвела до безпрецедентного зростання кількості приватноправових відносин, ускладнених іноземним елементом, серед яких особливе місце посідають сімейні правовідносини. Перебування українців під режимом тимчасового захисту в країнах Європейського Союзу актуалізує складні питання колізійного регулювання укладення та розірвання шлюбу.

Кожна держава має власну систему колізійних норм, що нерідко призводить до виникнення правових конфліктів, коли шлюб, визнаний законним в одній юрисдикції, вважається недійсним в іншій, або коли процедура розлучення заходить у глухий кут через неможливість визначення застосовуваного права [4]. Відповідно до загальних засад міжнародного приватного права України, закріплених у Законі України «Про міжнародне приватне право» (далі – ЗУ про МПП), колізійне регулювання шлюбних відносин базується на поєднанні принципів *lex patriae* (особистий закон особи) та *lex loci celebrationis* (право місця укладення шлюбу). Стаття 55 Закону чітко встановлює, що право на шлюб, тобто матеріальні умови його взяття (шлюбний вік, відсутність перешкод, добровільність згоди), визначаються особистим законом кожної з осіб [1].

Для громадян України таким законом є Сімейний кодекс України. Проте в умовах вимушеної міграції реалізація цього права за кордоном стикається із серйозними адміністративними пере-

понами. Органи РАЦС у країнах ЄС, керуючись власними колізійними нормами, вимагають від біженців надання довідки про шлюбну правоздатність (Ehefähigkeitszeugnis). Оскільки українське законодавство наразі не передбачає видачі такої довідки у форматі, звичному для європейських чиновників, громадяни змушені використовувати нотаріальні заяви про неперебування у шлюбі, які не завжди приймаються іноземними органами. Це змушує біженців звертатися до консульських установ України, які в умовах війни працюють із надмірним навантаженням, або реєструвати шлюби, що згодом потребують складної процедури визнання в Україні [4].

Проблема колізійного регулювання розірвання шлюбу з іноземним елементом є значно глибшою та процесуально складнішою. Згідно зі ст. 63 ЗУ про МПП, припинення шлюбу визначається правом, яке діє на даний час щодо правових наслідків шлюбу. Ключовою тут є стаття 60 Закону, яка вибудовує чітку ієрархію колізійних прив'язок: пріоритет надається спільному особистому закону подружжя; за його відсутності застосовується право держави, у якій подружжя мало останнє спільне місце проживання (за умови, що хоча б один з них продовжує там проживати); а за відсутності такого – право, з яким обидва з подружжя мають найбільш тісний зв'язок іншим чином [4].

В умовах вимушеної міграції ці прив'язки часто «розриваються». Наприклад, у ситуації, коли дружина перебуває в Німеччині як біженка, а чоловік залишається в Україні, спільне місце проживання де-факто втрачено. Якщо дружина ініціює розлучення в німецькому суді, виникає колізія між українським правом (за ознакою спільного громадянства) та нормами Регламенту ЄС № 1259/2010 («Рим III»), який надає перевагу праву держави звичайного місця проживання позивача (*habitual residence*) [3].

Застосування іноземного права до розірвання шлюбу українських громадян часто призводить до неочікуваних наслідків. Багато європейських правових систем передбачають обов'язковий «рік роздільного проживання» (*Trennungsjahr*) перед розлученням, що абсолютно невідомо українському праву, яке дозволяє розірвати шлюб у стислі строки. Окрім того, виникає проблема належного повідомлення сторін. Якщо один із подружжя знаходиться в зоні бойових дій, забезпечити його право на участь у за-

сіданні іноземного суду та право на захист стає вкрай складно. Постанови Верховного Суду України неодноразово наголошували на необхідності дотримання принципу паритетності та врахування фактичних обставин, у яких опинилися громадяни через війну, що вимагає від суддів більш гнучкого підходу до тлумачення поняття «тісний зв'язок» у сімейних справах [2; 5].

Завершальним етапом вирішення сімейних спорів з іноземним елементом є визнання та виконання іноземних судових рішень. Для того, щоб рішення іноземного суду про розірвання шлюбу було легітимним в Україні, воно має відповідати публічному порядку нашої держави та пройти процедуру легалізації. В умовах масової міграції цей процес потребує спрощення. Держава повинна розглянути можливість автоматичного визнання рішень про розірвання шлюбу з країн ЄС на основі нових двосторонніх угод, що мінімізує юридичну невизначеність для біженців.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що вимушена міграція стала викликом для класичної доктрини міжнародного приватного права України. Існуюча система колізійних прив'язок, орієнтована на стабільне проживання громадян, потребує модернізації та гармонізації з регламентами Європейського Союзу. Пріоритетними напрямками вдосконалення законодавства мають стати: розширення переліку консульських послуг у цифровому форматі, імплементація принципів Регламенту «Рим III» у національне право та розробка методичних рекомендацій для судів щодо розгляду сімейних справ з іноземним елементом в умовах воєнного стану. Лише системний підхід до вирішення колізійних конфліктів дозволить забезпечити ефективний захист прав мільйонів українських сімей, розділених війною.

Список використаних джерел

1. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15> (дата звернення: 29.04.2026).
2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 29.04.2026).
3. Council Regulation (EU) No 1259/2010 of 20 December 2010 implementing enhanced cooperation in the area of the law applicable to di-

orce and legal separation (Rome III). EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/> (дата звернення: 29.04.2026).

4. Міжнародне приватне право : підручник / за ред. А. С. Довгєрта. Київ : Алерта, 2024. 650 с.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 29.04.2026).

ОСОБЛИВОСТІ СПАДКУВАННЯ ЦИФРОВОГО МАЙНА

Білокінь Ірина Владиславівна,

здобувачка 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»,

Кульчій О. О., канд. юрид. наук, доцент, кафедра правознавства – науковий керівник

Полтавський університет економіки і торгівлі

Стрімкий розвиток цифрових технологій сприяв виникненню нових об'єктів цивільних прав, які існують у цифровому середовищі та мають економічну або особисту цінність для власника. До таких об'єктів належать криптовалюта, NFT-токени, цифрові гаманці, доменні імена, електронні бібліотеки, акаунти у соціальних мережах, хмарні сховища, монетизовані канали на цифрових платформах та інші віртуальні активи. Після смерті особи постає питання про можливість переходу таких об'єктів до спадкоємців та правовий механізм реалізації відповідних спадкових прав.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що цифрові активи поступово стають важливою складовою майнового стану особи, однак чинне законодавство України лише поступово формує правові механізми регулювання цифрових активів, а питання їх спадкування досі залишається недостатньо врегульованим та потребують адаптації традиційних інститутів цивільного права до нових реалій. На практиці спадкоємці часто стикаються не лише з юридичними, але й технічними труднощами доступу до цифрового майна.

Метою дослідження є визначення правової природи цифрових речей (надалі також – цифрового майна), аналіз особливостей його спадкування в Україні та визначення перспектив удосконалення законодавства у цій сфері.

Статтею 177 Цивільного кодексу України передбачено, що об'єктами цивільних прав є речі, гроші, цінні папери, інше майно, майнові права та результати інтелектуальної діяльності [1]. Водночас розвиток цифрових технологій зумовив появу нових нематеріальних активів, які не охоплюються повною мірою традиційною класифікацією.

У сучасних умовах до таких об'єктів дедалі частіше відносять цифрові активи, які існують в електронній формі та можуть бути предметом цивільного обороту. Науковці визначають цифрове майно як сукупність цифрових об'єктів та майнових прав, що мають економічну цінність і належать особі на законних підставах [3, с. 161].

Особливого значення набуло прийняття Закону України «Про віртуальні активи», який наразі чинності не набув, однак у ньому було визначено віртуальний актив як нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав та має вартість, виражену сукупністю даних в електронній формі [2].

До цифрового майна можуть належати:

- криптовалюта;
- NFT-токени;
- електронні гаманці;
- доменні імена;
- акаунти у соціальних мережах;
- цифрові бібліотеки;
- об'єкти авторського права у цифровій формі;
- монетизовані профілі на онлайн-платформах.

На думку дослідників, цифрові активи поступово формують окрему категорію майна, яка потребує спеціального цивільно-правового регулювання [4, с. 49].

Згідно зі ст. 1216 ЦК України спадкуванням є перехід прав та обов'язків від померлої фізичної особи до спадкоємців [1]. Відповідно до ст. 1218 ЦК України до складу спадщини входять усі права та обов'язки спадкодавця, які належали йому на момент відкриття спадщини та не припинилися внаслідок смерті [1]. Отже, якщо цифровий актив має майновий характер та не є нерозривно пов'язаним із особою спадкодавця, він може входити до складу спадщини.

Разом із тим на практиці виникає низка проблем. Насамперед законодавство України не встановлює спеціального поряд-

ку оформлення спадщини щодо криптовалют, NFT-токенів чи інших цифрових активів. Крім того, нотаріуси часто не мають можливості підтвердити належність цифрового гаманця конкретній особі або встановити фактичну вартість активу [5, с. 106].

У 2025 році Міністерство юстиції України внесло зміни до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, що свідчить про поступову адаптацію нотаріальної практики до нових цифрових викликів [6].

Одним із найскладніших об'єктів цифрового спадкування є криптовалюта. Особливість криптовалют полягає у тому, що право фактичного володіння ними залежить не від наявності документів, а від доступу до приватних криптографічних ключів. Саме тому навіть після оформлення спадкових прав спадкоємець може не отримати можливості розпоряджатися активом через відсутність доступу до криптогаманця [7].

Науковці зазначають, що технологічна природа криптовалют значно ускладнює застосування класичних механізмів спадкового права, оскільки фактичний контроль над активом залежить від цифрових засобів захисту [7].

Юридична практика останніх років демонструє зростання кількості спорів та консультацій щодо спадкування криптовалют. Фахівці у сфері фінтех-права відзначають, що дедалі більше громадян України включають цифрові активи до складу спадщини та намагаються врегулювати порядок їх передачі спадкоємцям ще за життя [8].

У зв'язку з цим юристи рекомендують:

- включати цифрові активи до заповіту;
- використовувати менеджери паролів;
- створювати інструкції щодо доступу до цифрових активів;
- застосовувати механізми цифрового спадкування через смарт-контракти [7].

Показовим є досвід провідних міжнародних цифрових платформ, які вже створили спеціальні механізми передачі цифрової спадщини.

Так, компанія Google запровадила сервіс Inactive Account Manager, який дозволяє користувачу заздалегідь визначити осіб, що отримають доступ до його даних після тривалого періоду неактивності акаунта [9]. Такий механізм фактично дозволяє осо-

бі самостійно визначити долю частини цифрових активів після смерті.

Компанія Apple впровадила систему Legacy Contact, яка надає можливість призначити довірену особу для отримання доступу до певних даних після смерті власника акаунта [10]. Для отримання доступу необхідно надати спеціальний ключ та документи, що підтверджують смерть користувача.

Зазначені інструменти демонструють сучасну тенденцію до формування окремого інституту цифрової спадщини, який існує поряд із традиційними нормами спадкового права.

Одним із найвідоміших судових прецедентів стала справа Федерального суду Німеччини (Bundesgerichtshof) від 12 липня 2018 року щодо доступу батьків померлої дівчини до її акаунта у Facebook. Батьки прагнули отримати доступ до листування доньки для з'ясування обставин її смерті. Суд постановив, що договір користування соціальною мережею входить до складу спадщини так само, як і традиційне листування, а тому спадкоємці мають право на доступ до акаунта [4, с. 51]. Ця справа стала одним із перших масштабних прецедентів у сфері цифрового спадкування та суттєво вплинула на формування європейської практики.

Ще одним реальним прикладом є численні випадки втрати криптовалютних активів через відсутність доступу до приватних ключів після смерті власників. Експерти ринку зазначають, що значна кількість Bitcoin фактично втрачена назавжди саме через неможливість спадкоємців отримати доступ до криптогаманців [8].

У 2025 році українські юристи також повідомляли про збільшення кількості звернень щодо оформлення спадщини на криптовалюту та інші цифрові активи, що свідчить про поступове поширення відповідної практики в Україні [11].

Наразі Україна продовжує гармонізацію законодавства у сфері цифрових активів із європейськими стандартами. Науковці наголошують на необхідності внесення змін до Цивільного кодексу України щодо:

- визначення поняття цифрового майна;
- закріплення порядку спадкування криптовалют;
- врегулювання спадкування NFT-токенів;
- створення механізму цифрового заповіту;
- розроблення процедур підтвердження права власності на цифрові активи [3; 12].

Крім того, поширюється практика використання цифрових інструментів планування спадщини, які дозволяють власнику активів заздалегідь визначити порядок передачі доступу до цифрових ресурсів після смерті.

Таким чином, цифрові речі (майно) поступово перетворюються на важливий елемент цивільного обороту та спадкових правовідносин. Незважаючи на те, що загальні положення Цивільного кодексу України дозволяють включати цифрові активи до складу спадщини, спеціальний механізм їх спадкування залишається недостатньо врегульованим.

Найбільші труднощі виникають під час спадкування криптовалют та інших активів, доступ до яких залежить від володіння цифровими ключами або паролями. Міжнародний досвід свідчить про поступове формування інструментів цифрової спадщини через механізми Legacy Contact та Inactive Account Manager.

Визнання віртуальних активів об'єктами цивільних прав Законом України № 2074-IX «Про віртуальні активи» створило нормативну основу для подальшого формування спеціального механізму спадкування цифрового майна в Україні.

Подальший розвиток українського законодавства має бути спрямований на закріплення правового статусу цифрового майна, створення спеціальних процедур його спадкування та забезпечення ефективного захисту прав спадкоємців в умовах цифрової трансформації суспільства.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 28.05.2026).
2. Про віртуальні активи : Закон України від 17 лют. 2022 р. № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20> (дата звернення: 28.05.2026).
3. Шаповал К. О., Наконечна Д. О. Спадкування цифрових активів. Law. State. Economy. Journal. 2025. № 4. С. 160–165.
4. Добрянська Н. В. Актуальні проблеми правового регулювання спадкування цифрових активів у зарубіжних державах. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 6. С. 22–27. (дата звернення: 29.05.2026).

5. Кравченко А. П. Цифрові активи як об'єкт спадкування. Судова та слідча практика в Україні. 2025. № 3. С. 105–110.
6. Про затвердження Змін до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : наказ Міністерства юстиції України від 14 лют. 2025 р. № 405/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0242-25> (дата звернення: 28.05.2026).
7. Дзера І. О. Спадкування криптовалют. New Ukrainian Law. 2025. № 2. С. 80–88.
8. Спадкування та поділ криптовалют в Україні: юридична практика та виклики. Європейська Бізнес Асоціація. 2025. URL: <https://eba.com.ua/spadkuvannya-ta-podil-kryptovalyuty-v-ukrayini-yurydychna-praktyka-ta-vyklyky/> (дата звернення: 29.05.2026).
9. Google. About Inactive Account Manager. URL: <https://support.google.com/accounts/answer/3036546> (дата звернення: 29.05.2026).
10. Apple. How to add a Legacy Contact for your Apple Account. URL: <https://support.apple.com/en-us/102631> (дата звернення: 29.05.2026).
11. Спадкування віртуальних активів: що потрібно знати нотаріусам і власникам криптовалют. ЮРЛІГА. 2025. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/240386_spadkuvannya-virtualnikh-aktivv-shcho-potrбно-znati-notarusam--vlasnikam-kriptovalyuti (дата звернення: 29.05.2026).
12. Парасюк В. М. Цифрові активи як об'єкт спадкування: цивільно-правова характеристика. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. № 2. С. 312–318.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВОРУ ОРЕНДИ МАЙНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Говтва Михайло Євгенович,

курсант 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Резворович К. Р., *д-р юрид. наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права та процесу – науковий керівник
Дніпровський державний університет внутрішніх справ*

Правовий режим воєнного стану, введений в Україні у зв'язку з повномасштабною збройною агресією, став безпрецедентним випробуванням для інституту договірних зобов'язань. Серед

усього масиву цивільно-правових угод договір найму (оренди) майна виявився одним із найбільш вразливих до впливу екстраординарних обставин. Руїнування логістичних ланцюгів, пошкодження інфраструктури, тимчасова окупація окремих територій та масова релокація бізнесу в безпечніші регіони зумовили об'єктивну неможливість виконання орендних обов'язків тисячами суб'єктів господарювання. У зв'язку з цим виникла гостра необхідність адаптації класичних цивільно-правових механізмів до екстремальних умов з метою збереження справедливого балансу майнових інтересів як орендодавців, так і орендарів, недопущення масових банкрутств та колапсу економіки.

Базовим інструментом врегулювання майнових спорів щодо плати за користування майном в умовах воєнного часу стала частина шоста статті 762 Цивільного кодексу України. Згідно з цією імперативною нормою, наймач звільняється від плати за весь час, протягом якого майно не могло бути використане ним через обставини, за які він не відповідає [1]. Проте на практиці правозастосування цієї норми викликало суттєві ускладнення, оскільки сторони часто по-різному тлумачать поняття «неможливості використання». Як зазначає доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпровського державного університету внутрішніх справ К. Г. Шаповалова, досліджуючи проблеми виконання зобов'язань в умовах воєнного стану, звільнення від орендної плати об'єктивно можливе лише за умови беззаперечного доведення прямого причинно-наслідкового зв'язку між військовими діями та повною неможливістю доступу до майна або його використання за цільовим призначенням [3, с. 45]. Сама по собі наявність введення воєнного стану в країні, падіння споживчого попиту чи загальне зниження доходів підприємця не є безумовною правовою підставою для звільнення від виконання договірних зобов'язань щодо внесення орендної плати.

Окремою складною правовою проблемою стало концептуальне розмежування понять неможливості використання майна (ст. 762 ЦК України) та дії форс-мажорних обставин (ст. 617 ЦК України). Офіційним листом Торгово-промислової палати України військову агресію було засвідчено як загальну форс-мажорну обставину (обставину непереборної сили) [4]. Однак вітчизняна судова та правозастосовна практика чітко розмежовує ці правові

категорії, вказуючи на неприпустимість їх ототожнення. Форс-мажор звільняє сторону виключно від юридичної відповідальності за порушення строків виконання зобов'язання (тобто від сплати штрафів, пені, інфляційних втрат), але жодним чином не звільняє від самого базового обов'язку вносити орендну плату чи відшкодовувати вартість фактичного користування приміщенням. Для законного припинення нарахування основного платежу орендар повинен посилається не на сертифікат ТПП, а саме на відповідні матеріальні норми цивільного законодавства щодо фактичної та об'єктивної неможливості експлуатації об'єкта оренди.

Водночас держава здійснила пряме імперативне втручання в регулювання орендних відносин, де об'єктом виступає державне та комунальне майно, продемонструвавши проактивний підхід до захисту бізнесу. Ухваливши відповідну постанову Уряду (№ 634), Кабінет Міністрів України запровадив безпрецедентні пільги, які були чітко диференційовані залежно від територіального розташування майна та статусу зони бойових дій. Цей нормативно-правовий акт повністю звільнив від оплати орендарів на територіях активних бойових дій та окупованих територіях, а також надав суттєві знижки та відстрочки для орендарів в інших регіонах країни на весь період дії воєнного стану та певний час після його припинення [2]. Такий підхід державних органів певною мірою слугує орієнтиром і для приватного сектору економіки під час ведення переговорів щодо реструктуризації заборгованостей.

Трансформація правового регулювання договору оренди в сучасних реаліях демонструє вимушений, але об'єктивно необхідний відхід від жорсткого принципу неухильного виконання зобов'язань на користь доктрини істотної зміни обставин та справедливого розподілу комерційних ризиків між сторонами. Ефективне вирішення майнових конфліктів у цій сфері вимагає категоричної відмови від формального підходу та детального судового дослідження об'єктивної спроможності орендаря фактично користуватися майном. Саме принцип добросовісності та пошук компромісу є єдиним легітимним шляхом уникнення безпідставного збагачення однієї сторони за рахунок іншої в умовах кризового функціонування економіки та збереження ділових партнерських відносин на етап повоєнної відбудови.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
2. Про особливості оренди державного та комунального майна у період воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2022 № 634. Офіційний вісник України. 2022. № 46. Ст. 2526. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2022-%D0%BF#Text>.
3. Шаповалова К. Г. Теоретичні та практичні аспекти виконання договірних зобов'язань в умовах воєнного стану. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Дніпро : ДДУВС, 2023. № 1. С. 43–48.
4. Про засвідчення форс-мажорних обставин : Лист Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2024571-22#Text>.

ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У СФЕРІ НАДАННЯ ОНЛАЙН-ПОСЛУГ

Говтва Михайло Євгенович,

курсант 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Резворович К. Р., *д-р юрид. наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права та процесу – науковий керівник
Дніпровський державний університет внутрішніх справ*

Стрімкий розвиток цифрової економіки, глобальна інтернет-інтеграція та масовий перехід суб'єктів господарювання у віртуальний простір кардинально змінили архітектуру сучасного споживчого ринку в Україні. Сфера надання онлайн-послуг, яка охоплює функціонування різноманітних освітніх платформ, хмарних цифрових сервісів, потокового мовлення, систем дистанційного банкінгу та розгалужену електронну комерцію, наразі демонструє найвищі темпи капіталізації та залучення аудиторії. Проте інтенсивна віртуалізація цивільного обороту породила низку специфічних системних викликів для національних інститутів захисту прав споживачів. Класичні правові інструменти, історич-

но орієнтовані на традиційну офлайн-торгівлю та безпосередній фізичний контакт між сторонами, виявилися недостатньо гнучкими перед викликами цифрової епохи. Фундаментальним нормативно-правовим актом, покликаним врегулювати цей сегмент відносин, виступає Закон України «Про електронну комерцію», який на імперативному рівні прирівнює електронний правочин за його правовими наслідками до договору, укладеного у традиційній письмовій формі, легітимізуючи використання електронного підпису та цифрових ідентифікаторів [1].

Попри наявність загальної нормативної бази, практична реалізація прав споживачів у цифровому середовищі супроводжується значними матеріальними та процесуальними ускладненнями, які потребують детального доктринального осмислення. Найбільш гострою залишається проблема автентифікації та повної ідентифікації надавача онлайн-послуг. Віртуальний простір дозволяє недобросовісним суб'єктам діяти анонімно або під псевдонімами, приховуючи реальні реєстраційні дані та фактичне місцезнаходження юридичної особи чи фізичної особи-підприємця, що унеможливорює направлення офіційних претензій чи проведення перевірок контролюючими органами. Додатковим деструктивним чинником є систематична відсутність належних розрахункових документів встановленого зразка, що замінюються звичайними інформаційними повідомленнями або квитанціями платіжних систем, які не мають статусу первинного фінансового документа. У процесі судового чи позасудового захисту споживач стикається з надмірним тягарем доказування, адже фіксація факту нена належного надання або ненадання онлайн-послуги (наприклад, технічних збоїв, обмеження доступу до оплаченого хмарного сховища або низької якості трансляції) вимагає специфічних знань щодо збору та верифікації електронних доказів. Чинний Закон України «Про захист прав споживачів» детально регламентує особливості укладення договорів на відстані, встановлюючи безумовне право особи на розірвання угоди та повернення коштів протягом чотирнадцяти днів з моменту підтвердження правочину [2].

Однак у сфері продажу цифрового контенту та надання інтерактивних онлайн-послуг ця базова законодавча гарантія зазнає девальвації через специфіку самого об'єкта договору. Надавачі послуг у текстах договорів часто пов'язують момент повного ви-

конання зобов'язання з початком фактичного надання доступу до ресурсу (наприклад, автоматичне надання посилання на завантаження програмного забезпечення, активація облікового запису або відкриття першого лекційного модуля освітнього курсу). Після здійснення цих дій послуга формально вважається наданою, що блокує можливість реституції та повернення сплачених коштів, навіть якщо кінцевий продукт не відповідає очікуванням покупця. Як зазначає професор кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ К. Р. Резворович, аналізуючи цивільно-правову природу договірних зобов'язань у мережі Інтернет, ключовою детермінантою вразливості віртуальних споживачів залишається тотальна асиметрія інформації та виражена нерівність переговорних можливостей сторін у межах типових договорів приєднання [3, с. 112]. Споживач позбавлений реального диспозитивного права впливати на зміст умов обслуговування і змушений або беззастережно прийняти пропоновані умови шляхом проставлення електронної відмітки, або повністю відмовитися від укладення правочину.

Розробники та надавачі онлайн-продуктів схильні включати до таких угод дискримінаційні застереження, які знімають з них будь-яку майнову чи цивільно-правову відповідальність за технічні збої, втрату персональних даних користувачів або невідповідність сервісу заявленим характеристикам. Ситуація ускладнюється транскордонним характером сучасного інтернету, коли надавачами онлайн-послуг виступають іноземні транснаціональні корпорації, які не мають офіційних юридичних осіб, представництв чи філій на території України. Це створює юрисдикційний вакуум, оскільки притягнення таких суб'єктів до відповідальності в рамках національного правосуддя або через органи державного контролю є процесуально неможливим через відсутність механізмів примусового виконання рішень. Навіть наявні правила та інструкції, які регулюють торгівлю на замовлення та поза торговельними приміщеннями, не здатні повноцінно охопити відносини у сфері нематеріальних цифрових послуг [4]. Трансформація системи захисту прав споживачів в онлайн-сфері потребує системної модернізації цивільного законодавства України. Необхідно на рівні закону закріпити презумпцію обов'язкового надання вичерпної та автентичної інформації про технічні параметри

онлайн-послуги до моменту її безпосередньої оплати, обмежити право надавачів на односторонню зміну умов користувацьких угод, а також імплементувати норми Європейського Союзу щодо безпеки цифрових ринків та впровадити дієві інструменти для позасудового онлайн-врегулювання споживчих спорів.

Список використаних джерел

1. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 45. Ст. 410. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text>.
2. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 30. Ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>.
3. Резворович К. Р. Приватно-правовий захист прав споживачів у сфері надання електронних послуг: сучасні виклики. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Дніпро : ДДУВС, 2023. № 2. С. 110–115. URL: <https://www.er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/3729?mode=full>.
4. Про затвердження Правил продажу товарів на замовлення та поза торговельними або офісними приміщеннями : Наказ Міністерства економіки України від 19.04.2007 № 103. Офіційний вісник України. 2007. № 81. Ст. 3048. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1181-07#Text>.

ВИКОНАВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА ТА ПРОБЛЕМА ЕФЕКТИВНОСТІ

Горбатенко Василь Сергійович,

здобувач 3 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Виконавче провадження має фундаментальне значення для забезпечення реального захисту прав і свобод. Саме на цьому етапі судові рішення набуває практичної сили, а від ефективності його виконання залежить рівень довіри громадян до правосуддя. Воно займає особливе місце в системі захисту прав, виступаючи завершальною стадією реалізації юрисдикційних рішень.

Виконавче провадження є невід’ємною складовою механізму захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, а стосовно виконання судових рішень – складовою механізму судового захисту зазначених прав, свобод та інтересів» [1, с. 14].

У юридичній науці ця категорія використовується у декількох значеннях: 1) як завершальна стадія судового процесу; 2) адміністративна процедура; 3) вид юридичного процесу; 4) правовий інститут; 5) самостійна галузь законодавства тощо [1, с. 14–15].

Основними ознаками виконавчого провадження є: здійснення виключно на підставі «фінальних» судових актів (виконавчі листи, судові накази, ухвали та постанови судів), що набрали законної сили, примусовий характер дій, що відбуваються тільки після закінчення строку на самостійне виконання рішення боржником, а також покладення функцій примусового виконання на органи державної виконавчої служби та у визначених законом випадках – на приватних виконавців [2, с. 65].

Функціонування виконавчого провадження ґрунтується на системі принципів, які визначають його зміст і спрямованість. Згідно зі статтею 2 Закону України «Про виконавче провадження» (далі – Закон) виконавче провадження здійснюється з дотриманням таких засад: 1) верховенства права; 2) обов’язковості виконання рішень; 3) законності; 4) диспозитивності; 5) справедливості, неупередженості та об’єктивності; 6) гласності та відкритості виконавчого провадження; 7) розумності строків виконавчого провадження; 8) співмірності заходів примусового виконання рішень та обсягу вимог за рішеннями; 9) забезпечення права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності державних виконавців, приватних виконавців [3]. Роль цих принципів полягає в тому, що вони не лише формально закріплюють засади діяльності, а й виступають гарантіями ефективності та справедливості процесу, забезпечуючи баланс між правами сторін і обов’язком держави виконати рішення [1, с. 15].

Важливим елементом структури виконавчого провадження є його суб’єктний склад. Відповідно до частини 1 статті 14 Закону, учасниками виконавчого провадження є виконавець, сторони, представники сторін, прокурор, експерт, спеціаліст, перекладач,

а також інші особи. При цьому сторонами виконавчого провадження є стягувач і боржник, правовий статус яких визначено у частині 2 статті 15 Закону [3].

У науковій літературі пропонуються різні класифікації суб'єктів. Їх поділяють на органи виконання (державні та приватні виконавці), сторони та інші учасники (стягувач, боржник, їх представники, прокурор), осіб, які сприяють здійсненню провадження (експерт, спеціаліст, перекладач, оцінювач), а також тих, хто залучається для проведення окремих виконавчих дій – поняті, поліція, органи опіки [1, с. 20].

За іншими критеріями їх поділяють залежно від ступеня участі на сторони, осіб із постійною участю (виконавці, представники, прокурор, адвокат) та осіб, які лише сприяють виконанню (експерти, спеціалісти, поняті, поліція, органи опіки, спеціалізовані організації), а також залежно від заінтересованості – на осіб із матеріально-правовим інтересом (стягувач і боржник), процесуальним інтересом (представники сторін) та осіб із державним чи суспільним інтересом (прокурор, органи влади). Окрім того, виділяють первинних і вторинних суб'єктів залежно від підстав їх залучення [4, с. 129]. Такий підхід дозволяє комплексно охарактеризувати механізм виконання рішень і роль кожного учасника у цьому процесі.

Не менш важливу роль відіграють виконавчі документи як підстава відкриття виконавчого провадження. Виконавчий документ – це документ встановленої форми, який посвідчує право стягувача на отримання присудженого від боржника, і на підставі якого здійснюється примусове виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб). Закон встановлює чіткі вимоги до його змісту, а їх недотримання має наслідком повернення документа без прийняття до виконання [1, с. 31–32]. Перелік виконавчих документів є вичерпно визначеним у статті 3 Закону та включає, зокрема, судові накази, виконавчі написи нотаріусів, постанови органів влади та рішення міжнародних судових установ [3; 4, с. 185].

Реалізація виконавчого провадження відбувається через систему стадій – сукупність організаційних етапів, дій державного чи приватного виконавця та інших учасників виконавчого провадження, що спрямовані на досягнення певної процесуальної мети. Основні стадії (етапи) виконавчого провадження є такі:

1) відкриття виконавчого провадження; 2) підготовка до примусового виконання; 3) вжиття заходів примусового виконання рішення; 4) закінчення виконавчого провадження. Важливим є те, що вже на етапі відкриття виконавець зобов'язаний оперативно реагувати на поданий документ [1, с. 33–34].

Суттєву роль відіграють заходи примусового виконання. До них належать звернення стягнення на кошти, цінні папери та інше майно боржника; на заробітну плату, пенсію, стипендію та інші доходи; вилучення майна й передача його стягувачу; примусове виселення боржника; а також виконання рішень немайнового характеру [3]. Завершальним етапом є закінчення виконавчого провадження, що відбувається, зокрема, у разі фактичного виконання рішення, укладення мирової угоди, смерті чи ліквідації сторін чи інших передбачених законом підстав [1, с. 34–39].

Попри нормативну врегульованість, сучасна практика виконавчого провадження характеризується наявністю суттєвих проблем. Болючими хронічними труднощами галузі є надзвичайно значна кількість невиконаних рішень, вчинення процесуальних дій несвоєчасно, з пропуском строків, непомірне навантаження на виконавців, низький рівень заробітної плати, відсутність довіри до їхньої діяльності з боку громадян тощо [5, с. 134].

У зв'язку з цим особливого значення набувають напрями реформування цієї сфери. Важливим кроком стало запровадження інституту приватних виконавців, які з'явилися як новий суб'єкт із визначеним статусом та з урахуванням європейських моделей примусового виконання. Крім того, прийняття законодавчих змін у сфері виконавчого провадження стало важливим кроком, спрямованим на підвищення ефективності виконання рішень та формування конкурентного середовища [5, с. 134–135]. Це відкриває перспективи підвищення якості та результативності виконання рішень.

Таким чином, виконавче провадження має вирішальне значення для забезпечення дієвості правосуддя, адже саме на цій стадії рішення суду набувають реальної сили. Його ефективність визначається здатністю системи не лише гарантувати виконання рішень, а й відповідати сучасним викликам.

Разом із тим наявні проблеми свідчать про необхідність подальшого вдосконалення механізму виконання, зокрема через розвиток інституту приватних виконавців та запозичення євро-

пейського досвіду. Це відкриває перспективи підвищення результативності виконання рішень і зміцнення довіри до правосуддя в Україні.

Список використаних джерел

1. Виконавче провадження : навч.-метод. посіб. для здобувачів денної та заочної форми навч. Нац. ун-ту «Одес. юрид. академія» / Н. Голубева, Н. Волкова, І. Іліопол, О. Полуніна, В. Притуляк, І. Яніцька. Одеса : Фенікс, 2024. 118 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e812690d-9f0c-49e6-8c71-b80e7ebd144d/content>.
2. Булик І. Л. Особливості виконавчого провадження в Україні. Київський часопис права. 2021. № 1. С. 65–71. URL: <https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/11/10>.
3. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII (редакція від 11.03.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення 04.05.2026).
4. Виконавче провадження : навч. посіб. (у схемах і таблицях) / Ю. М. Юркевич, О. Б. Верба-Сидор, Н. М. Грабар та ін. ; за ред. канд. юрид. наук, доц. О. Б. Верби-Сидор. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 600 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3221>.
5. Скибка І. Ю. Поняття виконавчого провадження. Європейський правничий часопис. 2025. Вип. 6, 7. С. 130–137. URL: https://cms.legal-journal.e-u.edu.ua/uploads/6_20_b63cfc0587.pdf.

ДОГОВОРИ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ КРЕДИТНО-РОЗРАХУНКОВИХ ОПЕРАЦІЙ В УКРАЇНІ

Йолкін Данило Євгенович,

курсант 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Резворович К. Р., *д-р юрид. наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права та процесу – науковий керівник*

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

Розвиток ринкової економіки та банківської системи України зумовлює зростання ролі договірних форм опосередкування кредитно-розрахункових відносин. Договори у сфері кредитування та розрахунків є однією з найбільш практично значущих груп ци-

вільно-правових договорів, оскільки забезпечують рух грошових коштів між суб'єктами господарювання, фінансовими установами та фізичними особами. Комплексне дослідження правової природи, системи та особливостей цих договорів є актуальним завданням цивілістичної доктрини.

Правову основу кредитно-розрахункових договорів в Україні становлять глави 71-72 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), що регулюють відносини позики, кредиту, банківського вкладу, банківського рахунку та розрахунків [1]. Господарський кодекс України (далі – ГК України) у статтях 345–346 визначає особливості кредитних операцій у сфері господарювання [2]. Банківське законодавство представлено Законом України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року № 2121-III, який у статті 47 закріплює кредитування як одну з основних банківських операцій [3], та Законом України «Про споживче кредитування» від 15 листопада 2016 року № 1734-VIII, що встановлює спеціальні вимоги до договорів про надання споживчого кредиту [4].

Центральне місце у системі кредитно-розрахункових договорів посідає кредитний договір. Відповідно до частини першої статті 1054 ЦК України, за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти [1]. У доктрині цивільного права кредитний договір характеризується як консенсуальний, оплатний і двосторонній: він набирає чинності з моменту досягнення сторонами згоди щодо всіх його істотних умов, а не з моменту фактичної передачі грошових коштів, чим принципово відрізняється від договору позики. Відповідно до статті 1055 ЦК України, кредитний договір укладається виключно у письмовій формі, а недодержання цієї вимоги тягне його нікчемність [1].

Важливою різновидністю кредитних договорів є договір про споживчий кредит. Закон України «Про споживче кредитування» встановлює підвищені вимоги до змісту таких договорів: обов'язкове зазначення реальної річної процентної ставки, загальної вартості кредиту для споживача, умов дострокового погашення та права на відмову від договору [4]. Реальна річна процентна став-

ка обчислюється з урахуванням усіх витрат споживача, пов'язаних із отриманням, обслуговуванням і поверненням кредиту, що забезпечує прозорість кредитних відносин і захист прав позичальника як економічно слабшої сторони договору.

Самостійну групу становлять договори у сфері розрахункових відносин. За договором банківського рахунку, що регулюється статтею 1066 ЦК України, банк зобов'язується приймати і зараховувати на рахунок, відкритий клієнтові, грошові кошти, що йому надходять, виконувати розпорядження клієнта про перерахування і видачу відповідних сум з рахунку та проводити інші операції за рахунком [1]. Цей договір є підставою для здійснення безготівкових розрахунків та визначає умови взаємодії банку і клієнта щодо управління коштами на рахунку. Порядок відкриття і закриття рахунків конкретизується на підставі Інструкції, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 29 липня 2022 року № 162 [5].

Договір факторингу (фінансування під відступлення права грошової вимоги), врегульований статтями 1077-1086 ЦК України, посідає особливе місце у системі кредитно-розрахункових договорів. За договором факторингу одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату, а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника) [1]. Резворович К. Р. у конспекті лекцій з фінансового права зазначає, що кредитно-фінансова система держави є сферою активного обороту децентралізованих фондів коштів, які, обертаючись у банківській системі, формують додаткові прибутки як для їх власників, так і для кредитно-фінансових установ [6, с. 8]. Прийнятий у 2025 році Закон України «Про факторинг» запровадив законодавчий поділ факторингу на види – з регресом і без регресу, а також установив вимогу щодо реєстрації відступлення права грошової вимоги в спеціальному реєстрі, що суттєво підвищує правову визначеність у цій сфері [7].

Невід'ємним елементом договірної регуляції кредитно-розрахункових відносин є способи забезпечення виконання кредитних зобов'язань. Статті 546–597 ЦК України передбачають такі способи, як застава, іпотека, порука, гарантія та притримання [1]. Поширеною практикою є укладення разом із кредит-

ним договором договору іпотеки або договору застави, що надає кредитодавцю пріоритетне право задоволення вимог за рахунок предмета забезпечення у разі невиконання позичальником своїх зобов'язань. Відносини у сфері іпотеки додатково регулюються Законом України «Про іпотеку» від 5 червня 2003 року № 898-IV [8]. Резворович К. Р. зазначає, що ефективність механізмів забезпечення кредитних зобов'язань безпосередньо визначає рівень захисту прав кредитодавця та стабільність банківської системи загалом [9, с. 34].

Комплексний аналіз договорів щодо здійснення кредитно-розрахункових операцій дозволяє виділити їх спільні ознаки: грошовий характер зобов'язань, участь фінансової установи як обов'язкового суб'єкта, письмова форма як умова дійсності, а також підпорядкованість банківському регулюванню з боку Національного банку України. Водночас кожен із досліджуваних договорів має власну правову природу, специфічний суб'єктний склад і особливості виконання.

Таким чином, договори щодо здійснення кредитно-розрахункових операцій утворюють системну групу цивільно-правових договорів, спрямованих на опосередкування руху грошових коштів в економіці. Подальшого наукового опрацювання потребують питання вдосконалення правового регулювання споживчого кредитування в умовах воєнного стану, гармонізації вітчизняного законодавства із стандартами ЄС у банківській сфері та підвищення ефективності захисту прав позичальників як економічно слабшої сторони кредитного договору.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Дата оновлення: 05.10.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 10.05.2026).
2. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 10.05.2026).
3. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> (дата звернення: 10.05.2026).

4. Про споживче кредитування : Закон України від 15 листопада 2016 року № 1734-VIII. Дата оновлення: 10.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19> (дата звернення: 10.05.2026).
5. Про затвердження Інструкції про порядок відкриття та закриття рахунків користувачами надавачами платіжних послуг з обслуговування рахунків : постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2022 року № 162. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162-2022-п> (дата звернення: 10.05.2026).
6. Резворович К. Р. Фінансове право: конспект лекцій. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2020. 57 с. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kcpp/nf.doc> (дата звернення: 16.05.2026).
7. Про факторинг : Закон України від 3 червня 2025 року № 4466-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4466-20> (дата звернення: 10.05.2026).
8. Про іпотеку : Закон України від 5 червня 2003 року № 898-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15> (дата звернення: 10.05.2026).
9. Резворович К. Р. Забезпечення виконання кредитних зобов'язань у цивільному праві України : навч.-метод. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2024. 98 с.

ДОГОВОРИ ЩОДО РОЗПОРЯДЖЕННЯ МАЙНОВИМИ ПРАВАМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Йолкін Данило Євгенович,

курсант 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Резворович К. Р., *д-р юрид. наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права та процесу – науковий керівник
Дніпровський державний університет внутрішніх справ*

В умовах інноваційного розвитку економіки та активного поширення цифрового контенту договірне регулювання у сфері інтелектуальної власності набуває дедалі більшого практичного значення. Договори щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності є основним правовим механізмом комерціалізації результатів творчої та інноваційної діяльності, уможливаючи легальне використання об'єктів права інтелектуальної власності третіми особами. Системне дослідження цих договорів

є актуальним завданням як цивілістичної науки, так і правозастосовної практики.

Правовою основою зазначеної групи договорів є глава 75 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), що визначає загальні засади розпорядження майновими правами інтелектуальної власності [1]. Відповідно до частини першої статті 1107 ЦК України (у редакції Закону України від 1 грудня 2022 року № 2811-IX), розпорядження такими правами здійснюється на підставі: ліцензії на використання об'єкта права інтелектуальної власності; ліцензійного договору; договору про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності; договору про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності; а також інших правочинів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності [1]. Принциповою спільною ознакою всіх зазначених договорів є їх обов'язкова письмова (електронна) форма: відповідно до частини другої статті 1107 ЦК України, недодержання цієї вимоги тягне нікчемність договору [1].

Зміна законодавчого регулювання у цій сфері пов'язана передусім з ухваленням нової редакції Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 1 грудня 2022 року № 2811-IX [2]. Зазначений закон значною мірою оновив регулювання здійснення та захисту майнових прав у сфері авторського права, гармонізувавши його з директивами ЄС, зокрема Директивою 2019/790 про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку. Тарасенко Л. Л. у своєму дослідженні зазначає, що прийняття нового закону було необхідним, оскільки попередня редакція 1993 року не відповідала сучасним реаліям цифрового середовища та потребам євроінтеграційного курсу України [3, с. 140].

Центральне місце у системі розглядуваних договорів посідає ліцензійний договір. Відповідно до статті 1109 ЦК України, за ліцензійним договором одна сторона (ліцензіар) надає другій стороні (ліцензіату) дозвіл на використання об'єкта права інтелектуальної власності (ліцензію) на умовах, визначених за взаємною згодою сторін з урахуванням вимог ЦК України [1]. Ліцензійний договір може бути виключним або невиключним: за виключною ліцензією ліцензіат отримує право на використання об'єкта з виключенням навіть самого ліцензіара, тоді як невиключна ліцензія дозволяє ліцензіарові надавати аналогічний дозвіл іншим особам.

У постанові від 13 квітня 2022 року у справі № 366/599/19 Касаційний цивільний суд Верховного Суду розмежував ліцензійний договір і непойменований договір щодо розпорядження правами інтелектуальної власності, зазначивши, що договори щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності – це група договорів у сфері інтелектуальної власності, спрямованих на набуття, зміну або припинення майнових прав на об’єкти права інтелектуальної власності [4].

Від ліцензійного договору принципово відрізняється договір про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності, врегульований статтею 1113 ЦК України. За цим договором одна сторона передає другій стороні частково або в повному обсязі виключні майнові права на об’єкт інтелектуальної власності відповідно до закону та на умовах, визначених договором [1]. Принципова відмінність полягає у тому, що при ліцензуванні ліцензіар зберігає право власності на об’єкт і лише надає дозвіл на його використання, тоді як передання виключних прав є аналогом відчуження – новий правовласник самостійно приймає рішення щодо подальшого розпорядження цими правами [5].

Особливу роль у регулюванні творчої та виробничої діяльності відіграє договір про створення за замовленням і використання об’єкта права інтелектуальної власності (стаття 1112 ЦК України). За цим договором одна сторона (виконавець) зобов’язується створити об’єкт права інтелектуальної власності відповідно до вимог другої сторони (замовника) та в установлений строк [1]. Водночас майнові права інтелектуальної власності на створений за замовленням об’єкт належать творцеві, якщо інше не встановлено договором, тоді як право власності на матеріальний носій (оригінал твору), як правило, переходить до замовника.

Окремо слід звернути увагу на значення державної реєстрації договорів щодо розпорядження майновими правами. Закон України «Про авторське право і суміжні права» 2022 року закріпив право кожної із сторін зареєструвати договір, що стосується майнових прав на твір, у відповідному державному реєстрі, який ведеться Національним органом інтелектуальної власності [2]. Реєстрація не є умовою чинності договору, проте надає йому підвищену доказову силу у разі виникнення спорів.

Таким чином, договори щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності утворюють самостійну підсисте-

му цивільно-правових договорів, яка відрізняється специфічним предметом – нематеріальними результатами інтелектуальної діяльності – та суворими вимогами до форми. Подальшого наукового опрацювання потребують питання адаптації вітчизняного законодавства до директив ЄС у сфері цифрового авторського права, вдосконалення правового регулювання ліцензування об'єктів, створених за допомогою штучного інтелекту, а також гармонізації практики Верховного Суду щодо кваліфікації непойменованих договорів у сфері інтелектуальної власності.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Дата оновлення: 05.10.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 13.05.2026).
2. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 1 грудня 2022 року № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20> (дата звернення: 13.05.2026).
3. Тарасенко Л. Л. Новий закон про авторське право (2022): виклики та перспективи. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 12. С. 138–141. URL: http://lsej.org.ua/12_2022/36.pdf (дата звернення: 13.05.2026).
4. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 13 квітня 2022 року у справі № 366/599/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 13.05.2026).
5. Макода В. Є. Договори на розпорядження майновими правами інтелектуальної власності в умовах інноваційного розвитку. Актуальні проблеми держави і права. Вип. 43. URL: <https://apdp.in.ua/v43/14.pdf> (дата звернення: 13.05.2026).

ПРИНЦИП РІВНОПРАВНОСТІ СТОРІН В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

*Касинець Діана Дмитрівна,
здобувачка 3 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої
освіти спеціальності «Право»
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Принцип рівноправності сторін означає, що всі учасники справи – позивач, відповідач і треті особи – мають однакові права та

обов'язки перед судом. Наукова новизна роботи полягає у всебічному обґрунтуванні принципу рівноправності сторін у цивільному процесі як системної гарантії справедливого судочинства, що поєднує доктринальні положення, норми ЦПК України та судову практику в єдину концепцію процесуальної рівності.

Його дотримання гарантує справедливість і неупередженість розгляду, адже кожна сторона має можливість висловити свою позицію, подати докази та відстояти свої інтереси.

Рівноправність сторін – це основа верховенства права і довіри до судової системи. Саме завдяки цьому принципу забезпечується справедливий баланс між усіма учасниками процесу та реалізується право кожного на захист у суді.

Принцип рівноправності сторін є одним із найважливіших засад цивільного судочинства, що забезпечує справедливість та неупередженість розгляду справи. Його сутність полягає в тому, що всі учасники цивільного процесу – позивач, відповідач, треті особи – мають рівні процесуальні права та обов'язки перед судом. Цей принцип гарантує, що жодна зі сторін не має переваги в процесі, а суд зобов'язаний створити умови для реалізації рівних можливостей кожною стороною. Тобто кожен учасник має право на рівних засадах подавати докази, брати участь у їх дослідженні, заявляти клопотання, заперечення, надавати пояснення, користуватися правовою допомогою адвоката, а також оскаржувати рішення суду.

Будь-яка галузь права ґрунтується на певних принципах, що визначають її зміст і спрямованість. Цивільне процесуальне право не є винятком: у Главі 1 Розділу 1 Цивільного процесуального кодексу України розкривається зміст основних засад цивільного судочинства. Ці принципи виступають фундаментальними положеннями, на яких базується система цивільного процесу, визначаючи його характер та особливості [2, с. 210].

Принцип рівноправності сторін не названий безпосередньо серед основних засад у ЦПК України, однак його зміст виводиться з правової доктрини та узагальнення судової практики.

Рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом означає, що всі – сторони, свідки, перекладачі, представники – мають однакові процесуальні права та обов'язки. Незалежно від статусу в процесі, кожна особа користується рівними гарантіями. Наприклад, усі свідки мають право вимагати відшкодування

витрат, пов'язаних із приїздом до суду або наймом житла (ч. 1 ст. 139 ЦПК України).

Разом із тим принцип рівноправності сторін у цивільному процесі відрізняється від принципу рівності всіх учасників процесу перед законом і судом. Він не передбачає тотожності прав та обов'язків позивача і відповідача, оскільки їхні ролі у процесі різні. Позивач ініціює справу, а відповідач здійснює захист від позову. Тому ЦПК України надає сторонам різні за змістом, але збалансовані процесуальні права: позивач може змінювати предмет чи підставу позову, відмовитися від нього, вимагати забезпечення позову; відповідач, у свою чергу, може визнати позов, подати зустрічний позов тощо. Для забезпечення справедливості також встановлено, що позов подається, як правило, за місцем проживання відповідача – щоб саме він мав зручніші умови для захисту своїх інтересів [1, с. 312].

Отже, процесуальний статус сторін у цивільному процесі є різним, проте принцип рівноправності гарантує їм однакові можливості для реалізації та захисту своїх матеріальних прав перед судом. Навіть якщо права позивача і відповідача різняться за змістом, вони урівноважують одна одну, створюючи процесуальний баланс.

Наприклад, суд може за клопотанням позивача застосувати заходи забезпечення позову без участі відповідача – щоб запобігти втраті сенсу такого заходу. Водночас відповідач має право оскаржити цю ухвалу або вимагати застосування зустрічного забезпечення, щоб компенсувати можливі збитки. Таким чином, хоча права сторін формально різні, їхні можливості впливати на хід справи залишаються рівними.

Отже, принцип рівноправності сторін тісно пов'язаний із принципом пропорційності: процесуальні права та обов'язки мають бути співмірними, аби кожна сторона мала реальні та рівні умови для доведення своєї позиції в суді.

Нормативно принцип рівноправності сторін закріплений у Конституції України, зокрема у статті 129, де проголошено рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом. Також цей принцип відображений у статті 12 Цивільного процесуального кодексу України, де зазначено, що судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін і рівності їхніх прав.

Роль суду при цьому принципі полягає в забезпеченні реальної можливості кожної сторони користуватися наданими правами. Суд повинен залишатися неупередженим арбітром, який не стає на бік жодної зі сторін, а лише створює умови для рівного та справедливого змагання сторін у процесі [3, с. 99].

Значення принципу рівноправності сторін полягає в тому, що він є запорукою справедливого судового розгляду, дотримання верховенства права та захисту прав і законних інтересів громадян. Без його реалізації неможливо забезпечити довіру до суду та ефективність правосуддя загалом.

Таким чином, принцип рівноправності сторін у цивільному процесі – це не просто формальна норма, а фундаментальна гарантія справедливого судочинства, яка втілює одну з основних демократичних цінностей – рівність усіх перед законом і судом.

Отже, принцип рівноправності сторін у цивільному процесі є однією з головних гарантій справедливого судочинства. Він забезпечує, щоб кожна людина мала однакові можливості для захисту своїх прав у суді. Його неухильне дотримання є додатковим свідченням розвитку нашої держави як правової та демократичної.

Список використаних джерел

1. Боднар С. Б. Поняття рівності у філософії права. Проблеми філософії права. 2005. Том III. № 1-2. С. 311–317.
2. Немеш П. Ф., Феннич В. П. Курс цивільного процесу: Загальна частина : підручник. Ужгород : Вид-во РІК-У. 2020. 808 с.
3. Ратушна Б. П. Принцип рівності сторін у цивільному процесі України. Митна справа. 2015. № 4 (100). Ч. 2. С. 98–102.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ У СІМЕЙНИХ ТА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Крець Антоніна Сергіївна,

здобувачка 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Полтавський університет економіки і торгівлі

У контексті сучасного етапу розвитку правової системи України, що формується під впливом цифрових трансформацій, єв-

роінтеграційних процесів та функціонування держави в умовах повномасштабної війни, відбувається переоцінка базових категорій юридичної науки. Однією з таких категорій є юридичні факти, які втрачають своє вузьке трактування як формальної передумови виникнення чи припинення правовідносин і набувають значно ширшого змістовного навантаження. У сучасному розумінні вони виступають ключовим елементом механізму правового регулювання, оскільки саме через їх настання абстрактні приписи правових норм трансформуються у конкретні юридичні наслідки. Без відповідного фактичного підґрунтя норма права не здатна реалізувати свій регулятивний потенціал, що підкреслює фундаментальну роль юридичних фактів у правовій системі.

Сучасна правова дійсність демонструє, що класичні підходи до класифікації юридичних фактів не повною мірою відповідають потребам правозастосування. Традиційні моделі, зокрема поділ на події та дії або їх розмежування залежно від юридичних наслідків, сформовані в умовах відносно стабільного правового середовища, тоді як сьогоденні правовідносини характеризуються високим рівнем динаміки, багатофакторності та взаємозалежності. У таких умовах юридичний факт рідко має ізольований характер, натомість він виступає складовою частиною ширшої системи взаємопов'язаних обставин, що формують єдиний правовий результат.

Особливого значення це набуває у сфері цивільного права, де правовідносини мають комплексну структуру та охоплюють значну кількість взаємопов'язаних елементів. Зокрема, укладення договору доцільно розглядати не як одноактну юридичну дію, а як багатостадійний процес, що включає формування намірів сторін, переговорний етап, погодження істотних умов, юридичне оформлення та, за необхідності, державну реєстрацію. При цьому кожен із зазначених етапів може мати самостійне юридичне значення, що свідчить про процесуальну природу відповідного юридичного факту.

Вказаний підхід знайшов своє відображення у правозастосовній практиці. Так, Верховний Суд у постанові від 10 листопада 2021 року у справі № 761/26694/16-ц наголосив, що вирішальним критерієм для встановлення факту укладення договору є досягнення сторонами згоди щодо його істотних умов, а не лише наяв-

ність документального оформлення [1]. Така позиція демонструє відхід від формального підходу до оцінки юридичних фактів і орієнтацію на їх змістовну характеристику.

З урахуванням цього доцільно розглядати юридичні факти як елементи певної причинно-наслідкової системи. У межах такої системи первинні факти створюють передумови для виникнення похідних, що дозволяє простежити розвиток правовідносин у часовому вимірі. Наприклад, виникнення права власності зумовлює можливість подальшого здійснення юридично значущих дій, таких як розпорядження майном або передача його у користування [5, с. 88]. У свою чергу, ці дії також формують нові юридичні факти, що утворюють складні ланцюги правових наслідків.

Схожий підхід простежується і в господарській юрисдикції. Так, Північний апеляційний господарський суд у постанові від 07 листопада 2023 року у справі № 910/8472/21 звернув увагу на необхідність оцінки всієї сукупності обставин, що передували виникненню права власності, а не лише формальних підстав його набуття [4]. Це підтверджує, що сучасна судова практика тяжіє до комплексного аналізу юридичних фактів як взаємопов'язаних явищ.

Водночас важливим критерієм класифікації юридичних фактів виступає ступінь їх формалізації. У цивільному праві домінують формалізовані юридичні факти, які потребують належного документального підтвердження та, у визначених випадках, державної реєстрації. Такий підхід забезпечує стабільність правового обігу та сприяє захисту прав учасників правовідносин. Проте надмірна формалізація може призводити до ситуацій, коли фактичні відносини не отримують належного правового визнання.

Натомість у сімейному праві спостерігається тенденція до пріоритету фактичних обставин над формальними критеріями. Це обумовлено природою сімейних відносин, які часто не піддаються жорсткій юридичній фіксації. Так, Верховний Суд у постанові від 22 березня 2023 року у справі № 372/1803/20 визнав юридичне значення факту проживання однією сім'єю без державної реєстрації шлюбу при вирішенні питання про поділ майна [2]. Такий підхід свідчить про орієнтацію на реальний зміст правовідносин, а не лише на їх формальне оформлення.

Сучасна доктрина також пропонує функціональний підхід до класифікації юридичних фактів, відповідно до якого вони поділяються на правоперешкоджаючі та правовідновлюючі. Перші обмежують можливість реалізації суб'єктивних прав, тоді як другі спрямовані на відновлення порушеного правового стану. У цьому аспекті судові рішення набуває статусу самостійного юридичного факту. Зокрема, Верховний Суд у постанові від 05 липня 2023 року у справі № 761/40493/19 визначив, що рішення про визнання права власності є підставою виникнення відповідних правових наслідків [3].

Паралельно з цим у юридичній науці утверджується підхід до розуміння юридичних фактів як процесів. Такий підхід обумовлений тим, що значна частина правовідносин реалізується через послідовність дій, кожна з яких має юридичне значення. Виконання договірної зобов'язання, наприклад, включає низку взаємопов'язаних етапів, що разом формують єдиний юридичний результат. У цьому контексті юридичні факти виступають не окремими подіями, а елементами більш складних правових процесів [6, с. 283].

Важливим фактором трансформації юридичних фактів є цифровізація. Використання електронних правочинів, цифрових підписів, автоматизованих реєстрів і баз даних змінює уявлення про форму існування юридично значущих обставин. Сучасне право визнає юридичну силу за електронними даними, цифровими транзакціями та іншими нематеріальними формами фіксації дій, що потребує перегляду традиційних підходів до їх класифікації та доказування.

Додатковим чинником, що впливає на розвиток інституту юридичних фактів, є воєнний стан. У цих умовах виникають нові юридично значущі обставини, пов'язані з форс-мажором, переміщенням населення, втратою майна та обмеженням доступу до ресурсів. Такі факти безпосередньо впливають на виконання зобов'язань і можуть змінювати правовий режим відповідних відносин. Наприклад, сертифікати про форс-мажор виступають юридичною підставою для звільнення від відповідальності за невиконання зобов'язань.

Таким чином, сучасне розуміння юридичних фактів виходить за межі їх традиційного трактування як окремих подій або дій.

Вони постають як складні, взаємопов'язані та динамічні явища, що функціонують у межах цілісної системи правового регулювання. Це зумовлює необхідність формування нових підходів до їх класифікації, які враховують процесуальний характер юридичних фактів, їх взаємозв'язок, рівень формалізації та вплив сучасних соціальних і технологічних факторів.

Отже, подальший розвиток теорії юридичних фактів має бути спрямований на створення комплексної моделі їх класифікації, здатної адекватно відобразити сучасну правову реальність. Така модель повинна враховувати не лише традиційні критерії, але й нові виклики, пов'язані з цифровізацією, розвитком судової практики та трансформацією суспільних відносин в умовах війни. Це дозволить підвищити ефективність правового регулювання та забезпечити належний рівень юридичної визначеності.

Список використаних джерел

1. Постанова Верховного Суду України від 10 листопада 2021 року у справі № 761/26694/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298376>.
2. Постанова Верховного Суду України від 22 березня 2023 року у справі № 372/1803/20. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109933066>.
3. Постанова Верховного Суду України від 05 липня 2023 року у справі № 761/40493/19. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=112030611>.
4. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 07 листопада 2023 року у справі № 910/8472/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114893902>.
5. Заболотна Н. Я. Проблемні аспекти визначення юридичних фактів подій у цивільному праві. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 3. С. 87–89. URL: <https://www.lsej.org.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-uncategorised/148-3-2022>.
6. Поліщук П. А. Співвідношення понять «юридичні факти» та «факти, що мають юридичне значення». Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 5. С. 278–284. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/49.pdf>.

МОЖЛИВОСТІ УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

*Матюхін Микита Андрійович,
здобувач 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»*

*Резворович К. Р., д-р юрид. наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права та процесу – науковий керівник
Дніпровський державний університет внутрішніх справ*

Право власності є однією з правових категорій приватного права, яка забезпечує економічну стабільність, непорушність приватної автономії та сталість цивільного обороту. У Цивільному кодексі України [3] закріплено класичну конструкцію права власності, що охоплює володіння, користування і розпорядження майном. Водночас сучасні тенденції розвитку суспільства, цифровізація, зростання кількості майнових спорів та особливості правового режиму воєнного стану актуалізують потребу вдосконалення норм Цивільного кодексу України у сфері захисту права власності. Право власності має бути не лише задекларованим у законодавстві, але й забезпеченим ефективними механізмами захисту, здатними реагувати на нові соціально-правові виклики.

Однією з актуальних проблем сучасної цивільної юрисдикції є недостатня процесуальна визначеність способів судового захисту прав у справах, пов'язаних із порушенням порядку державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. Недосконалість механізмів оскарження незаконних реєстраційних дій у поєднанні з відсутністю у матеріальному праві категорії «недійсна реєстраційна дія» зумовлює складність формування належних та ефективних позовних вимог.

У таких спорах суди загальної юрисдикції, діючи в межах цивільного судочинства, змушені застосовувати норми чинного Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [4], зокрема щодо способів захисту цивільних прав, визначення належного відповідача, предмета доказування та меж судового розгляду. Чинний ЦПК України орієнтує суд на ефективний, справедливий і своєчасний захист порушених прав (ст. 2 ЦПК України), однак не містить спеціальних процесуальних положень

щодо розгляду вимог про скасування або визнання протиправними реєстраційних дій.

Унаслідок цього судова практика формує різні підходи до кваліфікації таких вимог – як вимог про визнання права власності, витребування майна, усунення перешкод у користуванні або зобов’язання вчинити певні дії. Подібна багатоваріантність процесуальних конструкцій негативно впливає на принцип правової визначеності та передбачуваності судових рішень. Особливої актуальності набуває визначення належного способу судового захисту та допустимих меж судового втручання у сферу публічної реєстрації прав.

Окрему процесуальну складність становить доведення добросовісності набувача майна. Стаття 388 Цивільного кодексу України визначає матеріально-правові наслідки витребування майна від добросовісного володільця, однак у межах цивільного процесу питання добросовісності переходить у площину доказування. Чинний ЦПК України не встановлює спеціальних стандартів доказування добросовісності, що зумовлює різну оцінку судами одних і тих самих фактичних обставин.

З огляду на викладене, актуальною є потреба в подальшому узгодженні матеріально-правових норм цивільного законодавства із процесуальними приписами чинного ЦПК України, а також у формуванні чітких процесуальних стандартів доказування добросовісності набувача з урахуванням практики Європейського суду з прав людини та принципу захисту мирного володіння майном.

Воєнний стан поставив перед цивільним правом нові завдання, пов’язані з необхідністю компенсації збитків, завданих руйнуванням або реквізицією майна, а також забезпеченням доказів права власності за умов втрати документів. Цивільний кодекс України практично не враховує специфіку таких правовідносин. Відсутність норм про особливий порядок відновлення документів, захист прав внутрішньо переміщених осіб, процедури встановлення факту володіння та механізми компенсації обмежує ефективність захисту. Тому доцільним є запровадження в Цивільному кодексі України окремого блоку норм, які б визначали особливості захисту права власності в умовах війни, включно з гарантіями повного та своєчасного відшкодування [2, с. 99].

Ще одним важливим напрямом удосконалення є правозастосування щодо цифрових активів. Хоча законодавцем було введено до ЦК України поняття «цифрової речі» (ст. 179-1), судова практика стикається з проблемами реалізації захисту прав на такі об'єкти. Специфіка цифрових речей, зокрема криптовалют, токенів та NFT, ускладнює застосування класичних виндикаційних позовів чи стягнення збитків. Відсутність деталізованих механізмів виконання судових рішень щодо відновлення доступу до цифрових активів або їх примусового стягнення знижує ефективність законодавчих новел. Тому подальша модернізація ЦК України має бути спрямована на адаптацію речово-правових способів захисту до природи цифрових речей та гармонізацію з європейським регулюванням (зокрема Регламентом ЄС MiCA) [1, с. 446].

Перспективним напрямом є також розширення переліку способів захисту права власності. Доцільно передбачити у ЦК превентивні механізми, такі як тимчасова заборона на вчинення певних реєстраційних дій за заявою власника або можливість блокування запису у реєстрі до завершення спору. Це відповідає європейській практиці та забезпечує гнучкіші можливості для попередження неправомірного відчуження майна. Окремо варто передбачити можливість судового встановлення факту володіння як самостійного способу захисту, що спростить відновлення порушених прав за умов втрати документів.

Таким чином, удосконалення норм Цивільного кодексу України щодо захисту права власності має бути спрямоване на підвищення юридичної визначеності, узгодження з реєстраційним законодавством, захист добросовісного набувача, врахування специфіки воєнного стану та вдосконалення механізмів захисту прав на цифрові речі. Комплексне оновлення норм ЦК дозволить створити ефективніший механізм гарантування права власності, підвищити передбачуваність судових рішень та зміцнити правову безпеку у сфері приватного права.

Список використаних джерел

1. Венецька М. В. Рекодифікація Цивільного кодексу України і принцип правової визначеності. Правова держава. 2022. Вип. 2. С. 446–455. URL: <https://pravova-derzhava.org/assets/images/issues/33/pravova-derjava-33-2022.pdf#page=446> (дата звернення: 17.11.2025).

2. Ветошко К. В. Приватно-правові аспекти захисту прав власності: аналіз сучасного стану та шляхи вдосконалення. Реалії та перспективи розбудови правової держави. 2024. С. 99. URL: https://sspu.edu.ua/images/2024/docs/nauka/konf/31.05/Book_Tom_2_5136c.pdf#page=100 (дата звернення: 17.11.2025).
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Верховна Рада України : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 17.11.2025).
4. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 09.12.2025).

ОЗНАКИ ЗЛОВЖИВАННЯ ЦИВІЛЬНИМ ПРАВОМ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ВИЗНАЧЕННЯ

Овчаренко Дарина Сергіївна,

здобувачка 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Кульчій О. О., канд. юрид. наук, доцент, кафедра правознавства – науковий керівник

Полтавський університет економіки і торгівлі

Однією з найбільш дискусійних проблем сучасного цивільного права є визначення сутності та ознак зловживання цивільним правом. Актуальність цієї проблематики зумовлена розвитком диспозитивних засад цивільного права, розширенням автономії волі учасників цивільних правовідносин та необхідністю забезпечення належного балансу між свободою реалізації суб'єктивних прав і дотриманням прав та інтересів інших осіб. У сучасних умовах особа отримує широкі можливості для самостійного визначення способів реалізації своїх прав однак така свобода не повинна використовуватися всупереч принципам добросовісності, розумності та справедливості.

Проблема визначення ознак зловживання цивільним правом має важливе теоретичне та практичне значення. Від правильного встановлення ознак такого явища залежить можливість відмежування зловживання правом від правомірної поведінки, а також застосування відповідних правових наслідків. Особливість злов-

живання правом полягає у тому, що особа формально діє в межах належного їй суб'єктивного права, однак спосіб реалізації цього права суперечить його соціальному призначенню та основним заходам цивільного законодавства.

Відповідно до ч. 3 ст. 13 Цивільного кодексу України не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах [1]. Таким чином, законодавець закріплює загальну заборону недобросовісного здійснення цивільних прав, проте не визначає чітких критеріїв виявлення такого явища. Це створює значні труднощі як у науковій доктрині, так і у правозастосовній діяльності.

У цивілістичній науці існують різні підходи до визначення правової природи зловживання цивільним правом. Частина науковців розглядає його як особливий вид цивільного правопорушення, інші як специфічну форму здійснення суб'єктивного права. Зокрема, у науковій літературі зазначається, що зловживання правом характеризується зовнішньою правомірністю поведінки, яка фактично суперечить принципу добросовісності та порушує баланс інтересів учасників цивільних правовідносин [6, с. 152]. Водночас окремі дослідники наголошують, що така поведінка займає проміжне місце між правомірною поведінкою та правопорушенням, оскільки формально особа діє у межах закону, але фактично використовує право всупереч його призначенню [4, с. 232].

Однією з основних ознак зловживання цивільним правом є наявність у особи суб'єктивного цивільного права. Це означає, що суб'єкт має юридичну можливість діяти певним чином, передбачену законом або договором. Саме ця ознака відрізняє зловживання правом від звичайного правопорушення, оскільки особа не порушує прямої законодавчої заборони [7, с. 25].

Наступною важливою ознакою є здійснення права всупереч його соціальному призначенню. Будь-яке суб'єктивне право надається особі для задоволення певного законного інтересу. Якщо ж право використовується для створення перешкод іншим особам, обходу закону або отримання необґрунтованих переваг, така поведінка може розглядатися як зловживання правом. У цьому аспекті важливе значення має принцип добросовісності, який виступає універсальним критерієм оцінки поведінки учасників цивільних правовідносин [5, с. 346].

Однією з ключових ознак зловживання правом є недобросовісний характер поведінки особи. Принцип добросовісності є однією з фундаментальних засад цивільного законодавства України та передбачає чесну, розумну і справедливу поведінку учасників цивільного обороту. Відповідно, недобросовісність проявляється у свідомому використанні права всупереч моральним і правовим засадам суспільства [2, с. 62].

У науковій літературі також виділяється така ознака, як заподіяння шкоди або створення загрози її заподіяння. При цьому шкода може мати як майновий, так і немайновий характер. Вона може проявлятися у порушенні прав інших осіб, створенні перешкод у реалізації їх законних інтересів або недобросовісному впливі на поведінку інших учасників цивільних правовідносин. Водночас окремі науковці наголошують, що для визначення поведінки зловживання правом не завжди є необхідним настання реальної шкоди. Достатньою може бути сама спрямованість дій на порушення принципу добросовісності [3, с. 209].

Проблема визначення ознак зловживання цивільним правом значною мірою пов'язана з відсутністю чітких законодавчих критеріїв. Цивільний кодекс України закріплює лише загальну заборону недобросовісного здійснення прав, не конкретизуючи ознак та форм такого явища. У результаті питання про наявність або відсутність зловживання правом часто залежить від оціночного підходу та конкретних обставин справи.

Окремої уваги заслуговує проблема оціночного характеру принципу добросовісності. Законодавство не містить чіткого визначення добросовісної поведінки, тому її оцінка здійснюється з урахуванням конкретних обставин, моральних засад суспільства та загальних принципів цивільного права. Це створює ризик неоднакового застосування положень щодо зловживання правом та надмірного розширення меж правозастосовного розсуду.

Отже, визначення ознак зловживання цивільним правом залишається складним завданням як для науки цивільного права, так і для правозастосовної практики. Незважаючи на законодавче закріплення заборони зловживання правом, відсутність чітких критеріїв його встановлення не дає можливості однозначно відмежувати таку поведінку від правомірного здійснення суб'єктивних цивільних прав. Саме тому особливого значення набуває подальше дослідження відповідної проблематики та вироблення більш чітких підходів до визначення ознак зловживання правом.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
2. Іванов В. П. Юридичні наслідки зловживання матеріальним правом. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. № 90 (1). С. 60–68. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.9>.
3. Клещенко Н. О. Зловживання як деформація у процесі реалізації права. Альманах права. 2025. Вип. 16. С. 207–212. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ap_2025_16_31.
4. Клипа О. П. Зловживання правом у цивільних правовідносинах: теорія і практика. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 3. Ч. 1. С. 231–235. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.33>.
5. Коваль І. Ф., Ведешина Я. О. Цивільно-правовий аспект зловживання правом: доктринальні підходи, проблеми визначення ознак і нормативної деталізації. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 89. Ч. 1. С. 343–348. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.47>.
6. Лазарєв В. В., Жидовцева О. А. Щодо наукової дискусії про юридичну природу зловживання правом. Право і безпека. 2021. № 1 (80). С. 151–155. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.1.21>.
7. Подковенко Т., Голубева І. Зловживання правом: загальнотеоретичні аспекти. Актуальні проблеми правознавства. 2022. № 3 (31). С. 22–28. DOI: [10.35774/app2022.03.022](https://doi.org/10.35774/app2022.03.022).

ТРАНСКОРДОННІ СІМЕЙНІ СПОРИ В УМОВАХ РЕЖИМУ ТИМЧАСОВОГО ЗАХИСТУ В ЄС: НОВІ КОЛІЗІЙНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Павлій Максим Андрійович,

здобувач 3 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

*Юніна М. П., канд. юрид. наук, доцент, кафедра цивільно-правових дисциплін ФПФПКП НПУ – науковий керівник
Дніпровський державний університет внутрішніх справ*

Повномасштабна збройна агресія проти України спричинила безпрецедентну міграційну кризу, внаслідок якої мільйони укра-

їнських громадян опинилися на території держав Європейського Союзу. Запровадження Директиви про тимчасовий захист надало українцям легальний статус, проте водночас породило значний масив нових правових проблем у сфері міжнародного приватного права. Найбільш гострою категорією справ стали транскордонні сімейні спори, пов'язані з розірванням шлюбу, визначенням місця проживання дітей та стягненням аліментів. В умовах вимушеного розділення сімей кордонами класичні колізійні норми українського та європейського законодавства часто вступають у прямий конфлікт, створюючи глибоку правову невизначеність для громадян.

Основною проблемою колізійного регулювання виступає різний підхід до визначення застосовуваного права та підсудності у різних юрисдикціях. Відповідно до положень Закону України «Про міжнародне приватне право» правовідносини подружжя визначаються спільним особистим законом або правом держави, у якій вони мали останнє спільне місце проживання, за умови продовження проживання там хоча б одного з них. Натомість суди держав Європейського Союзу керуються Регламентом Рим III, який надає беззаперечний пріоритет праву держави звичайного місця проживання особи на момент звернення до суду. Оскільки українські біженці перебувають у країнах Європи тривалий час, іноземні суди часто визнають їхнє фактичне місце перебування як постійне звичайне місце проживання та застосовують власне національне право, яке суттєво відрізняється від норм Сімейного кодексу України [1].

Особливо складною є процесуальна ситуація з розірванням шлюбу з іноземним елементом. Для прикладу, якщо дружина з дітьми перебуває в Німеччині під тимчасовим захистом, а чоловік залишається в Україні, ініціювання процесу розлучення європейським судом майже неминуче призводить до застосування німецького матеріального права. Зазначене законодавство вимагає обов'язкового дотримання правила так званого року роздільного проживання перед офіційним розлученням, що є абсолютно невідомим інститутом для української правової системи. У результаті процес штучно затягується, а чоловік в Україні фактично позбавляється можливості повноцінно брати участь у судових засіданнях через закриті кордони. Крім того, виникає небезпечний феномен «кульгаючих» шлюбів, коли розлучення визнається

в європейській державі, але вимагає складної і тривалої процедури легалізації для набрання законної сили на території України.

Не менш гострими залишаються спори щодо опіки та визначення місця проживання неповнолітніх дітей. Застосування положень Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року в умовах бойових дій набуло абсолютно нової специфіки. Коли один із батьків вивозить дитину за кордон виключно для порятунку від війни, а інший вимагає її негайного повернення, європейським судам доводиться балансувати між концепцією визначення звичайного місця проживання та реальною оцінкою безпекових ризиків. Судова практика показує, що іноземні органи правосуддя дедалі частіше відмовляють у поверненні дітей в Україну, мотивуючи свої рішення статтею 13 згаданої Конвенції, яка прямо забороняє повернення за наявності серйозної загрози фізичній або психологічній шкоді для дитини у країні походження [2].

Підсумовуючи наведене, необхідно констатувати, що режим тимчасового захисту в Європейському Союзі оголив значні прогалини в існуючій системі міжнародного приватного права. Класичні колізійні прив'язки виявилися об'єктивно не готовими до викликів масової вимушеної міграції населення. Для подолання цієї правової кризи необхідна комплексна модернізація національного законодавства та активізація дипломатичних зусиль. Вкрай доцільним вбачається укладення нових деталізованих двосторонніх договорів про правову допомогу у сімейних справах з країнами, які прийняли найбільшу кількість українських переселенців. Додатково важливо суттєво розширити повноваження консульських установ України щодо дистанційного вирішення сімейних спорів та нотаріального забезпечення. Лише шляхом глибокої правової інтеграції та адаптації норм можливо гарантувати належний захист сімейних прав громадян України за кордоном.

Список використаних джерел

1. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15> (дата звернення: 07.05.2026).

2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 07.05.2026).
3. Council Regulation (EU) No 1259/2010 of 20 December 2010 implementing enhanced cooperation in the area of the law applicable to divorce and legal separation (Rome III). URL: <https://eur-lex.europa.eu/> (дата звернення: 07.05.2026).

КОЛІЗІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСКОРДОННОГО ОБІГУ ЦИФРОВИХ АКТИВІВ: ПЕРЕТИН МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА ТА ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Павлій Максим Андрійович,

здобувач 3 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

*Юніна М. П., канд. юрид. наук, доцент, кафедра цивільно-правових дисциплін ФПФПКП НПУ – науковий керівник
Дніпровський державний університет внутрішніх справ*

Стрімкий розвиток цифрової економіки та розподілених реєстрів призвів до появи абсолютно нового об'єкта цивільних прав, яким виступають цифрові активи. Криптовалюти, токени та унікальні цифрові об'єкти за своєю природою не мають фізичних кордонів, що створює безпрецедентні виклики для класичного міжнародного приватного права. Особливої актуальності набуває проблема перетину транскордонного обігу таких активів із правом інтелектуальної власності, оскільки передача віртуального токена часто супроводжується передачею майнових авторських прав на цифровий контент. У зв'язку з цим виникає гостра необхідність переосмислення традиційних колізійних прив'язок, які виявилися неадаптованими до віртуального середовища [1, с. 45].

Фундаментальною проблемою колізійного регулювання обігу цифрових активів виступає неможливість застосування класичної формули прикріплення за місцем знаходження речі. Відповідно до положень Закону України «Про міжнародне приватне право» право власності на майно визначається правом держави, у якій це майно знаходиться. Проте цифрові активи існують у децент-

ралізованих мережах, сервери яких розкидані по всьому світу. Неможливість фізичної локалізації токена робить традиційні колізійні норми недієздатними. У сучасній правовій доктрині пропонується запровадження нових колізійних принципів, зокрема застосування права держави, де зареєстрована платформа обміну, або ж права держави постійного місця проживання власника цифрового гаманця.

Специфічний колізійний конфлікт виникає безпосередньо на перетині цифрових активів та права інтелектуальної власності. Коли особа купує цифровий токен, який репрезентує віртуальний витвір мистецтва, програмний алгоритм автоматично фіксує перехід права власності на сам цифровий об'єкт. Однак передача токена автоматично не означає передачу авторських прав на мистецький твір. Право інтелектуальної власності має строго територіальний характер, тобто воно охороняється за законами тієї держави, де витребовується захист. Натомість обіг tokenів відбувається у транскордонному віртуальному просторі без географічної прив'язки. Це призводить до ситуацій, коли право власності на цифровий актив визнається за правом однієї юрисдикції, а авторські права на прив'язаний контент регулюються правом зовсім іншої держави [2, с. 58].

Найбільш перспективним шляхом вирішення зазначених колізій є розширення принципу автономії волі сторін. Сторони транзакції повинні мати можливість самостійно обирати право, яке буде застосовуватися до їхніх відносин щодо цифрових активів, шляхом прямого закріплення цього вибору в коді автоматизованого програмного контракту. Такий підхід відображений у міжнародних рекомендаціях щодо цифрових активів і приватного права, які спонукають держави модернізувати своє законодавство. Для України імплементація таких міжнародних стандартів є критично необхідною умовою розвитку цифрової економіки. Національне законодавство має чітко розмежувати речовий статус самого цифрового коду та режим інтелектуальної власності на об'єкти, які він репрезентує в мережі.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що транскордонний обіг цифрових активів вимагає докорінної трансформації інструментарію міжнародного приватного права. Класичні норми, орієнтовані на матеріальні об'єкти та територіальні межі, не здатні

забезпечити правову визначеність у цифровому середовищі. Інтеграція нових колізійних прив'язок, адаптація принципу автономії волі сторін та чітке розмежування цифрових активів і об'єктів інтелектуальної власності дозволять створити надійний правовий фундамент для інноваційної економіки. Розробка спеціального колізійного регулювання на національному рівні стане важливим кроком до повноцінної інтеграції правової системи України у глобальний цифровий простір.

Список використаних джерел

1. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15> (дата звернення: 07.05.2026).
2. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20> (дата звернення: 07.05.2026).

АЛГОРИТМІЧНЕ УТРИМАННЯ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Пасічко Сергій Володимирович,
здобувач 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Кульчий О. О., канд. юрид. наук, доцент, кафедра правознавства – науковий керівник
Полтавський університет економіки і торгівлі

За даними учасників ринку, зокрема за оцінками, наведеними в галузевих виданнях, значна частина угод із цифровими активами на централізованих криптовалютних біржах здійснюється за схемою, що функціонально відтворює механізм ескроу: платформа блокує активи до виконання умов угоди та вивільняє їх після верифікації результату [3]. Ця практика розгортається в умовах відсутності спеціального цивільно-правового регулювання, що зумовлює актуальність її доктринального осмислення.

Традиційний ескроу не усуває проблему, а відтворює її в новому форматі: схема з посередником є невіддільною від ризиків, які

цей посередник уособлює. Смарт-контракт усуває посередника не як конкретну особу, а як архітектурну категорію: детермінований код замінює людський чинник одразу у трьох функціях – зберігача, верифікатора та виконавця.

Правова основа для включення цієї конструкції до чинного законодавства існує вже зараз. Відкрита диспозиція ст. 546 ЦК України прямо передбачає «інші види забезпечення виконання зобов'язань, встановлені договором або законом» [1].

Поняття алгоритмічного утримання охоплює спосіб забезпечення виконання зобов'язання, за якого цифрові активи або грошові кошти однієї чи обох сторін блокуються у смарт-контракті до настання заздалегідь визначених умов, після чого відбувається автоматична передача активів на користь уповноваженої сторони. У цій конструкції смарт-контракт одночасно виконує функції зберігача, верифікатора та виконавця.

Попри зовнішню схожість із класичним притриманням (ст. 594-597 ЦК України) [1], ці інститути суттєво відрізняються. Притримання – це одностороннє право кредитора, що виникає із закону у разі прострочення боржника; воно оперує фізичними речами, які вже перебувають у кредитора на законній підставі, і є реакцією на невиконання зобов'язання у строк. Алгоритмічне утримання – це двостороннє договірне зобов'язання, яке встановлюється превентивно, оперує цифровими активами (де фізичне тримання замінюється криптографічним контролем) і виконується автоматично, без участі посередника.

Смарт-контракт виконується відповідно до логіки, зафіксованої при його розгортанні. Слід, однак, враховувати, що окремі архітектурні рішення (зокрема, так звані *upgradeable contracts*) технічно допускають зміну логіки контракту, а тому абсолютна незмінність не є універсальною характеристикою смарт-контрактів. Для цілей алгоритмічного утримання необхідною умовою має бути використання незмінного (*non-upgradeable*) смарт-контракту, що унеможливорює односторонню зміну умов через тиск або зловживання. Традиційний ескроу не усуває ризик невиконання – він перекладає його на третю особу. Алгоритмічне утримання усуває ризик посередника, гарантує технічну невідворотність виконання за умов та зводить транзакційні витрати на агента до нуля.

Стаття 546 чинного ЦК України [1] є оптимальним місцем для законодавчого закріплення алгоритмічного утримання, оскільки це автоматично підпорядковує новий інструмент загальним заходам цивільного права – акцесорності та загальним правилам про дійсність правочинів. Пропонується доповнити ст. 546 ЦК України [1] частиною третьою такого змісту: «Договором сторін може бути встановлено алгоритмічне утримання – спосіб забезпечення виконання зобов'язання, відповідно до якого цифрові активи або грошові кошти однієї або обох сторін зобов'язання блокуються в автоматизованій системі виконання договірних умов (смарт-контракті) до настання визначених сторонами умов. Умови та порядок застосування алгоритмічного утримання визначаються законом».

Автоматичність виконання смарт-контракту потребує узгодження з гарантованим ст. 55 Конституції України [2] та відповідними положеннями ЦПК України правом на судовий захист. З метою забезпечення такого захисту смарт-контракт, що використовується як інструмент алгоритмічного утримання, повинен містити вбудовані механізми: функцію аварійної зупинки (emergency stop) за взаємною згодою сторін або на підставі рішення суду, обов'язкове арбітражне вікно (часовий проміжок між настанням умов та фактичним переказом для можливості оскарження) та процедуру судового скасування у разі вад волевиявлення.

Алгоритмічне утримання на базі смарт-контрактів є реалізацією потенціалу, закладеного у Цивільному кодексі України [1]. Детермінованість коду та публічна верифікованість логіки роблять цей інструмент якісно надійнішим за традиційний ескроу. Законодавче закріплення через доповнення ст. 546 ЦК [1] є необхідним кроком для правової легітимізації практики цифрової економіки, що забезпечить розвиток цивільного права без порушення його системної цілісності. Водночас, як зазначається в галузевих оглядах ринку цифрових активів, імплементація таких інструментів вимагає врахування специфіки технологічного середовища та очікувань учасників ринку [3].

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

2. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
3. Пасічко С. В. Майбутнє алгоритмічних угод в Україні: погляд індустрії. Інтерв'ю з амбасадором Bitget. Medium. 2026. URL: <https://medium.com/p/bb116bae0563>.

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ВЛАСНИКА НА ВИТРЕБУВАННЯ МАЙНА З ЧУЖОГО НЕЗАКОННОГО ВОЛОДІННЯ ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ СТРОКУ ТИМЧАСОВОГО КОРИСТУВАННЯ

*Поспілько Максим Віталійович,
курсант 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності «Право»*

*Резворович К. Р., д-р юрид. наук, доцент, завідувач кафедри
цивільного права та процесу – науковий керівник
Дніпровський державний університет внутрішніх справ*

Актуальність теми зумовлена значною кількістю спорів щодо повернення майна після закінчення договорів оренди, позички, зберігання та інших видів тимчасового користування. Після спливу строку договірні відносини припиняються, проте майно часто продовжує перебувати у володінні колишнього користувача або третіх осіб. Це створює колізію між зобов'язальними та речовими способами захисту права власності. Проблема особливо загострилася після змін до ст. 388 Цивільного кодексу України (Далі – ЦК України), внесених Законом № 4292-IX від 12.03.2025, які посилили захист добросовісного набувача [1].

Необхідно провести аналіз проблем реалізації віндикаційного позову після закінчення строку тимчасового користування в редакції чинного Цивільного кодексу України. Для досягнення мети необхідно розкрити правову природу відносин, визначити підстави переходу володіння в незаконне, виявити матеріально-правові та процесуальні проблеми, а також сформулювати пропозиції щодо їх вирішення. Об'єктом цього дослідження є право власності та способи його захисту, а його предметом – проблеми застосування статей 387–388 ЦК України у вищезазначених випадках.

Відповідно до ст. 387 ЦК України власник має право витребувати своє індивідуально-визначене майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним [1]. Це класичний віндикаційний позов – речово-правовий спосіб захисту, що не залежить від договору. Тимчасове користування таке, як оренда або найм – ст. 759 ЦК України, позичка – ст. 827 ЦК України, зберігання тощо, базується на договірних зобов'язаннях. Після закінчення строку договору, що регулюється ст. 631 ЦК України, або його припинення володіння колишнього орендаря чи позичальника, стає незаконним за відсутності поновлення договору або нової угоди. У цей момент власник вправі переходити від зобов'язальних вимог, про повернення майна за договором, до речових – віндикаційного позову.

Судова практика Верховного Суду підтверджує, що після закінчення строку оренди ефективним є позов про витребування майна. У разі подальших передач майна віндикаційний позов пред'являється до останнього володільця. Для нерухомості такий позов часто поєднується з вимогою про державну реєстрацію права власності.

Серед основних проблем реалізації права на витребування слід виділити кілька ключових аспектів. По-перше, кваліфікація володіння як незаконного. Закінчення строку договору не завжди автоматично робить володіння незаконним. Суд може вимагати доведення прострочення або розірвання договору. У земельних відносинах Верховний Суд наголошує, що орендар зобов'язаний повернути ділянку; продовження користування без згоди власника перетворює володіння на незаконне.

По-друге, значні труднощі виникають через питання добросовісності набувача згідно зі статтею 388 ЦК України в редакції Закону № 4292-IX. Якщо майно після закінчення тимчасового користування було відчужене третій особі за відплатним договором, власник може витребувати його лише у випадках, коли майно було загублене, викрадене або вибуло з володіння поза волею власника. Зміни 2025 року суттєво посилили захист добросовісного набувача, зокрема щодо майна, придбаного на прилюдних торгах, та запровадили додаткові гарантії, в тому числі обмеження витребування державою та територіальними громадами

після 10 років. Це значно ускладнює витребування в ланцюгах передач [2].

По-третє, застосовуються строки позовної давності. Використовується загальний трирічний строк відповідно до положень ст. 257 ЦК України. Перебіг починається з дня, коли власник дізнався або міг дізнатися про порушення свого права. Для віндикації ключовим є не дата закінчення договору, а момент виявлення незаконного володіння третьої особи, що створює суттєву невідзначеність у практиці.

По-четверте, існують процесуальні аспекти: необхідність заміни або залучення відповідачів при подальшій передачі майна, доведення факту незаконного володіння та відсутності речових прав у відповідача, співвідношення віндикаційного позову з негативним, визначеного у ст. 391 ЦК України, а для нерухомості – обов’язковість державної реєстрації рішення суду як підстави для внесення змін до реєстру.

По-п’яте, актуальною залишається проблема набувальної давності, визначеною у ст. 344 ЦК України. Колишній користувач або треті особи можуть набути право власності за набувальною давністю, а саме 5 років для рухомого майна, 10 років – для нерухомого та 15 років – для земельних ділянок, за умови відкритого, безперервного та добросовісного володіння. Відсутність своєчасних дій власника після закінчення договору створює реальний ризик втрати майна.

Верховний Суд у численних постановках підкреслює, що віндикаційний позов до останнього набувача є ефективним способом захисту навіть без оскарження всіх попередніх договорів. У справах про подвійну оренду пріоритет має особа, яка раніше зареєструвала право, а витребування можливе без визнання недійсними всіх ланцюгів передач. Поширеною помилкою сторін є подання позову про розірвання договору замість віндикації або навпаки, що призводить до відмови у задоволенні вимог.

Таким чином, реалізація права власника на витребування майна після закінчення строку тимчасового користування ускладнюється переходом від зобов’язальних до речових відносин, посиленням захистом добросовісного набувача зі змінами 2025 року, питаннями позовної давності та процесуальними нюансами.

Чинна редакція статті 388 ЦК України суттєво обмежує можливість власника в ланцюгах відплатних передач.

Окрім процесуальних помилок, суттєвою перешкодою на шляху до відновлення порушеного права є надмірний фінансовий та організаційний тягар судового процесу, який лягає на плечі законного володільця. Аналізуючи подібні практичні труднощі, С. Короед справедливо зазначає, що «повернення такого майна власнику вимагає не лише значного часу на судові процеси, а й значних сил і засобів як інтелектуальних, пов'язаних з юридичними знаннями, так і фінансових», зокрема у зв'язку з необхідністю сплати високих ставок судового збору та оплати послуг адвоката. На нашу думку, у випадках, коли після припинення договору тимчасового користування неволодіючий власник об'єктивно не має фінансових чи інтелектуальних ресурсів для ведення тривалих і виснажливих судових баталій, ефективним альтернативним механізмом захисту його інтересів може стати договір цесії віндикаційної вимоги. Передача права на витребування майна фінансово спроможному покупцеві (цесіонарію) за конкретну ринкову ціну дозволить первинному власнику оперативно отримати компенсацію, мінімізуючи власні ризики та капіталізуючи проблемний актив [3].

Для вдосконалення правового регулювання пропонується *de lege ferenda*: удосконалити норми Цивільного кодексу України щодо чіткого автоматичного переходу до речових способів захисту після закінчення строку тимчасового користування; забезпечити роз'яснення Пленуму або Великої Палати Верховного Суду щодо моменту початку перебігу позовної давності у таких категоріях справ; запровадити обов'язкову фіксацію повернення майна актами для зменшення спорів. Практична цінність полягає в рекомендаціях власникам щодо своєчасного для ефективного захисту права власності та стабільності цивільного обороту.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Редакція від 01.02.2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 20.05.2026).

2. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача : Закон України від 12.03.2025 № 4292-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.05.2026).
3. Короед С. Відступлення права власника на витребування нерухомого майна із чужого незаконного володіння (цесія виндикаційної вигоди). Підприємництво, господарство і право. 2021. № 3. С. 37–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2021_3_7.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПІДРЯДНИКА ЗА НЕДОЛІКИ РОБОТИ: СУДОВА ПРАКТИКА ТА ШЛЯХИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЗАМОВНИКА

Поспілько Максим Віталійович,

курсант 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Резворович К. Р., д-р юрид. наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права та процесу – науковий керівник

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

Актуальність теми моєї наукової роботи зумовлена стрімким зростанням кількості спорів, пов'язаних із якістю виконання робіт за договорами підяду, особливо в будівельній сфері та сфері послуг. У сучасних економічних умовах, з урахуванням відновлення інфраструктури та активізації приватного будівництва після воєнних викликів, питання відповідальності підрядника набуває особливого значення. На мою думку, недостатня якість робіт часто є наслідком не лише технічних прорахунків, але й слабого договірного оформлення та пасивної позиції замовників. Метою цієї доповіді є аналіз механізмів відповідальності підрядника, узагальнення актуальної судової практики Верховного Суду та формулювання практичних рекомендацій щодо захисту прав замовника.

Нормативною основою відповідальності підрядника виступають положення ст. 858 Цивільного кодексу України (Далі – ЦК України). Згідно зі ст. 837 ЦК України за договором підяду підрядник зобов'язується виконати певну роботу за завданням замовника, а замовник – прийняти та оплатити її. Ключовими нормами

є ст. 852–855 ЦК України, які регулюють обов’язок підрядника усунути недоліки, форми відповідальності за неналежну якість та строки виявлення таких недоліків [1]. У випадках, коли замовником за договором підяду виступає фізична особа, до відносин сторін додатково застосовуються норми Закону України «Про захист прав споживачів». Це означає, що замовник – фізична особа набуває статусу споживача, а підрядник – статусу виконавця, що суттєво посилює правовий захист замовника. Зокрема, відповідно до норм цього закону споживач має право на: безоплатне усунення недоліків у розумний строк; пропорційне зменшення ціни; відшкодування витрат на самостійне усунення недоліків; розірвання договору та повне відшкодування збитків; застосування підвищених штрафних санкцій [2].

Недоліки роботи традиційно поділяються на явні та приховані, такі, що підлягають усуненню, та такі, що не можуть бути усунуті, істотні та неістотні. Я вважаю, що ключовим для замовника є саме розмежування явних і прихованих недоліків, оскільки від цього залежить момент і порядок заявлення претензій. Форми відповідальності підрядника включають безоплатне усунення недоліків у розумний строк, пропорційне зменшення ціни роботи, відшкодування витрат замовника на усунення власними силами, а при істотних недоліках буде можна застосовувати ст. 858 ЦК України, тобто можливість відмовитися від договору з відшкодуванням збитків [1].

Аналізуючи доктринальні підходи до цієї проблеми, варто звернутися до наукових праць, де слушно зазначається, що «відповідальність підрядника за неналежну якість роботи є правовим інструментом відновлення еквівалентності договірних відносин та захисту майнової сфери замовника від недобросовісних дій виконавця» [3]. На мою думку, таке теоретичне обґрунтування підкреслює правову суть інституту підяду: замовник платить за конкретний якісний результат, і будь-яке відхилення від погоджених стандартів автоматично порушує баланс інтересів, що й вимагає суворого правового регулювання.

Особливої уваги заслуговує актуальна судова практика Верховного Суду. Касаційний господарський суд послідовно підтримує презумпцію вини підрядника щодо недоліків, виявлених у межах гарантійного строку. Підрядник може бути звільнений

від відповідальності лише якщо доведе, що недоліки виникли внаслідок природного зносу, неправильної експлуатації замовником чи неналежного ремонту третіми особами [4].

Наприклад, у постановках Касаційного господарського суду Верховного Суду підкреслюється, що замовник зобов'язаний негайно заявити про явні недоліки при прийманні робіт, посиляючись на частину першу ст. 853 ЦК України. Невиконання цього обов'язку позбавляє його права посилатися на них у майбутньому. Водночас приховані недоліки можна заявляти пізніше – у розумний строк. Такий підхід, на мою думку, стимулює замовників бути активними під час приймання, але водночас захищає їх інтереси щодо латентних проблем якості [5].

У справах 2024–2025 років суди активно акцентують на ролі судової експертизи. Якщо виникає спір щодо причин недоліків, експертиза стає ключовим доказом, а витрати на неї зазвичай покладаються на підрядника за умови підтвердження його вини [6]. Особливо показовими є будівельні спори, де руйнування конструкцій у гарантійний період без доказів зовнішнього впливу тягне повну відповідальність підрядника. У рішенні від 23.01.2025 року Касаційний цивільний суд підтвердив можливість стягнення значних збитків з підрядника за порушення будівельних норм [7].

Видається проблемним те, що багато замовників недооцінюють значення належної фіксації недоліків, а саме дефектні акти, фото- та відеофіксація. Судова практика демонструє, що відсутність таких доказів часто призводить до відмов у позовах. Крім того, Верховний Суд наголошує, що підрядник не звільняється від відповідальності через форс-мажор, якщо не повідомив замовника своєчасно та не вжив заходів для мінімізації наслідків [6].

Захист прав замовника має бути комплексним і починатися ще на етапі укладення договору. Ефективними досудовими інструментами є детальна претензія з чітко сформульованими вимогами та залучення незалежної експертизи. У судовому порядку замовник може вимагати усунення недоліків, зменшення ціни, відшкодування збитків або розірвання договору.

Найкращим способом захисту є превентивний, що має на увазі саме: чітке технічне завдання, фіксацію стандартів якості відповідно до Державних будівельних норм, гарантійних строків, по-

ряду приймання робіт та штрафних санкцій. Рекомендую також передбачати страхування відповідальності підрядника та умови про солідарну відповідальність генерального підрядника і субпідрядників. Хотів би звернути увагу на те, що у сучасних умовах особливо актуальним є включення до договору положень про обов'язкове використання сучасних матеріалів та технологій, що відповідають енергозберігаючим стандартам.

Таким чином, відповідальність підрядника за недоліки роботи є потужним інструментом балансу інтересів сторін. Актуальна судово практика Верховного Суду орієнтує на активну позицію замовника, обов'язковість належного доказування та пріоритет експертизи. Вважаю, що подальше вдосконалення законодавства, зокрема, деталізація строків виявлення недоліків у будівельному підряді, та підвищення правової грамотності замовників дозволить суттєво зменшити кількість конфліктів і підвищити загальну якість виконання робіт в Україні.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–41. Ст. 356 (зі змінами та доповненнями станом на 2026 рік).
2. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 24.05.2026).
3. Янишен В. П. Особливості реалізації прав споживачів за договором про виконання робіт (надання послуг). Теорія і практика правознавства. 2017. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2017_2_5.
4. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 16.03.2023 у справі № 925/400/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 24.05.2026).
5. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 20.09.2023 у справі № 917/1212/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 24.05.2026).
6. Огляд судової практики Верховного Суду щодо договорів підряду (актуальні правові позиції станом на 2023–2025 роки). Офіційний

вебпортал Судової влади України. URL: <https://supreme.court.gov.ua> (дата звернення: 24.05.2026).

7. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 23.01.2025 у справі № 367/9647/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 24.05.2026).

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Сахно Вероніка Олександрівна,

здобувачка 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Кульчій О. О., канд. юрид. наук, доцент, кафедра правознавства – науковий керівник

Полтавський університет економіки і торгівлі

Сучасний розвиток цивільно-правових відносин в Україні характеризується значним впливом надзвичайних суспільних обставин, зокрема запровадження воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією проти України. В умовах воєнного стану особливого значення набуває проблема належного виконання цивільно-правових зобов'язань, оскільки воєнні дії, тимчасова окупація територій, руйнування інфраструктури, перебої у діяльності підприємств та інші надзвичайні обставини істотно ускладнюють або роблять неможливим виконання сторонами своїх договірних зобов'язків.

Цивільне законодавство України передбачає механізми припинення зобов'язань та звільнення від відповідальності у випадках, коли їх виконання стає неможливим через обставини, незалежні від волі сторін. Особливу роль серед таких обставин відіграють форс-мажорні обставини, які характеризуються надзвичайним характером, невідоротністю та неможливістю впливу на них. У сучасних реаліях воєнний стан визнається судами та законодавством як одна з потенційних форс-мажорних обставин, проте його наявність не означає автоматичного звільнення сторони від виконання зобов'язань або відповідальності за їх порушення.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що запровадження воєнного стану в Україні спричинило значне зростання кількості випадків невиконання або неналежного виконання цивільно-правових зобов'язань. Воєнні дії стали причиною виникнення обставин, які у багатьох випадках мають ознаки форс-мажору та об'єктивно унеможливають виконання договірних зобов'язань. У зв'язку з цим особливо важливим є правильне визначення правових наслідків таких обставин, розмежування випадкової неможливості виконання зобов'язання та форс-мажору, а також встановлення підстав звільнення сторін від цивільно-правової відповідальності.

В умовах воєнного стану ключового значення набуває встановлення факту неможливості виконання зобов'язань і підтвердження причинно-наслідкового зв'язку між бойовими діями та порушенням умов договору. Судова практика свідчить, що сам по собі факт введення воєнного стану не є автоматичною підставою для звільнення від відповідальності. Сторона, яка не виконала свої зобов'язки, має довести, що саме конкретні воєнні обставини об'єктивно перешкодили виконанню нею зобов'язань [1, с. 16].

Особливе значення у підтвердженні форс-мажорних обставин мають сертифікати, що видаються Торгово-промисловою палатою України. Водночас Верховний Суд підкреслює, що такі сертифікати не мають заздалегідь встановленої доказової сили і підлягають оцінюванню суду у сукупності з іншими наявними доказами у справі. Це підкреслює важливість всебічного та комплексного аналізу кожної конкретної ситуації, яка стосується невиконання цивільно-правових зобов'язань [2, с. 6–7].

Науковці підкреслюють, що форс-мажор є важливим механізмом для забезпечення справедливого розподілу ризиків між сторонами зобов'язання, сприяючи збереженню балансу їхніх інтересів у разі виникнення надзвичайних обставин [3, с. 21]. У зв'язку з цим вивчення впливу воєнного стану на виконання цивільно-правових зобов'язань набуває як теоретичного, так і практичного значення, адже це сприяє подальшому вдосконаленню цивільного законодавства та розвитку правозастосовної практики.

Воєнний стан суттєво вплинув на стабільність договірних відносин, оскільки значна кількість суб'єктів господарювання втра-

тила можливість своєчасно виконувати взяті на себе обов'язки через бойові дії, окупацію територій та руйнування інфраструктури. Це призвело до збільшення кількості спорів щодо зміни строків виконання зобов'язань, розірвання договорів та звільнення сторін від відповідальності [4, с. 430–432].

На практиці однією з основних проблем є доведення того, що саме воєнні дії стали безпосередньою причиною невиконання зобов'язання. Наявність сертифіката Торгово-промислової палати України не звільняє сторону від обов'язку довести причинно-наслідковий зв'язок між форс-мажорними обставинами та порушенням договору [2, с. 9].

Верховний Суд у своїх рішеннях наголошує, що введення воєнного стану саме по собі не є автоматичною підставою для звільнення від відповідальності. Кожна справа потребує індивідуальної оцінки обставин та встановлення фактичної неможливості виконання зобов'язання [5].

Умови воєнного стану вимагають забезпечення справедливого балансу між інтересами кредитора та боржника. З одного боку, необхідно враховувати об'єктивні труднощі виконання зобов'язань, а з іншого – гарантувати захист прав кредитора та стабільність цивільного обороту [6, с. 145].

Сучасні умови свідчать про необхідність удосконалення цивільного законодавства щодо врегулювання наслідків воєнного стану для виконання зобов'язань, зокрема в частині визначення критеріїв форс-мажору та порядку доказування неможливості виконання договору.

У контексті воєнного стану традиційні способи реалізації цивільно-правових зобов'язань зазнають значних змін. Військові дії породжують низку обставин, що об'єктивно ускладнюють або навіть унеможливають належне виконання договірних обов'язків. Водночас, введення воєнного стану не може автоматично слугувати універсальною підставою для звільнення від відповідальності. У кожному окремому випадку потрібно ретельно встановлювати наявність причинно-наслідкового зв'язку між воєнними умовами та неможливістю виконати зобов'язання.

Доцільно також звернути увагу на необхідність забезпечення балансу інтересів сторін зобов'язання. Надмірне розширення можливостей для звільнення боржників від відповідальності

може негативно вплинути на стабільність цивільного обороту та порушити права кредиторів. Водночас ігнорування об'єктивних наслідків воєнних дій суперечило б принципам справедливості, добросовісності та розумності, закріпленим у цивільному законодавстві України [6, с. 145].

У зв'язку з цим обґрунтованою видається подальша модернізація цивільного законодавства щодо правових наслідків воєнного стану для договірних відносин, а також розробка уніфікованих підходів у судовій практиці щодо оцінки форс-мажорних обставин та випадків неможливості виконання зобов'язань через обставини, незалежні від волі сторін.

Аналіз чинного законодавства та судової практики демонструє потребу в подальшій конкретизації критеріїв визначення причинно-наслідкового зв'язку між воєнними обставинами та невиконанням зобов'язань. Такий крок сприятиме підвищенню правової визначеності й забезпеченню формування уніфікованих підходів до вирішення подібних спорів у судовій практиці.

Отже, воєнний стан суттєво впливає на виконання цивільно-правових зобов'язань, оскільки створює умови, що можуть об'єктивно унеможливити або значно ускладнювати дотримання сторонами своїх договірних зобов'язань. Аналіз свідчить, що воєнні дії можуть бути визначені форс-мажорними обставинами лише за умови доведення їх прямого впливу на виконання конкретного зобов'язання, що відповідає нормам цивільного законодавства та сучасній судовій практиці. Проте запровадження воєнного стану саме по собі не є автоматичним підґрунтям для звільнення боржника від відповідальності.

Список використаних джерел

1. Дайджест судової практики Верховного Суду щодо застосування форс-мажорних обставин як підстави для звільнення від відповідальності за порушення зобов'язань. Київ : Верховний Суд, 2025. 72 с. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Daigest_VS_fors_mazhor.pdf.
2. Кібенко О. Практика Верховного Суду щодо форс-мажору та істотної зміни обставин. Київ : Верховний Суд, 2024. 30 с. URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_fors_major_14_06_2024.pdf.

3. Мілаш В. С. Форс-мажор як підстава звільнення від господарсько-договірної відповідальності. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2023. № 5. С. 21–29. URL: <https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/629/599>.
4. Дзера О. В. Цивільне право України: Загальна частина. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 436 с. URL: https://duikt.edu.ua/uploads/l_947_69687759.pdf.
5. Постанова Верховного Суду від 19 серпня 2022 р. у справі № 908/2287/17. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_obedn_palati_kgs_vs/2022_08_29_908_2287_17.
6. Кузнєцова Н. С. Цивільне право України: Загальна частина. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 976 с.

ЦИФРОВІ АКТИВИ ЯК ОБ'ЄКТ ПРИВАТНОПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Соломін Семен Андрійович,

здобувач 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Кульчій О. О., канд. юрид. наук, доцент, кафедра правознавства – науковий керівник

Полтавський університет економіки і торгівлі

У сучасних умовах цифрової трансформації суспільства та стрімкого розвитку інформаційних технологій особливого значення набуває питання правового регулювання цифрових активів як нових об'єктів цивільних правовідносин. Глобальна цифровізація економіки сприяла виникненню принципово нових форм майна, які існують виключно в електронному середовищі, однак мають економічну цінність та можуть бути предметом цивільного обороту. Криптовалюти, токени, NFT, цифрові права та інші різновиди цифрових активів дедалі активніше використовуються у сфері інвестиційної діяльності, електронної комерції, міжнародних фінансових операцій та договірних правовідносин. У зв'язку з цим виникає необхідність формування належного правового механізму регулювання відповідних відносин, визначення місця

цифрових активів у системі об'єктів цивільних прав та забезпечення ефективного захисту прав їх власників.

Актуальність зазначеної проблематики обумовлюється також тим, що розвиток цифрових технологій значно випереджає темпи розвитку законодавства. Традиційні інститути цивільного права формувалися щодо матеріальних речей та класичних майнових прав, тоді як цифрові активи мають особливу правову природу, яка не завжди узгоджується з існуючими правовими конструкціями. Саме тому питання правового статусу цифрових активів залишається одним із найбільш дискусійних у сучасній юридичній науці.

Відповідно до статті 177 Цивільного кодексу України об'єктами цивільних прав є речі, гроші, цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної діяльності, інформація та інші матеріальні й нематеріальні блага [10]. Аналіз зазначеного положення дозволяє дійти висновку, що цифрові активи можуть розглядатися як різновид майна або нематеріального блага, оскільки вони мають економічну цінність та можуть бути предметом цивільного обороту. Водночас відсутність матеріальної форми та існування виключно в цифровому середовищі обумовлюють необхідність формування особливого правового режиму таких об'єктів.

Поява цифрових активів безпосередньо пов'язана із розвитком технології блокчейн та створенням у 2009 році першої криптовалюти Bitcoin. Саме Bitcoin продемонстрував можливість існування децентралізованого цифрового активу, який не контролюється державними органами чи банківськими установами. Подальший розвиток технології блокчейн сприяв виникненню тисяч різновидів криптовалют, цифрових токенів та інших цифрових об'єктів. Станом на 2025 рік цифрові активи вже є невід'ємною частиною світової фінансової системи, а загальна капіталізація криптовалютного ринку обчислюється трильйонами доларів.

У юридичній літературі відсутній єдиний підхід до визначення поняття цифрового активу. Частина науковців розглядає цифрові активи як різновид майна, інші – як особливий вид майнових прав, а деякі дослідники обґрунтовують необхідність визнання цифрових активів самостійним об'єктом цивільних прав. Зокрема, Н. Ю. Філатова визначає цифрові активи як сукупність даних

в електронній формі, які мають економічну цінність та можуть бути об'єктом цивільного обороту [8, с. 112]. На думку Р. А. Майданика, цифрові активи слід розглядати як нову категорію нематеріального майна, яка потребує спеціального правового регулювання [5, с. 84].

Особливого значення набуває питання співвідношення понять «цифровий актив», «віртуальний актив», «криптовалюта», «токен» та «NFT». Цифровий актив є найбільш широкою категорією, яка охоплює всі об'єкти, що існують у цифровій формі та мають економічну цінність. Віртуальний актив виступає різновидом цифрового активу та визначається законодавством України. Криптовалюта є окремим видом віртуального активу, який використовується як засіб обміну або накопичення вартості. Токени можуть посвідчувати певні майнові права або доступ до цифрових сервісів, тоді як NFT підтверджують унікальність конкретного цифрового об'єкта. Відсутність чіткого розмежування зазначених понять тривалий час створювала проблеми у правозастосовній практиці та ускладнювала правове регулювання відповідних відносин.

Важливим етапом розвитку законодавства України стало прийняття Закону України «Про віртуальні активи» від 17 лютого 2022 року № 2074-IX [6]. У зазначеному Законі віртуальний актив визначається як нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав та має вартість, виражену сукупністю даних в електронній формі [6]. Фактично законодавець уперше закріпив на нормативному рівні правовий статус цифрових активів та визнав можливість їх участі у цивільному обороті.

Разом із тим повноцінне функціонування ринку віртуальних активів в Україні досі пов'язується з необхідністю внесення змін до податкового законодавства. У 2025 році Верховна Рада України продовжила роботу над законопроектом № 10225-д щодо врегулювання обороту віртуальних активів та їх оподаткування. У вересні 2025 року відповідний законопроект був прийнятий за основу парламентом, що стало важливим кроком до формування повноцінного правового режиму цифрових активів в Україні. Законопроект передбачає визначення особливостей оподаткування доходів від операцій із криптоактивами, встановлення вимог до

постачальників послуг у сфері віртуальних активів та запровадження механізмів державного контролю за відповідним ринком.

Водночас в українській правовій системі зберігається певна правова невизначеність. Закон «Про віртуальні активи» тривалий час не набував чинності через відсутність комплексних змін до Податкового кодексу України. Саме тому значна частина правовідносин у сфері цифрових активів фактично продовжує існувати в умовах нормативної невизначеності.

Особливий вплив на розвиток українського законодавства справляє європейська інтеграція. Важливим нормативним актом у сфері регулювання криптоактивів став Регламент Європейського Союзу 2023/1114 про ринки криптоактивів (MiCA), який створив першу у світі комплексну систему правового регулювання криптоактивів на міждержавному рівні. Регламент встановлює єдині правила для емітентів криптоактивів, постачальників послуг у сфері криптоактивів та операторів відповідних платформ. Основною метою MiCA є забезпечення прозорості ринку, захист прав інвесторів та мінімізація ризиків використання криптоактивів у незаконній діяльності. Регламент повністю застосовується в Європейському Союзі з грудня 2024 року.

У сучасних умовах одним із найбільш складних питань цивільного права є визначення можливості поширення права власності на цифрові активи. Відповідно до статті 316 Цивільного кодексу України правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею незалежно від волі інших осіб [10]. Незважаючи на те, що цифрові активи не мають матеріальної форми, їх власник фактично реалізує всі основні правомочності власника – володіння, користування та розпорядження. Контроль над цифровим активом здійснюється шляхом володіння приватними криптографічними ключами, які забезпечують доступ до відповідного активу.

Саме тому дедалі більше науковців підтримують концепцію цифрових активів як різновиду майна. Зокрема, О. І. Харитонов та О. Є. Харитонova зазначають, що економічна цінність цифрових активів та можливість їх самостійного обігу дозволяють розглядати їх як окремий об'єкт майнових прав [9, с. 74]. Аналогічна позиція висловлюється і в сучасній зарубіжній доктрині, відпо-

відно до якої криптоактиви розглядаються як особливий вид цифрової власності.

Практичне значення цієї проблеми підтверджується міжнародною судовою практикою. У справі *AA v Persons Unknown* Високий суд Англії та Уельсу у 2019 році визнав криптовалюту Bitcoin майном, яке може бути об'єктом права власності та судового захисту [1]. Це рішення стало одним із перших судових актів, у яких криптоактиви були прямо визнані майном. Подальший розвиток цієї практики відбувся у справі *Ion Science Ltd v Persons Unknown*, де суд дозволив застосування механізмів цивільно-правового захисту щодо викрадених криптоактивів та санкціонував їх відстеження через блокчейн-транзакції [3]. Такі рішення мають важливе значення для формування сучасного підходу до правового режиму цифрових активів та підтверджують можливість застосування до них класичних інститутів цивільного права.

Окрему проблему становить спадкування цифрових активів. У сучасних умовах криптовалюти та інші цифрові активи дедалі частіше входять до складу майна фізичних осіб, однак особливості їх технічного функціонування можуть суттєво ускладнювати реалізацію спадкових прав. Доступ до криптоактивів забезпечується за допомогою приватних ключів, і в разі їх втрати спадкоємці фактично позбавляються можливості отримати відповідне майно. Водночас положення статей 1216 та 1218 Цивільного кодексу України дозволяють зробити висновок про можливість включення цифрових активів до складу спадщини, оскільки вони мають майновий характер та економічну цінність [10]. У майбутньому розвиток законодавства потребуватиме створення спеціальних механізмів спадкування цифрових активів та забезпечення доступу спадкоємців до відповідних цифрових ресурсів.

Цифрові активи також активно використовуються як об'єкти договірних правовідносин. На практиці вони можуть бути предметом договорів купівлі-продажу, міни, дарування, застави та інших цивільно-правових правочинів. Особливо поширеним є використання цифрових активів у сфері інвестиційної діяльності. У багатьох випадках криптовалюти розглядаються як альтернативний інвестиційний інструмент, який дозволяє отримувати прибуток від зміни вартості відповідних активів. Водночас висока волатильність криптовалютного ринку створює значні ризики

для учасників таких правовідносин та обумовлює необхідність встановлення додаткових гарантій захисту інвесторів.

Окремої уваги заслуговують NFT (Non-Fungible Tokens), які останніми роками стали одним із найбільш популярних різновидів цифрових активів. NFT являють собою унікальні цифрові токени, що підтверджують належність певного цифрового об'єкта конкретній особі. Найбільш відомим прикладом використання NFT став продаж цифрової роботи художника Beeple «Everydays: The First 5000 Days» через аукціонний дім Christie's за 69,3 млн доларів США [11]. Цей випадок став одним із найбільш відомих прикладів комерціалізації цифрового мистецтва та продемонстрував значний економічний потенціал NFT.

Разом із тим використання NFT породжує низку правових проблем, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності. Придбання NFT не завжди означає набуття авторських прав на відповідний цифровий об'єкт. У більшості випадків покупець отримує лише право володіння токеном, тоді як авторські права продовжують належати творцю цифрового контенту. Саме тому подальший розвиток законодавства має забезпечити чітке врегулювання співвідношення NFT та об'єктів права інтелектуальної власності.

Важливою тенденцією сучасної цифрової економіки є токенизація майнових прав. За допомогою технології блокчейн стає можливим представлення корпоративних прав, цінних паперів, нерухомості та інших активів у формі цифрових токенів. Такий підхід значно спрощує передачу майнових прав, зменшує витрати на здійснення операцій та підвищує прозорість цивільного обороту. Саме тому токенизація розглядається як один із найбільш перспективних напрямів розвитку цифрової економіки.

Станом на 2025–2026 роки одним із пріоритетних напрямів державної політики України залишається розвиток правового регулювання ринку віртуальних активів. Значна увага приділяється гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу, удосконаленню податкового регулювання та створенню ефективних механізмів державного нагляду за ринком криптоактивів. Водночас важливе значення мають рекомендації FATF щодо запобігання використанню віртуальних активів для лега-

лізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму [2].

Таким чином, цифрові активи є новим видом об'єктів приватноправових відносин, які виникли внаслідок цифрової трансформації суспільства та розвитку інформаційних технологій. Незважаючи на відсутність матеріальної форми, вони мають економічну цінність, можуть бути об'єктами права власності, спадкування та цивільного обороту. Подальший розвиток законодавства України має бути спрямований на формування комплексного правового режиму цифрових активів, який забезпечуватиме баланс між розвитком цифрової економіки, захистом прав учасників цивільних правовідносин та дотриманням міжнародних стандартів регулювання ринку криптоактивів.

Список використаних джерел

1. AA v Persons Unknown [2019] EWHC 3556 (Comm). URL: <https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Comm/2019/3556.html>.
2. FATF. Virtual Assets and Virtual Asset Service Providers: Updated Guidance. Paris, 2024. URL: <https://www.fatf-gafi.org>.
3. Ion Science Ltd v Persons Unknown (21 December 2020). URL: <https://www.judiciary.uk/judgments/ion-science-ltd-v-persons-unknown/>
4. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets (MiCA). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj>.
5. Майданик Р. А. Цивільне право України: загальна частина : підручник. Київ : Алерта, 2024. 520 с.
6. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>.
7. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні : Постанова Верховної Ради України від 03.09.2025 № 4588-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4588-20>.
8. Філатова Н. Ю. Правове регулювання цифрових активів у цивільному праві. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 5. С. 110–115.

9. Харитонов О. І., Харитонova О. Є. Цифрові технології та приватне право : монографія. Одеса : Фенікс, 2024. 312 с.
10. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
11. Christie's. Everydays: The First 5000 Days. URL: <https://www.christies.com/en/lot/lot-6309307>.
12. Законопроект про оподаткування доходів від операцій з віртуальними активами № 10225-д. URL: https://www.ey.com/uk_ua/it-tax-law-digest/the-draft-law-on-the-taxation-of-income-from-virtual-assets-approved-by-the-parliamentary-committee.

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ НАЙТІСНІШОГО ЗВ'ЯЗКУ В ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ ЗА ВІДСУТНОСТІ ВИБОРУ ПРАВА СТОРОНАМИ (ст. 4 ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО МПП»)

*Степаненко Богдан Олександрович,
курсант 3 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності «Право»*

*Юніна М. П., канд. юрид. наук, доцент, кафедра цивільно-
правових дисциплін ФПФПКП НПУ – науковий керівник
Дніпровський державний університет внутрішніх справ*

Принцип найтіснішого зв'язку є одним із фундаментальних колізійних принципів міжнародного приватного права, який застосовується у випадках, коли сторони договірної зобов'язання не скористалися своїм правом на вибір застосовного права. Стаття 4 Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року закріплює цей принцип як субсидіарний регулятор: якщо відповідно до закону неможливо визначити право, що підлягає застосуванню, застосовується право, яке має найбільш тісний зв'язок із правовими відносинами [1].

Доктринальне підґрунтя принципу найтіснішого зв'язку сформувалося під впливом теорії «center of gravity» та концепції «proper law of the contract», розвинутих у правових системах Великої Британії та США [6]. У континентальній традиції вирішальний поштовх дало прийняття Римської конвенції про право, що застосовується до договірних зобов'язань 1980 року, яка зго-

дом була замінена Регламентом ЄС «Рим І» № 593/2008 [2]. Хоча Україна не є учасницею Регламенту «Рим І», його концептуальні підходи суттєво вплинули на формування вітчизняного колізійного регулювання.

Закон України «Про міжнародне приватне право» передбачає систему колізійних норм, зокрема у п. 4 ст. 1, статтях 16-30, які встановлюють прив'язки для окремих видів договорів [1]. Проте коли спеціальна норма відсутня або не дозволяє однозначно визначити застосовне право, суд чи інший правозастосовний орган звертається до генеральної прив'язки – права держави, з якою відносини мають найбільш тісний зв'язок [1].

Важливим орієнтиром у розумінні принципу найтіснішого зв'язку є доктрина «characteristic performance» – виконання, що є характерним для даного виду договору. Відповідно до неї, правом, що має найтісніший зв'язок із договором, визнається право тієї держави, де сторона, яка здійснює таке характерне виконання, має своє місце проживання або основне місце діяльності. Для договору купівлі-продажу таким виконанням є передача товару продавцем, для договору підряду – виконання роботи підрядником [3]. Цей підхід відображений і в практиці Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України [4].

Окремої уваги заслуговує питання меж суддівського розсуду при застосуванні принципу найтіснішого зв'язку. Резворович К. Р. та Полоз А. М. у своєму дослідженні звертають увагу на те, що в умовах надзвичайних обставин виконання договірних зобов'язань потребує від правозастосовника детального аналізу всіх фактичних умов, у яких перебувають сторони, оскільки відсутність чітко визначених критеріїв ускладнює досягнення правової визначеності та передбачуваності судових рішень [5, с. 81]. Ця теза є особливо актуальною для колізійного регулювання, де суд фактично здійснює вибір правопорядку на підставі оціночних критеріїв.

Не менш важливою є проблема кваліфікації правовідносин при застосуванні принципу найтіснішого зв'язку. Резворович К. Р., Юніна М. П., Фролов М. М. та ін. наголошують, що правильна кваліфікація фактичних обставин є передумовою ефективного застосування колізійних норм міжнародного приватного права,

а помилки на цьому етапі неминуче призводять до хибних правових наслідків [6, с. 15]. У контексті міжнародного приватного права це означає, що неправильна кваліфікація виду договору чи характеру зобов'язання може призвести до застосування права держави, яка об'єктивно не має найтіснішого зв'язку з даними правовідносинами.

У практичному вимірі слід зазначити, що суди України при вирішенні спорів із іноземним елементом нерідко стикаються з необхідністю встановлення змісту іноземного права, яке визнається як таке, що має найтісніший зв'язок із договором. Стаття 8 Закону України «Про міжнародне приватне право» покладає обов'язок встановлення змісту іноземного права на суд, який може звертатися до Міністерства юстиції України, інших компетентних органів або залучати експертів [1]. На практиці цей механізм залишається недостатньо розвиненим, що ускладнює застосування іноземного права навіть тоді, коли його застосування є обґрунтованим з погляду принципу найтіснішого зв'язку.

Таким чином, принцип найтіснішого зв'язку в договірних зобов'язаннях виконує роль універсального субсидіарного регулятора, що забезпечує визначення застосовного права у випадках, коли сторони не скористалися автономією волі, а спеціальні колізійні норми виявилися недостатніми. Його ефективне застосування потребує від правозастосовника глибокого аналізу всієї сукупності фактичних обставин справи, розуміння доктринальних підходів та орієнтації на усталену міжнародну практику. Вдосконалення нормативного закріплення критеріїв визначення найтіснішого зв'язку, зокрема шляхом запозичення окремих положень Регламенту «Рим I», сприяло б підвищенню правової визначеності та передбачуваності колізійного регулювання в Україні.

Список використаних джерел

1. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2709-15> (дата звернення: 20.02.2026).
2. Regulation (EC) No 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I). Official Journal of the European Union. 2008. L 177. P. 6–16.

3. Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України. URL: <https://icas.org.ua> (дата звернення: 20.02.2026).
4. Довгерт А. С. Міжнародне приватне право. Принцип тісного зв'язку. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/64999-21-printsip-tsnogo-zvyazku.html> (дата звернення: 20.02.2026).
5. Резворович К. Р., Полоз А. М. Особливості виконання договірних зобов'язань під час воєнного стану за відсутності в договорі положень про форс-мажор. Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 4. С. 78–84.
6. Резворович К. Р., Юніна М. П., Фролов М. М. та ін. Міжнародне приватне право : навч. посіб. / за заг. ред. К. Р. Резворович. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 92 с.

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ КРЕДИТНИХ ТА РОЗРАХУНКОВИХ ОПЕРАЦІЙ БАНКАМИ УКРАЇНИ

Уманець Кіра Андріївна,
*курсантка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Резворович К. Р., д-р юрид. наук, доцент, завідувач кафедри
цивільного права та процесу – науковий керівник
Дніпровський державний університет внутрішніх справ*

В умовах трансформації економічної системи України, розвитку фінансового ринку та інтеграції у світовий економічний простір особливого значення набуває належне правове регулювання банківської діяльності. Однією з ключових складових такої діяльності є здійснення кредитних та розрахункових операцій, які забезпечують безперервність грошового обігу, ефективне функціонування суб'єктів господарювання та задоволення потреб фізичних осіб. У цьому контексті цивільно-правові засади виступають фундаментом, що визначає порядок, умови та межі реалізації банками відповідних операцій.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року № 2121-III, визначаючи «структуру банківської системи, економічні, організаційні і правові засади створення, діяльності, реорганізації і ліквідації банків», поставив за мету створити

«правове забезпечення захисту законних інтересів вкладників та інших клієнтів банків, сталого розвитку і стабільності банківської системи, а також створення сприятливих умов для розвитку економіки України і належного конкурентного середовища на фінансовому ринку» [1, с. 92].

Водночас важливе значення для регулювання кредитних та розрахункових операцій мають положення Цивільного кодексу України, які визначають загальні засади укладення, виконання та припинення договорів, зокрема кредитного договору, договору банківського рахунку та інших правочинів, що опосередковують рух грошових коштів. Саме цивільно-правові норми встановлюють баланс інтересів сторін банківських правовідносин, закріплюючи принципи свободи договору, рівності учасників та недопустимості зловживання правом.

Відповідно до статті 1068 Цивільного кодексу України (далі ЦК України) банк зобов'язаний вчиняти для клієнта операції, які передбачені для рахунків даного виду законом, банківськими правилами та звичаями ділового обороту, якщо інше не встановлено договором банківського рахунку [2]. Зазначене положення відображає загальний принцип належного виконання банком своїх договірних обов'язків, який полягає у забезпеченні повного, своєчасного та правомірного здійснення розрахункових і кредитних операцій відповідно до встановленого правового режиму. Водночас воно підкреслює, що зміст і обсяг таких операцій визначаються не лише безпосередньо нормами законодавства, а й підзаконними нормативно-правовими актами, внутрішніми правилами банківських установ, а також усталеними звичаями ділового обороту, що мають важливе значення для уніфікації банківської практики.

Зокрема, правова природа кредитної операції розкривається через конструкцію кредитного договору (ст. 1054 ЦК України), за яким банк зобов'язується надати грошові кошти позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник – повернути кредит та сплатити проценти [3, с. 140]. Характерною особливістю цих відносин є їх оплатність та строковість, що відмежовує кредитні зобов'язання від суміжних інститутів. Цивільно-правовий механізм реалізації кредитних операцій також передбачає обов'язковість письмової форми правочину, недотримання

якої тягне за собою його нікчемність, що підкреслює особливий статус банківської установи як професійного учасника ринку.

Окрім кредитування, не менш важливим аспектом є здійснення розрахункових операцій, що базуються на договорі банківського рахунку (ст. 1066 ЦК України). Цивільне законодавство чітко регламентує порядок виконання розрахункових документів, визначаючи часові межі проведення платежів та відповідальність банку за несвоєчасне зарахування або списання коштів. Важливо зауважити, що в умовах цифровізації фінансових послуг цивільно-правове поле доповнюється нормами щодо електронних платіжних засобів та безготівкових розрахунків, де банк виступає гарантом безпеки та легітимності транзакції.

Таким чином, цивільно-правові засади здійснення кредитних та розрахункових операцій банками України становлять комплексну нормативну основу, що забезпечує впорядкованість, стабільність і ефективність банківської діяльності в умовах сучасних економічних трансформацій. Вони визначають правову природу відповідних правовідносин, встановлюють баланс інтересів між банками та їх клієнтами, а також гарантують належне виконання договірних зобов'язань. Водночас поєднання норм спеціального банківського законодавства та положень цивільного права сприяє формуванню цілісного механізму правового регулювання, здатного адаптуватися до викликів цифровізації фінансового сектору та інтеграції України у світовий економічний простір.

Список використаних джерел

1. Жуковський М. Правове регулювання розрахункових операцій в банківській сфері України. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2024. № 1(41). С. 91–97.
2. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 1 лют. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 06.04.2026).
3. Кірсанов О. В. Кредитні правовідносини в умовах воєнного стану. Матеріали всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 25-річчю з дня заснування Національного університету «Одеська юридична академія». Приватне право в умовах війни. Одеса, 2022. С. 140–142.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВОРІВ НАЙМУ ТА ПОЗИЧКИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Уманець Кіра Андріївна,

курсантка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

*Резворович К. Р., д-р юрид. наук, доцент, завідувач кафедри
цивільного права та процесу – науковий керівник*

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

У сучасних умовах розвитку приватноправових відносин в Україні особливого значення набуває належне правове регулювання договірних форм передачі майна у користування. Договори найму та позички виступають важливими інструментами забезпечення економічного обігу речей, сприяють задоволенню як майнових, так і немайнових інтересів учасників цивільних правовідносин, а також відіграють істотну роль у забезпеченні стабільності та передбачуваності цивільного обороту. Водночас динамічні соціально-економічні процеси, трансформація ринкових відносин і розвиток нових форм господарювання зумовлюють необхідність переосмислення традиційних підходів до правового регулювання зазначених договорів.

У Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) норми про договірні зобов'язання, розміщені в певній послідовності залежно від спрямованості зобов'язання на досягнення певного правового результату [1, с. 67]. Актуальність обраної тематики зумовлена наявністю низки теоретико-прикладних суперечностей у положеннях ЦК України, що регулюють відносини платного та безоплатного користування майном. Зокрема, дискусійним залишається питання чіткого розмежування договору позички та договору найму (оренди) у випадках, коли йдеться про приховані форми платності або специфічні об'єкти цивільних прав. Недостатня визначеність правового режиму відповідальності сторін за збереження речі, а також відсутність уніфікованих підходів до процедури розірвання таких договорів у судовому порядку створюють суттєві перешкоди для ефективного захисту прав суб'єктів цивільних відносин.

Аналіз змісту глави 58 та глави 60 ЦК України свідчить про наявність певних колізій, що виникають при кваліфікації правовідносин користування. Фундаментальною відмінністю між досліджуваними конструкціями є ознака оплатності. Відповідно до ч. 1 ст. 759 ЦК України, за договором найму (оренди) наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у володіння та користування за плату на певний строк [4], тоді як ст. 827 ЦК України визначає, що за договором позички одна сторона (позичкодавець) безоплатно передає або зобов'язується передати другій стороні (користувачеві) річ для користування протягом встановленого строку [2, с. 193]. Проте на практиці межа між цими договорами нерідко нівелюється через включення до змісту договору позички обов'язків користувача щодо несення витрат на утримання майна, що перевищують звичайні експлуатаційні витрати, що може трактуватися як прихована форма орендної плати. Водночас у судовій практиці Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду наголошується, що договір позики є двостороннім правочином та одностороннім договором, оскільки після його укладення основний обов'язок щодо повернення предмета позики покладається виключно на позичальника, тоді як позичкодавець набуває лише права вимоги виконання відповідного зобов'язання. Такий підхід має важливе значення для правильного розмежування цивільно-правових конструкцій користування майном та визначення характеру зобов'язань сторін [5, с. 11].

Також важливим теоретико-методологічним питанням є обсяг цивільно-правової відповідальності та розподіл ризиків між контрагентами. У доктрині приватного права безоплатний характер позички традиційно обумовлює встановлення вищих стандартів дбайливості для користувача, оскільки він отримує майнову вигоду без надання еквівалентного відшкодування. Водночас у договорі найму баланс інтересів сторін забезпечується через інститути гарантій якості майна та обов'язки наймодавця щодо підтримання речі у належному стані, важливо зазначити, що предметом договору найму можуть бути індивідуально визначені, неспоживні речі, що здатні задовольняти потреби наймача протягом певного часу без втрати своєї сутності [3, с. 6]. Відсутність у чинному законодавстві уніфікованого підходу до застосу-

вання аналогії закону щодо поновлення договорів позижки на новий строк (за аналогією до ст. 764 ЦК України) створює правову асиметрію та зумовлює суперечливість судової практики. Отже, подальше вдосконалення нормативного регулювання має бути спрямоване на зміцнення правової визначеності через детальну регламентацію процедур припинення безоплатного користування та уточнення меж цивільної відповідальності сторін.

Таким чином, проведений аналіз свідчить, що правове регулювання договорів найму та позижки у цивільному праві України характеризується наявністю низки концептуальних та прикладних проблем, зумовлених як недосконалістю нормативної бази, так і неоднозначністю її практичного застосування. Ключовими серед них є нечіткість розмежування оплатних і безоплатних форм користування майном, відсутність уніфікованого підходу до визначення обсягу відповідальності сторін, а також прогалини у регламентації порядку припинення відповідних договірних зобов'язань. У сукупності це знижує рівень правової визначеності та ускладнює ефективний захист прав учасників цивільних правовідносин. У зв'язку з цим актуалізується необхідність подальшого вдосконалення положень цивільного законодавства шляхом їх системного оновлення, гармонізації та деталізації, що сприятиме підвищенню стабільності цивільного обороту та забезпеченню належного балансу інтересів сторін.

Список використаних джерел

1. Галянич М., Сачок Р. Правова характеристика договору найма та оренди нерухомого майна. *Право України*. № 5. 2024. С. 64–75.
2. Омельченко А. С. Договір позижки: римське право та сучасність. Матеріали всеукраїнської наукової конференції. Римське право і сучасність: актуальні проблеми оновлення цивільного законодавства. 2023. С. 191–195.
3. Деркач К. Права і обов'язки сторін за договором найму (оренди). Міждисциплінарна курсова робота. Тернопіль, ЗУНУ. 2025. С. 1–33.
4. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 1 лют. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 08.04.2026).

5. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). Верховний суд. 2021. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogliad_KCS_05_2021_2.pdf (дата звернення: 08.04.2026)

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ ПРИ ЇЇ УСИНОВЛЕННІ

Федорінова Єлизавета Сергіївна,
здобувачка 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Правоохоронна діяльність»
Церковна О. В., канд. юрид. наук, доцент, професор кафедри цивільно-правових дисциплін – науковий керівник
Одеський державний університет внутрішніх справ

Усиновлення традиційно визнається пріоритетною формою сімейного влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, оскільки саме воно забезпечує дитині можливість виховуватися в сімейному середовищі, отримувати належну турботу, соціальну підтримку та умови для всебічного розвитку. Водночас сучасні суспільно-правові виклики, зумовлені тривалою збройною агресією проти України та дією правового режиму воєнного стану, істотно актуалізують питання забезпечення прав дітей, які потребують сімейного виховання.

Станом на 2026 рік наслідки воєнних дій спричинили збільшення кількості дітей, які втратили батьків або залишилися без належного батьківського піклування, а також загострили проблеми, пов'язані з внутрішнім і зовнішнім переміщенням дітей, їх обліком та запобіганням випадкам незаконного вивезення за межі держави. За таких умов особливого значення набуває вдосконалення правових механізмів забезпечення та захисту прав дитини під час усиновлення, що вимагає поєднання оперативності процедур сімейного влаштування із належним рівнем правових гарантій безпеки та дотримання найкращих інтересів дитини.

Цивільно-правові гарантії захисту прав дитини при усиновленні становлять цілісну систему матеріально-правових і процесуально-правових засобів, закріплених законодавством та спрямованих на забезпечення реалізації, охорони і захисту особистих

немайнових та майнових прав дитини на всіх етапах усиновлення. У системі цивільного та сімейного права такі гарантії виконують функцію правового механізму, який мінімізує ризики порушення прав дитини, запобігає можливим зловживанням та створює необхідні передумови для її гармонійного розвитку в новій сім'ї.

Концептуальною основою правового регулювання усиновлення виступає принцип забезпечення найкращих інтересів дитини, який визначає зміст усіх процедурних і матеріально-правових рішень у цій сфері. Саме орієнтація на пріоритет прав та законних інтересів дитини забезпечує гуманістичний характер інституту усиновлення та його відповідність сучасним міжнародним стандартам захисту прав дитини. Цей принцип імперативно закріплений у статті 207 Сімейного кодексу України (СКУ), яка визначає усиновлення як оформлене рішенням суду прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснюється виключно в її інтересах [1]. Розвиваючи це положення, стаття 5 Закону України «Про охорону дитинства» покладає на державні органи обов'язок спрямовувати свою діяльність на дотримання пріоритету інтересів дитини, а стаття 24 цього ж Закону конкретизує, що право на усиновлення мають діти, якщо це відповідає їхнім вищим інтересам [5]. У процесуальному вимірі цей принцип відображено в нормах Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України), зокрема у статтях 293 та 313, які регулюють розгляд справ про усиновлення в порядку окремого провадження за обов'язкової участі органів опіки та піклування [2]. Це гарантує посилений судовий контроль та унеможливорює формальний підхід до вирішення долі дитини. Таким чином, найкращі інтереси дитини є наріжною правовою категорією, яка визначає правомірність будь-якої цивільно-правової дії у процесі усиновлення.

Матеріально-правові гарантії захисту прав дитини під час усиновлення спрямовані на створення безпечного соціального та сімейного середовища ще до моменту винесення судового рішення. Першим рівнем такого захисту виступають суворі законодавчі вимоги до особи усиновлювача. Відповідно до статті 211 СКУ, усиновлювачем може бути дієздатна особа віком не молодша двадцяти одного року, за винятком випадків, коли усиновлювачем є родич дитини [1]. Важливою віковою гарантією є положення

цієї ж статті, згідно з яким різниця у віці між усиновлювачем та дитиною не може бути меншою, ніж п'ятнадцять років [1]. Стаття 212 СКУ встановлює чіткий перелік обмежень щодо правового статусу, судимості та стану здоров'я потенційних батьків [1]. Зокрема, забороняється усиновлення особам, які обмежені у дієздатності або визнані недієздатними, позбавлені батьківських прав, перебувають на обліку в наркологічному чи психоневрологічному диспансері, мають непогашену судимість за тяжкі злочини, або страждають на хвороби, перелік яких затверджений Міністерством охорони здоров'я України [1]. Другим аспектом є пріоритетність інтересів дитини при виборі конкретного усиновлювача серед декількох кандидатів. Стаття 213 СКУ закріплює переважне право на усиновлення за громадянами України, в сім'ї яких дитина вже виховується (наприклад, прийомні батьки чи опікуни), а також за родичами дитини, незалежно від місця їхнього проживання [1]. Це дозволяє мінімізувати психологічний травматизм дитини та зберегти її біологічні та етнічні корені.

Окреме місце в системі особистих немайнових гарантій посідає обов'язкова згода самої дитини на усиновлення, якщо вона за віком та рівнем розвитку може її висловити. Згідно зі статтею 218 СКУ, усиновлення здійснюється за згодою дитини, причому форма цієї згоди має відповідати її вікові [1]. Право дитини бути вислуханою при вирішенні питань, що стосуються її життя, також гарантується статтею 12 Закону України «Про охорону дитинства», що є визнанням дитини повноцінним суб'єктом сімейних правовідносин, а не просто об'єктом правової процедури [5]. Нарешті, майнові та житлові права дитини захищаються через інструмент збереження правового зв'язку та стабільності її матеріального становища. Відповідно до статті 232 СКУ, з моменту усиновлення виникають взаємні особисті немайнові та майнові права і обов'язки між усиновленою дитиною та усиновлювачем [1]. Дитина повністю прирівнюється до біологічних дітей у правах, зокрема стає спадкоємцем першої черги після усиновлювачів за правилами статті 1261 Цивільного кодексу України (ЦКУ) [3]. Водночас держава гарантує захист її житлових прав: якщо за дитиною-сиротою було закріплено право користування чи право власності на житло до усиновлення, воно зберігається за нею, що

додатково корелюється зі статтею 18 Закону України «Про охорону дитинства» [5].

Процесуально-правові гарантії є невід’ємним елементом механізму захисту прав дитини при усиновленні та спрямовані на забезпечення законності, справедливості й прозорості відповідної процедури. Їх призначення полягає у створенні належних умов для всебічної перевірки обставин усиновлення, оцінки його відповідності найкращим інтересам дитини та недопущення порушення її прав. Центральне місце серед таких гарантій посідає судовий порядок усиновлення, який виступає ефективним інструментом державного контролю за дотриманням вимог законодавства у сфері сімейного влаштування дітей.

Відповідно до статті 224 СКУ та статті 293 ЦПК України, усиновлення дитини провадиться на підставі рішення суду [1; 2]. Справа розглядається судом у порядку окремого провадження, що передбачає безспірний, але посилений судовий контроль за дотриманням прав дитини [2]. Стаття 313 ЦПК України імперативно встановлює коло осіб, за обов’язкової участі яких розглядається справа: це сам заявник (усиновлювач), представники органу опіки та піклування, а також сама дитина, якщо вона за віком і станом здоров’я усвідомлює факт усиновлення [2]. Слід зазначити, що відповідно до чинних положень ст. 294 та ст. 313 ЦПК України (з урахуванням конституційних змін щодо функцій прокуратури) ключовим суб’єктом державного контролю у цих справах виступає саме орган опіки та піклування, а участь інших осіб визначається судом за потреби [2]. Особлива роль в адміністративно-правовому забезпеченні процедури належить органам опіки та піклування. Згідно зі статтею 19 СКУ та статтею 312 ЦПК України, цей орган зобов’язаний подати до суду письмовий обґрунтований висновок про доцільність усиновлення та його відповідність інтересам дитини [1; 2]. Для складання цього висновку орган опіки проводить ретельну перевірку умов проживання заявників, мотивів усиновлення та складає акт обстеження умов життєдіяльності, що унеможливує ухвалення судом поспішних чи суб’єктивних рішень.

Невід’ємною гарантією захисту приватного життя дитини є охорона таємниці усиновлення, яка має як цивільно-правовий, так і кримінально-правовий аспекти. Цивільно-правова сфера за-

хисту окреслена статтями 226 та 227 СКУ, які гарантують особі право на таємницю перебування на обліку, пошуку дитини, а також самого судового розгляду [1]. Задля цього частина 1 статті 313 ЦПК України передбачає, що для забезпечення таємниці у випадках, встановлених СКУ, суд розглядає справу в закритому судовому засіданні [2]. Усиновлювачі також мають право відповідно до статті 229 СКУ клопотати про зміну відо-мостей про місце народження та дату народження дитини, аби повністю виключити ризик розголошення її походження [1]. Кримінально-правовий аспект цієї гарантії виступає радикальним інструментом захисту: розголошення таємниці усиновлення всупереч волі усиновлювача є правопорушенням, за яке стаття 168 Кримінального кодексу України (ККУ) передбачає кримінальну відповідальність (штраф, виправні роботи або обмеження волі), якщо таке розголошення було вчинене особою, якій цей факт був відомий по службі чи по роботі, або якщо воно заподіяло істотну шкоду [4]. Таким чином, таємниця усиновлення охороняється на стику галузей права для забезпечення психологічного спокою та стабільності новоствореної сім'ї.

Цивільно-правові гарантії захисту прав дитини при усиновленні мають тривалий характер і не припиняють своєї дії після ухвалення судом рішення про усиновлення. Вони продовжують реалізовуватися у межах механізму постусиновлювального контролю, спрямованого на забезпечення належного рівня захисту прав та законних інтересів дитини. Важливим елементом такого механізму є державний контроль за умовами утримання, виховання та розвитку усиновленої дитини, що дозволяє своєчасно виявляти можливі порушення її прав та вживати відповідних заходів реагування.

Відповідно до статті 235 СКУ, на уповноважені державні органи покладається обов'язок здійснювати нагляд за дотриманням прав усиновлених дітей [1]. Механізм цього контролю конкретизовано в «Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України № 905 [6]. Згідно з цим нормативно-правовим актом, служба у справах дітей за місцем проживання нової сім'ї проводить регулярні перевірки (щорічно протягом перших трьох років, а надалі – раз на

три роки до досягнення дитиною повноліття) [6]. Метою таких візитів є оцінка житлово-побутових умов, психологічного клімату в родині та стану здоров'я дитини.

Важливою гарантією захисту прав дитини в інституті усиновлення є можливість застосування передбачених законом надзвичайних заходів правового реагування у випадках, коли усиновлення перестає відповідати найкращим інтересам дитини або було здійснене з істотним порушенням установлених законодавством вимог. У таких ситуаціях законодавець передбачає можливість визнання усиновлення недійсним або його скасування як особливих способів цивільно-правового захисту, спрямованих на відновлення правового становища дитини та забезпечення належного захисту її прав і законних інтересів.

Визнання усиновлення недійсним регулюється статтею 236 СКУ та є ретроспективним заходом [1]. Воно застосовується судом, якщо усиновлення було здійснено без згоди дитини чи інших законних осіб (якщо така згода була обов'язковою), на підставі підроблених документів, або у разі фіктивності усиновлення (без наміру створити сімейні відносини) [1]. Наслідком, згідно зі статтею 237 СКУ, є анулювання всіх прав та обов'язків з моменту його здійснення, тобто правочин визнається таким, що не мав юридичної сили від початку [1]. Натомість скасування усиновлення, передбачене статтею 238 СКУ, застосовується судом як перспективний захід захисту, коли законно оформлене усиновлення припиняє відповідати інтересам дитини [1]. Підставами для скасування є випадки, коли усиновлення суперечить інтересам дитини, не забезпечує їй сімейного виховання, або якщо між усиновлювачем і дитиною склалися стосунки, які роблять спільне проживання неможливим [1]. Також скасування є санкцією за невиконання усиновлювачами своїх батьківських обов'язків [1]. Відповідно до статті 239 СКУ, у разі скасування або визнання усиновлення недійсним, відновлюються права та обов'язки дитини з її біологічними родичами, а сама дитина за рішенням суду передається батькам, опікунам чи органам опіки та піклування для подальшого влаштування [1].

Отже, цивільно-правові гарантії захисту прав дитини при усиновленні становлять цілісну систему матеріально-правових і процесуально-правових засобів, спрямованих на забезпечення

найкращих інтересів дитини на всіх етапах усиновлення. Їх ефективність проявляється у поєднанні судового контролю за законністю процедури, державного нагляду за умовами проживання та виховання усиновленої дитини, а також можливості застосування спеціальних способів захисту у разі порушення її прав. В умовах воєнного стану значення таких гарантій суттєво зростає, оскільки вони покликані забезпечити належний рівень правової охорони дітей, які залишилися без батьківського піклування, та сприяти реалізації їхнього права на виховання в безпечному сімейному середовищі. Подальше вдосконалення законодавства та правозастосовної практики у цій сфері має бути спрямоване на підвищення ефективності механізмів захисту прав дитини відповідно до національних і міжнародних стандартів.

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. Законодавство України / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 22.05.2026).
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. Законодавство України / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 22.05.2026).
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. Законодавство України / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 22.05.2026).
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. Законодавство України / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 22.05.2026).
5. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III. Законодавство України / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 22.05.2026).
6. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовт. 2008 р. № 905. Законодавство України / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF> (дата звернення: 22.05.2026).

ПРОБЛЕМИ ПОНОВЛЕННЯ СТРОКУ ДЛЯ ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ

Чубенко Аліна Дмитрівна,

здобувачка 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Резворович К. Р., *д-р юрид. наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права та процесу – науковий керівник*
Дніпровський державний університет внутрішніх справ

Інститут спадкування є одним із фундаментальних елементів цивільного права, що забезпечує перехід майнових прав і обов'язків від померлої особи до її правонаступників. Центральне місце в механізмі спадкування посідає строк для прийняття спадщини, дотримання якого є необхідною умовою реалізації спадкових прав. Водночас практика свідчить, що пропуск цього строку є поширеним явищем, зумовленим як об'єктивними обставинами – незнанням про відкриття спадщини, тривалою хворобою, перебуванням за кордоном, – так і суб'єктивними чинниками. Проблема поновлення пропущеного строку є однією з найбільш дискусійних у спадковому праві України та породжує значну кількість судових спорів, що потребують системного наукового аналізу.

Нормативну основу регулювання строків прийняття спадщини та їх поновлення становлять насамперед статті 1270–1273 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року № 435-IV [1]. Стаття 1270 ЦК України встановлює загальний строк для прийняття спадщини – шість місяців з дня відкриття спадщини, тобто з дня смерті спадкодавця або оголошення його померлим [1]. Стаття 1272 ЦК України передбачає два альтернативні механізми захисту прав спадкоємця, що пропустив строк: позасудовий – за письмовою згодою всіх інших спадкоємців, що прийняли спадщину, та судовий – за умови визнання судом поважності причин пропуску строку [1]. Стаття 1273 ЦК України регулює відмову від прийняття спадщини та її правові наслідки для строків, що залишилися для інших спадкоємців. Конституція України у статті 41 гарантує право приватної власності та право спадкування [2], що є конституційним підґрунтям усього масиву спадкового законодавства.

Важливу роль у формуванні однакової судової практики щодо поновлення строку для прийняття спадщини відіграє Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30 травня 2008 року № 7 [3]. Пункт 24 цієї постанови розкриває зміст поняття поважних причин пропуску строку та наводить орієнтовний їх перелік: тяжка хвороба, тривале перебування за кордоном, незнання про відкриття спадщини, відсутність відомостей про наявність майна у спадкодавця [3]. Водночас постанова підкреслює, що цей перелік не є вичерпним і суд у кожному конкретному випадку оцінює обставини самостійно, виходячи з принципу розумності та справедливості. Саме ця оціночність є джерелом правової невизначеності, оскільки різні суди можуть кваліфікувати схожі обставини по-різному.

Ключовою теоретичною проблемою є визначення критеріїв поважності причин пропуску строку. У навчальному посібнику з міжнародного приватного права за редакцією Резворович К. Р. та Юніної М. П. зазначається, що у транскордонних спадкових відносинах поважність причин пропуску строку нерідко пов'язана з перебуванням спадкоємця в іноземній державі, де він не мав можливості своєчасно отримати інформацію про смерть спадкодавця або де строки і порядок прийняття спадщини регулюються іншим чином [4, с. 58]. Це вказує на взаємозв'язок між проблемою поновлення строку у внутрішньому цивільному праві та питаннями колізійного регулювання спадкових відносин з іноземним елементом. У суто внутрішніх відносинах критерії поважності залишаються предметом дискусій: одні дослідники наполягають на необхідності вичерпного законодавчого закріплення переліку поважних причин, інші вважають оціночний підхід більш гнучким та справедливим.

Особливої уваги заслуговує проблема поновлення строку для прийняття спадщини в умовах воєнного стану. Введення воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 року зумовило ситуації, в яких мільйони громадян були позбавлені реальної можливості своєчасно вчиняти юридично значущі дії, зокрема приймати спадщину: евакуація, перебування на тимчасово окупованих територіях, загибель потенційних спадкоємців під час бойових дій – усе це є об'єктивними перешкодами для дотримання загального шести-місячного строку. Закон України «Про внесення змін до деяких

законодавчих актів України щодо спрощення спадкування в умовах воєнного стану» від 1 квітня 2022 року № 2135-IX [5] запровадив окремі спрощення спадкового провадження, проте системного вирішення проблеми поновлення строку в умовах збройного конфлікту не забезпечив. Зокрема, закон не визначив, чи є сам факт введення воєнного стану або проживання на окупованій території достатньою поважною причиною пропуску строку для прийняття спадщини, що залишає вирішення цього питання на розсуд суду.

Процесуальним аспектам поновлення строку присвячені норми Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 року № 1618-IV [6]. Справи про поновлення строку для прийняття спадщини розглядаються в порядку позовного провадження, що зумовлено наявністю спору між спадкоємцями щодо прав на спадкове майно. При цьому процесуальна позиція позивача є ускладненою: він несе тягар доказування як поважності причин пропуску строку, так і того, що він не знав і не міг знати про відкриття спадщини або про наявність у спадкодавця певного майна. Вимога одночасного доведення обох обставин нерідко є надмірним тягарем, що фактично позбавляє спадкоємців реальної можливості захистити свої права.

Порівняльний аналіз засвідчує, що держави ЄС підходять до регулювання строків прийняття спадщини по-різному. Регламент (ЄС) № 650/2012 про юрисдикцію, застосовне право, визнання та виконання рішень у справах про спадкування [7] уніфікував колізійні норми у спадкових відносинах в межах ЄС, закріпивши як основну прив'язку звичайне місце проживання спадкодавця на момент смерті. Стаття 35 Регламенту передбачає застосування застереження про публічний порядок, що може бути використане для відступу від застосування іноземного права щодо строків прийняття спадщини, якщо його застосування явно суперечить основним засадам права держави суду [7]. Це є важливим орієнтиром для України в контексті євроінтеграції та вдосконалення механізмів захисту спадкових прав у транскордонних ситуаціях.

Таким чином, проблеми поновлення строку для прийняття спадщини в цивільному праві України мають як доктринальний, так і практичний виміри, що взаємно обумовлюють одне одного. Перспективними напрямками їх вирішення є: законодавче закріп-

лення чіткіших критеріїв поважності причин пропуску строку з одночасним збереженням гнучкості судового розсуду в нетипових ситуаціях; нормативне визначення наслідків воєнного стану для перебігу строків прийняття спадщини, зокрема закріплення зупинення або продовження цих строків на час дії воєнного стану на відповідній території; спрощення процесуального механізму поновлення строку шляхом перерозподілу тягаря доказування в окремих категоріях справ; а також адаптація норм ЦК України до стандартів Регламенту ЄС № 650/2012 в частині регулювання строків та їх наслідків у транскордонних спадкових відносинах.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 11.05.2026).
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 11.05.2026).
3. Про судову практику у справах про спадкування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08> (дата звернення: 11.05.2026).
4. Резворович К. Р., Юніна М. П., Фролов М. М. та ін. Міжнародне приватне право : навч. посіб. / за заг. ред. К. Р. Резворович. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 92 с.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення спадкування в умовах воєнного стану : Закон України від 1 квітня 2022 р. № 2135-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-20> (дата звернення: 11.05.2026).
6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 11.05.2026).
7. Regulation (EU) No 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession. Official Journal of the European Union. L 201. 27.07.2012. P. 107–134. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32012R0650> (дата звернення: 11.05.2026).

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Чубенко Аліна Дмитрівна,

здобувачка 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Резворович К. Р., *д-р юрид. наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права та процесу – науковий керівник
Дніпровський державний університет внутрішніх справ*

Інститут відшкодування моральної шкоди посідає особливе місце в системі цивільно-правового захисту особистих немайнових прав фізичних осіб. На відміну від майнової шкоди, яка допускає відносно точне грошове вираження, моральна шкода за своєю природою є категорією, що не піддається прямому вартісному виміру, оскільки стосується духовної, психічної та емоційної сфери людської особистості. Саме ця обставина зумовлює численні практичні труднощі при визначенні розміру відшкодування та породжує значну варіативність судової практики, яка є однією з найгостріших проблем сучасного українського цивільного права.

Нормативну основу інституту відшкодування моральної шкоди становлять насамперед статті 23 та 1167–1168 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року № 435-IV [1]. Стаття 23 ЦК України визначає поняття моральної шкоди як втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній або юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб [1]. Стаття 1167 ЦК України закріплює загальну підставу відшкодування моральної шкоди – протиправну поведінку заподіювача, – а стаття 1168 встановлює спеціальні правила відшкодування у випадку каліцтва або іншого ушкодження здоров'я та смерті потерпілого. Конституція України у статті 56 гарантує право на відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями органів державної влади [2], що є конституційною основою відшкодування моральної шкоди, заподіяної публічними суб'єктами.

Важливу роль у формуванні практики відшкодування моральної шкоди відіграють роз'яснення Верховного Суду Украї-

ни. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 року № 4 [3], попри свій значний вік, залишається актуальним орієнтиром для судів і визначає критерії встановлення факту моральної шкоди, підходи до визначення її розміру та процесуальні аспекти розгляду відповідних позовів. Постанова наголошує, що розмір відшкодування визначається судом з урахуванням суті позовних вимог, характеру діяння заподіювача, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації [3]. Відсутність чітких законодавчих критеріїв, однак, призводить до того, що фактично розмір відшкодування визначається суддівським розсудом, що є джерелом правової невизначеності.

Однією з ключових теоретичних проблем є питання про природу моральної шкоди та її співвідношення з немайновою шкодою як ширшою категорією. У навчальному посібнику з міжнародного приватного права за редакцією Резворович К. Р. та Юніної М. П. зазначається, що категорія немайнової шкоди охоплює будь-які несприятливі наслідки немайнового характеру, тоді як моральна шкода є лише одним із її різновидів, хоча у вітчизняній доктрині та законодавстві ці поняття нерідко ототожнюються, що породжує термінологічну плутанину при вирішенні транскордонних спорів [4, с. 41]. Ця термінологічна неоднозначність є особливо проблематичною у контексті гармонізації українського законодавства з правом ЄС, де поняття «non-material damage» та «moral damage» також не мають уніфікованого змісту.

Практика Європейського суду з прав людини формує важливі стандарти відшкодування моральної шкоди, яких дедалі більше дотримуються й українські суди. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [5] у статті 41 передбачає присудження «справедливої сатисфакції» потерпілій стороні, що є формою відшкодування моральної шкоди на міжнародному рівні. ЄСПЛ у своїй практиці виходить із того, що сам факт встановлення порушення Конвенції нерідко становить достатню сатисфакцію, однак у випадках тяжких порушень – катування, незаконне позбавлення волі, втрата близьких – присуджує грошове відшкодування, розмір якого визначається на засадах справедливості з урахуванням усіх обставин справи. Мироненко І. В. звер-

тає увагу на те, що практика ЄСПЛ щодо відшкодування моральної шкоди могла б слугувати орієнтиром для уніфікації підходів українських судів, однак пряме перенесення сум відшкодування, встановлених Судом, є неприйнятним з огляду на різницю в економічних умовах та купівельній спроможності [6, с. 145].

Суттєвою проблемою є відшкодування моральної шкоди, завданої в умовах воєнного стану. Масові порушення прав людини внаслідок збройної агресії, загибель близьких, знищення майна, вимушене переміщення – усі ці обставини є підставами для відшкодування моральної шкоди, однак чинний механізм її компенсації не розрахований на таку кількість потенційних позивачів та специфіку воєнних злочинів як підстав для відшкодування. Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» від 23 лютого 2023 року № 2923-IX [7] врегулював відшкодування матеріальної шкоди, проте питання системного відшкодування моральної шкоди жертвам агресії залишається нормативно неврегульованим і потребує окремого законодавчого рішення.

Порівняльно-правовий аналіз засвідчує, що в більшості держав ЄС відшкодування моральної шкоди також не має нормативно визначеної шкали розмірів, однак судова практика виробила більш передбачувані орієнтири завдяки принципу прецеденту або розвиненим системам узагальнення судової практики. Регламент (ЄС) № 864/2007 (Рим II) [8] у статті 10 встановлює, що до зобов'язань із безпідставного збагачення застосовується право місця, де воно виникло, однак щодо немайнової шкоди спеціальних колізійних норм не містить, відсилаючи до загальної прив'язки *lex loci damni*. Це означає, що при транскордонних деліктах, де моральна шкода настала в іншій країні, аніж місце протиправної дії, застосовне право визначатиметься за місцем настання шкоди, тобто за місцем переживання страждань потерпілим.

Таким чином, інститут відшкодування моральної шкоди у цивільному праві України, попри достатнє нормативне закріплення на рівні загальних засад, потребує суттєвого вдосконалення в частині критеріїв визначення розміру відшкодування та механізмів його забезпечення. Пріоритетними напрямками розвитку є:

законодавче закріплення орієнтовних критеріїв визначення розміру відшкодування моральної шкоди залежно від характеру правопорушення та тяжкості наслідків; систематизація та офіційне узагальнення судової практики Верховним Судом з метою забезпечення однакового застосування законодавства; розробка спеціального механізму відшкодування моральної шкоди жертвам збройної агресії з урахуванням масштабу порушень та можливостей Державного фонду відшкодування; а також гармонізація термінологічного апарату із стандартами права ЄС для забезпечення ефективного захисту прав у транскордонних відносинах.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 11.05.2026).
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 11.05.2026).
3. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95> (дата звернення: 11.05.2026).
4. Резворович К. Р., Юніна М. П., Фролов М. М. та ін. Міжнародне приватне право : навч. посіб. / за заг. ред. К. Р. Резворович. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 92 с.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 11.05.2026).
6. Мироненко І. В. Колізійне регулювання міжнародних комерційних договорів в Україні: сучасні підходи та перспективи розвитку. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. Вип. 4. С. 142–151.
7. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23 лютого 2023 р. № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20> (дата звернення: 11.05.2026).

8. Regulation (EC) No 864/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on the law applicable to non-contractual obligations (Rome II). Official Journal of the European Union. L 199. 31.07.2007. P. 40–49. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32007R0864> (дата звернення: 11.05.2026).

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ

Шарапанівська Руслана Василівна,

здобувачка 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Церковна О. В., канд. юрид. наук, доцент, професор кафедри цивільно-правових дисциплін – науковий керівник

Одеський державний університет внутрішніх справ

Сучасний розвиток цивільного законодавства України супроводжується поступовим розширенням диспозитивних засад регулювання приватноправових відносин, що особливо помітно у сфері спадкового права. Одним із проявів такої тенденції стало закріплення у Цивільному кодексі України конструкції спадкового договору, який є відносно новим правовим інститутом для національної правової системи. Його поява зумовлена необхідністю забезпечення більш гнучких механізмів розпорядження майном на випадок смерті особи та посилення договірних засад у спадкових правовідносинах.

Правова природа спадкового договору є складною та багатоаспектною, що обумовлює наявність численних наукових дискусій щодо його місця у системі цивільно-правових інститутів. Відповідно до положень Цивільного кодексу України, за спадковим договором одна сторона – набувач – зобов’язується виконувати визначені розпорядження другої сторони – відчужувача, а після смерті останнього набуває право власності на його майно. Таким чином, спадковий договір поєднує у собі елементи договірного та спадкового правового регулювання, що і визначає його особливу юридичну природу.

Однією з основних особливостей спадкового договору є його подвійний характер. З одного боку, він є цивільно-правовим до-

говором, оскільки виникає на підставі узгодженого волевиявлення сторін, передбачає взаємні права та обов'язки, а також регулюється загальними положеннями договірного права. З іншого боку, правові наслідки такого договору безпосередньо пов'язані зі смертю відчужувача, що наближує його до інституту спадкування. Саме ця обставина зумовлює дискусійність питання щодо належності спадкового договору до сфери зобов'язального чи спадкового права [8, с. 111].

На відміну від заповіту, який є одностороннім правочином, спадковий договір має двосторонній характер. Для його укладення необхідне взаємне волевиявлення сторін, а набувач ще за життя відчужувача набуває певних обов'язків, пов'язаних із виконанням визначених договором дій [2, с. 33]. Це можуть бути як майнові, так і немайнові обов'язки, зокрема утримання відчужувача, догляд за ним, забезпечення лікування, виконання певних дій після смерті тощо. Таким чином, спадковий договір виконує не лише розпорядчу, а й соціально-забезпечувальну функцію.

Особливістю спадкового договору є також те, що майно, визначене у договорі, не входить до складу спадщини після смерті відчужувача. Це означає, що до таких правовідносин не застосовуються загальні правила спадкування за законом чи за заповітом. Відповідно, набувач отримує право власності не як спадкоємець, а як сторона цивільно-правового договору. Саме ця риса принципово відрізняє спадковий договір від спадкових правовідносин у класичному розумінні.

Разом із тим правова конструкція спадкового договору породжує низку проблемних питань теоретичного та практичного характеру. Однією з основних проблем є невизначеність галузевої належності спадкового договору. У науковій літературі висловлюються різні підходи щодо його правової природи. Одні науковці розглядають спадковий договір як різновид цивільно-правового договору з елементами спадкового правонаступництва, інші – як самостійний інститут спадкового права. Така неоднозначність обумовлена тим, що правові наслідки договору виникають після смерті відчужувача, що є характерною ознакою саме спадкових правовідносин.

Проблемним залишається і питання співвідношення спадкового договору з правом на обов'язкову частку у спадщині. Оскільки

майно, охоплене спадковим договором, формально не входить до складу спадщини, особи, які відповідно до закону мають право на обов'язкову частку, можуть бути фактично позбавлені можливості реалізувати свої спадкові права. У зв'язку з цим у науковій літературі неодноразово наголошується на необхідності законодавчого врегулювання механізмів захисту інтересів таких осіб.

Ще одним дискусійним питанням є співвідношення спадкового договору та договору довічного утримання. На практиці ці правові конструкції часто мають схожий зміст, оскільки передбачають виконання набувачем певних обов'язків щодо утримання або догляду за відчужувачем. Водночас між ними існують принципові відмінності [6, с. 39]. За договором довічного утримання право власності переходить до набувача одразу після укладення договору, тоді як за спадковим договором – лише після смерті відчужувача. Проте недостатня чіткість законодавчих критеріїв розмежування цих інститутів нерідко призводить до помилок у правозастосуванні та виникнення судових спорів.

Складним є також питання правового режиму майна, яке є предметом спадкового договору. З одного боку, відчужувач залишається власником такого майна до моменту смерті, а з іншого – його право розпорядження певною мірою обмежується умовами договору. Це породжує дискусії щодо можливості відчуження такого майна третім особам, передачі його в заставу або включення до інших цивільно-правових правочинів.

Спадковий договір, хоча й має численні переваги, містить і ризики. Зокрема через незворотність його умов після підписання. Заповідач може зіткнутися з ситуацією, коли зміна обставин унеможливилює коригування договору, що призводить до небажаних наслідків, наприклад, при погіршенні відносин зі спадкоємцем або появі нових претендентів на спадщину [3, с. 177].

Окрему проблему становить можливість оскарження спадкового договору після смерті відчужувача. На практиці нерідко виникають спори щодо дійсності договору, добровільності волевиявлення сторін, психічного стану відчужувача під час укладення договору, а також належного виконання набувачем своїх обов'язків. Особливої складності такі справи набувають у зв'язку з тим, що основний учасник правовідносин – відчужувач – вже

помер і не може надати пояснення щодо обставин укладення договору.

Суттєві проблеми виникають і у зв'язку з виконанням спадкового договору в умовах воєнного стану [1, с. 127]. Вимушене переміщення осіб, втрата документів, обмеження доступу до нотаріальних послуг та державних реєстрів можуть істотно ускладнювати належне оформлення та реалізацію прав сторін. Крім того, у випадку загибелі набувача або відчужувача внаслідок бойових дій можуть виникати складні питання щодо подальшої долі договору та переходу прав на майно.

Важливим проблемним аспектом є також недостатня сформованість єдиної судової практики щодо спадкових договорів. Відсутність чітких правових позицій у деяких категоріях спорів призводить до неоднакового застосування норм законодавства судами різних інстанцій, що негативно впливає на принцип правової визначеності.

Отже, спадковий договір є складним комплексним правовим інститутом, який поєднує елементи договірного та спадкового права. Його правова природа характеризується особливим механізмом переходу майна, фідучіарним характером відносин між сторонами та специфічними юридичними наслідками. Водночас сучасна практика застосування спадкового договору свідчить про наявність значної кількості проблемних аспектів, що потребують подальшого наукового дослідження та вдосконалення законодавчого регулювання з метою забезпечення належного захисту прав учасників таких правовідносин.

Список використаних джерел

1. Коваленко С. О. Актуальні питання виконання спадкового договору в умовах воєнного стану. Шерешевські цивілістичні читання: захист прав приватної особи в умовах війни : матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 3 груд. 2025 р.). Одеса, 2025. С. 125–128. URL: <https://hdl.handle.net/11300/32314>.
2. Кочина О. С., Москаленко А. О. Правове регулювання спадкових договорів в Україні: проблемні аспекти та перспективи подальшого вдосконалення. Правовий часопис Донбасу. 2024. № 4. С. 32–36. DOI: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2024-89-32-36>.

3. Краснобриж Б. О. Переваги та ризики спадкового договору. Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 16 трав. 2025 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. правових наук України. Вінниця : ХНУВС, 2025. С. 176–179.
4. Кухарев О. Є. Методологічні засади сучасного спадкового права України. Нове українське право. 2025. Вип. 4. С. 67–76.
5. Михайлів М. О. Правове регулювання відносин спадкування в міжнародному приватному праві : монографія ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2022. 519 с.
6. Павлова В. Г. Спадковий договір та договір довічного утримання (догляду) в цивільному праві України. Часопис цивілістики. 2022. Вип. 47. С. 38–43. DOI: <https://doi.org/10.32782/chc.v047.2022.6>.
7. Труфанова Ю., Яценко Х. Спадковий договір: гармонізація з правом Європейського Союзу. Актуальні проблеми правознавства. 2022. № 2 (30). С. 115–120.
8. Харитонов Є., Харитонova О. Спадковий договір крізь призму судової практики. Юридичний вісник. 2024. № 5. С. 109–120. URL: <https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2024.13>.

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Ятло Денис Вікторович,

здобувач 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Кульчій О. О., канд. юрид. наук, доцент, кафедра правознавства – науковий керівник

Полтавський університет економіки і торгівлі

Цивільно-правова відповідальність є одним із ключових інститутів приватного права, що забезпечує захист прав та законних інтересів учасників цивільних відносин і гарантує належне виконання зобов'язань. Попри усталеність цього інституту, його застосування й донині породжує дискусійні питання – зокрема щодо умов відповідальності, співвідношення вини та підприємницького ризику, а також підстав звільнення від відповідальності

в умовах воєнного стану. Метою цих тез є стислий аналіз підстав, форм і меж цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язань з акцентом на тих аспектах, що залишаються проблемними в доктрині та судовій практиці.

Відповідно до статті 509 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) зобов'язанням є правовідношення, у якому одна сторона (боржник) повинна вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію або утриматися від неї, а кредитор має право вимагати належного виконання обов'язку [1]. Невиконання чи неналежне виконання зобов'язання зумовлює настання правових наслідків, передбачених законом або договором.

Цивільно-правову відповідальність можна визначити як обов'язок особи, яка порушила цивільне зобов'язання, зазнати додаткових майнових втрат – у формі відшкодування збитків, сплати неустойки, процентів чи компенсації моральної шкоди [2]. На відміну від кримінальної та адміністративної, її основне призначення полягає не у покаранні правопорушника, а у відновленні майнового становища потерпілої сторони; водночас окремі форми (зокрема штрафна неустойка) виконують і стимулюючу функцію.

За загальним правилом для застосування цивільно-правової відповідальності необхідна сукупність чотирьох умов (повний склад цивільного правопорушення): протиправної поведінки, шкоди, причинного зв'язку між ними та вини боржника [3, с. 156]. Протиправною є поведінка, що суперечить закону або умовам договору; шкода може полягати у реальних втратах або упущеній вигоді; причинний зв'язок підтверджує, що саме поведінка боржника спричинила негативні наслідки. Вина у цивільному праві презюмується: згідно з частиною другою статті 614 ЦК України боржник вважається винним доти, доки не доведе протилежне [1].

Водночас наведений склад є саме загальним правилом, від якого закон робить істотні відступи. По-перше, поширеною є безвинна (об'єктивна) відповідальність: особа, яка порушила зобов'язання при здійсненні підприємницької діяльності, звільняється від відповідальності лише за наявності непереборної сили, а не через відсутність вини (частина перша статті 614 ЦК України), а шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодову-

ється незалежно від вини володільця (стаття 1187 ЦК України) [1]. По-друге, повний склад потрібен не для всіх форм відповідальності: для стягнення неустойки достатньо довести сам факт порушення, тоді як шкода і причинний зв'язок до предмета доказування не входять (усічений склад). Розмежування повного й усіченого складу має істотне практичне значення для розподілу тягара доказування.

Найпоширенішою формою відповідальності є відшкодування збитків. Відповідно до статті 22 ЦК України збитки складаються з реальних втрат – витрат, яких особа зазнала у зв'язку з порушенням права, а також вартості пошкодженого чи знищеного майна – та упущеної вигоди, тобто доходів, які особа реально могла б отримати за звичайних умов, якби її право не було порушене [1].

Важливе місце посідає неустойка (штраф або пеня), яка може встановлюватися законом чи договором. Штраф зазвичай визначається у твердій сумі або у відсотку від суми зобов'язання, а пеня нараховується за кожен день прострочення, що робить її дієвим засобом впливу на боржника. Перевага неустойки полягає в тому, що кредиторів не потрібно доводити розмір збитків – достатньо встановити факт порушення та наявність відповідної умови, що спрощує й пришвидшує захист порушеного права [4, с. 178]. На практиці неустойка широко застосовується у відносинах поставки, підряду, надання послуг, оренди та кредитування, виконуючи одночасно компенсаційну та дисциплінуючу функції.

У разі прострочення грошового зобов'язання застосовується стаття 625 ЦК України: боржник зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням установленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом [1]. Ці нарахування мають компенсаційний характер і спрямовані на відновлення майнового становища кредитора.

Окремою формою відповідальності є відшкодування моральної шкоди, що застосовується, коли внаслідок порушення особа зазнала душевних страждань, приниження честі та гідності або інших немайнових втрат. Розмір компенсації визначає суд з урахуванням характеру порушення, глибини страждань та засад розумності і справедливості [2, с. 344].

Закон передбачає й підстави звільнення від відповідальності. Згідно зі статтею 617 ЦК України особа не відповідає за порушення зобов'язання, якщо доведе, що воно сталося внаслідок випадку або непереборної сили – надзвичайних і невідворотних за даних умов обставин [1]. У сучасних умовах особливої ваги набуло питання впливу воєнних дій на виконання зобов'язань. Судова практика виходить із того, що сам факт запровадження воєнного стану (як форс-мажорної обставини) не є автоматичною підставою звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання. «Наявність сертифікату Торгово-промислової палати України про форс-мажор суд має оцінювати у сукупності з іншими доказами, тобто дані обставини не мають преюдиційного характеру, і при їх виникненні сторона, яка посилається на них як на підставу неможливості належного виконання зобов'язання, повинна довести їх наявність не тільки самих по собі, але і те, що вони були форс-мажорними саме для даного конкретного випадку. Водночас сторона, яка посилається на форс-мажор, має довести причинно-наслідковий зв'язок між форс-мажором та неможливістю виконати конкретне зобов'язання» [5].

Важливу роль у формуванні єдиних підходів відіграє практика Верховного Суду, який послідовно наголошує, що позивач у спорі про відшкодування збитків повинен довести їх реальність, розмір та причинний зв'язок із поведінкою боржника, а суди мають забезпечувати справедливий баланс інтересів сторін.

Таким чином, цивільно-правова відповідальність за порушення зобов'язань є основним механізмом захисту прав учасників приватноправових відносин: вона відновлює порушене майнове становище кредитора і водночас виконує превентивну функцію, дисциплінуючи учасників обороту. Проведений аналіз дозволяє підкреслити дві системні особливості цього інституту. По-перше, класичний повний склад правопорушення з обов'язковою виною є лише загальним правилом, поряд із яким діють режими безвинної відповідальності (підприємницька діяльність, джерело підвищеної небезпеки) та усічені склади (неустойка). По-друге, межі відповідальності визначаються підставами звільнення, застосування яких – особливо посилання на непереборну силу в умовах воєнного стану – потребує доведення причинного зв'язку, а не самого лише факту настання надзвичайних обставин. Подальше

вдосконалення доктрини й уніфікація судової практики саме за цими напрямками сприятимуть правовій визначеності та стабільності цивільного обороту.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.
2. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 1248 с.
3. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивільне право України : підручник. Київ : Правова єдність, 2020. 808 с.
4. Майданик Р. А. Цивільне право України. Загальна частина : підручник. Київ : Алерта, 2021. 472 с.
5. Постанова Верховного Суду від 29.06.2023 у справі № 922/999/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111972419>.

СЕКЦІЯ 3. ВЗАЄМОДІЯ ТА ВЗАЄМОПРОНИКНЕННЯ ПРИВАТНОГО ТА ПУБЛІЧНОГО ПРАВА. ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ГРОМАД

Козюра Ігор Валерійович,

д-р держ. упр., професор, кафедра менеджменту;

Стрюк Аліна Миколаївна,

здобувачка 1 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності «Публічне адміністрування», кафедра правознавства

Полтавський університет економіки і торгівлі

Реформа децентралізації заклала в Україні міцний фундамент для формування спроможних і самодостатніх територіальних громад. Органи місцевого самоврядування отримали реальні важелі для стимулювання розвитку своїх територій. Накопичений управлінський досвід, зокрема в роки пандемії, дозволив громадам оперативного зорієнтуватися в умовах правового режиму воєнного стану: вони забезпечували стабільність тилу, приймали внутрішньо переміщених осіб, сприяли релокації бізнесу [1].

Стратегічне планування в територіальних громадах є невід'ємною складовою управління публічною сферою від національного до місцевого рівня, і в умовах воєнного стану, демографічної кризи та невизначеності ефективного стратегічного планування має вирішальне значення для прийняття обґрунтованих управлінських рішень [2]. У сучасних реаліях стратегічне планування перетворилося з інструменту довгострокового прогнозування на провідний механізм забезпечення життєстійкості, безпеки та повоєнного відновлення територій [3]. Стратегія крім адміністративного документу виступає своєрідним договором суспільної згоди між владою, бізнесом і мешканцями громади, що визначає пріоритети громади на роки вперед.

В умовах системних безпекових викликів планування розвитку громад має спиратися на трирівневу вертикаль узгодженості:

Державна стратегія регіонального розвитку → Регіональні стратегії → Стратегії розвитку територіальних громад [4]. Ця ієрархічна модель отримала законодавче підтвердження із прийняттям відповідного Закону України від 9 липня 2023 року який зобов'язав ОМС синхронізувати місцеві планувальні документи з регіональними та державними пріоритетами [5]. В методичних рекомендаціях Міністерства розвитку громад та територій України (наказ № 265 від 21 грудня 2022 року) закріплено три ключові методологічні підходи сучасного стратегування: управління, орієнтоване на результати (RBM), територіально-орієнтований підхід та безпекова складова [6]. Потреби стратегічного планування, оновлені підходи до реалізації Концепції місцевого самоврядування відображено в затверджених Кабінетом Міністрів України Особливостях реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в умовах воєнного стану і підготовки до набуття членства України в Європейському Союзі [7]. Важливою новацією також є впровадження Комплексних планів просторового розвитку, що поєднують соціально-економічне стратегування з містобудівним проєктуванням та землевпорядкуванням.

Полтавська область традиційно демонструє одні з найвищих показників залученості громад до процесів стратегічного планування і є одним із регіональних лідерів у масштабах держави. В умовах повномасштабної війни область набула статусу опорного регіону, що суттєво змінило структуру її демографічного та економічного потенціалу. Аналіз практичного досвіду розроблення стратегічних документів у Полтавській області демонструє високий рівень адаптації методологічних рекомендацій до локальних особливостей та широке використання партисипативних практик (участі громадськості та бізнесу). До початку 2022 року стратегічним плануванням було охоплено 85 % із 60 чинних територіальних громад: 26 мали затверджені стратегії, ще 25 перебували на етапі розробки [8]. Запровадження воєнного стану тимчасово призупинило ці процеси, проте вже у 2023–2024 роках органи місцевого самоврядування Полтавщини активно повернулися до розробки та оновлення своїх планувальних документів. За даними Міністерства розвитку громад, загальна кількість громад України, охоплених стратегічним плануванням, зросла до

91 %. Полтавська область посіла друге місце в державі за рівнем затвердження стратегічних документів [9].

Попри значні успіхи, практична реалізація стратегічних планів громад Полтавщини стикається з комплексом серйозних проблем, відчутних для територіальних громад всієї України, і саме їх розуміння є передумовою для вироблення ефективних рішень:

- фінансові обмеження: звуження доходної бази місцевих бюджетів в умовах війни, перерозподіл ресурсів на оборонні потреби, залежність від зовнішнього дотаційного фінансування;
- проблеми соціальної мобілізації: відносно низька активність громадян і локального бізнесу в обговоренні та реалізації проєктів розвитку, слабе розуміння переваг партисипативного управління;
- гостра нестача кваліфікованих фахівців, особливо у малих громадах, які б володіли сучасними інструментами проєктного менеджменту та просторового планування;
- формальний підхід, коли стратегія пишеться «для звіту», а не як реальний інструмент управління, відсутня гнучкість і культура моніторингу;
- неузгодженість документів, дублювання між планами відновлення, комплексними планами та стратегіями розвитку гальмує ефективне використання ресурсів [10, с. 276].

Для розв'язання кадрового дефіциту громади Полтавщини активно залучають освітньо-академічне середовище [11]. Так, Полтавський університет економіки і торгівлі та Полтавський державний аграрний університет часто виступають майданчиками для навчальних вебінарів і стратегічних сесій.

Спираючись на теоретико-аналітичні розробки й рекомендації та практичний досвід стратегічного планування територіальних громад Полтавщини (зокрема, було опрацьовано досвід Миргородської, Решетилівської, Сергіївської, Щербанівської громад), можна визначити ключові напрями підвищення якості стратегічного планування.

1. Запровадження ГІС-технологій та цифровізація. Перехід до Геоінформаційної системи регіонального розвитку спростить підготовку документів, забезпечить прозорість моніторингу й полегшить доступ потенційних інвесторів до просторових даних. Впровадження цифровізації (е-урядування, е-демократія), що

дозволяє покращити комунікацію «влада-бізнес-громада» навіть в умовах нестабільності.

2. Синхронізація стратегічного, бюджетного та просторового планування. Розробка Комплексних планів просторового розвитку має здійснюватися у чіткому взаємозв'язку із цілями соціально-економічних стратегій та фінансовими можливостями місцевих бюджетів, визначеними у середньостроковому бюджетному плануванні.

3. Активізація міжмуніципального співробітництва. Спільне вирішення інфраструктурних, екологічних і логістичних завдань дозволяє оптимізувати витрати й залучати кошти міжнародних фондів.

4. Орієнтація на кліматичні зобов'язання та екологізацію. Проведення Стратегічної екологічної оцінки (CEO) й урахування екологічних критеріїв є умовою для отримання європейської фінансової підтримки у рамках процесів євроінтеграції України.

5. Запровадження прозорих систем моніторингу. Використання RBM-підходу (управління, орієнтоване на результат) та чітке визначення кількісних і якісних індикаторів виконання стратегічних завдань забезпечують можливість оперативного коригування планів заходів відповідно до динамічних змін безпекового та соціально-економічного середовища.

Таким чином, стратегічне планування є незамінним інструментом сталого розвитку територіальних громад. Утім, визначальним чинником результативності виступає не сам факт наявності стратегії, а якість її реалізації – забезпеченість ресурсами, активна залученість громади та спроможність органів влади гнучко реагувати на нові виклики.

Аналіз досвіду громад засвідчує відсутність універсальної моделі стратегування: кожна громада обирає підхід відповідно до власного потенціалу та пріоритетів розвитку. Незмінними умовами успіху залишаються широка участь громадян, достовірність аналітичної бази та реалістичність визначених цілей.

В умовах воєнного стану стратегічне планування набуває особливого значення та має відповідати принципам гнучкості, безпекової чутливості й орієнтації на оперативне відновлення. Системне впровадження окреслених підходів дозволить органам місцевого самоврядування Полтавської області перетворити

стратегічне планування на дієвий механізм управління розвитком територій, що забезпечуватиме їхню стійкість у воєнний час і формуватиме надійне підґрунтя для повоєнної відбудови та європейської інтеграції.

Список використаних джерел

1. Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу : аналіт. доп. / [В. Г. Потапенко, В. О. Баранник, Н. В. Бахур та ін.] ; за ред. В. Г. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 54 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.02>.
2. Лозинська Т. М. Стратегічне планування в громадах: теоретичне підґрунтя. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління. 2025. № 2(78), С. 95–101. DOI: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-2\(78\)-14](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-2(78)-14).
3. Олефіренко О. В. Стратегічне планування як невід’ємна складова розвитку територіальних громад. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2024. № 6. С. 59–63. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.6.9>. URL: <https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/692/624>.
4. Стратегії розвитку / Стратегії розвитку територіальних громад. URL: <https://gisrr.gov.ua/strategy-local>.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій : Закон України від 9 липня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text>.
6. Методичні рекомендації щодо порядку розроблення, затвердження, реалізації, проведення моніторингу та оцінювання реалізації стратегій розвитку територіальних громад, затверджені наказом Міністерством розвитку громад та територій України від 21 грудня 2022 р. № 265. URL: <https://is.gd/2oTqjT>.
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в умовах воєнного стану і підготовки до набуття членства України в Європейському Союзі» від 12 грудня 2025 р. № 1748. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/695/2a8/dd8/6952a8dd82d1e429037483.pdf>.

8. Козюра І. Стратегічні аспекти розвитку територіальних громад в умовах воєнного стану. Управління розвитком соціально-економічних систем в умовах війни російської федерації проти України : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Полтава, 13 лютого 2024 року). Полтава : ПУЕТ, 2024. С. 410–413. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/13659/1/328-2168.pdf>.
9. Понад 90 % громад розробляють або вже затвердили стратегічні документи розвитку. Міністерство розвитку громад територій та інфраструктури України. URL: <https://mindev.gov.ua/news/35390-ponad-90-gromad-rozrobliaiut-abo-vze-zatverdili-strategichni-dokumenti-rozvitku>.
10. Безверхнюк Т. М., Азарова І. Б. Проблемні питання планування відновлення територіальних громад і регіонів у контексті євроінтеграції України і викликів воєнного стану. Вісник Херсонського національного технічного університету. 2024. № 2(89). С. 273–279. DOI: <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2024.2.39>.
11. Повшедна В. Д., Педченко Н. С., Луценко О. І. Теоретичні основи формування стратегії розвитку Полтавської області. Наука і молодь у XXI сторіччі : зб. матеріалів IX Міжнар. молодіжної наук.-практ. інтернет-конф. (м. Полтава, 30 листопада 2023 року). Полтава : ПУЕТ, 2023. С. 246–249. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/13335>.

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Шкульська Галина Миколаївна,

д-р держ. упр.

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

Людина є найвищою суспільною цінністю та найважливішим капіталом нашої держави. Цей принцип закріплено у статті 3 Конституції України [1].

Сучасна трансформація державно-управлінської системи України базується на переході від командно-адміністративної (вертикальної) моделі до людиноцентричної парадигми. На нашу думку, у новій системі людина має перетворитися з об'єкта владного впливу на центрального суб'єкта суспільного розвитку, для забезпечення прав, свобод і законних інтересів якого функціону-

ють усі ланки публічної влади – як органи державної влади, так і органи місцевого самоврядування.

Громадянське суспільство та публічне управління мають розвиватися як дві взаємозумовлені й взаємодоповнювальні підсистеми єдиного суспільного організму [2]. Сильне та автономне громадянське суспільство покликане стримувати тенденції до надмірної концентрації влади, монополізації управлінських рішень і корупційних проявів, а прозоре та сервісно орієнтоване публічне управління – створювати правові й безпекові умови для вільного розвитку людини.

Взаємодія обох систем має чітко простежуватися через розподіл рівнів публічного управління, де кожен рівень максимально наближений до повсякденних потреб людини відповідно до принципу субсидиарності. Нижче наведено схему реалізації людиноцентричної парадигми у публічному управлінні України (рис. 1):

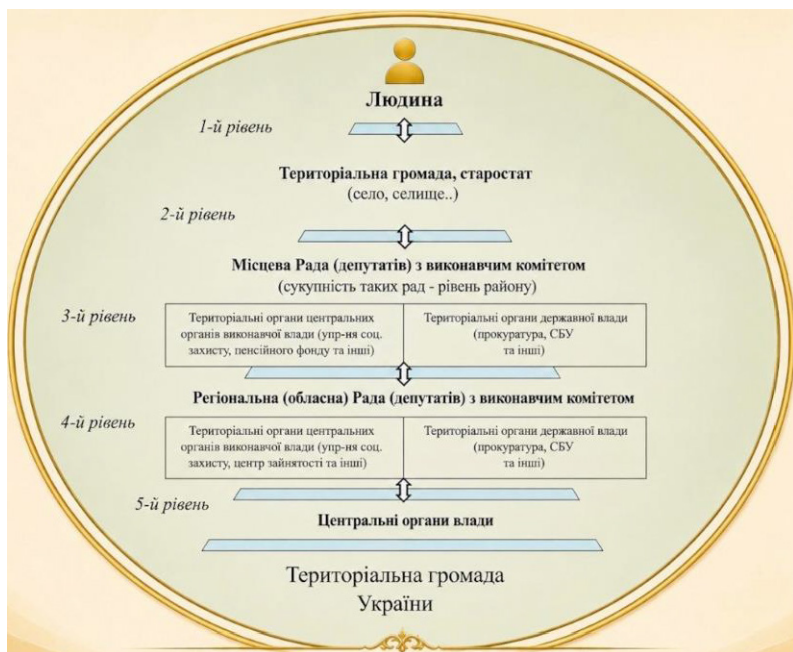

Рисунок 1

Концептуальна модель взаємодії, відображена на рисунку, ґрунтується на трьох базових функціональних напрямках:

1. Трансформація влади в публічний сервіс.
2. Людина як співтворець управлінських рішень.
3. Принцип субсидіарності та децентралізація.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування відмовляються від надмірного адміністративного впливу на користь концепції сервісної держави. Метою функціонування територіальних органів державної влади, Пенсійного фонду, центрів зайнятості та інших інституцій стає оперативне й якісне надання публічних послуг громадянам і жителям громад, що безпосередньо сприяє підвищенню якості життя кожного індивіда.

На засадах людиноцентризму інститути громадянського суспільства – громадські організації, благодійні фонди, волонтерські об'єднання – виступають важливими учасниками формування суспільного порядку денного. За допомогою інструментів електронної демократії (петиції, громадські бюджети, платформи відкритих даних) громадяни та жителі громад не лише здійснюють громадський контроль за діяльністю влади, а й безпосередньо долучаються до процесу підготовки та прийняття управлінських рішень на всіх рівнях.

Схема наочно демонструє, що фундаментом усієї системи публічного управління є територіальна громада. Більшість життєво важливих рішень ухвалюється на рівнях місцевого самоврядування, тобто максимально близько до людини. Центральні органи влади долучаються до вирішення питань тоді, коли можливостей та ресурсів місцевого рівня недостатньо для їх ефективного розв'язання, зокрема у сферах національної безпеки, оборони, макроекономічної стабільності та загальнодержавної політики.

В авторській концепції також передбачено функціонування префектур як інституту державного нагляду за додержанням законності на відповідних територіальних рівнях, що сприяє збалансуванню процесів децентралізації та забезпеченню єдності державної політики.

Отже, взаємообумовлений розвиток публічного управління та громадянського суспільства в Україні формує динамічну систему суспільної рівноваги. Сильні інституції громадянського суспільства забезпечують гнучкість, швидку мобілізацію та

адаптивність держави у кризові періоди, а розвинена цифрова інфраструктура публічного управління закріплює ці переваги через прозорі механізми врядування та правові інструменти.

Зрештою, реалізація людиноцентричного підходу дає змогу сформувати сучасну європейську модель держави, у якій влада є підзвітною громаді, а права, свободи та законні інтереси людини визначають головний вектор суспільного розвитку. За таких умов, на нашу думку, людиноцентрична держава стане не декларацією, а повсякденною практикою життя українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Конституція України: станом на 3 верес. 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Шаульська Г. М. Громадянське суспільство і публічне управління України крізь призму людиноцентричної парадигми: теорія і практика : монографія. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2022. 300 с.
3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text>.

РОЛЬ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА ТА МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У НАЦІЄТВОРЕННІ В УКРАЇНІ

Голець Віталій Віталійович,

канд. іст. наук, доцент, директор Північноукраїнського інституту імені Героїв Крут

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Сучасні процеси націєтворення в Україні відбуваються в умовах глибоких соціально-політичних трансформацій, євроінтеграційного курсу та необхідності зміцнення державного суверенітету. У цьому контексті ключову роль відіграє публічне право як система норм, що регулюють відносини між державою та суспільством, а також міжнародні стандарти, які визначають загальноновизнані підходи до прав людини, демократії та верховенства права. Саме їх взаємодія формує правову основу сучасного націєтворення.

Актуальність теми зумовлена також необхідністю забезпечення балансу між національними інтересами та міжнародними зобов'язаннями України. В умовах інтеграції до європейського правового простору важливим є впровадження міжнародних стандартів у національне законодавство, що сприяє формуванню відкритої, демократичної та інклюзивної політичної нації [5].

Крім того, особливого значення набуває роль публічного права у забезпеченні соціальної єдності, формуванні громадянської ідентичності та протидії дезінформації й правовому нігілізму. Це обумовлює необхідність комплексного дослідження взаємозв'язку публічного права та міжнародних стандартів у процесах націєтворення [2].

Метою дослідження є визначення ролі публічного права та міжнародних стандартів у процесі націєтворення в Україні та аналіз ефективності їх впливу на формування політичної нації.

Для досягнення мети поставлено такі завдання:

- розкрити сутність публічного права як інструменту націєтворення;
- проаналізувати систему міжнародних стандартів у сфері прав людини та демократії;
- дослідити процес імплементації міжнародних норм у національне законодавство України;
- визначити вплив публічно-правових механізмів на формування громадянської ідентичності;
- оцінити ефективність взаємодії національного права та міжнародних стандартів у сучасних умовах.

Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Застосовано формально-юридичний метод для аналізу нормативно-правових актів, системно-структурний метод для дослідження взаємозв'язку елементів публічного права, а також порівняльно-правовий метод для зіставлення національного законодавства з міжнародними стандартами.

Використано історико-правовий метод для дослідження еволюції правових механізмів націєтворення, а також функціональний метод для оцінки ефективності їх практичного застосування. Міждисциплінарний підхід дозволяє інтегрувати знання з права, політології та соціології для комплексного аналізу досліджуваної проблеми.

У ході дослідження встановлено, що публічне право відіграє визначальну роль у формуванні правових засад націєтворення, забезпечуючи нормативне регулювання ключових сфер суспільного життя. Конституційні норми, адміністративне та інші галузі публічного права створюють основу для реалізації державної політики у сфері національної ідентичності [3].

Визначено, що міжнародні стандарти, зокрема у сфері прав людини, демократії та захисту прав меншин, суттєво впливають на процеси націєтворення. Їх імплементація сприяє формуванню правової держави, утвердженню принципів рівності, толерантності та соціальної справедливості [4].

Доведено, що ефективна взаємодія публічного права та міжнародних стандартів забезпечує формування інклюзивної політичної нації, яка об'єднує громадян незалежно від їх етнічного чи культурного походження. Водночас встановлено, що існують певні проблеми, пов'язані з неповною реалізацією міжнародних норм та необхідністю вдосконалення правозастосовної практики [1].

Отже, публічне право та міжнародні стандарти є взаємопов'язаними елементами правового механізму націєтворення в Україні. Вони забезпечують нормативну основу для формування національної ідентичності, сприяють консолідації суспільства та розвитку демократичних інститутів.

Ефективність цього процесу залежить від рівня гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, а також від практичної реалізації відповідних правових норм.

З метою підвищення ефективності ролі публічного права та міжнародних стандартів у націєтворенні в Україні доцільно:

- удосконалити механізми імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство;
- забезпечити належний рівень правозастосування у сфері захисту прав людини;
- посилити інституційну спроможність органів державної влади у реалізації публічної політики;
- розвивати правову освіту та підвищувати рівень правової культури населення;
- активізувати міжнародне співробітництво для запозичення кращих практик у сфері націєтворення.

Список використаних джерел

1. Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього : колективна монографія / за ред. А. І. Кудряченка ; Ін-т європ. дослідж. НАН України. Київ : Фенікс, 2009. 544 с. URL: <https://ivinas.gov.ua/images/ukraineuropa.pdf>.
2. Політичні механізми формування громадянської ідентичності в сучасному українському суспільстві : колективна монографія / Т. А. Бевз, О. О. Зорич, А. А. Зуйковська та ін. ; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2014. 296 с. URL: https://ipriend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/politychni_182.pdf.
3. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13 груд. 2022 р. № 2834-IX. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>.
4. Рамкова конвенція про захист національних меншин : Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 1 лют. 1995 р. ; ратиф. Законом України від 9 груд. 1997 р. № 703/97-ВР. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055.
5. Добрянська Н. В., Горелова В. Ю., Пушкар О. А. Актуальні питання адаптації законодавства України до критеріїв ЄС : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 544 с. URL: <https://jurkniga.ua/contents/aktualni-pitannya-adaptatsii-zakonodavstva-ukraini-do-kriteriiv-ies.pdf>.

БАЛАНС ПУБЛІЧНИХ ТА ПРИВАТНИХ ІНТЕРЕСІВ У ПОДАТКОВОМУ ПРАВІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА МЕХАНІЗМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ

Могиль Олена Олександрівна,

д-р філос., в. о. доцента, завідувач кафедри психології, педагогіки та філології;

Вельган Олександр Олександрович,

д-р держ. упр., доцент, в. о. професора кафедри міжнародних відносин

Університет глобальних стратегій «Альтера»

Пошук оптимального співвідношення публічних та приватних інтересів є фундаментальною проблемою податкового пра-

ва будь-якої правової держави. На філософському рівні податок є діалектичною парою до категорії власності, являючи собою «заперечення» власності платника заради її ж збереження через забезпечення функціонування держави. На правовому рівні податки становлять примусове та безоплатне вилучення частини власності в публічних цілях. Це зумовлює різноспрямованість інтересів платника податків, націленого на збереження своєї власності, та публічного суб'єкта, орієнтованого на формування публічних грошових фондів. Баланс цих інтересів є ключем до побудови ефективної та справедливої податкової системи, створення умов для збалансованості публічних фінансів та розвитку приватної ініціативи, що веде до зростання матеріальної бази суспільства та суспільного добробуту.

Інтерес у податковому праві доцільно розглядати як усвідомлену соціальним суб'єктом потребу з мотивацією до дій, спрямованих на досягнення мети. Ознаками інтересу, поряд із наявністю соціального суб'єкта, є: наявність потреби, її усвідомлення, наявність мотиву, плановані дії (діяльність) та спрямованість дій на мету (задоволення потреби). У податковому праві інтереси отримують правове закріплення у вигляді суб'єктивних прав, законних інтересів платників податків, повноважень публічних суб'єктів. Крім того, існують інтереси, нормативно не закріплені, але такі, що мають значення для вдосконалення законодавства (наприклад, інтерес у встановленні податкових пільг).

Публічний інтерес у податковому праві пропонується визначати як схвалену публічним суб'єктом у правовій формі суспільну потребу в галузі податкових відносин, орієнтовану на збільшення суспільного блага. При цьому публічний інтерес не слід ототожнювати із суспільним або державним інтересом. Приватний інтерес у податковому праві – це усвідомлена платником податків або іншим суб'єктом податкових відносин, не наділеним владними повноваженнями, потреба з мотивацією до дій, спрямованих на досягнення мети. Егоїстичність інтересу передбачає не лише особисту вигоду (що притаманна будь-якому інтересу), але й другу ознаку – відмову рахуватися з інтересами інших при реалізації власного інтересу.

Серед широкого переліку публічних інтересів доцільно виділити поняття корінних публічних інтересів – схвалених публіч-

ним суб'єктом у правовій формі суспільних потреб, задоволення яких є умовою існування суспільства та формування суспільних благ у довгостроковій перспективі. У податковому праві корінним публічним інтересом є фінансовий інтерес – інтерес із надходження коштів до публічних грошових фондів. Інші корінні публічні інтереси не обмежуються рамками податкового права та включають: демографічний інтерес, інтерес із забезпечення суспільної безпеки, інтерес із забезпечення економічного зростання та публічний екологічний інтерес. Звуження корінних публічних інтересів у податковому праві лише до інтересу з надходження коштів є неприпустимим. Для гармонійного суспільного розвитку правове регулювання податкових відносин має прагнути до реалізації всього комплексу корінних публічних інтересів. Особливої уваги вимагає демографічний інтерес, оскільки, згідно з даними ООН, сумарний коефіцієнт народжуваності в Україні (як і в більшості європейських країн) є недостатнім для простого відтворення населення, що становить фундаментальну загрозу існуванню суспільства [4].

У правовій доктрині пропорційності, яка активно розвивається, зокрема, у практиці Європейського суду з прав людини, проблема зіткнення прав вирішується через оцінку законності мети, придатності обмежувальних заходів, необхідності (тест найменш обмежувальних засобів) та пропорційності у вузькому сенсі (*balancing in the strict sense*). Однак концепція пропорційності не дає чіткої відповіді на питання, що є баланс інтересів як такий [5, с. 75–76].

Спроби математичного пошуку балансу не дають строгих орієнтирів через оціночний характер критеріїв незначності, помірності чи серйозності порушення. Орієнтиром для визначення ваги інтересу мають слугувати цінності, що відображають його значущість. У зв'язку з цим пропонується таке визначення: баланс публічних і приватних інтересів у податковому праві – це така міра та способи задоволення приватних і публічних інтересів, за яких як платники податків, так і суспільство отримують можливість свого збереження та максимально прогресивного розвитку. Ідея прогресу кожного суб'єкта конкуруючих інтересів є необхідною для визначення міри та способів задоволення кожного інтересу.

Будь-яка податкова система має закономірність накопичення негативних елементів, що ведуть до порушення балансу («ошлякування»). Як правило, без спеціальних зусиль наростають елементи пригнічення приватного інтересу. Тому приватний інтерес потребує спеціальних механізмів постійного захисту. Такими механізмами можуть бути: політичні (конкуренція політичних сил, що пропонують різний рівень податкового навантаження), ідеологічні (визнання необхідності захисту приватного інтересу та соціальних функцій держави), інформаційні (висвітлення проблем у медіа), правові (принципи оподаткування, правила тлумачення норм, податковий експеримент) та культурні (традиції податкової системи). В Україні таким позитивним прикладом є запровадження електронного кабінету платника податків, що спростило адміністрування та зменшило тиск на бізнес, а також практика Верховного Суду щодо застосування доктрини «переваги сутності над формою» з урахуванням принципу добросовісності платника [3].

Податкові розбіжності пропонуються визначати як усвідомлене суб'єктами податкових відносин протиріччя інтересів із вираженням хоча б одним суб'єктом прагненням різними способами змінити сформовану систему відносин. Вони є джерелом діалектичного розвитку податкового права. Вирішення податкових розбіжностей має проводитися на основі пошуку балансу між публічними та приватними інтересами. Податковий спір є вищою формою податкових розбіжностей, що характеризується наявністю врегульованої законом процедури його вирішення.

Процедура вирішення податкового спору важлива тим, що слугує основою для виявлення дійсності податкового зобов'язання, надає можливість платнику викласти всі доводи та заперечення, забезпечує їхню об'єктивну та неупереджену оцінку, правильний вибір та тлумачення правової норми. Розвинена процедура досудового вирішення податкових спорів сприяє пошуку балансу публічних та приватних інтересів. Проте зберігається проблема об'єктивності при вирішенні спорів в адміністративному порядку податковими органами через «профіскальний ухил» – критерій оцінки їхньої діяльності за величиною надходжень до бюджету. Вирішення цієї проблеми вбачається, зокрема, у запровадженні інституту податкового омбудсмена – спеціального співробітника

податкового органу із захисту прав платника. Його доцільно наділити повноваженнями: надавати висновки на проєкти рішень про донарахування податків (понад певну суму); організовувати взаємодію з платниками на стадії передперевірочного аналізу; узагальнювати звернення платників для підготовки публічної доповіді керівнику податкової служби з подальшим її спрямуванням до парламенту та профільних міністерств. Цей інститут довів свою ефективність, зокрема, в Австралії [7, с. 128–129] та Канаді.

Серед ключових проблем непрямого оподаткування – обмеження на повернення надміру сплачених непрямих податків (доктрина *passing on defence*). Відмова платнику в поверненні надміру сплаченого податку на тій підставі, що його було перекладено на покупця у складі ціни, порушує баланс публічних і приватних інтересів, оскільки інтерес платника при такій відмові практично повністю ігнорується. Для захисту стабільності бюджетної системи у випадках, коли повернення незаконно встановленого податку може її дестабілізувати, пропонується запровадити новий правовий інститут відстрочення повернення державою переплачених сум податку з конвертацією таких сум у спеціальний вид процентних податкових облігацій держави. Це дозволить, з одного боку, надати платникам можливість реалізувати ці облігації та отримати компенсацію, а з іншого – захистити державу від одномоментного повернення великих сум.

Іншою проблемою є регресивність непрямих податків. Для її подолання та захисту малозабезпечених верств населення, а також родин з дітьми пропонується перехід на цифровий механізм адресного повернення ПДВ окремим громадянам з одночасною відмовою від зниженої ставки ПДВ (наприклад, 10 % або 7 % в Україні) на соціально значущі товари. Це дозволить уніфікувати ставку ПДВ на рівні 20 % для всіх товарів, що спростить адміністрування та збільшить бюджетні надходження, а також створить адресну підтримку дійсно нужденних громадян. Така система можлива на базі існуючих цифрових платформ (наприклад, даних ДПС про доходи фізичних осіб, реєстраторів розрахункових операцій та системи електронних довірчих послуг).

Захист екологічного інтересу може бути посилений шляхом введення акцизу на пластик (зокрема, на пластикові пакети одноразового використання) з одночасним створенням системи

стимулювання його збору та переробки, а також розвитку виробництва біопластику. Для захисту здоров'я населення (як прояву демографічного інтересу) пропонується встановити акцизи на трансжири та енергетичні напої, надавши Уряду повноваження визначати перелік шкідливих харчових продуктів, з вартості яких справлятиметься акциз (за аналогією з акцизом на цукров-місні напої, який з 2023 року діє, зокрема, в Угорщині та Великій Британії).

Публічний демографічний інтерес потребує суттєвого посилення захисту в податковому праві. При оподаткуванні доходів фізичних осіб (ПДФО) пропонується:

1. Збільшити неоподатковуваний прожитковий мінімум на дитину до розміру щомісячного регіонального прожиткового мінімуму на дітей, а також звільнити від ПДФО суму регіонального прожиткового мінімуму самого працівника-батька з підсумовуванням неоподаткованого мінімуму для батька, зайнятого доглядом за дитиною.

2. Враховуючи 50-річний досвід існування податку на бездітність в окремих країнах (наприклад, у Румунії за часів Чаушеску), а також сучасні дискусії в Угорщині та Польщі, обґрунтовується доцільність встановлення підвищеної ставки ПДФО (наприклад, на 5 процентних пунктів вище базової) для бездітних фізичних осіб віком від 27 років до досягнення 50 років для чоловіків та 45 років для жінок. Додаткові кошти від цього податку мають спрямовуватися на підтримку материнства та дитинства.

3. Для підтримки населення у регіонах, що потребують додаткового залучення трудових ресурсів (наприклад, гірські території, прифронтові зони), пропонується створити механізм регіонального податкового резидентства для цілей ПДФО, який би надавав право на підвищену величину неоподаткованого мінімуму за умови постійного проживання та роботи в таких регіонах. Також доцільно змінити порядок зарахування ПДФО до місцевих бюджетів за місцем проживання платника (а не за місцезнаходженням податкового агента), що посилить фінансову основу для надання соціальних послуг саме там, де проживають громадяни.

При оподаткуванні організацій пропонується:

1. Встановити зниження єдиного тарифу страхових внесків на 2–3 % за кожну дитину працівника (незалежно від віку дитини).

Це більш адекватно відображатиме внесок працівників із дітьми у підтримання солідарної пенсійної системи, оскільки їхні діти будуть майбутніми платниками внесків.

2. Встановити підвищену ставку податку на прибуток підприємств (із коефіцієнтом до 2 від базової ставки 18 % в Україні) залежно від частки працівників, які не мають дітей. Це стимулюватиме бізнес до створення корпоративної культури підтримки сімей з дітьми. Додаткові надходження можуть компенсувати випадуючі доходи від збільшення податкових вичетів на дітей з ПДФО [8].

Крім того, в якості заходу покращення якості людського капіталу пропонується ввести окремий освітній податковий вичет (наприклад, до 150 000 грн на рік) для громадян, які раз на 5 років проходять добровільне освітнє тестування за переліком питань, визначених Міністерством освіти і науки України (мова, історія, культура, право тощо). Такий вичет може слугувати стимулом для підтримання освітнього рівня та інтеграції осіб, які новопридбали українське громадянство. Також пропонується податково стимулювати проходження працівниками щорічних перевірок стану здоров'я (check-up) через облік витрат на таке тестування при оподаткуванні прибутку організацій та зниження на 1 % єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування для фонду оплати праці таких працівників [8].

Розвиток машиночитаного права та цифрових алгоритмів дозволить скоротити податкові витрати та реалізувати баланс інтересів на новому технологічному рівні. Водночас необхідно передбачити правові механізми захисту прав платників від помилок і збоїв цифрових алгоритмів. Пропонується, що письмове вираження платником незгоди з донарахуваннями, сформованими цифровими алгоритмами, має блокувати процедуру примусового стягнення та присвоювати такій заборгованості статус «такої, що верифікується» співробітниками податкового органу. Пеня за період верифікації нараховуватиметься лише в разі підтвердження обґрунтованості донарахувань.

Для вирішення податкових розбіжностей пропонується запровадити можливість укладення між платником та податковим органом угоди про встановлення фактичних обставин (наприклад, про економічну обґрунтованість витрат, ділову мету угоди, рин-

ковий рівень цін) як форми примирення сторін на досудовій стадії. Це знизить конфліктність та збільшить визначеність правового становища платника. Доцільним є також розширення практики залучення незалежного медіатора (судді у відставці, викладача, досвідченого юриста) для врегулювання податкових спорів. Окрім того, для запобігання зловживанням при застосуванні доктрини «ділової мети» варто створити експертний фільтр за участю спеціалістів з економіки та права, представників бізнес-асоціацій.

У роботі обґрунтовано концепцію балансу публічних та приватних інтересів у податковому праві як такої міри задоволення інтересів, що забезпечує збереження та максимально прогресивний розвиток як платника податків, так і суспільства. Виділено корінні публічні інтереси (фіскальний, демографічний, екологічний, безпековий, економічний), які мають враховуватись у комплексі. Запропоновано конкретні механізми гармонізації інтересів: від інституту відстрочення повернення податку та адресного повернення ПДВ до реформування ПДФО та страхового внеску, а також угоди про фактичні обставини та цифрові інструменти з правовим захистом від помилок алгоритмів. Запровадження цих пропозицій сприятиме підвищенню ефективності та справедливості податкової системи, зміцненню довіри між державою та платниками податків, що є особливо актуальним для України в період післявоєнної відбудови.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17> (дата звернення: 10.05.2024).
2. Про Державний бюджет України на 2024 рік: Закон України № 3460-IX від 09.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3460-20> (дата звернення: 10.05.2024).
3. Постанова Верховного Суду України у справі № 910/11511/17 від 21.02.2018. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72454223> (дата звернення: 10.05.2024).
4. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2022). World Population Prospects 2022, Online Edition. URL: <https://population.un.org/wpp/> (дата звернення: 10.05.2024).

5. Sweet A. S., Mathews J. Proportionality Balancing and Global Constitutionalism. Columbia Journal of Transnational Law. 2008. Vol. 47. No. 1. P. 72–160.
6. Міністерство фінансів України. Національна стратегія доходів до 2030 року: основні положення та цілі. URL: https://mof.gov.ua/uk/national_revenue_strategy (дата звернення: 10.05.2024).
7. Bentley D. Taxpayers' rights: Theory, origin and implementation. The Netherlands: Kluwer Law, 2007. 410 p.
8. International Monetary Fund. Ukraine: Third Review of the Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility, Requests for a Waiver of Nonobservance of Performance Criterion, and Modifications of Performance Criteria-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine. IMF Staff Country Reports, 2024, No. 24/078. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2024/03/22/ukraine-third-review-under-the-extended-arrangement-under-the-extended-fund-facility-546741> (дата звернення: 25.05.2025).

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО ЯК ПАРНІ ЮРИДИЧНІ КАТЕГОРІЇ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Могиль Владислав Олександрович,

д-р філос., в. о. доцента кафедри міжнародних відносин;

Родченко Лариса Михайлівна,

д-р держ. упр., професор, кафедра психології, педагогіки та філології

Університет глобальних стратегій «Альтера»

Приватне та публічне право в сучасній Україні динамічно розвиваються. У діалектиці приватного та публічного права відображається основоположний момент теорії громадянського суспільства та правової держави: співвідношення прав та обов'язків особистості та держави. Взаємодія приватного та публічного права, яка виразилася, наприклад, у конфлікті приватних та публічних інтересів, була і залишається актуальною завжди. Глобальні соціально-економічні зміни – процеси світового рівня, такі як глобалізація, – є причинами фундаментальних змін права, що відображається на зміні та взаємодії приватного та публічного права. Практика Верховного Суду України також регулярно звер-

тається до питань співвідношення приватноправових та публічно-правових засад регулювання [1].

Парні юридичні категорії слід розглядати як специфічну логічну форму пізнання діалектичних зв'язків юридичної дійсності. У цьому сенсі розгляд приватного та публічного права як парних юридичних категорій дозволяє глибше зрозуміти їхні внутрішні зв'язки, отже, по-новому розглянути сутності приватного та публічного права в цілому, а також їхніх елементів. Поняття парних юридичних категорій не збігається за обсягом із поняттям протилежних юридичних категорій. Останні, хоча й мають спільну родову основу, однак часто не містять внутрішніх зв'язків, які фіксують їхню єдність та відображають їхню перманентну взаємодію. Незважаючи на можливість виділення найбільш загальних ознак парності юридичних категорій (наявність внутрішніх діалектичних зв'язків, взаємозабезпечення в регулюванні одне одного, їхня єдність, взаємопроникнення тощо), для встановлення парності між двома конкретними явищами необхідно провести їхнє спеціальне дослідження, розкрити їхню сутність, елементи, показати їхнє співвідношення між собою та з родовою основою, визначити сфери їхньої взаємодії [2].

Сформовані різноманітні теорії дихотомії права загалом дають уявлення про підстави розмежування приватного та публічного права. Однак фактично до кожної теорії можна навести контраргументи. Це показує, з одного боку, інтерес науки до цієї проблематики, з іншого – свідчить про глибину проблеми пошуку підстави для такого відмежування. У романо-германській правовій системі поширена модифікована теорія суб'єкта, яка виходить із сутності конкретного правовідношення, оскільки бере за основу зміст правовідношення – права та обов'язки сторін. Вона є найбільш обґрунтованою, зрозумілою для засвоєння та може бути рекомендована для подальшого вивчення. Суть цієї теорії полягає в наступному: якщо в правовідношенні носієм прав та обов'язків може бути будь-який суб'єкт права, то це правовідношення належить до приватного права. Якщо ж у правовідношенні носієм прав та обов'язків може бути виключно представник публічної влади – йдеться про публічне правовідношення та право [3].

Приватне право можна розуміти як підсистему національного права, що включає сукупність галузей права, у яких переважає

диспозитивний метод правового регулювання і які будуються на принципах надання суб'єктам правовідносин певної свободи при виборі варіанта своєї поведінки. Приватне право можна позначити як свого роду супергалузь права, яка сама по собі складається з таких галузей і підгалузей як: цивільне, сімейне, трудове, міжнародне приватне право. У будь-якому разі при віднесенні конкретної галузі права до приватного або публічного права необхідно враховувати конкретний історичний період. Головуючий у приватному праві метод – диспозитивний – міститься в багатьох приватноправових нормах: це і свобода договору (ст. 627 Цивільного кодексу України), і свобода вибору сторонами застосовуваного права (ст. 5 Закону України «Про міжнародне приватне право»), і можливість укладення шлюбного договору (ст. 93 Сімейного кодексу України) тощо [4].

Публічне право слід розглядати як підсистему права, що регулює відносини між носіями публічної влади та приватними суб'єктами, а також містить норми щодо організації та функціонування державної влади. До галузей сучасного публічного права слід відносити конституційне, адміністративне, фінансове (включаючи підсистеми бюджетного та податкового права), митне, кримінальне право та кримінальний процес, цивільний процес тощо. Варто виділити особливих суб'єктів, які не є суб'єктами публічного права у класичному розумінні, однак наділені в силу закону в установлених обставинах особливими публічними функціями: банки (у частині виконання публічних обов'язків щодо перерахування коштів до бюджету), аудиторські компанії (при проведенні обов'язкового аудиту), нотаріуси. Цей висновок можна зробити на основі аналізу актів Конституційного Суду України, який неодноразово наголошував на публічно-правовому характері окремих функцій цих суб'єктів [5].

Приватне та публічне право співвідносяться з системою права як частина та ціле. Невиправдано вважати приватне та публічне право галузями права, оскільки: по-перше, теоретична база для диференціювання приватного та публічного права хоч і є достатньо вагомою, однак єдиного розуміння приватного та публічного права не існує, що не дає можливості логічно співвіднести приватне або публічне право з поняттям галузі права. По-друге, навіть виходячи з основних положень про приватне та публічне

право, принципів приватного та публічного права, аналізу норм стає зрозумілим різноманіття сфер регулювання. По-третє, набір методів правового регулювання приватного та публічного права набагато ширший за методи, що використовуються галузями права. Приватне та публічне право є підсистемами права, правовими утвореннями, що достатньо стійко склалися, включають норми та інститути різних галузей права і навіть окремі галузі права [6].

Приватне та публічне право взаємодіють не просто абстрактно в цілому, а на рівні конкретних елементів: норм, інститутів, галузей. Взаємодіючи один з одним, основні принципи приватного та публічного права проникають один в одного, проникають у галузі права, традиційно тяжіють до приватного або до публічного права, і служать однією з підстав, платформ для подальшого розвитку галузей права. Мета такої взаємодії – найбільш повне та всебічне регулювання суспільних відносин – може бути досягнута лише взаємним використанням приватноправових та публічно-правових норм. Класичним прикладом взаємодії виступає інститут публічного договору (ст. 633 Цивільного кодексу України), який обмежує приватноправовий диспозитивний метод імперативними вимогами. Іншим прикладом є інститут примусового викупу акцій у міноритарних акціонерів (corporate squeeze-out), який є публічно-правовим інститутом, оскільки переслідує публічні інтереси ефективного управління товариством [7].

Тенденції приватного та публічного права та їх взаємодії залежать від загальних тенденцій розвитку національного права. До таких тенденцій можна віднести: збільшення саморегулювання в галузях приватного права; подальшу гармонізацію національного приватного та міжнародного приватного права (зокрема, у контексті виконання Угоди про асоціацію з ЄС); зростання кількості норм, присвячених статусу та діяльності публічно-правових утворень у приватному праві; розвиток суб'єктів публічного права. У сфері публічного права основною тенденцією є поступове інтегрування норм, інститутів та принципів публічного права в право приватне. Цей висновок можна зробити на основі аналізу законодавчих змін в Україні, зокрема, у сфері валютного регулювання (Закон України «Про валюту і валютні операції» 2018 року), де традиційно імперативний дозвільний метод змінюється на за-

гальнодозвільний, приватноправовий [8]. Загальною тенденцією розвитку приватного та публічного права є тенденція їхнього взаємопроникнення, глибина якого прямо залежить від правової політики держави.

У роботі обгрунтовано можливість розгляду приватного та публічного права як парних юридичних категорій. Проаналізовано основні теорії дихотомії права, запропоновано визначення приватного та публічного права як підсистем системи права. Показано, що ознаки парності приватного та публічного права виявляються у відмінності основних методів регулювання, у протилежності сутності суспільних відносин, що врегульовані зазначеними підсистемами права. Разом із тим і приватне, і публічне право виконують спільні завдання – регулювання суспільних відносин – для досягнення спільної мети: забезпечення прав і свобод людини і громадянина. З'ясування ознак парності приватного та публічного права дозволить доктрині знайти нові підходи до їх вивчення, а з практичної точки зору – оптимізує законодавство у світлі загальних підходів до методів регулювання суспільних відносин. Доктринальний розгляд приватного та публічного права окремо не дозволяє виявити особливості їх взаємодії. Постійний взаємозв'язок приватного та публічного права (їх елементів) необхідно враховувати в законотворчій діяльності, таким чином уникаючи колізій приватноправових та публічно-правових інтересів.

Список використаних джерел

1. Анатійчук В. Розмежування приватного та публічного права. Кафедра приватного права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. URL: <https://law.chnu.edu.ua/rozmezhuвання-privatnoho-ta-publichnoho-prava/> (дата звернення: 25.05.2025).
2. Приватне право. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Приватне_право (дата звернення: 25.05.2025).
3. Основні концепції поділу права на публічне і приватне. Studfile. URL: <https://studfile.net/preview/2266220/page:7/> (дата звернення: 25.05.2025).

4. Цивільний кодекс України : Кодекс України № 435-IV від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 10.05.2024).
5. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-4/2002 від 25.01.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-02> (дата звернення: 10.05.2024).
6. Публічне і приватне право як підсистеми права (правові спільності). Studfile. URL: <https://studfile.net/preview/5109957/page:58/> (дата звернення: 25.05.2025).
7. Постанова Верховного Суду України у справі № 910/11511/17 від 21.02.2018. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72454223> (дата звернення: 25.05.2025).
8. Про валюту і валютні операції : Закон України № 2473-VIII від 21.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text> (дата звернення: 10.05.2024).

ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ ОРГАНІВ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ РОЗПОРЯДНИКАМИ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ: ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Петренко Ганна Олександрівна,

канд. екон. наук, доцент, кафедра господарського та адміністративного права;

Іськова Ольга Олександрівна,

здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

*Донецький національний університет імені Василя Стуса,
м. Вінниця*

Статтею 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визначено право кожного, чий права та свободи було порушено «на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження» [1]. Право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень є одним із фундаментальних елементів демократичної правової держави, який гарантує захист прав і свобод людини та громадянина. Це право закріплене у статті 55 Конституції

України, що передбачає можливість кожного звернутися до суду у разі порушення його прав чи законних інтересів органами влади, посадовими чи службовими особами. Особливого значення ця норма набуває у сфері публічної служби, де суб'єкти владних повноважень приймають рішення, які безпосередньо впливають на кар'єру, права та обов'язки керівників бюджетних установ і головними розпорядниками бюджетних коштів, які реалізують свої повноважень у бюджетному процесі.

Реформування публічної служби та посилення вимог до підзвітності розпорядників бюджетних коштів також актуалізує і проблематику державного фінансового аудиту, щодо законності та ефективності виконання посадовими особами – керівниками бюджетних установ і головними розпорядниками бюджетних коштів – своїх повноважень у бюджетному процесі. Суб'єктами такого аудиту виступають конкретні посадові особи – керівники бюджетних установ, головні розпорядники та одержувачі бюджетних коштів, а його предметом є законність та ефективність їх управлінських рішень. Правовий статус таких осіб має подвійну природу: службові відносини регулюються Законом України «Про державну службу», а при управлінні бюджетними ресурсами вони набувають статусу учасника бюджетного процесу за пунктом 47 частини 1 статті 2 Бюджетного кодексу України [2]. Системоутворюючим актом залишається Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [3], а правовий статус Державної аудиторської служби України (далі – Держаудитслужба) визначений постановою Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 р. № 43 [4].

Проте мають місце суттєві недоліки у практиці здійснення державного фінансового аудиту, особливо що стосується прийнятих рішень посадовими особами органів фінансового контролю. По-перше, Держаудитслужба нерідко формулює висновки та вимоги без належного доказового підґрунтя, покладаючись на встановлені факти формальних відхилень без доведення реального збитку для бюджету. По-друге, рішення органу контролю подекуди відзначаються недостатньою конкретністю: замість чіткого припису зазначається загальний обов'язок «усунути порушення», що фактично перекладає на підконтрольну установу визначення

способу виконання вимоги і тим самим ризик нового порушення. По-третє, судова практика свідчить, що суди дедалі частіше стають на бік розпорядників бюджетних коштів, скасовуючи акти Держаудитслужби саме через їх формальність, непропорційність або недотримання процедури контрольного заходу. Ці системні недоліки підривають авторитет органу контролю та знижують ефективність фінансового аудиту як інструменту забезпечення бюджетної дисципліни.

Важливим є можливість для вищезазначених суб'єктів судового захисту прав посадових осіб-розпорядників бюджетних коштів шляхом оскарження рішень, дій та бездіяльності Державної аудиторської служби України в порядку адміністративного судочинства. Огляд судової практики свідчить, що найбільш поширеними є такі напрями оскарження: визнання протиправним та скасування висновку про результати моніторингу закупівлі; оскарження вимоги про усунення порушень як невизначеної, непропорційної або незаконно прийнятої; оспорування актів інспектування (ревізії) у частині встановлення фактів нецільового або неефективного використання бюджетних коштів; оскарження дій чи бездіяльності Держаудитслужби при проведенні контрольних заходів із порушенням встановленої процедури.

Принципове значення для розуміння обсягу судового захисту прав посадових осіб-розпорядників має правова позиція Верховного Суду, висловлена у постанові від 21 березня 2023 р. у справі № 560/4370/22 [5]. Касаційний адміністративний суд підтвердив, що оскарження у судовому порядку індивідуально-правового акта – вимоги Держаудитслужби про усунення порушень – є гарантованим правом підконтрольної установи в розрізі завдань адміністративного судочинства, навіть якщо законність обчислення розміру збитків може бути окремо перевірена за позовом органу контролю до винних осіб. Тим самим Верховний Суд відмежував два самостійні предмети судового контролю та підтвердив гарантії захисту керівників установ-розпорядників, чиї рішення стали підставою для застосування заходів реагування.

Сталу лінію судової практики формують позиції щодо чіткості та пропорційності висновків і вимог Держаудитслужби. У постанові від 4 травня 2023 р. у справі № 160/5890/22 [6] Верховний

Суд зазначив, що висновок про результати моніторингу закупівлі, який зобов'язує замовника усунути порушення «шляхом припинення зобов'язань за договором, у тому числі із застосуванням наслідків недійсності/нікчемності договору», не відповідає критеріям, встановленим частиною 2 статті 2 КАС України. Спонування замовника самостійно визначити заходи на підставі невизначених норм може призвести до нового порушення законодавства. Цю ж лінію продовжено у постановках від 31 січня 2023 р. у справі № 260/2993/21 та від 1 лютого 2024 р. у справі № 640/18786/22 [7], де Суд наголосив, що вимога мусить містити конкретний варіант поведінки, а не загальний припис, а її непропорційність тяжкості порушення є самостійною підставою для скасування.

Особливе значення має блок правових позицій щодо стандарту доказування у справах про відшкодування збитків, завданих діями посадових осіб-розпорядників. Узагальнюючи практику, Верховний Суд у тематичному огляді від жовтня 2025 р. [8] нагадав, що для притягнення до відповідальності контролюючий орган має довести сукупність елементів складу правопорушення: протиправність дій посадової особи, наявність збитків, прямий причинно-наслідковий зв'язок та вину. Аналогічна позиція послідовно застосовується і в адміністративному судочинстві. У постанові від 31 січня 2023 р. у справі № 260/2993/21 [9] Суд підкреслив, що недоведення хоча б одного з цих елементів виключає правомірність вимоги про відшкодування. Це захищає керівників установ від необґрунтованого матеріального стягнення лише за фактом виявлених у підпорядкованій установі порушень.

Окремою лінією є оцінка процедурних порушень при проведенні контрольних заходів. У постанові від 29 лютого 2024 р. у справі № 340/3739/21 [10] Верховний Суд підтвердив, що недотримання процедури моніторингу або інспектування, перевищення меж компетенції чи помилкове застосування норм, що регулюють інший вид контролю, є самостійною підставою для визнання акта Держаудитслужби протиправним, навіть якщо матеріальні порушення мали місце. Загальний строк звернення до суду – шість місяців згідно за частиною 2 статті 122 КАС України, тягар доказування правомірності рішення покладається на орган контролю за частиною 2 статті 77 цього ж Кодексу [11].

Таким чином, аналіз судової практики дозволяє виокремити системні проблеми правового регулювання. По-перше, правова невизначеність понятійного апарату «ефективність використання бюджетних коштів», «неефективне управління», що породжує надмірну дискрецію контролюючих органів. По-друге, відсутність чітких механізмів розмежування юрисдикцій Держаудитслужби та Рахункової палати призводить до дублювання перевірок одних і тих самих розпорядників. По-третє, недосконалість механізмів притягнення до юридичної відповідальності: матеріальна відповідальність посадових осіб обмежена середньомісячним заробітком (стаття 132 КЗпП), що непропорційно розміру можливих бюджетних збитків [12]. По-четверте, недосконалість процедури повноцінного адміністративного оскарження за аналогією з податковим законодавством. Застосування критеріїв законності, легітимної мети та пропорційності, вироблених ЄСПЛ, [13] у поєднанні з наведеною практикою Верховного Суду формує стандарт, відповідно до якого втручання контролюючого органу в діяльність розпорядника має бути чітким, обґрунтованим і пропорційним.

На підставі проведеного дослідження можна зробити висновки, що державний фінансовий аудит щодо діяльності розпорядників бюджетних коштів є комплексним правовим інститутом. Судова практика сформувала чіткі стандарти, а саме, що вимога Держаудитслужби має бути конкретною та пропорційною, а її невизначеність є самостійною підставою для скасування; стягнення збитків з посадової особи можливе лише за умови доведення повного складу правопорушення; процедурні порушення під час контролю мають самостійне юридичне значення. Подальше реформування потребує прийняття кодифікованого закону про державний фінансовий контроль, запровадження механізму адміністративного та судового оскарження результатів фінансового аудиту та гармонізації національного регулювання зі стандартами INTOSAI.

Список використаних джерел

1. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.

2. Бюджетний кодекс України : Закон України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 50–51. Ст. 572.
3. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26 січня 1993 р. № 2939-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 13. Ст. 110.
4. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 р. № 43. Офіційний вісник України. 2016. № 12. Ст. 506.
5. Постанова Верховного Суду від 21 березня 2023 р. у справі № 560/4370/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109715842> (дата звернення: 11.05.2026).
6. Постанова Верховного Суду від 4 травня 2023 р. у справі № 160/5890/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110657221> (дата звернення: 11.05.2026).
7. Постанова Верховного Суду від 1 лютого 2024 р. у справі № 640/18786/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116710920> (дата звернення: 11.05.2026).
8. Огляд судової практики Верховного Суду у спрах про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі діями (бездіяльністю) її посадової особи (рішення з 2018 р. до серпня 2025 р.). Київ : Верховний Суд, 2025. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/president/news/1899791> (дата звернення: 11.05.2026).
9. Постанова Верховного Суду від 31 січня 2023 р. у справі № 260/2993/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108705120> (дата звернення: 11.05.2026).
10. Постанова Верховного Суду від 29 лютого 2024 р. у справі № 340/3739/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117353183> (дата звернення: 11.05.2026).
11. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35–37. Ст. 446.
12. Шевчук О. А. Правові аспекти державного фінансового аудиту в системі публічного управління. Право та державне управління. 2022. № 2. С. 154–162.
13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. Офіційний вісник України. 2006. № 32. Ст. 2371.

ПРИНЦИП ПОЄДНАННЯ ПРИВАТНИХ ТА ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Родченко Ігор Юрійович,

канд. держ. упр., доцент, в. о. професора, завідувач кафедри міжнародних відносин;

Несух Людмила Михайлівна,

канд. іст. наук, в. о. доцента кафедри міжнародних відносин, ректор

ТОВ «ЗВО «Університет глобальних стратегій «Альтера»

Важливість наукової розробки проблеми поєднання приватних та публічних інтересів у цивільному праві методологічно зумовлена соціальною природою феномену права, в основі якого лежить категорія інтересів, що визначають уявлення їх носіїв про справедливість. Історія формування, функціонування та розвитку суспільства свідчить про те, що деформація, зміна і навіть крах різних державно-правових систем значною мірою є результатом виникнення та несвоєчасного або неадекватного вирішення суперечностей юридично значущих інтересів учасників суспільних відносин. У цьому контексті проблема поєднання приватних та публічних інтересів у праві для цивілістичної науки набуває особливого значення. Соціальні витоки права лежать у сфері діяльності людей із створення, обміну та споживання матеріальних благ для задоволення їхніх різноманітних потреб та інтересів. Складені на цій основі еквівалентні товарно-грошові відносини виступають соціальним джерелом формування саме цивільного права, яке й покликане забезпечувати поєднання цих інтересів [1, с. 366–367].

Як зазначає І. Бабецька, категорія «публічний інтерес» у цивільному праві є однією з найбільш дискусійних у сучасній правовій доктрині, оскільки саме в ній знаходить своє вираження поєднання індивідуальних та загальносуспільних прагнень [1, с. 366]. На думку дослідниці, публічний інтерес слід розуміти як визнаний державою та захищений правом інтерес соціальної спільноти, задоволення якого є необхідною умовою її існування та розвитку [1, с. 370].

Принцип поєднання приватних та публічних інтересів у цивільному праві має глибоке соціальне коріння. Як слушно зауважує С. В. Савченко, у сучасних умовах проблема співвідношення приватних і публічних інтересів набуває особливої гостроти, оскільки від її вирішення залежить ефективність правового регулювання суспільних відносин в Україні [10, с. 520]. Дослідник звертає увагу на те, що оптимальне поєднання цих інтересів є не лише теоретичною проблемою, але й практичним завданням, яке має вирішувати законодавець при створенні та вдосконаленні нормативно-правових актів [10, с. 525].

О. Я. Гуняк наголошує, що приватний та публічний інтереси в праві перебувають у стані діалектичної взаємодії, яка передбачає як їх протистояння, так і взаємопроникнення [6, с. 181]. За її спостереженнями, сучасний стан дослідження цієї проблематики характеризується переходом від їх жорсткого протиставлення до визнання необхідності їх збалансованого поєднання [6, с. 190]. У своїх роботах дослідниця пропонує розглядати правову конструкцію поєднання приватних і публічних інтересів як універсальний механізм, що дозволяє забезпечити стабільність правопорядку [7, с. 95–96].

Особливу увагу соціальному аспекту проблеми приділяє І. В. Рушак, яка аналізує публічний порядок як правову категорію. Дослідниця зазначає, що категорія публічного порядку нерозривно пов'язана з необхідністю захисту публічних інтересів. У цьому контексті вона звертає увагу на те, що «правомірність правочинів у цивільному праві безпосередньо залежить від їх відповідності публічному порядку, тобто системі основоположних засад, що забезпечують єдність та стабільність правового регулювання» [2, с. 990]. Авторка розвиває цю ідею, показуючи, що публічний порядок виступає своєрідним «охоронним поясом» суспільства, який обмежує свавілля як з боку приватних осіб, так і з боку держави [2, с. 992].

Ю. С. Шемшученко, розкриваючи зміст правопорядку, акцентує увагу на тому, що він є результатом дії права, станом упорядкованості суспільних відносин, який відповідає вимогам законності та забезпечує реалізацію прав і законних інтересів учасників цих відносин [5, с. 48]. Правопорядок, на його думку, є необхід-

ною умовою існування громадянського суспільства та правової держави [5, с. 49].

І. В. Рушак та М. В. Белова досліджують питання правомірності правочинів у цивільному праві, показуючи, що приватний інтерес не може реалізовуватися без урахування публічно-правових обмежень, встановлених законодавцем. Як зазначають дослідниці, «правомірність правочину є комплексною категорією, яка охоплює як дотримання формальних вимог закону, так і відсутність порушень публічного порядку, моральних засад суспільства» [2, с. 993]. Вони наголошують, що «кожен правочин має оцінюватися не лише з позиції інтересів сторін, але й з позиції їх відповідності публічним інтересам, оскільки ігнорування останніх може призвести до визнання правочину недійсним» [2, с. 994].

В. Є. Мазуренко аналізує процес «змішання публічно-правового та приватноправового елементів в сучасному праві», наголошуючи, що в умовах розвитку ринкової економіки та євроінтеграції України спостерігається активне взаємопроникнення цих двох правових начал [4, с. 35]. Дослідник стверджує, що «жорстке протиставлення приватного та публічного права втрачає свою актуальність, поступаючись місцем концепції їх конвергенції, тобто взаємодії та взаємозбагачення» [4, с. 36]. Він вважає, що така конвергенція є об'єктивним процесом, зумовленим ускладненням соціальних зв'язків та появою нових суспільних відносин, які потребують комплексного правового регулювання [4, с. 37].

А. Є. Кубко звертає увагу на необхідність розмежування державних інтересів у правовій системі України, зазначаючи, що «державний інтерес не завжди збігається з публічним інтересом у широкому розумінні, оскільки останній охоплює також інтереси територіальних громад та суспільства в цілому» [8, с. 15]. Дослідник наголошує, що «оптимальне поєднання приватних та публічних інтересів можливе лише за умови, якщо держава не підміняє своїми вузьковідомчими інтересами загальносуспільні потреби» [8, с. 18].

О. І. Чепис досліджує юридичну природу інтересів у праві інтелектуальної власності, показуючи, що ця сфера є класичним прикладом необхідності поєднання приватних та публічних інтересів. На її думку, «інтелектуальна власність є тією галуззю, де приватний інтерес автора (винахідника, творця) має бути зба-

лансований із публічним інтересом суспільства у доступі до результатів творчої діяльності» [14, с. 145]. Дослідниця стверджує, що «юридична конструкція інтересу у праві інтелектуальної власності є багаторівневою і передбачає узгодження інтересів різних суб'єктів – автора, спадкоємців, користувачів, держави» [14, с. 146].

О. О. Первомайський досліджує участь територіальних публічно-правових утворень у цивільних відносинах. У своїй монографії він показує, що «державна та територіальні громади виступають у цивільних відносинах як публічні суб'єкти, які, реалізуючи свої права, мають діяти в межах публічного інтересу» [17, с. 95]. Він наголошує, що «участь публічних утворень у майнових відносинах завжди є похідною від їхніх публічних функцій, а тому не може розглядатися як виключно приватноправова» [17, с. 98]. Дослідник звертає увагу на те, що правовий статус цих суб'єктів є комплексним, поєднуючи публічно-правові та приватноправові елементи [17, с. 185–186].

І. В. Спасибо-Фатеева аналізує проблеми, пов'язані з участю держави Україна в цивільно-правових відносинах. Вона слушно зауважує, що «державна, вступаючи у цивільні відносини, не перестає бути носієм публічної влади, а тому її поведінка в цих відносинах має оцінюватися не лише з позиції приватноправових норм, але й з позиції публічного інтересу» [19, с. 96]. Дослідниця наголошує на необхідності «забезпечення балансу між приватними інтересами контрагентів держави та публічними інтересами, які вона покликана захищати» [19, с. 97].

О. Я. Гуняк пропонує розглядати правові конструкції приватного та публічного інтересів як специфічні юридичні засоби, що дозволяють забезпечити їх збалансоване поєднання [6, с. 185]. На її думку, «юридична конструкція інтересу є тим інструментом, за допомогою якого законодавець переводить соціальні потреби у правову площину, надаючи їм відповідного захисту» [7, с. 96]. Авторка наголошує, що «ефективність правового регулювання значною мірою залежить від того, наскільки вдало сконструйовано ці правові конструкції» [7, с. 97].

І. Е. Берестова у своєму дисертаційному дослідженні глибоко аналізує захист публічних інтересів учасників цивільних відносин. Вона показує, що «категорія публічного інтересу є не лише

матеріально-правовою, але й процесуальною, оскільки вона визначає можливість звернення до суду певних суб'єктів та обсяг їхніх процесуальних прав» [3, с. 32]. Дослідниця стверджує, що «захист публічного інтересу в цивільному судочинстві має свої особливості, зумовлені тим, що публічний інтерес не завжди має свого безпосереднього носія серед учасників спору» [3, с. 34].

О. П. Білан досліджує правочини, які порушують інтереси держави і суспільства, його моральні засади. У своєму дисертаційному дослідженні вона доходить висновку, що «недійсність правочину може бути наслідком не лише порушення прав конкретних осіб, але й порушення публічних інтересів, навіть якщо таке порушення не завдало шкоди окремій особі» [4, с. 187]. Авторка наголошує, що «інститут недійсності правочинів виконує важливу публічно-правову функцію – він захищає основоположні засади правопорядку від руйнівного впливу приватних угод» [4, с. 189].

М. Бліхар аналізує адміністративно-правові засоби захисту публічного інтересу. Він звертає увагу на те, що «адміністративне право має власний інструментарій захисту публічного інтересу, який суттєво відрізняється від цивільно-правового» [5, с. 43]. Дослідник стверджує, що «ефективний захист публічних інтересів можливий лише за умови комплексного використання засобів різних галузей права, включаючи адміністративне та цивільне» [5, с. 46].

О. П. Хамходера та І. Ю. Піть вводять у науковий обіг поняття «суб'єктивний публічний інтерес». На їхню думку, «суб'єктивний публічний інтерес – це правова можливість конкретної особи вимагати від держави дотримання публічного інтересу в тій частині, яка стосується її прав та законних інтересів» [13, с. 35]. Дослідники показують, що «категорія суб'єктивного публічного інтересу дозволяє подолати уявлення про публічний інтерес як про щось безсуб'єктне та відірване від потреб конкретної людини» [13, с. 38].

О. Я. Гуняк, аналізуючи приватний та публічний інтереси в праві, доходить висновку, що «майнові відносини є тією сферою, де найбільш гостро постає проблема їх збалансованого поєднання» [6, с. 188]. Вона зазначає, що «традиційне протиставлення приватноправових та публічно-правових засобів регулювання

майнових відносин є методологічно помилковим, оскільки на практиці вони завжди взаємодіють» [7, с. 96].

С. В. Савченко звертає увагу на те, що «ефективність правового регулювання майнових відносин в Україні значною мірою залежить від того, наскільки вдало законодавець враховує приватні інтереси суб'єктів господарювання та публічні інтереси держави і суспільства» [10, с. 525]. На його думку, «надмірне посилення публічних засад у регулюванні майнових відносин може призвести до гальмування економічного розвитку, тоді як ігнорування публічних інтересів створює ризики для стабільності правопорядку» [10, с. 526].

Т. С. Ківалова досліджує зобов'язання відшкодування шкоди у цивільному законодавстві України, показуючи, що цей інститут є класичним прикладом поєднання приватних та публічних інтересів. На її думку, «відшкодування шкоди має на меті не лише відновлення порушених прав конкретної особи (приватний інтерес), але й запобігання правопорушенням у майбутньому (публічний інтерес)» [9, с. 215]. Дослідниця стверджує, що «правовий інститут деліктних зобов'язань є яскравим прикладом того, як приватноправовий за своєю природою механізм виконує важливу публічно-правову функцію» [9, с. 218].

І. В. Рушак, аналізуючи публічний порядок як правову категорію, розкриває його значення для захисту особистих немайнових прав. Вона зазначає, що «публічний порядок виступає тією межею, за якою приватні інтереси окремих осіб втрачають пріоритет перед загальносуспільними цінностями» [1, с. 412]. Дослідниця наголошує, що «категорія публічного порядку є своєрідним обмежувачем свободи договору та свободи розсуду учасників цивільних відносин, який не дозволяє їм порушувати основоположні засади правопорядку під виглядом реалізації власних інтересів» [1, с. 413].

Висновки. У роботі обґрунтовано концепцію принципу поєднання приватних та публічних інтересів у цивільному праві. Показано, що соціальна природа цього принципу полягає в об'єктивній необхідності узгодження конфліктуючих інтересів різних суб'єктів суспільних відносин, а юридична природа характеризує його як керівне положення, що вимагає збалансованого відображення особистих, групових та суспільних інтересів у законо-

давстві. Принцип поєднання приватних та публічних інтересів посідає особливе місце в системі принципів цивільного права, виконуючи інтегративну, соціально-правову та критеріальну функції. Визначено основні юридичні засоби реалізації цього принципу: правосуб'єктність, суб'єктивні права та обов'язки, правооб'єктність, юридична процедура. Виявлено особливості реалізації принципу в майнових та особистих немайнових відносинах. Запровадження збалансованого підходу до поєднання приватних та публічних інтересів у цивільному праві сприятиме підвищенню ефективності правового регулювання, зміцненню довіри між учасниками цивільних правовідносин та державою, що є особливо актуальним для України в умовах євроінтеграції та післявоєнної відбудови.

Список використаних джерел

1. Рушак І. В. Публічний порядок як правова категорія: доктринальний аналіз. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Вип. 86. Ч. 5. С. 409–414. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/10/86_5.pdf (дата звернення: 27.05.2025).
2. Рушак І. В., Белова М. В. Правомірність правочинів у цивільному праві. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 6. С. 989–995. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/> (дата звернення: 27.05.2025).
3. Бабецька І. Поняття публічного інтересу у цивільному праві України. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2017. № 865. С. 366–372.
4. Мазуренко В. Є. Змішання публічно-правового та приватно-правового елементів в сучасному праві. Перші юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15–16 квіт. 2011 р.). Одеса : Астропрінт, 2011. С. 35–38.
5. Шемшученко Ю. С. Правопорядок. Юридична енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2003. Т. 5. С. 48.
6. Гуняк О. Я. Приватний та публічний інтереси в праві: сучасний стан і перспективи подальшого дослідження. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2016. № 3. С. 181–194.

7. Гуняк О. Я. Юридичні конструкції приватного та публічного інтересів у праві. Кафедра теорії держави та права: етапи становлення та перспективи розвитку : матеріали наук.-теорет. конф. / редкол.: А. М. Завальний, Н. В. Лазнюк, Д. О. Тихомиров. Київ : НАВС, 2016. 198 с.
8. Кубко А. Є. Державні інтереси у правовій системі України: деякі теоретичні питання. Держава та регіони. Серія: Право. 2020. № 2 (68). С. 14–19.
9. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди у цивільному законодавстві України (теоретичні аспекти). Одеса : Юридична література, 2008. 360 с.
10. Савченко С. В. Співвідношення приватних і публічних інтересів: досвід України. Форум права. 2013. № 3. С. 520–528. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_3_87 (дата звернення: 27.05.2025).
11. Берестова І. Е. Захист публічних інтересів учасників цивільних відносин: взаємозв'язок цивільного судочинства і конституційного провадження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02, 12.00.03. Київ : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. 510 с.
12. Берестова І. Е. Прояв категорії «публічний інтерес» в цивільному судочинстві. Науковий вісник публічного та приватного права. 2017. Вип. 6. Т. 4. С. 30–36.
13. Білан О. П. Правочини, які порушують інтереси держави і суспільства, його моральні засади в цивільному законодавстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ : Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2021. 219 с.
14. Бліхар М. Адміністративно-правові засоби захисту публічного інтересу. Юридичний вісник. 2021. № 3. С. 41–48.
15. Первомайський О. О. Участь територіальних публічно-правових утворень в цивільних відносинах: проблеми теорії та практики : монографія. Київ, 2013. 196 с.
16. Спасибо-Фатєєва І. В. Деякі проблеми, пов'язані з участю держави України в цивільно-правових відносинах. Вісник Академії правових наук України. 2006. № 4. С. 96–97.
17. Хамходера О. П., Піть І. Ю. Суб'єктивний публічний інтерес: теорія та прикладні перспективи. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2021. № 1(35). С. 27–39.
18. Чепис О. І. Юридична природа інтересів у праві інтелектуальної власності. Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 5. С. 144–147.

БАЛАНС ПРИВАТНИХ І ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ АНТИКОРУПЦІЙНОГО КОМПЛАЄНСУ В УКРАЇНІ

Устюжанінова Ольга Тарасівна,

канд. юрид. наук, доцент, кафедра права;

Тіхонов Анатолій Миколайович,

здобувач 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Розвиток правової системи України в напрямі європейської інтеграції вимагає переосмислення класичних підходів до регулювання корпоративних відносин та взаємодії бізнесу з державою. Тривалий час у національній правовій доктрині панував підхід, за якого корупція розглядалася виключно як патологія сфери державного управління та публічної влади. Проте сучасні тенденції, відображені в міжнародному праві, орієнтують на комплексне розуміння цього феномену – як у публічній, так і в приватній сферах. Антикорупційний комплаєнс у приватному секторі перетворився з добровільної практики етичного ведення бізнесу на важливий правовий інститут і стратегічний імператив [1, с. 92]. Водночас у процесі формування національної моделі антикорупційного контролю виникає глибокий доктринальний конфлікт між диспозитивним регулюванням, притаманним приватному праву, та імперативним тиском із боку публічного права. Цивільний кодекс України у статтях 6 та 627 гарантує суб'єктам господарювання свободу договору та право самостійно визначати умови своєї діяльності [2]. Конституційні гарантії, закріплені у статті 42 Конституції України [3], забезпечують право на підприємницьку діяльність та обмежують протиправне втручання органів влади у приватний сектор. Нова архітектура законодавства, що вибудовується після втрати чинності Господарським кодексом України відповідно до Закону України № 4196-IX від 09.01.2025 [4], вимагає чіткого розмежування публічного контролю та приватної автономії. Примусове нав'язування приватним компаніям внутрішніх процедур контролю здатне деформувати ці засади, перетворюючи диспозитивні інструменти самоорганізації на додатковий адміністративний тягар.

Головним правовим критерієм допустимості та правомірності втручання держави у справи приватних компаній є міжнародно-правовий принцип пропорційності. Його суть – у трискладовому тесті. По-перше, обмеження має бути передбачене законом. По-друге – переслідувати легітимну суспільну ціль (запобігання злочинності, захист прав інших осіб). По-третє – бути необхідним і пропорційним у демократичному суспільстві. У сфері комплаєнсу це означає: заходи державного контролю не повинні паралізувати господарську діяльність підприємства та не повинні створювати передумов для зловживань із боку правоохоронних органів. Практика Європейського суду з прав людини підтверджує цю логіку – особливо у контексті захисту права на мирне володіння майном відповідно до статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [5].

Глобальні стандарти антикорупційного комплаєнсу формувалися десятиліттями під впливом міжнародних договорів і національного законодавства з екстериторіальною дією. Базовим міжнародним документом є Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції (UNCAC) [6]. Її стаття 12 «Приватний сектор» зобов'язує держави-учасниці запроваджувати антикорупційні заходи у приватному секторі, посилювати стандарти бухгалтерського обліку й аудиту та встановлювати пропорційні санкції за порушення. Керівні принципи Організації економічного співробітництва та розвитку щодо корпоративного управління доповнюють це вимогами внутрішнього контролю, ризик-менеджменту та дотримання етичних норм як складових ефективного корпоративного управління.

Найжорсткіший вплив на формування світової комплаєнс-практики мають акти іноземного законодавства. Передусім – Закон США про корупційні дії за кордоном (Foreign Corrupt Practices Act – FCPA) 1977 року [7] та Закон Великобританії про боротьбу з хабарництвом (UK Bribery Act 2010) [8]. FCPA забороняє будь-яким компаніям, що мають зв'язок із ринком або фінансовою системою США, здійснювати підкуп іноземних посадових осіб із метою отримання комерційних переваг. Для українського бізнесу це означає: компанії, які залучають іноземні інвестиції, співпрацюють із транснаціональними корпораціями чи отримують фінансування від міжнародних донорів (ЄС, Світовий банк, ООН), змушені будувати внутрішні системи комплаєнсу за найвищими

світовими стандартами. Посилюється це глобальним правозастосуванням та ініціативами на кшталт програми добровільного самовикриття Міністерства юстиції США [1, с. 99].

Логіка міжнародного регулювання демонструє складні геополітичні коливання. У період тимчасового послаблення боротьби з транскордонним хабарництвом у США Україна, навпаки, суттєво посилила вимоги до бізнесу, прийнявши власні аналоги екстериторіальних норм. Склався унікальний правовий ландшафт: вітчизняні підприємства опиняються під суворішим наглядом національних регуляторів, ніж закордонні конкуренти. Національна модель антикорупційного комплаєнсу базується на положеннях Закону України «Про запобігання корупції» [9], де ключовим є Розділ X «Антикорупційна програма юридичної особи» (статті 62–64). Закон чітко розмежовує добровільний та примусовий порядки впровадження комплаєнс-процедур. Згідно зі статтею 62, розробка та затвердження антикорупційної програми є обов'язковими лише для обмеженого кола юридичних осіб; для решти приватного сектору це залишається сферою приватної автономії та стратегічного вибору. Важливим суб'єктом у цій системі є Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК), яке розробляє та затверджує методологічні орієнтири, зокрема Типову антикорупційну програму юридичної особи, затверджену наказом від 10.12.2021 № 794/21 [10].

Суттєвим кроком у розвитку національної моделі стало набрання чинності з 26 грудня 2024 року Законом України № 4111-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав» [11]. Закон розроблявся на виконання рекомендацій ОЕСР і радикально розширив межі відповідальності бізнесу. Раніше обов'язковий комплаєнс за статтею 62 Закону України «Про запобігання корупції» поширювався на державні й комунальні підприємства (чисельністю понад 50 осіб, доходом понад 70 млн грн) та на учасників публічних закупівель на суму від 20 млн грн. Новий спеціальний режим охоплює всі юридичні особи приватного сектору – у разі вчинення правопорушення їхніми уповноваженими особами.

Запровадження антикорупційного комплаєнсу в Україні супроводжується надмірним втручанням контролюючих органів у діяльність приватного сектора. Наказом НАЗК № 794/21 затверджено Типову антикорупційну програму юридичної особи [10], однак хоча цей документ розроблявся як методологічна допомога, на практиці державні органи вимагають його дослівного копіювання, а будь-яке відхилення трактується як порушення. Така жорстка типізація суперечить самій суті комплаєнсу: міжнародні стандарти вимагають індивідуальної оцінки ризиків конкретної компанії, але національна практика йде врозріз із цим принципом. Виникає й серйозна проблема з функціональною незалежністю уповноважених осіб із питань запобігання корупції: у приватному секторі уповноважений призначається та звільняється безпосередньо керівником підприємства, що унеможливорює реальну незалежність.

Блок колізій стосується комплаєнс-перевірок. Проведення обов'язкових перевірок контрагентів та кандидатів на посади вступає в конфлікт із законодавством про захист персональних даних – чинним Законом України від 01.06.2010 № 2297-VI [12], європейським регламентом GDPR [13], а також положеннями проєкту Закону «Про захист персональних даних» № 8153 від 25.10.2022 року, що готується до другого читання. Аналіз виявляє вісім ключових ризиків. Перша колізія – «право на забуття» (стаття 21 законопроекту № 8153): суб'єкт даних отримує право вимагати видалення своїх даних, але в бізнес-процесах видалити окремий архівний запис із резервних копій системи неможливо без порушення цілісності бази даних; потрібне законодавче виключення бекапів [14, с. 125–126].

Друга колізія – невизначеність ролей спільного контролера (стаття 30 законопроекту): поняття вводиться, але чітких меж відповідальності немає, що створює ризик подвійних штрафів за одне й те саме порушення. Відсутність критеріїв розмежування може призвести до солідарної відповідальності українських ІТ-компаній та подвійного стягнення [14, с. 125]. Третя – вимоги проєктованої приватності, закладені у статті 29 законопроекту, що вимагають повної перебудови технологічних циклів розробки програмного забезпечення, – це критично складно для ІТ-бізнесу, особливо за відсутності належного перехідного періоду, оскільки гнучкі методології безперервної інтеграції та доставки (CI/CD) конфліктують із цими вимогами [14, с. 127].

Четвертий ризик – регресивний вплив на малий і середній бізнес. Великі корпорації мають ресурси для покриття комплаєнс-витрат, тоді як для МСП жорсткі вимоги стають бар'єром для входу на ринок. Це явище вже отримало назву «GDPR Myoria» – монополізація ринку великими гравцями. Емпіричні дані свідчать: GDPR створює регресивне навантаження на МСП, діючи як бар'єр для входу [14, с. 128–129]. П'ятий ризик – пригнічення радикальних інновацій: компанії змушені витрачати обмежені ресурси на адміністрування даних та комплаєнс-процедури замість інвестування у високоризикові проривні технології. Дослідження підтвердили, що GDPR стимулює лише інкрементальні інновації, залишаючи радикальні поза увагою. Шостий ризик – скорочення експорту ІТ-послуг: досвід перехідних економік показує, що після впровадження жорстких правил чутливі до обробки даних послуги скорочуються більш ніж на 8 % [14, с. 129]. Сьомий – дефіцит кваліфікованих кадрів, а восьмий – ризик тиску з боку нового регулятора: створення Національної комісії з питань захисту персональних даних без чітких обмежень повноважень загрожувало перетворенням цього органу на інструмент тиску на бізнес [14, с. 128].

Окрема гостра проблема – колізія трудового права з антикорупційними гарантіями. Законодавство про запобігання корупції гарантує викривачам безпрецедентний рівень захисту, ці гарантії породжують серйозні суперечності. Заборона звільняти викривача або його близьких осіб у зв'язку з повідомленням про корупцію, закріплена у Законі № 1700-VII [9], на практиці створює імунітет від звільнення навіть для систематичних порушників дисципліни – що суперечить Кодексу законів про працю України [15]. Заборона застосовувати догани чи депреміювання обмежує право керівника на підтримання трудової дисципліни. Виплата середнього заробітку за останній рік при відстороненні викривача покладає фінансове навантаження на компанію ще до доведення вини. Заборона переводити викривача на нижчі посади чи змінювати обов'язки паралізує управлінські процеси та унеможливорює легітимну реструктуризацію. Надмірно жорсткі гарантії часто використовуються недобросовісними працівниками: подавши формальну скаргу, працівник автоматично отримує статус викривача, після чого управлінські рішення менеджменту паралізуються, а баланс інтересів у трудових правовідносинах порушується.

Для подолання виявлених колізій пропонується передусім відмовитися від виключно каральної парадигми антикорупційного контролю та перейти до моделі «заохочувального комплаєнсу». Міжнародний досвід підтверджує ефективність такого підходу: яскравим прикладом є програма Міністерства юстиції США щодо добровільного самовикриття порушень FCPA [1, с. 99]. Насамперед слід впровадити інститут угод про відстрочення кримінального переслідування (Deferred Prosecution Agreements – DPA). Для цього необхідно внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України [16], передбачивши можливість зупинення провадження щодо юридичної особи за чітких і вимірюваних умов: компанія самостійно виявила порушення; повідомила про нього правоохоронні органи; усунула керівництво, причетне до порушень; суттєво модернізувала комплаєнс-систему під наглядом незалежного монітора. Після завершення випробувального терміну кримінальне переслідування має припинятися без руйнівних санкцій та обмежень.

Кримінальний кодекс України [17] має бути доповнений нормою про «захист через належну обачність»: юридична особа звільнялася б від відповідальності за дії працівників або агентів, якщо доведе, що на момент вчинення правопорушення в неї функціонувала дієва антикорупційна програма, що відповідала стандартам НАЗК та ОЕСР. НАЗК має відмовитися від практики вимагання дослівного копіювання Типової антикорупційної програми: статус цього документа має змінитися на рекомендаційно-методологічний, а сама структура програми повинна передбачати диференціацію вимог залежно від розміру бізнесу та галузевих ризиків, з особливим спрощеним пакетом для МСП. Гарантії незалежності уповноважених із комплаєнсу слід врегулювати законодавчо – наприклад, через погодження їх звільнення з наглядовою радою компанії або спеціалізованим комітетом.

У сфері гармонізації комплаєнс-перевірок із законодавством про захист персональних даних необхідно: виключити комплаєнс-перевірки та Due Diligence зі сфери безумовної дії «права на забуття» (особливо щодо резервних архівних копій); передбачити перехідний період тривалістю не менше 24 місяців для технічної перебудови баз даних під вимоги проєктованої приватності [14, с. 130]; чітко обмежити повноваження нового наглядового

органу у сфері захисту даних вичерпними процедурами, запобігаючи адміністративному тиску.

У трудовому праві, а саме: у Кодексі законів про працю [15] та Законі «Про запобігання корупції» [9] слід чітко розмежувати поняття переслідування викривача та легітимного виконання роботодавцем управлінських функцій. Тягар доведення має бути збалансованим: якщо роботодавець надає об'єктивні докази порушення працівником дисципліни чи незадовільних результатів атестації (задокументовані належним чином і застосовані аналогічно до інших працівників), статус викривача не повинен слугувати індульгенцією ані для звільнення, ані для дисциплінарної відповідальності.

Отже, антикорупційний комплаєнс в українському приватному бізнесі перебуває в точці критичного розлому. З одного боку – об'єктивна потреба в прозорих правилах, продиктована євроінтеграцією та жорсткою екстериторіальною дією іноземних законів. З іншого – наростаюча деформація приватноправових засад, коли імперативне втручання держави перетворює комплаєнс із інструменту саморегулювання на адміністративний тягар. Колізія комплаєнсу із законодавством про захист персональних даних лише посилює цю проблему: механічне перенесення європейських стандартів без урахування технологічних реалій породжує правову невизначеність і мультиплікує ризики, особливо для МСП – виникає явище «GDPR Myoria»: захист даних посилюється, але ринок монополізується, а інновації пригнічуються.

Вихід вбачається не в послабленні антикорупційних вимог, а в зміні парадигми державного контролю: каральна модель має поступитися заохочувальній. Ключові пропозиції: запровадження угод про відстрочення кримінального переслідування (DPA), законодавче закріплення захисту через належну обачність, надання типовим програмам НАЗК рекомендаційного статусу, диференціація вимог залежно від розміру бізнесу, встановлення перехідного періоду не менше 24 місяців для адаптації до нових правил захисту даних, а також чітке розмежування в трудовому праві між переслідуванням викривача та легітимними управлінськими рішеннями. Реальна доброчесність виростає там, де бізнес бачить сенс вкладатися в прозорість: це захищає репутацію, відкриває доступ до капіталу і дає конкурентну перевагу. Завдання держави – створити правове середовище, в якому чесна гра стає вигідною.

Список використаних джерел

1. Nezhyva M. O., Mysiuk V. O., Nehodenko V. S. Anti-corruption compliance: new business rules. Економіка, управління та адміністрування. 2024. № 2 (108). С. 92–102. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2024-2\(108\)-92-102](https://doi.org/10.26642/ema-2024-2(108)-92-102).
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 24.05.2026).
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 24.05.2026).
4. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 09.01.2025 № 4196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20> (дата звернення: 24.05.2026).
5. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20.03.1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535 (дата звернення: 24.05.2026).
6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 24.05.2026).
7. Foreign Corrupt Practices Act of 1977 (FCPA). Pub. L. No. 95–213, 91 Stat. 1494. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-9569/uslm/COMPS-9569.xml> (дата звернення: 24.05.2026).
8. Bribery Act 2010 (с. 23). URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/contents> (дата звернення: 24.05.2026).
9. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 24.05.2026).
10. Про затвердження Типової антикорупційної програми юридичної особи : наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 10.12.2021 № 794/21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1702-21> (дата звернення: 24.05.2026).
11. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав : Закон України від 04.12.2024 № 4111-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4111-20> (дата звернення: 24.05.2026).

12. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> (дата звернення: 24.05.2026).
13. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 (General Data Protection Regulation, GDPR). Official Journal of the European Union. 2016. L 119. P. 1–88. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj> (дата звернення: 24.05.2026).
14. Гура М. В. Новели законопроекту № 8153 та їх вплив на ІТ-індустрію. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО». 2026. Вип. 43. С. 120–132. DOI: <https://doi.org/10.34142/23121661.2026.43.12>.
15. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 24.05.2026).
16. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 24.05.2026).
17. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 24.05.2026).

СУБ'ЄКТ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА СУБ'ЄКТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: КОРЕЛЯЦІЙНИЙ ЗВ'ЯЗОК

*Сурма Анна Сергіївна,
аспірантка*

Донецький національний університет імені Василя Стуса

Екологічна безпека є одним з ключових компонентів національної безпеки сучасних держав, особливо в умовах інтенсивного антропогенного впливу на довкілля та воєнного стану в Україні. Забезпечення екологічної безпеки – це пріоритетна мета функціонування та діяльності всіх зацікавлених суб'єктів, починаючи від окремого індивіда та закінчуючи значимістю для суспільства, держави загалом, адже досягнення стану відсутності загрози для життя та здоров'я людини через негативні явища природного та техногенного походження сприяє стабілізації процесу суспільного розвитку.

Попри значну кількість публікацій на окреслену тему, слід наголосити, що в науковій літературі відсутнє усталене визначення суб'єкта екологічної безпеки та суб'єкта забезпечення екологічної безпеки. Це пояснює існування низки підходів до тлумачення даних понять та їх розмежування. А тому вбачається потреба в проведеному окремому дослідженні в аспекті аналізованої проблеми.

Аналіз цього питання вимагає розуміння терміну «суб'єкт».

Як стверджують Є. Щербина та О. Білик, конкретна дефініція визначається як особа, наділена юридичними правами та обов'язками (екологічна правоздатність), яка здатна самостійно їх здійснювати (екологічна дієздатність) та нести юридичну відповідальність (екологічна деліктоздатність); в сукупності ці три правомочності утворюють екологічну правосуб'єктність [1, с. 111].

О. Донченко та Т. Грекул-Ковалик стверджують, що правосуб'єктність є юридичною властивістю особи, суспільним юридичним станом приналежності до правової системи, невіддільним від особи; джерелом його (стану) виникнення є діючий правопорядок, система юридичних норм. Науковці порівнюють правосуб'єктний зв'язок з відносинами громадянства: за допомогою правосуб'єктного зв'язку формується і підтримується вищезгадана властивість (якість) суб'єкта права, так як вона забезпечує входження особи до правової системи і забезпечує їй доступ до всіх можливостей, які нею надаються [2, с. 132–133].

На переконання В. А. Січевлюк, правосуб'єктність є найвищою за рівнем узагальнення теоретичною абстракцією, яка визначає правовий потенціал, що надходить до абстрактного соціального суб'єкта зі сфери об'єктивного права та дозволяє останньому мати статус суб'єкта права та інші похідні статуси та стани включаючи статус учасника різноманітних галузевих правовідносин» [3, с. 415].

Самілик Л. О., Корбут Л. П. приходять до висновку про те, що правосуб'єктність та суб'єкт права можна вважати взаємозалежними поняттями, які співвідносяться наступним чином: елементи правосуб'єктності є якостями особи, визнаної суб'єктом права. При цьому, правосуб'єктність вважається визнанням певної особи суб'єктом права, проте вона є лише частиною іншого, узагальнюючого поняття – правового становища. Усім суб'єктам властивий юридичний статус, що дозволяє брати участь у право-

відносинах. Сучасне право визнає своїми суб'єктами людей і їх спільність, що носять сукупність прав та обов'язків, а також можливість їх реалізувати [4, с. 90].

На переконання А. В. Коструби, суб'єкт права є носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків і, як результат, індивідуалізованої вольової активності в забезпеченні реалізації власного інтересу в суспільних відносинах. Науковець стверджує: як «...право існує не для того, щоб здійснити ідею абстрактної правової волі, а для того, щоб слугувати інтересам, потребам, цілям обороту...», так і суб'єкт прагне забезпечити власний інтерес через свою діяльність. Інтерес особистості означає прагнення в задоволенні власних потреб як відображення ступеня індивідуальної свободи, яка не має відповідній фізичної форми вираження; об'єктивно існуюча і суб'єктивно усвідомлена соціальна потреба, мотив, стимул, збудник, спонукання до дії [5, с. 110].

У постанові від 11.05.2023, у справі № 380/23542/21, Верховний Суд зробив висновок про те, що право на судовий захист (у тому числі захист екологічних прав особи) має лише та особа, яка є суб'єктом (носієм) порушених прав, свобод чи інтересів; щоб особі було надано судовий захист, суд встановлює, чи щодо особи дійсно має місце факт порушення права, свободи чи інтересу, та це право, свобода або інтерес порушені відповідачем (п. 38) [6].

Відтак, під поняттям суб'єкта права в широкому значенні можна розуміти особу-носія суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, яка діє від власного імені, наділена індивідуалізованою вольовою активністю щодо реалізації власного інтересу в суспільних відносинах.

Д. П. Бабюк надає характеристику суб'єктам саме екологічного права: наділені юридичними правами та обов'язками, де-факто можуть бути учасниками екологічних правовідносин; наділені правосуб'єктністю. Він також пропонує перелік суб'єктів екологічного права: народ України, держава (реалізує правомочності через відповідні органи державної влади, наділені компетенцією щодо регулювання екологічних відносин), територіальні громади (реалізують свої правомочності безпосередньо або через органи місцевого самоврядування), фізичні та юридичні особи, громадські, міжнародні й релігійні об'єднання, іноземні держави та ін. [7].

К. Р. Резворович, О. С. Юнін, Р. С. Кірін акцентують увагу на тому, що суб'єктами екологічного права та екологічних суспільних відносин виступають Україна, фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства) та юридичні особи, а також органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Авторами розрізняється зміст прав і обов'язків осіб, що здійснюють екологічно значущу діяльність (юридичні особи і громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без утворення юридичної особи, а також громадяни, які здійснюють екологічно значиму діяльність в особистих цілях) і регулюючих її (органи влади), та осіб, які відчують на собі негативні екологічні наслідки такої діяльності, тобто власне громадяни, що розглядаються в даному випадку в якості об'єкта впливу та відповідно об'єкта, що охороняється екологічним правом. Тобто, зміст прав та обов'язків суб'єктів екологічних правовідносин зумовлюється спрямованістю їх інтересів або завдань у сфері охорони навколишнього середовища [8, с. 42].

У науковій літературі часто зустрічаються як поняття «суб'єкт екологічної безпеки», так і «суб'єкт забезпечення екологічної безпеки».

Як зазначає П. В. Мельник, не можна ототожнювати поняття «екологічна безпека» та «забезпечення екологічної безпеки»: перше – це категорія, яка включає систему взаємопов'язаних понять, що визначають стан захищеності довкілля від загроз, ризиків і негативних впливів; друге – процес, що відображає діяльність державних органів, юридичних і фізичних осіб, громадських об'єднань та інших суб'єктів, спрямовану на створення умов для екологічно безпечного розвитку [9, с. 211].

Щодо переліку суб'єктів екологічної безпеки, то Ю. О. Полукаров, Н. А. Праховнік, О. В. Землянська до нього відносять індивідумів, суспільство, біосферу, державу [10, с. 29].

Залежно від конкретного суб'єкта екологічної безпеки формуються різні підходи до розуміння екологічної безпеки: 1) антропоцентричний, де суб'єктом екологічної безпеки є людина; 2) антропоцентричний з урахуванням природно-ресурсної складової; 3) біоцентричний, де суб'єктом є екосистема [11, с. 211].

І. В. Бригадир зауважує, що екологічна безпека одночасно є метою та завданням діяльності зацікавлених суб'єктів. На думку автора, екологічну безпеку в контексті правової категорії

слід розглядати як стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави та довкілля, за якого гарантується право кожної людини на здорове та безпечне навколишнє середовище та існують необхідні умови для захисту довкілля, відтворення природних об'єктів і задоволення інших прав громадян та інтересів держави [12, с. 113].

Є. Щербина та О. Білик виокремлює наступний перелік суб'єктів екологічної безпеки: народ України, державу, територіальні громади, юридичних та фізичних осіб, громадські, міжнародні та релігійні об'єднання та інших, підкреслюючи свою позицію прикладами: держава реалізує власні правомочності через органи державної влади, які наділені компетенцією з врегулювання екологічних відносин, а територіальні громади реалізують безпосередньо або через органи місцевого самоврядування [1, с. 111].

Г. М. Буканов до переліку суб'єктів забезпечення екологічної безпеки, посилаючись на ст. 4 Закону України «Про основи національної безпеки України», відносить наступні: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; Національне антикорупційне бюро України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; органи і підрозділи цивільного захисту; громадяни України, об'єднання громадян.

Науковець цю категорію суб'єктів групує на наступні види: 1) Президент України, органи державної влади та місцевого самоврядування; 2) правоохоронні органи та військові формування, утворені відповідно до законів України; 3) громадяни України та об'єднання громадян [13, с. 14–15].

Відтак, коло суб'єктів екологічної безпеки ширше, ніж суб'єктів забезпечення екологічної безпеки, адже в контексті останнього мова йде конкретну діяльність, спрямовану на мінімізацію екологічних загроз, формування гарантій захисту людини і довкілля, натомість екологічна безпека відображає стан захищеності довкілля і відповідно людини від різного роду екологічних загроз в цілому, а тому при визначенні переліку суб'єктів екологічної

безпеки науковці оперуються такими «масштабними» категоріями, як індивідууми, суспільство, біосфера, держава. У той час як при аналізі суб'єктів забезпечення екологічної безпеки можна проводити паралель з її управлінським рівнем (органи державної влади та місцевого самоврядування), але не обмежуючись ним (юридичні та фізичні особи, громадські об'єднання та ін.).

При цьому, коло суб'єктів екологічної права та екологічної безпеки, з огляду на наведені вище позиції науковців, збігаються.

На підставі усього вищезазначеного можна сформулювати таке визначення суб'єкта екологічної безпеки – це індивідуалізований учасник правових відносин (наприклад, людина, суспільство, держава або біосфера), наділений екологічною правосуб'єктністю та здатністю виступати носієм життєво важливих інтересів щодо безпечного стану довкілля та проявляє вольову активність для захисту цих інтересів від екологічних загроз.

Список використаних джерел

1. Щербина Є., Білик О. Об'єкти та суб'єкти екологічного права. Роль національного права України в умовах глобалізаційних викликів : матер. Всеукр. наук.-практ. конференції (Дніпро, 18 листоп. 2021 р.) / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; [укладачі та редкол. не вказані в метаданих]. Дніпро : ДДУВС, 2021. 567 с.
2. Донченко О. та Грекул-Ковалик Т. Правосуб'єктність як формальна властивість суб'єкта права. Юридичний вісник. 2022. Вип. 2. С. 131–138.
3. Січевлюк В. А. Еволюція категорії «правова суб'єктність» (теоретико-прикладні засади) : монографія. Київ : Юридична думка, 2020. 462 с.
4. Самілик Л. О., Корбут Л. П. Співвідношення понять «суб'єкт права», «особа», «суб'єкт правовідносин», «учасник відносин». Право і суспільство. 2016. Вип. 1. С. 89–93.
5. Коструба А. В. Теоретичні роздуми щодо поняття суб'єкта права. Проблеми цивільного права та процесу. 2017. С. 109–111.
6. Постанова КАС ВС від 11.05.2023, у справа № 380/23542/21. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110803141> (дата звернення 01.03.2026).
7. Бабюк Д. П. Майбутнє покоління як суб'єкт екологічного права. Збірник тез доповідей студентів, аспірантів та здобувачів – учасни-

ків 80-ї звітної конференції Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (присвячується 159-й річниці університету) (Одеса, 23–25 квіт. 2024 р.) / відп. ред. О. В. Побережець ; ред. кол.: О. І. Донченко, Є. І. Масленніков, А. Л. Святошнюк та ін. Одеса : Олді+, 2024. С. 63–67.

8. Екологічне право : навч. посіб. / кол. авт. [К. Р. Резворович, О. С. Юнін, Р. С. Кірін та ін.]. Дніпро : Видавець К. О. Біла, 2020. 318 с.
9. Мельник П. В., Климович А. О. До питання визначення екологічної безпеки. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. Вип. 2. С. 209–212.
10. Екологічна безпека та цивільний захист: конспект лекцій : навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра за спеціальністю 121 Інженерія програмного забезпечення / КПІ ім. Ігоря Сікорського ; уклад.: Ю. О. Полукаров, Н. А. Праховнік, О. В. Землянська. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. 184 с.
11. Гордеюк А. О. Поняття особи у цивільному праві та його співвідношення з поняттями суб'єкта цивільного права, суб'єкта цивільних правовідносин, учасника цивільних відносин. Форум права. 2020. Вип. 60 (1). С. 29–36.
12. Бригадир І. В. Щодо визначення екологічної безпеки як правової категорії. Форум права. 2010. Вип. 4. С. 109–114.
13. Буканов Г. М. Система забезпечення екологічної безпеки України. Журнал східноєвропейського права. 2018. Вип. 56. С. 12–19.

ДЕЛЕГУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ І ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Казімірова Ольга Леонідівна,
здобувачка 1 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності «Публічне управління та адміністрування Солдатенко О. В., д-р юрид. наук, професор, кафедра правознавства – науковий керівник
Полтавський університет економіки і торгівлі

Делегування повноважень – це важливий конституційно-правовий інститут, який передбачає їх передачу від одного суб'єкта владних повноважень іншому. Таке перенесення функцій не

є остаточним: вони залишаються в компетенції первинного органу і можуть бути відкликані або змінені.

Делегування державних повноважень органам місцевого самоврядування (ОМС) є центральним елементом реформи децентралізації в Україні. Цей процес базується на положеннях Конституції України, зокрема статті 143, яка передбачає можливість наділення ОМС окремими функціями органів виконавчої влади на підставі закону. Водночас Основний Закон чітко зобов'язує державу фінансувати здійснення цих повноважень у повному обсязі за рахунок коштів Державного бюджету або шляхом зарахування до місцевих бюджетів окремих загальнодержавних податків.

Актуальність цієї теми зумовлена потребами повосенного відновлення та євроінтеграції, перевантаженістю центральної влади та необхідністю збереження балансу децентралізації. В умовах комплексного фінансового й адміністративного відродження громад, а також адаптації українського законодавства до стандартів Європейського Союзу, чіткий розподіл владних функцій стає основою життєздатності держави. Ефективне управління територіями неможливе без передачі частини управлінських завдань на місця, що безпосередньо підвищує якість і швидкість надання публічних послуг. Відтак, завершення реформи децентралізації потребує остаточного розмежування «власних» і «делегованих» повноважень задля уникнення управлінського хаосу на базовому та регіональному рівнях.

Теоретичне підґрунтя визначення меж такого втручання закладено ще у працях класиків. Зокрема, Джон Локк у праці «Два трактати про врядування» обґрунтував ідею, що відображає суть відомого латинського принципу *Delegata potestas non potest delegari*: довірена народом влада не може бути безконтрольно передана третім особам. У сучасній українській доктрині цю концепцію розвиває С. Г. Серьогіна, наголошуючи на існуванні виключних прерогатив держави, які становлять її «суверенне ядро» і взагалі не підлягають делегуванню. Такий підхід корелює зі статтею 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», яка закріплює принцип поєднання місцевих і державних інтересів із чітким дотриманням встановлених законом меж.

З позицій теорії управління делегування розглядають не лише як юридичний акт, а й як ефективний інструмент оптимізації пуб-

лічної сфери. Класик теорії організації Герберт Саймон визначав цей процес як спосіб побудови структури, де рішення ухвалюються в точці, максимально наближеній до джерела інформації та безпосередньої потреби. Для України таке положення є орієнтиром у розбудові мережі ЦНАПів та цифровізації сервісів. Перспектива полягає в тому, щоб держава залишала за собою виключно функції встановлення стандартів і контролю якості, тоді як безпосереднє надання послуг («точка доступу») завдяки механізмам делегування здійснювалося якомога ближче до громадянина.

Дослідженням інституту делегування повноважень присвятили свої праці такі вчені, як М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, В. С. Куйбіда, О. М. Бориславська, І. Б. Коліушко, С. В. Шевчук, В. Д. Бакуменко, В. А. Давидова, А. М. Онупрієнко та інші.

Водночас динамічний розвиток суспільства та нові виклики зумовлюють потребу в подальшому науковому пошуку. Зокрема, вимагають вирішення такі ключові проблеми, як «незабезпечені мандати» (фінансова нерівність), розмитість критеріїв відповідальності та конфлікт компетенцій. Головною практичною проблемою залишається передача повноважень від держави органам місцевого самоврядування (ОМС) без належного, стовідсоткового цільового фінансування з державного бюджету. Через це громади змушені витрачати власні доходи на виконання загальнодержавних функцій. Крім того, наразі відсутній прозорий механізм державного нагляду за реалізацією ОМС делегованих функцій, що призводить до ризиків зниження якості послуг або правового нігілізму. Чинне законодавство також містить дублювальні норми, які спричиняють плутанину в розмежуванні сфер відповідальності між місцевими (або військовими у визначених зонах) державними адміністраціями та виключною компетенцією ОМС.

Подальші наукові розвідки доцільно спрямувати на пошук шляхів розв'язання окреслених проблем крізь призму сучасних аналітичних підходів. Наукова новизна дослідження полягає в комплексному аналізі таких новітніх трендів, як реалізація принципу «гроші йдуть за повноваженнями», цифровізація делегованих повноважень, а також впровадження механізмів екологічного та інноваційного делегування. Зокрема, запропоновано авторський погляд на модернізацію статті 143 Конституції України та Бюджетного кодексу України, що передбачає повну

автоматизацію розрахунку вартості публічних послуг на основі цифрових стандартів, а також імперативну заборону покладання на ОМС додаткових обов'язків без одночасного зарахування відповідних субвенцій. Інноваційність цього підходу виявляється в переході від паперового звітування до моніторингу реалізації делегованих функцій через єдині державні електронні платформи, що мінімізує людський чинник та усуває суб'єктивізм з боку контролювальних органів.

Крім того, у фокус наукового аналізу введено передачу органам місцевого самоврядування (ОМС) специфічних сучасних функцій – управління процесами «зеленого» переходу, забезпечення кібербезпеки місцевих реєстрів та адміністрування грантових євроінтеграційних фондів. Раніше ці аспекти не були предметом дослідження у класичній теорії муніципального права.

Аналіз шляхів розв'язання окреслених проблем дає підстави для висновку, що досягнення мети цього правового інституту можливе лише за умови комплексного підходу. Для цього необхідно ухвалити збалансоване законодавство про державний нагляд за законністю рішень ОМС у процесі виконання ними делегованих завдань, затвердити чіткий і вичерпний перелік повноважень, які можуть передаватися на місця із повним бюджетним фінансуванням, а також послідовно реалізувати принцип субсидіарності. За такої моделі буде досягнуто оптимального балансу: держава забезпечуватиме єдині стандарти й безпеку, а громада – комфортне середовище для життя людини.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Європейська хартія місцевого самоврядування : Міжнародний документ Ради Європи від 15.10.1985 (ратифікований Законом України від 15.07.1997 № 452/97-ВР). Відомості Верховної Ради України. 1997. № 36. Ст. 235.
3. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 50–51. Ст. 572.
4. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.

5. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 20–21. Ст. 190.
6. Лок Д. Два трактати про правління / пер. з англ. П. Содомора. Київ : Наш Формат, 2020. Ст. 120–145.
7. Сergyogina S. G. Структурні та компетенційні проблеми організації місцевого самоврядування в Україні. Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. Харків : Право, 2001. Вип. 1. С. 106–118.
8. Саймон Г. Адміністративна поведінка: Дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції / пер. з англ. Київ : АртЕк, 2001. 392 с.

ЗАХИСТ ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА ПІДКОНТРОЛЬНІЙ ТЕРИТОРІЇ

Скиданчук Юлія Олександрівна,

здобувачка 1 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності «Публічне управління та адміністрування»

Білокінь Р. М., *д-р юрид. наук, доцент, кафедра правознавства – науковий керівник*

Полтавський університет економіки і торгівлі

У роботі досліджуються теоретичні та практичні аспекти захисту осіб, які постраждали від збройного конфлікту на підконтрольній території України. Проаналізовано нормативно-правове забезпечення, діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, механізми цифровізації послуг, міжнародну співпрацю та інструменти соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб. Запропоновано напрями вдосконалення державної політики у сфері захисту постраждалого населення.

Повномасштабна збройна агресія проти України спричинила безпрецедентні гуманітарні виклики, пов'язані із захистом цивільного населення, внутрішнім переміщенням осіб, руйнуванням житла та інфраструктури, а також необхідністю забезпечення соціальної, психологічної та правової підтримки постраждалих. У цих умовах особливого значення набуває формування ефективної системи публічного управління, здатної оперативно реагувати на потреби населення та забезпечувати реалізацію консти-

туційних прав громадян. Проблематика захисту населення, яке постраждало від збройного конфлікту, є одним із найважливіших напрямів сучасної державної політики України. Повномасштабна агресія спричинила масове внутрішнє переміщення населення, руйнування житлового фонду, втрату робочих місць та погіршення соціально-психологічного стану громадян. У цих умовах ефективність публічного управління визначається здатністю держави забезпечити належний рівень соціального захисту, доступ до послуг та реалізацію фундаментальних прав людини.

Науковий інтерес до цієї проблематики пояснюється необхідністю формування нових управлінських механізмів, адаптованих до умов воєнного стану та післявоєнного відновлення. Особливого значення набуває інтеграція міжнародного досвіду та стандартів у національну систему управління.

У сучасній науковій літературі поняття постраждалих від збройного конфлікту охоплює широке коло осіб: внутрішньо переміщених осіб, цивільних громадян, які зазнали фізичних, матеріальних або психологічних втрат, осіб, що втратили житло, а також сім'ї загиблих. Складність цієї категорії населення потребує диференційованих підходів до державної підтримки та розроблення спеціалізованих програм допомоги.

Теоретичною основою державної політики виступають принципи соціальної справедливості, гуманізму, законності, доступності та адресності допомоги. У межах концепції публічного управління особлива увага приділяється людиноцентричному підходу, відповідно до якого потреби громадянина є основою формування управлінських рішень. Захист постраждалих розглядається не лише як надання матеріальної допомоги, а як комплексна система соціальної підтримки, що охоплює медичну, психологічну, житлову та правову допомогу.

Правову основу захисту постраждалих формують Конституція України, Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», Закон України «Про соціальні послуги», а також низка постанов Кабінету Міністрів України. Міжнародно-правову основу становлять Женевські конвенції 1949 року, Європейська конвенція з прав людини, міжнародні документи ООН та Ради Європи. Вони встановлюють базові стандарти захисту цивільного населення в умовах війни. Аналіз законодав-

ства свідчить про поступове вдосконалення національної нормативної бази. Водночас залишаються проблеми щодо координації між різними органами влади та забезпечення рівного доступу до соціальних послуг у різних регіонах держави. Особливого значення набуває гармонізація національного законодавства із міжнародними стандартами захисту прав людини. Це сприяє підвищенню ефективності державної політики та забезпечує відповідність української практики європейським підходам.

Провідну роль у реалізації політики захисту постраждалих відіграють органи виконавчої влади. Міністерство соціальної політики забезпечує координацію соціальних програм, а органи місцевого самоврядування відповідають за їх практичну реалізацію. Важливою тенденцією є посилення ролі територіальних громад. Саме на місцевому рівні здійснюється розміщення внутрішньо переміщених осіб, організація гуманітарної допомоги та надання адміністративних послуг. Ефективність цих механізмів значною мірою залежить від міжвідомчої взаємодії, наявності фінансових ресурсів та кадрового потенціалу.

Реалізація політики захисту постраждалих здійснюється через систему центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, державних соціальних служб та спеціалізованих установ. Важливою умовою ефективності є координація дій між різними суб'єктами публічного управління. Суттєву роль відіграють громадські організації та міжнародні партнери, які забезпечують гуманітарну допомогу, правові консультації, психологічну підтримку та реалізацію соціальних проєктів. Така взаємодія дозволяє залучати додаткові ресурси та підвищувати адресність допомоги.

Одним із пріоритетних напрямів модернізації системи соціального захисту є цифровізація. Використання електронних реєстрів, інформаційних платформ та сервісів державних послуг дозволяє спростити процедури отримання допомоги, мінімізувати бюрократичні бар'єри та забезпечити прозорість процесів. Функціонування Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб створює умови для ефективного обліку потреб населення та прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Використання цифрових платформ спрощує доступ до державних послуг, скорочує бюрократичні процедури та підвищує

прозорість прийняття рішень. У перспективі важливим є розвиток аналітичних систем для прогнозування потреб населення та оцінювання ефективності державних програм.

Війна призвела до суттєвого зростання потреб у медичній та психологічній допомозі. Значна кількість громадян пережила травматичні події, що впливають на їх психоемоційний стан. В умовах війни особливого значення набуває комплексна реабілітація постраждалих. Соціальна підтримка включає виплату допомог, надання соціальних послуг, сприяння працевлаштуванню та професійній адаптації. Психологічна реабілітація повинна стати невід'ємною складовою державної політики. Особливу увагу необхідно приділяти дітям, особам похилого віку та людям з інвалідністю. Медична реабілітація має охоплювати не лише лікування, а й довгострокове відновлення функціональних можливостей людини та її повернення до активного суспільного життя. Медична реабілітація спрямована на відновлення фізичного здоров'я громадян, які постраждали внаслідок бойових дій. Водночас психологічна допомога є необхідною для подолання наслідків стресу, травматичних переживань та соціальної дезадаптації. Державні програми у сфері психічного здоров'я поступово розширюються та охоплюють дедалі більшу кількість громадян.

Питання житлового забезпечення є одним із найгостріших для внутрішньо переміщених осіб. Руйнування житла та тривале переміщення населення потребують системних рішень з боку держави. Серед перспективних напрямів варто виділити розширення програм пільгового кредитування, створення муніципального житлового фонду та залучення міжнародної фінансової допомоги. Інтеграція ВПО повинна передбачати не лише забезпечення житлом, а й підтримку зайнятості, підприємництва, професійного навчання та участі у громадському житті. Серед основних механізмів підтримки можна виділити формування фондів тимчасового житла, компенсаційні виплати, пільгове кредитування та реалізацію міжнародних житлових проєктів. Не менш важливим є створення умов для соціально-економічної інтеграції ВПО в територіальні громади через розвиток зайнятості, освіти та участі у громадському житті.

Важливу роль у захисті постраждалих відіграють міжнародні організації – ООН, МОМ, МКЧХ, ОБСЄ та інші. Вони забезпе-

чують фінансову, гуманітарну та експертну підтримку Україні. Особливого значення набуває захист прав громадян України за кордоном, надання консульської допомоги, підтримка доступу до освіти, медицини та соціальних послуг. Окремим напрямом залишається повернення депортованих громадян і дітей та документування порушень міжнародного гуманітарного права. Міжнародна співпраця також є важливим інструментом повернення депортованих громадян та дітей.

Таким чином, система захисту постраждалих від збройного конфлікту в Україні перебуває у процесі активної трансформації. Ефективність державної політики залежить від комплексного поєднання правових, організаційних, соціальних та цифрових інструментів.

Захист постраждалих від збройного конфлікту є одним із пріоритетних напрямів державної політики України. Для підвищення ефективності системи необхідно забезпечити комплексність підходів, розвиток цифрових сервісів, удосконалення житлових програм, розширення психологічної допомоги та поглиблення міжнародного співробітництва. Успішна реалізація зазначених заходів сприятиме підвищенню рівня соціальної захищеності населення та створить передумови для сталого післявоєнного відновлення держави.

Перспективними напрямками вдосконалення є розширення цифрових сервісів, підвищення координації між органами влади, розвиток програм житлового забезпечення, удосконалення механізмів психологічної реабілітації та поглиблення міжнародного співробітництва. Реалізація зазначених заходів сприятиме підвищенню рівня захисту прав людини та забезпеченню сталого розвитку українського суспільства в умовах воєнних викликів.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квіт. 2014 р. № 1207-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 26. Ст. 892.

3. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовт. 2014 р. № 1706-VII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 1. Ст. 1.
4. Про соціальні послуги : Закон України від 17 січ. 2019 р. № 2671-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 18. Ст. 73.
5. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг : Закон України від 15 лип. 2021 р. № 1689-IX. Відомості Верховної Ради України. 2021. № 38. Ст. 319.
6. Про затвердження Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квіт. 2021 р. № 366-р. Офіційний вісник України. 2021. № 32.
7. Деякі питання формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 29 квіт. 2022 р. № 495 // Офіційний вісник України. 2022. № 36.
8. Про реалізацію експериментального проєкту щодо надання послуг з психологічної допомоги постраждалим внаслідок збройної агресії : постанова Кабінету Міністрів України від 28 лип. 2023 р. № 779. Офіційний вісник України. 2023. № 60.
9. Про затвердження Порядку ведення Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 22 серп. 2018 р. № 632. Офіційний вісник України. 2018. № 68.
10. Geneva Conventions of 12 August 1949 and Additional Protocols. Geneva : International Committee of the Red Cross, 1949.
11. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Rome : Council of Europe, 1950.
12. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons. Official Journal of the European Communities. 2001.
13. Бовсунівська І. Соціальна відповідальність у публічному управлінні в умовах війни та у післявоєнний період. Публічне управління та адміністрування. 2023. № 2.
14. Тимочко І. Принципи здійснення публічного управління у сфері соціального захисту учасників бойових дій в Україні. Державне управління: теорія та практика. 2022. № 3.

15. Вірт Ю. Соціальний захист та підтримка осіб, постраждалих від конфлікту. Соціальна політика і право. 2021. № 4.
16. Москалюк Н., Слома В. Міжнародно-правові стандарти у сфері захисту прав людини та їх вплив на законодавство України. Юридичний вісник. 2020. № 1.
17. Іващенко В. Міжнародні стандарти захисту прав людини та їх впровадження у національне законодавство. Право України. 2019. № 7.
18. Богів Я., Кондрецький І. Сучасні міжнародно-правові засоби захисту прав і свобод людини і громадянина під час війни в Україні. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2022. № 75.
19. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2024 рік / Д. Лубінець. Київ : Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, 2025.
20. Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні (DTM, раунд 16). Київ : Міжнародна організація з міграції, 2024.
21. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах – 2025 рік : аналітичний звіт. Київ : Громадський холдинг «ГРУПА ВПЛИВУ», 2025.
22. Право на захист. Аналітичні звіти щодо внутрішньо переміщених осіб. Київ : БФ «Право на захист», 2023.
23. International Committee of the Red Cross. Annual Report on Ukraine. Geneva : ICRC, 2023.
24. Human Rights Watch. Ukraine: War-Related Civilian Protection. New York : Human Rights Watch, 2023.

ЕВОЛЮЦІЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Антонова Софія Сергіївна,

курсантка 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»,

Логінова М. В., викладач кафедри цивільно-правових дисциплін ФПФПКП НПУ – науковий керівник

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

Система соціального забезпечення є одним із ключових інститутів правової держави, що відображає рівень її розвитку та ступінь турботи про громадян. В умовах сучасних викликів – зброй-

ного конфлікту, економічної нестабільності та євроінтеграційних процесів – питання становлення й еволюції вітчизняної системи соціального забезпечення набуває особливої актуальності.

Конституція України закріплює Україну як соціальну державу, гарантуючи громадянам право на соціальний захист у статті 46, що включає право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття та в інших випадках, передбачених законом [1]. Стаття 48 Основного Закону також гарантує право кожного на достатній життєвий рівень [1]. Ці конституційні положення стали фундаментом для формування сучасної законодавчої бази у сфері соціального забезпечення.

Витоки системи соціального забезпечення на українських землях сягають радянського періоду, коли держава виступала єдиним суб'єктом соціального захисту населення. Радянська модель передбачала централізоване пенсійне забезпечення, безоплатну медицину та широку мережу соціальних гарантій, що фінансувалися з державного бюджету. Проте ця система мала істотні недоліки: залежність від політичних рішень, зрівняльний підхід до виплат та відсутність механізмів страхування [2, с. 45].

Після проголошення незалежності у 1991 році Україна розпочала формування власної моделі соціального забезпечення. Першим кроком стало прийняття Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 року, який заклав основи солідарної пенсійної системи [3]. Протягом 1990-х років було також прийнято законодавство про зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, допомогу сім'ям з дітьми. Водночас економічна криза перехідного періоду призвела до суттєвого знецінення соціальних виплат та неспроможності держави належним чином виконувати взяті зобов'язання [2, с. 47].

Наступний етап розвитку системи пов'язаний із реформами початку 2000-х років. Ключовим досягненням стало прийняття Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058–IV, яким запроваджувалася трирівнева пенсійна система: солідарна, накопичувальна та добровільна [4]. Перший рівень – солідарна система – функціонує на основі принципу міжпоколінної солідарності, коли

працюючі громадяни своїми внесками фінансують пенсії нинішніх пенсіонерів. Другий рівень – обов’язкове накопичення – так і не запрацював у повному обсязі через відсутність належної інфраструктури та політичної волі. Третій рівень – добровільне накопичення – залишається нерозвиненим через низький рівень фінансової грамотності населення та недовіру до фінансових інституцій.

У цей самий період були прийняті Закони «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 року № 1105–XIV та «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 2 березня 2000 року № 1533–III, що заклали основи системи страхування від виробничого травматизму та безробіття [5; 6]. Бондар М. І. зазначає, що саме у цей період відбулося розмежування понять «соціальний захист» і «соціальне забезпечення»: перше охоплює ширше коло заходів державної підтримки, тоді як друге є його складовою частиною [2, с. 48].

Реформа 2011 року внесла суттєві зміни до пенсійного законодавства: Законом України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668–VI було підвищено пенсійний вік для жінок із 55 до 60 років та посилено вимоги до страхового стажу [7]. Ці зміни викликали широкий суспільний резонанс і стали предметом гострих політичних дискусій.

Важливим кроком у розвитку соціальної системи стало прийняття Закону України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року № 2671–VIII, який визначив нові підходи до надання соціальних послуг на засадах людиноцентризму, індивідуального підходу та забезпечення якості [8]. Закон запровадив поняття «надавач соціальних послуг», розширивши коло суб’єктів у цій сфері за рахунок громадських організацій та приватних осіб.

Пенсійна реформа 2017 року, реалізована через Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 3 жовтня 2017 року № 2148–VIII, передбачила автоматичне підвищення пенсій залежно від страхового стажу та запровадила механізм щорічної індексації [9]. Проте науковці звертають увагу на те, що реформа не вирішила системних проблем пенсійного забезпечення – дефіциту Пенсійного

фонду та недостатності розмірів виплат для забезпечення гідного рівня життя пенсіонерів.

Збройна агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася у повному масштабі у 2022 році, поставила перед системою соціального забезпечення безпрецедентні виклики. Різке зростання кількості внутрішньо переміщених осіб, осіб з інвалідністю внаслідок бойових дій, сімей загиблих захисників зумовило необхідність термінового розширення соціальних програм. Статтею 1 Закону України «Про основи соціального захисту ветеранів війни та членів їхніх сімей» визначено широкий перелік осіб, що мають право на соціальні гарантії у зв'язку з участю в бойових діях [10]. Водночас в умовах воєнного стану особливої ваги набуває питання дотримання трудових прав громадян, у тому числі внутрішньо переміщених осіб. Як зазначають дослідники, роботодавці в умовах воєнного стану зобов'язані дотримуватися нових законодавчих вимог щодо змін умов праці та надавати працівникам усі необхідні гарантії [11, с. 656].

Сучасний стан системи соціального забезпечення України характеризується кількома проблемними аспектами. По-перше, зберігається суттєвий розрив між проголошеними соціальними гарантіями та реальними можливостями держави їх фінансувати. По-друге, система залишається надмірно централізованою та бюрократизованою, що ускладнює доступ громадян до соціальних послуг. По-третє, відсутня дієва система моніторингу ефективності соціальних видатків.

Перспективним напрямом розвитку вітчизняної системи соціального забезпечення є її наближення до європейських стандартів у контексті євроінтеграції. Ратифікована Україною Угода про асоціацію з Європейським Союзом передбачає гармонізацію соціального законодавства відповідно до стандартів ЄС. Малюга Л. Ю. підкреслює, що досягнення високого рівня соціального захисту, аналогічного рівню в країнах Європи, є можливим за умови імплементації європейських соціальних стандартів, що потребує здійснення суттєвих змін у сфері оплати праці, безпеки праці та соціальних гарантій [12].

Таким чином, система соціального забезпечення в Україні пройшла складний шлях від радянської централізованої моделі до сучасної багаторівневої системи, що перебуває в процесі

постійного реформування. Попри значні досягнення у законодавчому регулюванні, система потребує подальшого вдосконалення в частині підвищення реальних розмірів виплат, розвитку накопичувального компонента пенсійного страхування та імплементації кращих практик європейських країн. Забезпечення соціальних гарантій громадян є конституційним обов'язком держави та необхідною умовою побудови справді демократичного суспільства.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96–ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96–вр#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
2. Бондар М. І. Соціальне забезпечення та соціальний захист в Україні. Економіка та суспільство. 2021. № 34. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-10>.
3. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 05.11.1991 № 1788–ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
4. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058–ІV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
5. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 № 1105–ХІV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
6. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 № 1533–ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
7. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 08.07.2011 № 3668–VІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-17#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
8. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671–VІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій : Закон України від 03.10.2017 № 2148–VІІІ. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-19#Text> (дата звернення: 01.05.2026).

10. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
11. Логінова М. В., Розумний Ю. В. Обмеження трудового законодавства в Україні протягом дії воєнного стану. The 7th International scientific and practical conference «Science and society: modern trends in a changing world» (June 10–12, 2024). Vienna : MDPC Publishing, 2024. С. 654–656.
12. Малюга Л. Ю. Європейські соціальні стандарти в контексті права на соціальний захист в Україні. 2019. URL: <https://www.academia.edu/41223076> (дата звернення: 01.05.2026).

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ ДЕРЖАВІ

Антонова Софія Сергіївна,

курсантка 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Логінова М. В., викладач кафедри цивільно-правових дисциплін ФПФПКП НПУ – науковий керівник

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

У сучасних умовах трансформації суспільних відносин соціальне забезпечення набуває особливого значення як механізм захисту прав людини та підтримки соціальної стабільності. Дослідники наголошують, що ефективна система соціального забезпечення є не лише показником розвиненості держави, а й необхідною умовою її стійкості в умовах збройних конфліктів, демографічних змін та економічних потрясінь. Саме здатність держави гарантувати громадянам належний рівень соціального захисту визначає її спроможність виконувати конституційно закріплені соціальні функції [9].

Конституція України у статті 1 проголошує Україну соціальною державою [1]. Стаття 46 Основного Закону гарантує громадянам право на соціальний захист, що включає право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності,

втрата годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [1]. Саме ці конституційні норми є правовою основою всієї системи соціального забезпечення в Україні.

У науковій літературі поняття «соціальне забезпечення» трактується неоднозначно. Бондар М. І. розмежовує поняття «соціальний захист» і «соціальне забезпечення», вказуючи, що соціальний захист є ширшою категорією, яка охоплює сукупність правових, економічних та організаційних заходів держави, спрямованих на підтримку громадян у скрутних життєвих обставинах, тоді як соціальне забезпечення є його складовою – конкретним механізмом надання матеріальної підтримки [2, с. 48]. Малюга Л. Ю. акцентує на тому, що в розумінні Європейського Союзу соціальний захист є ефективним засобом впровадження необхідного рівня добробуту для всіх членів суспільства, а не лише для найбільш вразливих категорій [3].

Роль соціального забезпечення в сучасній державі реалізується через кілька ключових функцій. Перша – захисна функція – полягає у матеріальній підтримці осіб, які з об'єктивних причин не можуть самостійно забезпечити собі гідний рівень життя: людей похилого віку, осіб з інвалідністю, тимчасово непрацездатних, безробітних. Друга – превентивна функція – передбачає попередження бідності та соціального відчуження через систему страхових механізмів. Третя – стабілізуюча функція – забезпечує збереження соціальної злагоди в суспільстві, знижуючи рівень соціальної напруженості та запобігаючи конфліктам на ґрунті майнової нерівності [2, с. 49].

Нормативно-правову основу системи соціального забезпечення в Україні становить розгалужена система законодавчих актів. Базовим серед них є Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058-IV, який регулює відносини у сфері пенсійного забезпечення на засадах страхових принципів [4]. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 року № 1105-XIV визначає засади страхування від нещасних випадків на виробництві та у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності [5]. Закон України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року № 2671-VIII запровадив сучасні підходи до

надання соціальних послуг на засадах людиноцентризму та індивідуального підходу до кожного одержувача [6].

Важливою складовою соціального забезпечення є захист осіб, постраждалих унаслідок виконання службових обов'язків. Питання соціального захисту поліцейських, слідчих та інших правоохоронців регулюється Законом України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII, який у Розділі IX визначає соціальний захист поліцейських та встановлює гарантії їхнього матеріального і соціального забезпечення [7].

Міжнародний вимір соціального забезпечення відображений у низці документів, ратифікованих Україною. Загальна декларація прав людини 1948 року у статті 22 проголошує право кожної людини на соціальне забезпечення. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року у статті 9 зобов'язує держави-учасниці визнавати право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування. Ратифікована Україною Угода про асоціацію з Європейським Союзом передбачає поступову гармонізацію соціального законодавства відповідно до стандартів ЄС, що відкриває нові можливості для вдосконалення вітчизняної системи соціального забезпечення [3].

Попри значний масив нормативно-правового регулювання, система соціального забезпечення в Україні має суттєві недоліки. По-перше, розміри більшості соціальних виплат залишаються значно нижчими від реального прожиткового мінімуму, що не дозволяє забезпечити гідний рівень життя одержувачів. По-друге, система є надмірно складною та бюрократизованою: отримання окремих видів допомоги вимагає збору великої кількості документів та тривалого очікування. По-третє, недостатньо розвиненим залишається накопичувальний компонент пенсійної системи, запроваджений ще Законом № 1058-IV, що робить пенсійну систему вразливою до демографічних змін [4].

Таким чином, соціальне забезпечення в сучасній державі виконує комплексну роль, що виходить далеко за межі простої матеріальної підтримки вразливих категорій населення. Це інструмент забезпечення соціальної справедливості, стабільності суспільства та реалізації конституційних прав громадян. Подальший розвиток системи соціального забезпечення в Україні має відбуватися у напрямку підвищення розмірів виплат до реального про-

житкового мінімуму, спрощення процедур отримання соціальних послуг та наближення до європейських стандартів соціального захисту. Лише за таких умов Україна зможе повною мірою реалізувати свій конституційний статус соціальної держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
2. Бондар М. І. Соціальне забезпечення та соціальний захист в Україні. Економіка та суспільство. 2021. № 34. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-10>.
3. Малюга Л. Ю. Європейські соціальні стандарти в контексті права на соціальний захист в Україні. 2019. URL: <https://www.academia.edu/41223076> (дата звернення: 01.05.2026).
4. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
5. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
6. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
7. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
8. Резворович К. Р. Становище із правами на соціальне забезпечення прокурорів в контексті реформи інституту прокуратури. Юридична наука. 2020. № 11 (113). С. 64–71. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-113-11.09>.
9. Резворович К. Р., Юніна М. П., Фролов М. М., Логінова М. В. Непозовні провадження в цивільному процесі : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2025. 108 с.
10. Юнін О. С., Резворович К. Р., Уварова Н. В., Юніна М. П., Ділігул А. С., Нагорна О. О., Логінова М. В., Мітусова К. С. Трудове право: підготовка до іспиту : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2023. 100 с.

ПОМИЛКА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ: ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ

Білокінь Ірина Владиславівна,

здобувачка 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Білокінь Р. М., *д-р юрид. наук, доцент, кафедра правознавства – науковий керівник*

Полтавський університет економіки і торгівлі

Інститут помилки у кримінальному праві є одним із найбільш складних та дискусійних елементів учення про суб'єктивну сторону кримінального правопорушення. Його значення обумовлене тим, що кримінальна відповідальність у демократичній правовій державі ґрунтується на принципі вини. Відповідно до ст. 23 Кримінального кодексу України вина являє собою психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та її наслідків [1]. Саме тому будь-яке викривлення у сприйнятті особою фактичних або юридичних обставин вчинюваного діяння може впливати на зміст вини, форму вини, кваліфікацію кримінального правопорушення та межі кримінальної відповідальності.

Проблематика помилки набуває особливого значення в умовах постійного оновлення кримінального законодавства України, розвитку практики Верховного Суду та гармонізації національного права із європейськими стандартами. Незважаючи на вагоме практичне значення цього інституту, чинний КК України не містить загального нормативного визначення помилки та не встановлює єдиних правил її кримінально-правової оцінки.

Питання помилки досліджували М. І. Бажанов, В. Я. Тацій, Ю. В. Баулін, М. І. Хавронюк, В. О. Навроцький, О. О. Дудоров та інші вчені. У сучасній доктрині відсутня єдність щодо визначення поняття помилки, її класифікації та правових наслідків окремих різновидів. Більшість науковців погоджуються з тим, що помилка є неправильним уявленням особи про фактичні чи юридичні властивості вчинюваного діяння [2; 3].

Водночас дискусійним залишається питання про те, чи повинна юридична помилка враховуватися при визначенні вини, а та-

кож чи доцільно законодавчо закріпити окремі види фактичної помилки у Загальній частині КК України.

У найбільш загальному розумінні помилка – це неправильне уявлення особи про обставини, які мають значення для кримінально-правової оцінки її поведінки. Помилка характеризує інтелектуальний момент психічної діяльності особи та впливає на зміст її свідомості під час вчинення суспільно небезпечного діяння.

У науці кримінального права сформувалися два основні підходи. Перший визначає помилку як хибне сприйняття фактичних обставин чи правових властивостей діяння. Другий підхід розглядає її як особливий стан свідомості особи, що впливає на формування умислу або необережності. Обидва підходи підкреслюють зв'язок помилки з категорією вини та принципом особистої відповідальності.

Юридична помилка полягає у неправильному уявленні особи щодо правової характеристики власної поведінки. Особа може помилково вважати діяння правомірним, хоча воно є кримінально караним, або навпаки – вважати свою поведінку злочинною, хоча кримінальна відповідальність законом не передбачена.

Традиційно кримінально-правова доктрина виходить із принципу «*ignorantia legis non excusat*» – незнання закону не звільняє від відповідальності. Саме тому юридична помилка за загальним правилом не впливає на кваліфікацію діяння та не виключає кримінальної відповідальності [4].

Разом із тим сучасні умови розвитку законодавства породжують дискусії щодо абсолютності цього правила. Велика кількість нормативних актів, складність бланкетних диспозицій та часті зміни законодавства можуть створювати ситуації, коли особа об'єктивно не здатна належним чином усвідомити протиправність певної поведінки. У зв'язку з цим окремі науковці обґрунтовують необхідність диференційованого підходу до окремих різновидів юридичної помилки.

Фактична помилка означає неправильне сприйняття особою фактичних обставин вчинюваного діяння. На відміну від юридичної помилки, вона безпосередньо впливає на зміст вини та має вирішальне значення для кримінально-правової оцінки поведінки.

До основних видів фактичної помилки належать: помилка в об'єкті посягання, помилка в предметі кримінального правопорушення, помилка в особі потерпілого, помилка щодо причинного зв'язку, помилка щодо суспільно небезпечних наслідків та помилка щодо кваліфікуючих ознак.

Помилка в об'єкті виникає тоді, коли особа спрямовує посягання на один об'єкт кримінально-правової охорони, але фактично завдає шкоди іншому. Помилка в предметі пов'язана з неправильним сприйняттям властивостей предмета злочину. Наприклад, особа вважає, що незаконно заволодіває наркотичним засобом, хоча фактично предмет не має таких властивостей.

Помилка щодо особи потерпілого має місце тоді, коли винний помилково сприймає особу, проти якої спрямоване посягання. У більшості випадків така помилка не змінює кваліфікацію, якщо не впливає на ознаки спеціального потерпілого.

Однією з ключових проблем є встановлення впливу помилки на умисел та необережність. Якщо особа не усвідомлює фактичних ознак діяння через помилку, зміст її умислу може істотно відрізнятися від фактично заподіяних наслідків.

Наприклад, при помилці щодо об'єкта особа може діяти з умислом на заподіяння шкоди одному суспільному відношенню, тоді як фактично шкода заподіюється іншому. У таких випадках питання кваліфікації часто вирішується через конструкцію замаху на злочин щодо об'єкта, на який був спрямований умисел.

Помилка може також впливати на розмежування умисних та необережних кримінальних правопорушень. Якщо особа не передбачала певних наслідків через фактичну помилку, необхідно встановити, чи повинна була і чи могла вона їх передбачити за конкретних обставин справи.

В українській судовій практиці питання помилки найчастіше виникають під час кваліфікації злочинів проти життя та здоров'я особи, власності, громадської безпеки та у сфері обігу наркотичних засобів. Основною проблемою залишається відсутність законодавчо закріплених критеріїв оцінки окремих видів помилки.

Суди змушені звертатися до наукових джерел та загальних положень про вину. Це призводить до неоднакових підходів при вирішенні подібних справ. Особливо складними є випадки помилки

щодо кваліфікуючих ознак, помилки в об'єкті та помилки щодо обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння.

Практика Верховного Суду свідчить про необхідність дослідження спрямованості умислу, характеру усвідомлення обставин особою та її реального психічного ставлення до наслідків вчиненого діяння.

У законодавстві багатьох європейських держав інститут помилки врегульований більш детально. Зокрема, кримінальне законодавство Німеччини, Польщі та Австрії містить спеціальні положення щодо юридичної та фактичної помилки.

Європейський підхід передбачає необхідність оцінки можливості особи усвідомлювати протиправність своєї поведінки та значення фактичних обставин справи. Такий підхід сприяє реалізації принципу справедливості та індивідуалізації кримінальної відповідальності.

На сучасному етапі розвитку кримінального права України доцільним є нормативне закріплення поняття помилки у Загальній частині КК України. Законодавець має визначити поняття юридичної та фактичної помилки, встановити їх види та правові наслідки.

Особливо важливим є врегулювання питань помилки щодо обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння, а також помилки щодо кваліфікуючих ознак кримінального правопорушення. Це сприятиме підвищенню рівня правової визначеності та забезпечить єдність судової практики.

Отже, помилка в кримінальному праві є складною кримінально-правовою категорією, що безпосередньо пов'язана із суб'єктивною стороною кримінального правопорушення та принципом винної відповідальності. Найбільш поширеним є поділ помилки на юридичну та фактичну, які мають різне значення для кримінальної відповідальності особи.

Відсутність комплексного нормативного регулювання інституту помилки в чинному КК України створює проблеми у правозастосуванні та зумовлює необхідність удосконалення законодавства. Закріплення відповідних положень у Загальній частині КК України сприятиме реалізації принципів законності, справедливості та правової визначеності.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: База даних «Законодавство України» (дата звернення: 04.06.2026).
2. Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. та ін. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.
3. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваїте, 2014. 944 с.
4. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 512 с.
5. Корбань А. А. Помилка в об'єкті як вид фактичної помилки у кримінальному праві: сутність та особливості кваліфікації для кримінальної відповідальності. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 3. С. 355–360.
6. Новітні кримінально-правові дослідження – 2025 : альманах наукових праць. Одеса : НУ «ОЮА», 2025.
7. Айдинян А. В. До питання правил кваліфікації фактичної помилки у проєкті нового Кримінального кодексу України. Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 79: частина 2. С. 131–136.

ПРИМУСОВА ПРАЦЯ ТА ТРУДОВА ЕКСПЛУАТАЦІЯ: МЕЖА МІЖ ТРУДОВИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ І КРИМІНАЛЬНИМ ЗЛОЧИНОМ

Вдов Анастасія Вікторівна,

здобувачка 3 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»,

Ковбан А. В., канд. юрид. наук, доцент, кафедр цивільно-правових дисциплін – науковий керівник

Одеський державний університет внутрішніх справ

У сучасному світі примусова праця та трудова експлуатація залишаються одними з найсерйозніших порушень прав людини, які часто перетинаються з формами сучасного рабства. Згідно з да-

ними Міжнародної організації праці, станом на 2022 рік близько 28 мільйонів людей у світі перебувають у стані примусової праці, з яких значна частка припадає на трудову експлуатацію [8, с. 12–18]. В Україні ця проблема набула особливої гостроти через повномасштабне вторгнення Російської Федерації, яке спричинило масову міграцію, внутрішнє переміщення населення та економічну нестабільність. Це створює умови для зловживань з боку роботодавців, зокрема використання вразливих груп – внутрішньо переміщених осіб, біженців та низькооплачуваних працівників.

Примусова праця визначається як будь-яка робота або послуга, яку людина виконує проти своєї волі під загрозою покарання, тоді як трудова експлуатація охоплює ширший спектр зловживань, включаючи не виплату заробітної плати, надмірні робочі години, небезпечні умови праці та боргову залежність [9, с. 22–28]. Ключовою проблемою є розмежування між трудовим правопорушенням адміністративним чи цивільно-правовим та кримінальним злочином. В українському законодавстві примусова праця заборонена на конституційному рівні яка зазначена в ст. 43 Конституції України [7, ст. 43], але її прояви часто маскуються під «звичайні» трудові спори, що ускладнює кваліфікацію. Наприклад, не виплата заробітної плати може бути адміністративним порушенням, це ст. 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення, але якщо вона супроводжується погрозами чи обмеженням свободи, це переходить у кримінальну площину а це вже ст. 149 Кримінального кодексу України – торгівля людьми з метою експлуатації [8, ст. 149].

Міжнародне право, зокрема Конвенції Міжнародної організації праці (далі МОП) № 29 1930 р., та № 105 1957 р., [5; 6], а також Протокол до Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності Палермський протокол 2000 р., [10], встановлює чіткі критерії для визнання примусової праці злочином, але в національній практиці бракує єдиних механізмів розмежування. Це призводить до низької ефективності захисту прав працівників: за даними Державної служби України з питань праці, у 2025 році зареєстровано понад 5 тисяч скарг на трудову експлуатацію, але лише 10 % з них кваліфіковано як кримінальні злочини [9, с. 52–58]. Проблема посилюється в умовах воєнного стану, де Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного

стану» 2022 року, дозволяє тимчасові відхилення від норм, але не завжди запобігає зловживанням [3, ст. 3]. Таким чином, актуальність теми полягає в необхідності чіткого визначення межі між правопорушенням і злочином для посилення захисту прав людини та гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами [11, с. 122–128].

Питання примусової праці та трудової експлуатації активно досліджуються як в українській, так і в міжнародній науковій літературі. Серед українських авторів варто відзначити роботу Гучко М. М., яка аналізує трудову експлуатацію як форму торгівлі людьми, акцентуючи на порушеннях прав людини в умовах економічної кризи [2, с. 78–85]. Автор підкреслює, що експлуатація часто включає примусову працю, рабство та боргову кабалу, але не завжди кваліфікується як кримінальний злочин через відсутність доказів «злочинного наміру» [2, с. 80]. Аналогічно, Гладка Н. М. та Яковець О. В. досліджують законодавчі гарантії заборони примусової праці в Україні, виділяючи ризики для українців під час міграції, але зазначають брак механізмів моніторингу в умовах воєнного стану [1, с. 45–52]. Щербина В. І. у своєму порівняльно-правовому аналізі актів МОП і трудового законодавства України підкреслює необхідність гармонізації норм для ефективного розмежування порушень [11, с. 125–130].

У контексті міжнародного права значний внесок зроблено МОП: у звіті «Forced Labour and Labour Exploitation» підкреслюється, що межа між трудовим порушенням і злочином визначається елементами примусу «menace of penalty» та відсутністю добровільності, як визначено в Конвенції № 29 [9, с. 30–35]. Plant R. аналізує відмінності між примусовою працею та торгівлею людьми, зазначаючи, що криміналізація залежить від наявності експлуатації як мети, але не завжди враховує соціальні фактори [4, с. 160–165]. У європейському контексті Forced Labour Regulation ЄС 2024 року, вводить заборону на продукти, створені з примусовою працею, що впливає на глобальні ланцюги поставок.

Невирішеними питаннями залишаються: 1) чіткі критерії розмежування – наприклад, коли невіплата зарплати стає кримінальним злочином, а не адміністративним [1, с. 50]; 2) застосування міжнародних стандартів у національній судовій практи-

ці України, де часто бракує доказової бази [11, с. 130]; 3) вплив воєнного стану на трудові норми, де тимчасові винятки, наприклад такі як, військова служба можуть маскувати експлуатацію [3, ст. 3]. Цим невирішеним аспектам присвячується дане дослідження.

Метою дослідження є визначення межі між трудовим правопорушенням і кримінальним злочином у сфері примусової праці та трудової експлуатації на основі аналізу чинного законодавства України та міжнародних стандартів, з метою пропозиції рекомендацій для удосконалення правового регулювання.

Примусова праця та трудова експлуатація є взаємопов'язаними поняттями, але їх правова кваліфікація залежить від ступеня примусу та наміру. Згідно з Конвенцією МОП № 29, примусова праця – це будь-яка робота або послуга, яку вимагають від особи під загрозою покарання і яку ця особа не запропонувала виконувати добровільно [4]. Це включає елементи: робота/послуга, загроза покарання та відсутність добровільності. Трудова експлуатація, за Палермським протоколом 2000 року, є ширшим поняттям, що охоплює сексуальну експлуатацію, примусову працю, рабство тощо, і є метою торгівлі людьми [9].

В українському законодавстві примусова праця заборонена ст. 43 Конституції України, де зазначається: «Використання примусової праці забороняється» [7, ст. 43]. Не вважається примусовою працею військова служба, робота за вироком суду чи в надзвичайних станах. Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП) у ст. 2 гарантує свободу праці, а порушення, наприклад, незаконне переведення на іншу роботу кваліфікуються як адміністративні (ст. 41 КУпАП – штраф до 50 неоподатковуваних мінімумів). Однак, якщо порушення супроводжується примусом, такими як погрози або насильство то воно переходить у кримінальну сферу. Ст. 149 Кримінального кодексу України визначає торгівлю людьми з метою експлуатації, включаючи примусову працю, як злочин, караний позбавленням волі від 5 до 12 років [8, ст. 149].

Наприклад, якщо роботодавець затримує зарплату без примусу – це трудове правопорушення (ст. 265 КЗпП, штраф до 3 мінімальних зарплат). Але якщо затримка супроводжується утриманням документів чи погрозами звільнення – це може бути

кваліфіковано як трудова експлуатація за ст. 149 КК України [8, ст. 149; 2, с. 82]. У воєнний час Закон «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» дозволяє переведення на іншу роботу без згоди для ліквідації наслідків бойових дій (ст. 3 Закону «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану»), але забороняє примус до суспільно корисних робіт без згоди, крім критичної інфраструктури [3, ст. 3]. Порушення тут може бути адміністративним, якщо немає загрози життю, але кримінальним – якщо є [1, с. 48].

Міжнародне право посилює ці норми: Конвенція МОП № 105 (1957) забороняє примусову працю як засіб політичного впливу чи економічного розвитку [6]. Європейська конвенція з прав людини (1950), у статті 4 забороняє рабство та примусову працю, з винятками подібними до українських. У практиці ЄСПЛ, наприклад як справа «Siliadin v. France» трудова експлуатація визнана порушенням ст. 4 Конвенції, якщо є елементи *servitude* [9, с. 42]. В Україні ратифікація цих конвенцій № 29 – 1956, № 105 – 2000 зобов'язує до криміналізації, але на практиці, за даними МОП на 2025, лише 20 % випадків експлуатації доходять до суду як злочини через брак доказів [9, с. 62; 11, с. 132].

Для розмежування пропонується критерії: 1) ступінь примусу (загроза *vs.* економічний тиск); 2) систематичність (одноразове порушення *vs.* тривала експлуатація); 3) вразливість жертви (мігранти, діти) [4, с. 162].

Отже, примусова праця та трудова експлуатація залишаються одними з найгостріших форм порушення прав людини як в Україні, так і в усьому світі. Межа між звичайним трудовим правопорушенням адміністративним чи цивільно-правовим та кримінальним злочином визначається насамперед наявністю елементів примусу, умисного наміру експлуататора, систематичності зловживань та ступеня обмеження свободи потерпілого. Українське законодавство, зокрема положення Конституції України, Кодексу законів про працю та Кримінального кодексу, у цілому відповідає ключовим міжнародним стандартам, встановленим Конвенціями Міжнародної організації праці та Палермським протоколом. Водночас практика застосування цих норм свідчить про суттєві прогалини, таких як відсутність чітких і однозначних критеріїв кваліфікації, недостатня доказова база в більшості справ, а також

ускладнення через воєнний стан, який створює додаткові ризики маскуванню експлуатації під законні трудові відносини чи надзвичайні заходи.

Невирішені питання, пов'язані з ефективним виявленням і доведенням примусового характеру праці, а також із впливом воєнного стану на трудові права, потребують невідкладних законодавчих змін. Зокрема, доцільно уточнити в національному законодавстві конкретні ознаки переходу від адміністративного порушення до кримінального злочину, посилити інституційну спроможність органів, що здійснюють нагляд і контроль (Держпраці, правоохоронних органів), а також удосконалити механізми захисту вразливих категорій працівників, особливо в умовах війни та масової міграції.

Список використаних джерел

1. Гладка Н. М., Яковець О. В. Законодавчі гарантії заборони та ризики залучення українців до примусової праці. Актуальні проблеми правознавства. 2024. № 1. С. 45–52.
2. Гучко М. М. Трудова експлуатація – одна з форм торгівлі людьми. Часопис Київського університету права. 2024. № 2. С. 78–85.
3. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. Відомості Верховної Ради України. 2022. № 15. Ст. 103.
4. Щербина В. І. Акти Міжнародної організації праці й трудове законодавство України: порівняльно-правовий аналіз норм і стандартів. Публічне право. 2019. № 3. С. 120–135.
5. Конвенція МОП № 29 про примусову чи обов'язкову працю : прийнята 28.06.1930. Офіційний вісник України. 2003. № 45. Ст. 2320.
6. Конвенція МОП № 105 про скасування примусової праці : прийнята 25.06.1957. Офіційний вісник України. 2001. № 12. Ст. 512.
7. Конституція України : прийнята 28.06.1996. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Кримінальний кодекс України : від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
9. Міжнародна організація праці. Forced Labour and Labour Exploitation : звіт. Geneva : ILO, 2025. 150 p.

10. Палермський протокол до Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності щодо запобігання і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї : прийнятий 15.11.2000. Офіційний вісник України. 2004. № 8. Ст. 517.
11. Plant R. Debate: Forced Labour, Slavery and Human Trafficking: When do definitions matter? Anti-Trafficking Review. 2015. № 4. P. 153–175.

МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Вісич Єлизавета Віталіївна,

здобувачка 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Орел В. А., старший викладач, кафедра правознавства – науковий керівник

Полтавський університет економіки і торгівлі

З початком повномасштабного вторгнення росії в Україну у лютому 2022 року українці стають жертвами злочинів росіян, які завдають ударів по енергетичних об'єктах, цивільному населенню, обмежуючи фундаментальні права українців (передусім йдеться про право на життя, право на медицину, право на доступ до соціальних благ тощо). Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС) видав ордери на затримання воєнних злочинців (наприклад, владіміра путіна), однак ті продовжують вчиняти такі правопорушення і не досі не понесли покарання. У контексті цієї роботи варто дослідити деякі механізми міжнародного захисту прав людини та їх ефективність, а також сформулювати рекомендації для їх покращення.

Відповідно до ст. 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй (ООН), заходи самооборони мають відповідати масштабу збройного нападу. Україна має право на наступальні дії, оскільки вони спрямовані на припинення триваючої агресії, відновлення територіальної цілісності, а заподіяна шкода військовим цілям ворога є пропорційною меті звільнення територій [1]. Це право не обмежується лише обороною власних кордонів, а й включає можливість перенесення бойових дій на територію держави-агресора задля знищення її військового потенціалу.

Міжнародне право не містить прямої заборони на перенесення бойових дій на територію агресора, якщо вони є частиною пропорційної самооборони. Метою самооборони є припинення агресії, що може вимагати знищення військових об'єктів безпосередньо на території противника для нейтралізації джерела ударів [7, с. 155]. Правомірність таких операцій (наприклад, Курської операції) підтверджується принципом, що територіальна цілісність агресора не може бути «щитом» від правомірної відповіді жертви, за умови дотримання законів і звичаїв війни.

Коли існування спільноти опиняється під загрозою, доречно звернутися до відомого вислову Александра Гамільтона про те, що жодні конституційні обмеження не можуть бути розумно накладені на владу, якій доручено забезпечувати її захист. Розвиваючи цю ідею, дослідниця з Оксфордського університету Яніна Діл дійшла висновку, що в умовах збройного конфлікту внутрішнє право може відступати задля збереження самої спільноти. Сьогодні Україна переживає екзистенційну загрозу, оскільки російська агресія ставить під ризик як її населення, так і державну ідентичність. На думку дослідниці, подібна небезпека потенційно може виникнути і для країн Балтії з боку російської федерації [7, с. 158].

Хоча стаття 51 Статуту ООН прямо не містить вимоги необхідності, застосування сили в порядку самооборони має відповідати цьому критерію відповідно до норм звичаєвого міжнародного права. У справі про нафтові платформи (The Oil Platforms case) Міжнародний суд ООН підкреслив, що право на застосування сили виникає виключно в межах самооборони. Зокрема, Сполучені Штати Америки могли посилатися на це право лише за умови, що вони зазнали збройного нападу з боку Ірану, а вжиті ними заходи відповідали критеріям необхідності та пропорційності щодо такого нападу [6].

Крім того, зазначена норма передбачає обов'язок держав невідкладно інформувати Раду Безпеки про заходи, вжиті під час реалізації права на самооборону. Водночас традиційне розуміння міжнародного права, згідно з яким воно не може остаточно обмежити суверенні держави у забезпеченні їхніх безпекових інтере-

сів, і надалі зберігає значення для осмислення ролі міжнародного права в сучасних міжнародних відносинах [7, с. 169].

Під час експертної дискусії «Від стратегії до дій: яким має бути План дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини», що відбулася 27 квітня 2026 року, Неллі Яковлева наголосила на складності впровадження стратегії в умовах війни та обмежених ресурсів. Вона зауважила: «Повномасштабне вторгнення спричинило настільки системні порушення прав людини, що фактично важливим є все, і визначити пріоритети надзвичайно складно» [5].

Ця позиція є влучною, адже щоденні дії представників російської федерації супроводжуються грубими порушеннями як природних, так і позитивних прав українських громадян – від незаконного вторгнення на територію суверенної держави до катувань, убивств, сексуального насильства та примусового виселення цивільного населення. Попри те, що такі дії мають ознаки міжнародних злочинів, належна відповідальність за них наразі не забезпечена.

Водночас Ю. Гелемей підкреслює, що моніторингові звіти ООН щодо ситуації в Україні фіксують надзвичайно жорстоке та нелюдське поводження з військовополоненими з боку як російської влади, так і суспільства [2, с. 90].

Світові відомо про численні факти жорстокого поводження з українськими військовополоненими. Зокрема, організація Human Rights Watch 11 грудня 2025 року підтвердила такі порушення на основі інтерв'ю з українцями, звільненими з російського полону. Один із них – Владислав Дроздов, який служив у морській піхоті та був захоплений 4 квітня 2022 року в Маріуполі бойовиками так званої «Донецької народної республіки». Через татуювання з українською символікою охоронці систематично били його по руці, завдаючи настільки сильного болю, що він протягом майже двох місяців не міг її підняти. За його словами, один із лікарів, якого ув'язнені називали «Доктором Електрошокером», замість надання медичної допомоги застосовував електрошок, відповідаючи на скарги словами: «Тварини не хворіють». Цей випадок є лише одним із багатьох свідчень системного порушення норм

міжнародного права, ігнорування природних прав людини та нехтування міжнародними стандартами їх захисту [4].

російська агресія призвела до загибелі тисяч українців – як військових, так і цивільних. Серед них – Андрій Сороковий з Полтавщини, Юрій Помаз з Чернігівщини, Євген Лисенко з Черкащини та багато інших українських захисників, які віддали життя за можливість подальшого спротиву та захисту держави. Вшановуючи їхню пам'ять, необхідно водночас відкрито говорити про наявні проблеми та порушення. Попри постійні заклики ООН припинити агресію, ситуація залишається напруженою, а бойові дії продовжують ескалювати.

Водночас, незважаючи на виданий 17 березня 2023 року Міжнародним кримінальним судом ордер на арешт владіміра путіна, окремі держави-учасниці Римського статуту не виконують своїх міжнародно-правових зобов'язань. Зокрема, у вересні 2024 року Монголія стала першою державою-учасницею, яка, всупереч вимогам міжнародного права, не здійснила його затримання під час офіційного візиту [3].

Отже, наявні на сьогодні механізми захисту прав людини є недостатніми для ефективного стримування тероризму, катувань і вбивств, а також для притягнення винних до відповідальності. Міжнародна спільнота має зосередити зусилля як на вдосконаленні чинних норм, так і на розробленні нових, більш дієвих інструментів.

Перспективним видається створення універсального міжнародно-правового акта, який би зобов'язував усі держави виконувати ордери МКС та активно протидіяти військовій агресії. Такий документ міг би бути ухвалений під егідою ООН, об'єднуючи більшість держав світу, і містити чіткі положення щодо невідворотності відповідальності за тероризм і грубі порушення прав людини. Зокрема, він мав би передбачати обов'язок затримання осіб, щодо яких видано ордер, на території будь-якої держави, незалежно від їхнього статусу чи місця перебування, а також негайне застосування санкцій за перешкоджання діяльності міжнародних судових та правозахисних інституцій.

Крім того, такий акт міг би стати підставою для створення спеціалізованого міжнародного органу з виконання рішень МКС, уповноваженого здійснювати розшук і затримання підозрюваних

у глобальному масштабі. Запровадження подібного механізму суттєво змінило б існуючу систему: забезпечило б реальну невідворотність покарання, посилило превентивний ефект і підвищило ефективність міжнародного правосуддя. Усвідомлення того, що державні кордони не гарантують безкарності, могло б стримувати потенційних правопорушників ще на етапі ухвалення злочинних рішень. У такому разі МКС не був би змушений роками очікувати політичних змін у державах для фактичного отримання підозрюваних.

Список використаних джерел

1. Статут Організації Об'єднаних Націй (з поправками). Статут Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 13.02.2026).
2. Гелемей Ю. М. Становище військовополонених в сучасній російсько-українській війні та захист їх прав Організацією Об'єднаних Націй. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету/2025. Серія ПРАВО. Вип. 91: частина 5. С. 90–94. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/344188/331839>.
3. Міжнародний кримінальний суд видав ордер на арешт Путіна; історичне рішення, з якого почнеться історична відповідальність – звернення Президента України (17 березня 2023 року). URL: <https://www.president.gov.ua/news/mizhnarodnij-kriminalnij-sud-vidav-order-na-aresht-putina-is-81665> (дата звернення: 10.03.2026).
4. Систематичні тортури українських військовополонених у Росії (11 грудня 2025 року). URL: <https://www.hrw.org/uk/news/2025/12/11/russias-systematic-torture-of-ukrainian-pows> (дата звернення 11.03.2026).
5. Яким має бути план дій у сфері прав людини: позиції влади й громадянського суспільства. Інтернет-видання ZMINA. URL: <https://surl.li/omndlu>.
6. Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America). International Court of Justice. URL: <https://www.icj-cij.org/case/90>.
7. Dill J. Threats to state survival as emergencies in international law. *International Theory* (2023), 15 (2), 155–183. URL: <https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/4A6CDDA34A1F8E62D09051345FCABD18/S1752971923000015a.pdf/threats-to-state-survival-as-emergencies-in-international-law.pdf>.

ДЕРЖАВА ЯК СУБ'ЄКТ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННИЙ АРЕШТ ГРОМАДЯН ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Власенко Дмитро Юрійович,

здобувач 1 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»,

Ясиновський П. В., канд. юрид. наук, кафедра правознавства – науковий керівник

Полтавський університет економіки і торгівлі

Проблема відповідальності держави за незаконний арешт громадян під час здійснення досудового розслідування є надзвичайно актуальною, оскільки незаконний арешт є одним із найгрубіших порушень статті 29 Конституції України [1], яка проголошує, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність, а арешт може бути здійснений на підставах та в порядку, встановленому законом. За даними судової статистики щорічно зростає кількість кримінальних проваджень, припинених з реабілітуючих причин. Це означає, що незаконні арешти трапляються досить часто. Про системність цієї проблеми свідчать також рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) проти України. Однією з таких справ, є справа «Ігнатченко проти України» [5], від 6 жовтня 2022 року що зафіксувала порушення статті 5 Конвенції, оскільки заявницю було затримано без законних підстав та без попереднього судового рішення. Однак аналіз практики свідчить про те, що питання незаконних арештів залишається досить актуальним у сучасний час, що зумовлює потребу у формуванні механізмів притягнення держави до відповідальності за такі протиправні дії. В умовах воєнного стану, коли правоохоронні органи отримують розширені повноваження, ризик зловживань зростає, що робить обрану тему особливо важливою, як для юриспруденції, так і для правозастосування.

Відповідальність держави за протиправне позбавлення волі демонструє тісний зв'язок між приватним та публічним правом. Хоча сам арешт є проявом державної влади, механізм відшкодування завданої шкоди регулюється нормами цивільного права, що ілюструє синтез публічно-правових та приватноправових інстру-

ментів. У теорії цивільного права та практиці національних судів утвердився підхід, згідно з яким держава несе повну відповідальність за дії чи бездіяльність її органів, зокрема органів досудового розслідування. Ключовою нормою, що закріплює цей принцип, є стаття 1173 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [3], яка передбачає, що шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органу досудового розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою незалежно від вини цих органів та їхніх посадових і службових осіб.

Додатковою гарантією для потерпілих є Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» [7], який деталізує процедуру такого відшкодування та визначає перелік випадків, коли воно можливе. Крім того, важливо розрізняти тимчасове позбавлення волі (затримання) та арешт (тримання під вартою як запобіжний захід). Затримання особи без рішення слідчого судді є короткостроковим заходом, передбаченим статтями 207–213 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), і не може тривати більше ніж 72 години. Натомість арешт (тримання під вартою) застосовується виключно на підставі постанови слідчого судді або суду, і його термін може бути значно тривалішим. Незважаючи на це, обидва заходи можуть виявитися незаконними, але підстави для відповідальності держави відрізняються. Зокрема, стаття 1173 ЦК України [3] регулює випадки незаконного тримання під вартою, тоді як за незаконне затримання відповідальність передбачена у статті 1174 цього ж кодексу.

Окрім цивільно-правової відповідальності держави, у статті 371 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [4] передбачено кримінальну відповідальність для посадових осіб правоохоронних органів та суду. У частині першій цієї статті передбачено покарання за свідомо незаконне затримання або привід. У другій частині описано відповідальність за свідомо незаконний домашній арешт або тримання під вартою, а третя частина розглядає ті ж дії, якщо вони призвели до тяжких наслідків або були вчинені з корисливих мотивів. Найсуворіші санкції пе-

редбачають позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років. Таким чином, законодавець передбачає не лише майнову відповідальність держави перед потерпілим, а й кримінальне переслідування конкретно винних осіб. Фундаментальність статті 1173 ЦК України полягає в забезпеченні об'єктивної відповідальності держави, яка не залежить від вини конкретної посадової особи. Це дає змогу потерпілим отримувати належне відшкодування навіть тоді, коли винуватців неможливо встановити або вони не обіймають відповідні посади.

Водночас аналіз судової практики та наукових досліджень свідчить, що стаття 371 КК України на практиці застосовується вкрай рідко. Криміналісти зазначають, що високий рівень доказів, необхідний для встановлення «завідомості» незаконних дій, фактично унеможливує притягнення посадовців до відповідальності за цією статтею. Показовим прикладом є справа Юрія Луценка у 2010 році, кримінальне провадження за частиною 3 статті 371 КК України хоч і відкривали, проте воно не мало реальних правових наслідків у вигляді обвинувального вироку. Це підтверджує, що на практиці стаття 371 КК України залишається «сплячою» нормою, а основним способом захисту прав постраждалих є цивільно-правова відповідальність держави згідно зі статтею 1173 ЦК України.

Однією з найскладніших проблем притягнення держави до відповідальності за незаконний арешт є доведення як факту незаконності здійснення арешту, так і обсягу завданої шкоди. Складність полягає в тому, що рішення про арешт ухвалюється слідчим суддею на підставі матеріалів досудового розслідування, які на момент арешту можуть виглядати обґрунтованими для його здійснення. Правові підстави для визнання арешту незаконним виникають лише після того, як кримінальне провадження буде припинено за реабілітуючими підставами (наприклад, через відсутність події або складу кримінального правопорушення) або після винесення судом виправдувального вироку. Наприклад, нерідко трапляється, що особа перебуває під вартою протягом тривалого періоду, іноді кілька місяців, після чого кримінальне провадження припиняється через відсутність складу кримінального правопорушення. У подібних обставинах держава, керуючись положеннями статті 1173 ЦК України, зобов'язана відшкодувати по-

терпілому завдану шкоду. Однак на практиці, процес отримання такого відшкодування супроводжується певними перешкодами.

Проте незаконний арешт може мати місце також у випадках, коли формально судові рішення про обрання запобіжного заходу існувало, але воно було прийняте без достатніх підстав, передбачених статтями 177 та 178 КПК України [2], або з порушенням встановленої процедури. Крім того, значною проблемою є доведення розміру нанесеної моральної шкоди, оскільки законодавчо не передбачено чітких критеріїв та системи оцінки, а суди часто зменшують розміри відшкодування до символічних сум, що не відповідає принципу повного відшкодування шкоди, закріпленому в статті 23 ЦК України.

Таким чином, відповідальність держави за незаконний арешт громадян під час досудового розслідування є багатогранною. Вона ґрунтується на засаді об'єктивної відповідальності держави незалежно від вини конкретних посадових осіб. Одночасно передбачено й кримінальну відповідальність для конкретних посадових осіб згідно зі статтею 371 КК України, що встановлює покарання у вигляді позбавлення волі за свідомо незаконне затримання, домашній арешт або тримання під вартою. Ефективність цього механізму безпосередньо залежить від здатності потерпілих довести незаконність арешту та заподіяну шкоду, а також від готовності судів присуджувати адекватне відшкодування. Проблеми доказування залишаються ключовою перешкодою на шляху відновлення прав потерпілих від незаконних арештів. Це свідчить про гостру необхідність подальшого вдосконалення як законодавства, так і правозастосовної практики у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ігнатченко проти України» (заява № 27265/18) від 06 жовт. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i46#Text.
6. Білокінь Р. М. Кримінально-процесуальна відповідальність : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2017. 430 с. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/11466/1/Білокінь.pdf>.
7. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину не законними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 01 груд. 1994 р. № 266/94-ВР. Відомості Верховної Ради України. 199=5. № 1. Ст. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text>.
8. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права : навч. посіб. Львів : Вид-во ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.
9. Опришко В. Ф. Проблеми правосуб'єктності держави в сучасному праві. Юридична наука. 2020. № 2. С. 15–22.
10. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В. В. Кузнєцова, О. А. Банчука. Київ : Ваіте, 2021. 910 с.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ГРОМАДЯН

Гуменнік Ілля Романович,

здобувач 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Логінова М. В., викладач кафедри цивільно-правових дисциплін ФПФПКП НПУ – науковий керівник

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

Пенсійне забезпечення окремих категорій громадян в Україні є складною правовою системою, яка поєднує загальні правила загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та спеціальні норми, встановлені для осіб, чия трудова, службова або

соціальна діяльність пов'язана з підвищеним ризиком, особливими умовами праці, державною службою, військовою службою, участю у захисті держави, наслідками техногенних катастроф або соціальною вразливістю. Загальною основою цієї системи є Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», який визначає види пенсій, умови їх призначення, принципи страхового стажу та порядок обчислення пенсійних виплат. Водночас цей закон прямо допускає, що для окремих категорій громадян іншими законами можуть встановлюватися відмінні умови, норми і порядок пенсійного забезпечення.

Передусім необхідно розмежовувати загальне і спеціальне пенсійне забезпечення. Загальне пенсійне забезпечення поширюється на більшість застрахованих осіб і базується на трьох основних елементах: досягненні пенсійного віку, наявності необхідного страхового стажу та сплаті страхових внесків. За загальним правилом пенсія за віком призначається відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». У межах цієї моделі розмір пенсії залежить від тривалості страхового стажу, розміру заробітної плати, з якої сплачувалися внески, та індивідуального коефіцієнта заробітку. Спеціальне пенсійне забезпечення, навпаки, враховує не лише факт участі особи у системі пенсійного страхування, а й особливий правовий статус особи, характер її служби або праці, підвищені ризики, обмеження прав під час служби, соціальну значущість виконуваних функцій [2].

Специфіка пенсійного забезпечення військовослужбовців і прирівняних до них осіб пояснюється тим, що служба у відповідних органах має особливий публічно-правовий характер. Такі особи виконують функції із захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, громадської безпеки, правопорядку, протидії злочинності, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Їхня служба часто пов'язана з ризиком для життя і здоров'я, підвищеним фізичним та психологічним навантаженням, обмеженням окремих трудових і політичних прав, спеціальною дисципліною та особливим режимом проходження служби. Тому пенсійне забезпечення цієї категорії має не лише страховий, а й компенсаційний характер. Держава фактично компенсує особі підвищений

службовий ризик і обмеження, які вона приймала під час проходження служби.

Важливою особливістю пенсій осіб, звільнених з військової служби, є те, що вони призначаються, як правило, після звільнення зі служби. Законодавство виходить із того, що право на таку пенсію пов'язане не лише з віком, а передусім із фактом проходження служби певної тривалості або з настанням інвалідності, пов'язаної зі службою. Пенсія за вислугу років має спеціальне призначення: вона забезпечує соціальний захист особи після завершення служби, навіть якщо така особа ще не досягла загального пенсійного віку. Це відрізняє її від звичайної пенсії за віком. Окремо закон передбачає пенсії членам сімей таких осіб у разі втрати годувальника, що має особливе значення в умовах воєнного стану та зростання кількості сімей, які втратили військово-службовців або працівників правоохоронних органів.

Окрему групу становлять державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування. Раніше для них існував ширший спеціальний пенсійний режим, однак після реформування державної служби підхід було змінено. Відповідно до статті 90 Закону України «Про державну службу» 2015 року пенсійне забезпечення державних службовців загалом здійснюється за правилами Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Пенсійний фонд України також роз'яснює, що пенсійне забезпечення державних службовців здійснюється відповідно до загального пенсійного закону. Водночас для окремих осіб, які набули право на спеціальну пенсію до зміни законодавства або відповідають перехідним умовам, можуть застосовуватися спеціальні правила [3].

Окрему категорію становлять ветерани війни, учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни та члени сімей загиблих захисників і захисниць України. Їхній правовий статус визначається, зокрема, Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Пенсійне забезпечення цих осіб пов'язане з виконанням конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, участю у бойових діях, пораненнями, контузіїми, каліцтвами або іншими наслідками війни. Для них можуть передбачатися підвищення до пенсій, надбавки, додаткові гарантії, пільги, а також спеціальні виплати членам сімей загиблих. В умо-

вах збройної агресії проти України ця сфера має особливе значення, оскільки кількість осіб, які набувають ветеранського статусу, істотно зросла, а отже, збільшилося й навантаження на систему соціального та пенсійного забезпечення [1, с. 109].

Законодавчий аналіз показує, що пенсійне забезпечення окремих категорій громадян ґрунтується на кількох ключових принципах. Перший – принцип соціальної справедливості, який означає, що особи, які перебували в особливих умовах служби, праці або зазнали шкоди здоров'ю, повинні мати додатковий захист. Другий – принцип диференціації, тобто врахування різного правового статусу громадян. Третій – принцип страхового внеску, за яким пенсійні права залежать від участі особи у системі соціального страхування. Четвертий – принцип бюджетної збалансованості, оскільки спеціальні пенсії часто фінансуються або доповнюються за рахунок державного бюджету. Саме між цими принципами виникає головна напруга: держава має забезпечити справедливі гарантії, але водночас повинна враховувати фінансові можливості пенсійної системи [4, с. 72].

Проблемним аспектом сучасного пенсійного забезпечення окремих категорій громадян є складність і фрагментарність законодавства. Пенсійні права різних груп регулюються не одним актом, а цілою системою законів: про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, про статус ветеранів війни, про соціальний захист чорнобильців, про державну службу, про службу в органах місцевого самоврядування, про наукову і науково-технічну діяльність та іншими актами. Це ускладнює правозастосування, створює ризик неоднакового тлумачення норм і часто призводить до судових спорів між громадянами та органами Пенсійного фонду. У сучасних умовах особливої актуальності набуває пенсійне забезпечення військовослужбовців, ветеранів та членів сімей загиблих захисників України. Воєнний стан, тривала збройна агресія, мобілізація, участь значної кількості громадян у бойових діях об'єктивно розширюють коло осіб, які претендують на спеціальні пенсійні гарантії.

Отже, особливості пенсійного забезпечення окремих категорій громадян полягають у тому, що воно має диференційований характер і залежить від правового статусу особи, характеру її пра-

ці або служби, наявності спеціального стажу, вислуги років, інвалідності, участі у бойових діях, наслідків техногенних катастроф або інших соціально значущих обставин.

Список використаних джерел

1. Івчук Ю. Ю. Соціальний захист окремих категорій громадян в умовах воєнного стану: законодавчі новели та проблемні аспекти. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2023. № 46. С. 101–111.
2. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>.
3. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#Text>.
4. Скоробагатко А. В. Пенсійне забезпечення суддів і прокурорів через призму принципу соціальної справедливості. Київський часопис права. 2025. № 1. С. 68–74.

ТУРИСТИЧНИЙ ЗБІР ЯК ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

*Дворжецька Анастасія Андріївна,
здобувачка 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої
освіти спеціальності «Право»*

*Петренко Г. О., канд. екон. наук, доцент, кафедра господар-
ського та адміністративного права – науковий керівник
Донецький національний університет імені Василя Стуса*

Туристичний збір як місцевий податок відіграє ключову роль у формуванні доходів місцевих бюджетів та розвитку туристичної інфраструктури. Значення цього платежу зростає, адже він забезпечує додаткові надходження до бюджетів територіальних громад та сприяє реалізації місцевих програм розвитку туризму. Загалом ефективність функціонування туристичного збору значною мірою залежить від якості його правового регулювання та адміністрування, що зумовлює актуальність дослідження існуючих проблем і визначення напрямів їх вирішення з урахуванням досвіду інших країн. Питання правового регулювання справлян-

ня туристичного збору, досліджується такими науковцями, як: Шепель І., Скибенко С., Письменний В., Татаренко Ю. та інші, але потребує подальшого удосконалення.

Правові основи щодо справляння туристичного збору є у Податковому кодексі України, де відповідно до статті 268 туристичний збір – це місцевий збір, кошти від якого зараховуються до місцевого бюджету[1].

Об'єктом оподаткування є тимчасове розміщення осіб у місцях проживання (готелях, санаторіях, апартаментах тощо), а платниками виступають фізичні особи, які отримують такі послуги. Незважаючи на відносну простоту конструкції цього платежу, практика його застосування виявляє низку суттєвих проблем. На думку Татаренко О. головною проблемою туристичного збору є його формальний характер та відсутність чіткої функціональної спрямованості, що проявляється у невідповідності між назвою, суттю та практикою застосування цього платежу. У цьому контексті проблема відсутності цифрового моніторингу використання коштів лише поглиблює ситуацію, адже за відсутності прозорості неможливо оцінити ефективність збору та його реальний вплив на розвиток туризму[2, с. 162].

Відсутність цифрового моніторингу поглиблює цю проблему, оскільки унеможлиблює відстеження руху коштів і оцінку результативності їх використання. У таких умовах туристичний збір втрачає свою стимулюючу функцію і перетворюється переважно на формальне джерело наповнення місцевих бюджетів. Тому його вдосконалення має полягати у поєднанні двох напрямів: по-перше, уточнення правової природи та цільового призначення збору, а по-друге – впровадження ефективних цифрових механізмів контролю, які забезпечать прозорість, підзвітність та реальну спрямованість коштів на розвиток туристичної сфери.

Проаналізувавши надходження від туристичного збору станом на 16.02.2026 року, можна зроби висновок, що туристичний збір має значний потенціал як інструмент наповнення місцевих бюджетів та розвитку територій. Надходження коштів від фізичних осіб – громадян України, іноземців та осіб без громадянства – створює фінансову основу для реалізації місцевих програм, спрямованих на покращення туристичної привабливості, розвиток інфраструктури та популяризацію туристичних маршрутів.

Дані свідчать про те, що – у січні 2026 року надходження склали 28,4 млн грн, що свідчить про позитивну динаміку та зростання на 14,3 % порівняно з попереднім роком. Лідерство таких регіонів, як Львівська область, Івано-Франківська область, Київ та Закарпатська область, демонструє пряму залежність між розвитком туристичної інфраструктури та обсягами надходжень від цього збору [3]. Однак навіть за умов зростання надходжень проблема ефективного використання цих коштів залишається актуальною. Відсутність чітких механізмів контролю та цифрового моніторингу не дозволяє повною мірою оцінити, наскільки отримані ресурси дійсно спрямовуються на розвиток туризму, а не використовуються на інші потреби місцевих бюджетів. Таким чином, позитивна динаміка надходжень не завжди трансформується у відповідне підвищення якості туристичної інфраструктури.

Так, Письменний В. зображує практичні колізії застосування туристичного збору, зокрема питання адміністрування та оподаткування тимчасового розміщення осіб, надання послуг без державної реєстрації як підприємницької діяльності та відповідні правові наслідки та пропонує рекомендації щодо вдосконалення законодавства в цій сфері [4, с. 46].

Крім того, слід звернути увагу, що у сучасних умовах цифровізації економіки особливої актуальності набуває необхідність запровадження механізмів обміну інформацією між податковими органами та онлайн-платформами бронювання житла. Такий підхід дозволив би мінімізувати тіньовий сегмент ринку послуг розміщення та підвищити ефективність справляння туристичного збору.

У цьому контексті пропозиції науковця є обґрунтованими, однак їх доцільно доповнити заходами щодо цифровізації адміністрування та посилення контролю за діяльністю осіб, які фактично здійснюють підприємницьку діяльність без належної реєстрації.

У країнах ЄС туристичний збір (city tax) встановлюється переважно на місцевому рівні, що дозволяє застосовувати специфіку кожного регіону окремо. Ставки варіюються залежно від місцевості: у Німеччині – від фіксованої суми за добу (1–5 євро) до відсотка від вартості проживання (5 % у Берліні); в Австрії – 1,5 євро за добу (3,2 % у Відні); в Угорщині – 4 % від вартості номера.

База оподаткування охоплює усі ключові види розміщень до яких входять: готелі, хостели, кемпінги, приватні квартири тощо [5].

Важливою перевагою європейської практики є чітка цільова спрямованість коштів – вони надходять до місцевих бюджетів і часто закріплюються за розвитком туризму (наприклад, у Зальцбурзі 50 % коштів обов'язково спрямовують на туристичну галузь). Запроваджено прозорі механізми контролю через місцеві податкові служби та співпрацю з туристичними асоціаціями. Пільги є гнучкими: звільняються діти, бізнес-туристи з підтвердженням мети поїздки, довгострокові відвідувачі, особи з інвалідністю тощо. У деяких країнах (наприклад, Швейцарія, місто Берн) збір комбінується з транспортним компонентом, надаючи туристам практичні бонуси (проїзні). Туристи сплачують збір безпосередньо під час розрахунку в закладі розміщення, що спрощує адміністрування.

Узагальнюючи, в Україні туристичний збір має значний потенціал, але потребує правового закріплення стосовно цільового призначення, посиленню цифрового контролю. Європейський досвід демонструє, що ефективність досягається завдяки децентралізації встановлення ставок, прозорості використання коштів, чіткому законодавчому закріпленню цільового характеру збору та сучасним механізмам адміністрування.

Таким чином, важливим є впровадження відкритого цифрового моніторингу використання коштів туристичного збору, що сприятиме прозорості та підзвітності органів місцевого самоврядування. Завдяки цьому громадськість та контролюючі органи матимуть можливість відстежувати, наскільки отримані кошти реально спрямовуються на розвиток туристичної інфраструктури, благоустрій територій та реалізацію місцевих програм у сфері туризму. Посилення цифрового контролю також сприятиме підвищенню ефективності туристичного збору як інструменту розвитку регіонів і забезпечить його не лише фіскальну, а й стимулюючу функцію.

Туристичний збір в Україні має всі передумови стати потужним інструментом сталого розвитку регіонів, наповнення місцевих бюджетів і підвищення туристичної привабливості країни. Однак на сьогодні його потенціал реалізується лише частково через формальний характер, відсутність прозорості та ефективного

контролю. Досвід Європейського Союзу переконливо доводить, що поєднання чіткого законодавчого закріплення цільового використання коштів, цифровізації адміністрування, гнучкості місцевого регулювання та боротьби з тіньовим сектором дозволяє перетворити цей збір на дієвий механізм не лише фіскального, а й стимулюючого характеру.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 05.05.2026).
2. Татаренко О. Ю. Правове регулювання туристичного збору: окремі проблеми. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2021. № 66. С. 162–167. (дата звернення: 05.05.2026).
3. Надходження туристичного збору зросли на 14,3 %: громади отримали 28,4 млн грн / Пресслужба Державної податкової служби України, опубліковано 16 лютого 2026. URL: <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/982185.html> (дата звернення: 06.05.2026).
4. Письменний В. В. Колізії у правовому забезпеченні оподаткування туристичним збором і шляхи їх розв'язання. Економіка та право. 2025. № 3. С. 46–54. (дата звернення: 06.05.2026).
5. Аналіз європейського досвіду використання туристичного збору. Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28934.pdf> (дата звернення: 07.05.2026).

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Доронін Станіслав Артемович,

здобувач 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Логінова М. В., викладач кафедри цивільно-правових дисциплін ФПФПКП НПУ – науковий керівник

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

Сучасний етап функціонування правоохоронної системи України демонструє пряму кореляцію між ефективністю діяльності Національної поліції України та належним рівнем соціального

захисту її особового складу. Цей інститут утворює ключову ланку реалізації державної правоохоронної функції, що зумовлює потребу в його послідовному правовому та організаційному супроводженні. На посиленому міжнародному акценті щодо соціального забезпечення працівників правоохоронних органів, які виконують професійні обов'язки в умовах підвищеного ризику для життя та здоров'я, наголошує Н. М. Вапнярчук [1, с. 135]. В умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, активізації процесів європейської інтеграції та реформування поліцейської системи проблематика соціального захисту поліцейських набуває особливої актуальності, оскільки безпосередньо впливає на мотивацію працівників, ефективність виконання ними службових обов'язків і стабільність функціонування системи правопорядку загалом.

Понятійні ознаки соціального захисту поліцейських формуються на тлі специфіки правоохоронної служби. Н. М. Вапнярчук кваліфікує цей інститут як один із видів соціального захисту населення, особливі риси якого випливають із статусу його суб'єкта – працівника Національної поліції України, який виконує функціональні обов'язки в умовах постійного перебування у зоні підвищеного ризику та небезпеки [1, с. 136]. Розвиваючи положення Д. О. Марусевича, авторка наголошує на стимулюючому впливі соціального захисту на службову мотивацію поліцейських, у тому числі їхню готовність до самовідданого та професійно якісного виконання покладених завдань, причому загальна результативність діяльності поліції корелює з рівнем її соціального забезпечення [1, с. 136]. У доктрині соціальний захист поліцейських позиціонується як комплекс правових, економічних та організаційних заходів, що забезпечують реалізацію прав та законних інтересів самих поліцейських і членів їхніх сімей з огляду на характер виконуваної праці й службовий статус.

Конституційно-правовою основою соціального захисту поліцейських виступає Конституція України, статті 46, 48, 49 якої гарантують право на соціальний захист на випадок втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від особи обставин, у похилому віці та в інших випадках, передбачених законом, а також право на достатній життєвий рівень та охорону здоров'я [2]. Загальні засади правового регулювання

трудових відносин і соціально-правового захисту працівників закріплено й у Кодексі законів про працю України [3]. Спеціальним нормативно-правовим актом виступає Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII [4], розділ IX якого «Соціальний захист поліцейських» (статті 91–95) регулює службовий час і час відпочинку поліцейських, відпустки та порядок обчислення їх тривалості, а також грошове забезпечення. Порівняння Закону № 580-VIII із Законом «Про міліцію», який втратив чинність, дає підстави стверджувати, на що звертає увагу Н. М. Вапнярчук, про істотне розширення обсягу соціальних гарантій поліцейських у частині розмірів компенсацій у разі втрати працездатності або загибелі співробітників [1, с. 137].

Принциповою віхою розвитку законодавства про соціальний захист поліцейських стало ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист» від 21 березня 2024 року № 3621-IX [5], яким посилено гарантії реалізації прав поліцейських в умовах правового режиму воєнного стану. Особливе значення в цей період має нормативне регулювання матеріального забезпечення особового складу. Як відзначає Н. М. Вапнярчук, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 168 по-ліцейські отримують додаткову щомісячну винагороду у розмірі 30 000 гривень, а ті з них, хто бере безпосередню участь у бойових діях або в здійсненні заходів національної безпеки і оборони, – до 100 000 гривень на місяць пропорційно часу залучення до таких дій та заходів [1, с. 137]. Дослідниця оцінює запроваджений законодавчий механізм як обґрунтований, оскільки з початком повномасштабної війни обсяг покладених на Національну поліцію завдань суттєво зріс, а поліцейські демонструють високий професіоналізм у їх виконанні [1, с. 137].

Сучасний стан правового регулювання соціального захисту поліцейських супроводжується низкою системних викликів. На декларативність значної частини нормативних приписів та відсутність єдиного концептуального підходу до правового регулювання соціального захисту правоохоронців акцентує Н. М. Вапнярчук,

відзначаючи, що чимало норм мають характер необов'язковості до фактичного виконання [1, с. 138]. Розвиваючи положення К. Бугайчука, авторка констатує, що ця тематика залишається недостатньо опрацьованою в доктрині, причому пересічна реалізація задекларованих гарантій ускладнюється низькою координацією роботи відповідальних державних інституцій та фрагментарністю механізмів практичного застосування цих гарантій [1, с. 138]. Аналіз чинного законодавства засвідчує несистемність і розпорошеність норм, які визначають конкретні види соціального забезпечення працівників Національної поліції України, що перешкоджає формуванню цілісного механізму захисту прав поліцейських.

Перспективні вектори вдосконалення соціального захисту поліцейських формуються з урахуванням наявних доктринальних розробок та європейських стандартів. Розвиваючи положення О. П. Клипи, Н. М. Вапнярчук виокремлює низку напрямів, що потребують пріоритетного законодавчого опрацювання: чітке розмежування службового часу і часу відпочинку, оскільки наявна нормативна невизначеність призводить до фактичної понаднормової роботи поліцейських; запровадження медичного страхування з урахуванням специфіки служби та підвищеної загрози життю і здоров'ю; розв'язання житлових питань поліцейських та членів їхніх сімей через відомчі програми житлового фінансування; забезпечення гідної оплати праці з урахуванням професійних ризиків; психоемоційна адаптація особового складу з огляду на поєднання фізичних та психоемоційних навантажень [1, с. 138–139]. Стратегічно важливим напрямом дослідництва вважає кодифікацію нормативно-правових актів про соціальне забезпечення поліцейських із виокремленням відповідних положень в окрему книгу, що дасть змогу логічно впорядкувати правовий матеріал, а також запровадження системи пільг, пропорційних до тривалості служби [1, с. 139].

Узагальнюючи проведені дослідження, можна стверджувати, що соціальний захист поліцейських становить комплексну категорію трудового права і права соціального забезпечення, яка охоплює систему правових, економічних та організаційних заходів, спрямованих на реалізацію прав та законних інтересів поліцей-

ських і членів їхніх сімей з урахуванням специфіки професійної діяльності правоохоронців. Базовою правовою основою регулювання виступають Конституція України (статті 46, 48, 49), Кодекс законів про працю України, Закон України «Про Національну поліцію» № 580-VIII (розділ IX), а також Закон України № 3621-IX від 21 березня 2024 року. Підсумкову позицію Н. М. Вапнярчук можна узагальнити так: попри реалізовані реформи поліцейської системи в Україні соціальний захист працівників Національної поліції залишається ділянкою з істотними прогалинами національного законодавства, причому належний рівень оплати праці поліцейських прямо впливає на їхню службову мотивацію, а відтак на стан безпеки громадян та результативність розкриття злочинів [1, с. 139]. Перспективними напрямками вдосконалення є кодифікація нормативно-правових актів у сфері соціального захисту поліцейських, чітке розмежування службового часу і часу відпочинку, посилення гарантій медичного, житлового та пенсійного забезпечення, а також гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами.

Список використаних джерел

1. Вапнярчук Н. М. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту працівників Національної поліції України: сьогодення. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 6. С. 135–139. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.24>.
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
3. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
4. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
5. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист : Закон України від 21 березня 2024 року № 3621-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3621-20#Text>.

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

*Доронін Станіслав Артемович,
здобувач 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності «Право»*

*Логінова М. В., викладач кафедри цивільно-правових дисцип-
лін ФПФПКП НПУ – науковий керівник
Дніпровський державний університет внутрішніх справ*

Сучасний етап функціонування Національної поліції України, що становить одну з ключових ланок системи правоохоронних органів держави, демонструє пряму кореляцію між ефективністю виконання її завдань та рівнем соціального захисту особового складу. Міжнародний акцент щодо посиленого соціального забезпечення правоохоронців, чия професійна діяльність пов'язана з підвищеним ризиком для життя та здоров'я, відзначає Н. М. Вапнярчук [1, с. 135]. В умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, активізації процесів європейської інтеграції та реформування поліцейської системи проблематика пенсійного забезпечення поліцейських набуває особливої актуальності, оскільки безпосередньо впливає на мотивацію служби, ефективність виконання поліцейськими службових обов'язків та компенсацію професійних ризиків, властивих правоохоронній діяльності.

Понятійні ознаки пенсійного забезпечення поліцейських формуються на тлі специфіки правоохоронної служби. Н. М. Вапнярчук визначає цей інститут як спеціалізовану складову соціального захисту, особливі риси якого впливають з обов'язків працівників Національної поліції України, що виконуються в умовах постійного перебування у зоні підвищеного ризику для життя та здоров'я [1, с. 136]. Дослідниця акцентує на необхідності компенсаторного характеру такого забезпечення, який реалізується через пільгові правила обчислення вислуги років та диференційоване призначення пенсій. Принциповою рисою пенсійного забезпечення поліцейських виступає спеціальний характер: пенсії за вислугу років призначаються незалежно від віку за наявності встановленого терміну вислуги, причому самі правила обчислення вислуги залежать від періоду звільнення поліцейського зі

служби. Зазначені особливості зумовлюють відокремлений правовий режим пенсійного забезпечення цієї категорії службовців порівняно із загальним пенсійним забезпеченням за віком.

Конституційно-правовою основою пенсійного забезпечення поліцейських виступає Конституція України, стаття 46 якої гарантує громадянам право на соціальний захист, охоплюючи забезпечення на випадок повної, часткової чи тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від особи обставин, а також у похилому віці та в інших передбачених законом випадках [2]. Загальні засади правового регулювання трудових відносин і соціально-правового захисту працівників закріплено також у Кодексі законів про працю України [3]. Спеціальним нормативно-правовим актом виступає Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII [4], стаття 102 якого встановлює, що пенсійне забезпечення поліцейських здійснюється на умовах, визначених Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 року № 2262-XII [5]. Останній актуалізує умови, норми та порядок пенсійного забезпечення осіб, які перебували на військовій службі, службі в органах внутрішніх справ, державній пожежній охороні, в органах і підрозділах цивільного захисту тощо. Відповідно до пункту «а» статті 12 цього Закону пенсія за вислугу років призначається особам зі стажем 20 років і більше у розмірі 50 відсотків грошового забезпечення, а звільненим у відставку за віком або станом здоров'я – 55 відсотків [5].

Принциповою віхою розвитку законодавства про пенсійне забезпечення поліцейських стало ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист» від 21 березня 2024 року № 3621-IX [6], яким, серед іншого, унормовано посилення гарантій реалізації прав поліцейських в умовах правового режиму воєнного стану та закріплено механізм захисту тих службовців, які набули право на пенсію за вислугу років, від незаконного звільнення [6]. Водночас на декларативність значної частини нормативних приписів та відсутність єдиного концептуального підходу до правового регулювання соціального захисту правоохоронців звертає увагу Н. М. Вапнярчук, констатує

прогалини в механізмі практичної реалізації заявлених гарантій [1, с. 138]. Порівняння Закону № 580-VIII з його попередником – Законом «Про міліцію» – дає підстави стверджувати про істотне розширення обсягу соціальних гарантій поліцейських, зокрема у частині збільшення розмірів компенсаційних виплат у разі втрати працездатності або загибелі співробітників [1, с. 137].

Сучасний стан правового регулювання пенсійного забезпечення поліцейських супроводжується низкою системних викликів. Серед найгостріших залишається декларативність окремих нормативних приписів та фрагментарність підходів до правового регулювання цієї категорії правовідносин. Н. М. Вапнярчук, спираючись на висновки К. Бугайчука, констатує, що окреслена тематика залишається недостатньо дослідженою, причому реалізація задекларованих гарантій ускладнюється низкою координацією роботи відповідальних державних інституцій та фрагментарністю механізмів їх практичного застосування [1, с. 138]. Аналіз чинного законодавства свідчить про несистемність і розпорошеність норм, що визначають конкретні види соціального забезпечення працівників Національної поліції України, а це перешкоджає формуванню цілісного механізму захисту пенсійних прав поліцейських. Окремою проблемною ділянкою залишаються питання перерахунку пенсій поліцейських у зв'язку зі змінами розміру грошового забезпечення, а також включення до грошового забезпечення для обчислення пенсії сум індексації та грошової допомоги на оздоровлення.

Перспективні вектори вдосконалення пенсійного забезпечення поліцейських формуються з урахуванням наявних доктринальних розробок та європейських стандартів соціального захисту. До пріоритетних напрямів Н. М. Вапнярчук відносить забезпечення доступності поліпшення житлових умов, належного медичного, реабілітаційного, соціального та пенсійного обслуговування для працівників Національної поліції України [1, с. 138–139]. Принципово важливим напрямом дослідника вважає кодифікацію спеціального законодавства про соціальне забезпечення поліцейських з виокремленням відповідних положень в окрему книгу нормативного акта, що дасть змогу логічно впорядкувати правовий матеріал та сформувати систему пільг, пропорційних до тривалості служби; такий механізм водночас слугуватиме додатко-

вою мотивацією для вступу на службу та стримуватиме плинність кадрів [1, с. 139]. Окремим стратегічним напрямом є вивчення та запозичення позитивного досвіду розвинутих країн, зокрема держав-членів Європейського Союзу, з огляду на курс України на повноправне членство в Євросоюзі [1, с. 139]. Важливим прикладним заходом виступає й підвищення обізнаності працівників поліції щодо способів захисту своїх соціальних прав через цільові семінари й тренінги.

Узагальнюючи проведені дослідження, можна стверджувати, що пенсійне забезпечення поліцейських становить комплексну категорію трудового права і права соціального забезпечення, яка охоплює систему правових, економічних та організаційних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення осіб, які перебували на службі в Національній поліції України, після звільнення з неї. Базовою правовою основою регулювання виступають Конституція України (ст. 46), Кодекс законів про працю України, Закон України «Про Національну поліцію» № 580-VIII (стаття 102), Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» № 2262-XII, а також Закон України № 3621-IX від 21 березня 2024 року. Підсумкову позицію Н. М. Вапнярчук можна узагальнити так: попри реалізовані реформи поліцейської системи в Україні соціальний захист працівників Національної поліції залишається ділянкою з істотними прогалинами національного законодавства, причому належний рівень оплати праці поліцейських прямо впливає на їхню службову мотивацію, а відтак на стан безпеки громадян та результативність розкриття злочинів [1, с. 139]. Перспективними напрямками вдосконалення є кодифікація нормативно-правових актів у сфері пенсійного забезпечення поліцейських, чітке визначення умов перерахунку пенсій у зв'язку зі змінами грошового забезпечення, посилення гарантій реалізації пенсійних прав та гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами.

Список використаних джерел

1. Вапнярчук Н. М. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту працівників Національної поліції України: сьогодення. Ана-

літично-порівняльне правознавство. 2022. № 6. С. 135–139. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.24>.

2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
3. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
4. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
5. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 9 квітня 1992 року № 2262-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text>.
6. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист : Закон України від 21 березня 2024 року № 3621-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3621-20#Text>.

СУЧАСНИЙ СТАН, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ СОЛІДАРНОЇ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДЕМОГРАФІЧНОЇ КРИЗИ

*Зеленська Марина Володимирівна,
курсантка 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої
освіти спеціальності «Право»*

*Логінова М. В., викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
ФПФПКП НПУ – науковий керівник
Дніпровський державний університет внутрішніх справ*

Солідарна пенсійна система України, побудована на принципі міжпоколінної солідарності, нині функціонує в умовах глибоких соціально-економічних трансформацій, що зумовлює необхідність її комплексного реформування. Сучасний стан цієї системи характеризується наявністю структурних дисбалансів, зокрема хронічного дефіциту бюджету Пенсійного фонду, зростання фінансового навантаження на працююче населення та обмежених можливостей забезпечення належного рівня пенсійних виплат. Значною мірою такі тенденції обумовлені демографічною кри-

зою, яка проявляється у зниженні рівня народжуваності, старінні населення та скороченні чисельності економічно активних осіб.

Солідарна система пенсійного страхування традиційно посідає провідне місце у структурі національної системи соціального захисту та виступає базовим інституційним механізмом забезпечення пенсійних виплат в Україні. Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», пенсійні виплати – це грошові виплати в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, які здійснюються у вигляді пенсії, довічної пенсії або одноразової виплати [3, с. 57].

Варто наголосити, що така система базується на принципі міжпоколінної солідарності: працюючі громадяни сплачують єдиний соціальний внесок (ЄСВ), з якого формуються виплати пенсіонерам [1, с. 69–70]. Розмір пенсійного забезпечення визначається з урахуванням сукупності об'єктивних критеріїв, серед яких ключове значення мають тривалість страхового стажу особи, що відображає її участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також показники середньої заробітної плати, які характеризують рівень її трудових доходів упродовж відповідного періоду.

Водночас у сучасних умовах функціонування солідарної пенсійної системи України дедалі більшої актуальності набуває проблема її фінансової стійкості та довгострокової збалансованості, що зумовлюється не лише демографічними чинниками, а й особливостями ринку праці, рівнем тінізації економіки та недостатньою ефективністю механізмів адміністрування страхових внесків. Значна частка неформальної зайнятості та ухилення від сплати ЄСВ призводять до звуження дохідної бази Пенсійного фонду, що, у свою чергу, негативно впливає на спроможність держави забезпечувати належний рівень пенсійного забезпечення громадян. Постійний дефіцит Пенсійного фонду України створює значні труднощі для забезпечення стійкого функціонування пенсійної системи [2, с. 26].

У сучасних соціально-економічних реаліях функціонування солідарної пенсійної системи України особливої гостроти набуває питання забезпечення її фінансової стабільності та довгострокової збалансованості. Пенсійна реформа в Україні де-факто ще триває, але її успішність вже зараз викликає суттєві побоюван-

ня, оскільки активна нормотворчість не вивела пенсійну систему з крутого піке, в якому вона перебуває багато років [4, с. 288–289]. Такі виклики обумовлюються не лише несприятливими демографічними тенденціями, але й структурними особливостями ринку праці, значним рівнем тінізації економічних процесів, а також недосконалістю механізмів адміністрування страхових внесків. Висока частка неформальної зайнятості та поширені практики ухилення від сплати єдиного соціального внеску зумовлюють звуження дохідної частини бюджету Пенсійного фонду, що, своєю чергою, обмежує можливості держави гарантувати належний рівень пенсійного забезпечення населення.

Важливим напрямом подальшого реформування пенсійної системи слід вважати запровадження ефективної багаторівневої моделі пенсійного забезпечення, яка передбачає органічне поєднання солідарного механізму з накопичувальними інструментами та інститутами добровільного недержавного пенсійного страхування. Реалізація такої моделі сприятиме збалансуванню системи пенсійного забезпечення шляхом урізноманітнення джерел формування пенсійних виплат, зменшенню фіскального навантаження на державні фінанси, а також зміцненню соціальних гарантій громадян у перспективі тривалого часу.

Отже, сучасний стан солідарної пенсійної системи України свідчить про наявність глибоких структурних і фінансових проблем, зумовлених як демографічною кризою, так і недосконалістю економічних та інституційних механізмів її функціонування. Хронічний дефіцит бюджету Пенсійного фонду, зростання навантаження на працююче населення, високий рівень тінізації економіки та неефективне адміністрування страхових внесків істотно обмежують здатність держави забезпечити належний рівень пенсійних виплат. У цих умовах подальше функціонування системи на засадах виключно міжпоколінної солідарності є недостатньо ефективним, що актуалізує необхідність її комплексного реформування. Перспективи розвитку пов'язані із впровадженням багаторівневої моделі пенсійного забезпечення, яка поєднує солідарний, накопичувальний та недержавний компоненти, що дозволить підвищити фінансову стійкість системи, зменшити фіскальне навантаження та забезпечити більш надійний рівень соціального захисту населення в довгостроковій перспективі.

Список використаних джерел

1. Кацьора О. В., Шефан І. С. Перспективи впровадження накопичувального рівня пенсійного страхування в Україні. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка, Соціальна робота». 2025. Вип. 1 (56). С. 69–72.
2. Длугопольський О. В., Рудик Ю. С. Проблеми та ризики функціонування системи пенсійного забезпечення України за умов воєнного стану. *Innovation and Sustainability*. 2023. № 4. С. 19–29.
3. Марущак А. В. Діяльність пенсійного фонду України як позабюджетного цільового фонду у контексті реформувань пенсійної системи. *Juris Europensis Scientia*. 2021. Вип. 6. С. 55–59.
4. Резворович К. Р. Права в сфері соціального забезпечення громадян, які виїхали на постійне місце проживання за кордон: сучасний стан та їх захист. *Юридична наука*. 2020. № 7 (109). С. 287–294.

ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ТИМЧАСОВОЮ ВТРАТОЮ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ

Йолкін Данило Євгенович,

курсант 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Логінова М. В., викладач кафедри цивільно-правових дисциплін ФПФПКП НПУ – науковий керівник

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

Соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності є одним із ключових інститутів права соціального захисту, що забезпечує матеріальну підтримку працівників у разі хвороби, травми або інших передбачених законом обставин, що унеможливають виконання трудових функцій. Конституція України у статті 46 гарантує право громадян на соціальний захист у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, що є конституційною підставою функціонування відповідної системи [1]. В умовах реформування системи соціального страхування, що відбулося з 1 січня 2023 року, дослідження особливостей цього інституту набуває особливої актуальності.

Основним нормативно-правовим актом у цій сфері є Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 р. № 1105-XIV в редакції Закону № 2620-IX від 21 вересня 2022 р., що набрав чинності з 1 січня 2023 р. Відповідно до статті 1 цього Закону, загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає страхові виплати та надання соціальних послуг застрахованим особам у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та від нещасного випадку на виробництві [2]. Суттєвою новелою реформи стало те, що з 2023 року страховиком та уповноваженим органом управління в системі страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності визначено Пенсійний фонд України, який є правонаступником ліквідованого Фонду соціального страхування України [2, ст. 4].

Страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору, гіг-контракту, цивільно-правового договору, а також фізичні особи – підприємці та особи, які провадять незалежну професійну діяльність [2, ст. 18]. До страхових випадків належать: хвороба або травма застрахованої особи; вагітність та пологи; догляд за хворою дитиною або хворим членом сім'ї; карантин. Основним видом матеріального забезпечення є допомога по тимчасовій непрацездатності, розмір якої диференціюється залежно від страхового стажу: при стажі до 3 років – 50 % середньої заробітної плати, від 3 до 5 років – 60 %, від 5 до 8 років – 70 %, понад 8 років – 100 % [2, ст. 24]. Підставою для призначення допомоги є електронний листок непрацездатності, сформований на підставі медичного висновку лікаря в електронній системі охорони здоров'я.

Важливою особливістю чинного механізму є розподіл фінансового навантаження між роботодавцем і страховиком: перші п'ять днів тимчасової непрацездатності оплачуються за рахунок коштів роботодавця, з шостого дня – за рахунок коштів Пенсійного фонду України [2, ст. 22]. Починаючи з 2023 року страхові виплати призначає безпосередньо роботодавець або уповноважена ним особа, тоді як раніше цим опікувалась комісія із соціального страхування на підприємстві. Документи для призначення допомоги з тимчасової непрацездатності розглядаються не пізніше 10 робочих днів з дня їх надходження, а звернутися за виплатою

необхідно не пізніше 6 календарних місяців з дня відновлення працездатності [2, ст. 32]. Фінансування системи здійснюється за рахунок єдиного соціального внеску, кошти якого акумулюються у Пенсійному фонді України.

У науковій літературі звертається увага на те, що реформування системи соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності шляхом передачі функцій до Пенсійного фонду України спрямоване на спрощення адміністрування та зменшення витрат на утримання окремого фонду, проте водночас породжує питання щодо збереження цільового характеру страхових коштів та якості управління окремими видами виплат [3, с. 96]. Особливої уваги заслуговують виклики, що постають перед правовим регулюванням соціальних відносин в умовах воєнного стану, зокрема щодо забезпечення доступності соціальних виплат для внутрішньо переміщених осіб та осіб, які перебувають у зонах активних бойових дій [4, с. 257]. Дослідники також наголошують на необхідності посилення контролю за обґрунтованістю видачі листків непрацездатності, оскільки відповідальність за необґрунтований медичний висновок тепер прямо покладена на лікаря, який його склав [2, ст. 31].

На підставі аналізу правового регулювання загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності можна зробити висновок, що цей інститут перебуває на етапі суттєвої трансформації, зумовленої реформою 2022–2023 років. Централізація управління у Пенсійному фонді України, запровадження електронного документообігу та уточнення відповідальності суб'єктів страхових відносин є позитивними кроками. Водночас подальше вдосконалення потребує підвищення рівня страхових виплат, розширення кола застрахованих осіб та приведення національного законодавства у відповідність до стандартів Конвенції МОП № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення.

Список використаних джерел

1. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2023. 98 с.
2. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23 вер. 1999 р. № 1105-XIV (у ред. Закону № 2620-IX від 21.09.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14>.

3. Синчук С. М. Право соціального забезпечення України : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 236 с.
4. Логінова М., Пукас Я. Виклики цивільного процесу, що постають в умовах воєнного стану. Приватно-правові та публічно-правові відносини: модернізація розвитку в умовах воєнного стану : збірник матеріалів І Всеукр. наук.-практ. конф. Кропивницький, 2024. С. 257–259.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЛІДАРНОЇ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

Йолкін Данило Євгенович,

курсант 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Логінова М. В., викладач кафедри цивільно-правових дисциплін ФПФПКП НПУ – науковий керівник

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

Пенсійне забезпечення є одним із ключових інститутів системи соціального захисту населення, а його ефективне функціонування – важливою гарантією конституційних прав громадян. Стаття 46 Конституції України закріплює право на соціальний захист, що охоплює право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, а також у старості [1]. Реалізація цього права здійснюється насамперед через солідарну пенсійну систему, яка є першим рівнем трирівневої системи пенсійного забезпечення України. Дослідження особливостей її функціонування набуває особливої актуальності в умовах демографічних, економічних та воєнних викликів, що постали перед Україною.

Правову основу солідарної пенсійної системи становить Закон України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. № 1058-IV. Відповідно до статті 2 цього Закону, система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів, перший з яких – солідарна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування – базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного

фонду [2]. Слід зазначити, що принципи відіграють ключову роль у правовому регулюванні будь-якої галузі, визначаючи засади та спрямованість правозастосовної діяльності [6, с. 108]. Сутність солідарної системи полягає в тому, що страхові внески, які сплачують працюючі громадяни та їхні роботодавці, одразу ж спрямовуються на виплату пенсій нинішнім пенсіонерам, тобто реалізується принцип міжпоколінної солідарності.

Суб'єктами солідарної системи є застраховані особи та в окремих випадках члени їхніх сімей, страхувальники та Пенсійний фонд України як головний адміністратор системи. Законом передбачено три види пенсій у межах солідарної системи: пенсія за віком, пенсія по інвалідності та пенсія у зв'язку з втратою годувальника [2, ст. 26–36]. Право на пенсію за віком виникає при досягненні встановленого пенсійного віку та наявності необхідного страхового стажу, а розмір пенсії визначається залежно від тривалості страхового стажу та рівня заробітної плати, з якої сплачувались внески. Джерелами фінансування є єдиний соціальний внесок, а також кошти державного бюджету в частині покриття дефіциту Пенсійного фонду.

Функціонування солідарної системи в Україні пов'язане з низкою системних проблем. По-перше, несприятлива демографічна ситуація – постаріння населення та зменшення чисельності платників внесків – підриває фінансову стійкість системи, адже співвідношення працюючих і пенсіонерів є критично низьким. По-друге, значний обсяг тіньової зайнятості позбавляє систему суттєвих надходжень. По-третє, хронічний дефіцит Пенсійного фонду покривається за рахунок державного бюджету, що свідчить про неспроможність системи до самофінансування. Дослідники зазначають, що реформування системи пенсійного забезпечення пов'язане з необхідністю запровадження накопичувального рівня в умовах стійкого дефіциту коштів Пенсійного фонду та низького рівня пенсій, що в умовах постійного зростання цін зумовлює зубожіння пенсіонерів [3, с. 47]. Водночас наголошується, що ефективна пенсійна система є можливою лише в умовах поєднання всіх трьох рівнів, а важливим чинником є активна персональна участь населення у забезпеченні власної пенсії [4, с. 3].

Умови воєнного стану, введеного з лютого 2022 року, додатково загострили проблеми солідарної системи. Масова вимуше-

на міграція населення, скорочення зайнятості та руйнування виробничої інфраструктури зменшили надходження до Пенсійного фонду, тоді як зобов'язання із виплати пенсій збереглися. Крім того, очікується зростання кількості отримувачів підвищених пенсій унаслідок втрати годувальника та інвалідності, спричинених збройним конфліктом [5]. Це потребує системного перегляду підходів до фінансування та організації пенсійного забезпечення в умовах кризи.

На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що солідарна пенсійна система України, попри свою фундаментальну роль у забезпеченні соціального захисту громадян похилого віку, функціонує в умовах наростаючих структурних дисбалансів. Подальше вдосконалення потребує комплексного підходу: детінізації ринку праці, підвищення ефективності адміністрування Пенсійного фонду, а також поступового запровадження повноцінного накопичувального рівня. Лише узгоджена взаємодія всіх трьох рівнів пенсійної системи здатна забезпечити гідний рівень пенсійного забезпечення для громадян України.

Список використаних джерел

1. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2023. 98 с.
2. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 лип. 2003 р. № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.
3. Сидор І. П. Державне пенсійне страхування в Україні: виклики сучасності та напрями реформування. Світ фінансів. 2022. № 2. С. 44–57.
4. Крупка І. М., Крупка М. І. Аналіз сучасного стану пенсійної системи України та пошук шляхів її реформування. Економіка та суспільство. 2023. Вип. 51. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-44>.
5. Солідарна пенсійна система України в умовах воєнного стану. Наукові інновації та передові технології. 2022. № 11 (13). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/download/3375/3390/3395>.
6. Логінова М. В., Жукова Є. Г. Поняття та значення принципів цивільного судочинства. Приватно-правові аспекти відбудови України на шляху європейської інтеграції : матеріали Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. (ДДУВС, 12.12.2023). Дніпро, 2023. С. 108–109.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОПОДАТКУВАННЯ ПЛАТНИКІВ ЄДИНОГО ПОДАТКУ ТРЕТЬОЇ ГРУПИ

Лучіцька Вікторія Олександрівна,

здобувачка 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

*Петренко Г. О., канд. екон. наук, доцент, кафедра господарського та адміністративного права – науковий керівник
Донецький національний університет імені Василя Стуса*

Спрощена система оподаткування є важливим елементом податкової системи України, оскільки сприяє розвитку малого та середнього підприємництва, спрощує ведення господарської діяльності та зменшує податкове навантаження на суб'єктів господарювання. Особливе значення у сучасних умовах має третя група єдиного податку, яка є найбільш поширеною серед фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб завдяки гнучким умовам застосування та можливості здійснення різних видів діяльності. Водночас ефективне функціонування спрощеної системи оподаткування потребує належного податкового контролю з боку держави з метою запобігання ухиленню від сплати податків, порушенням порядку ведення обліку та зловживанням податковими пільгами. У зв'язку з цим дослідження особливостей оподаткування та контролю за діяльністю платників єдиного податку третьої групи є актуальним і має важливе теоретичне та практичне значення.

Важливим елементом правового регулювання діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва є визначення сутності спрощеної системи оподаткування, яке закріплене у Податковому кодексі України. Відповідно до положень податкового законодавства, спрощена система оподаткування, обліку та звітності – це особливий механізм справляння податків і зборів, що встановлює заміну сплати окремих податків і зборів, встановлених пунктом 297.1 статті 297 Податкового кодексу України, на сплату єдиного податку в порядку та на умовах, визначених законом, з одночасним веденням спрощеного обліку та звітності [3].

Податковий кодекс України не лише визначає сутність спрощеної системи оподаткування, а й встановлює коло суб'єктів, які мають право застосовувати її умови. Особливу увагу законодавець приділяє платникам єдиного податку третьої групи,

оскільки саме ця група характеризується найбільш широкими можливостями для здійснення підприємницької діяльності. Відповідно до положень Податкового кодексу України, до платників єдиного податку третьої групи належать фізичні особи-підприємці, які не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах, не обмежена, а також юридичні особи будь-якої організаційно-правової форми, у яких протягом календарного року обсяг доходу не перевищує 1 167 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня податкового року, що у 2026 р. становить 10 091 049 грн. Крім того, право застосування третьої групи мають електронні резиденти (е-резиденти), які зареєструвалися як фізичні особи-підприємці та здійснюють господарську діяльність відповідно до вимог, визначених податковим законодавством [3].

Для платників єдиного податку третьої групи характерним є поєднання гнучких умов ведення бізнесу та відносно спрощеного податкового адміністрування. У 2026 році для фізичних осіб-підприємців третьої групи спрощеної системи оподаткування базові підходи до оподаткування залишаються стабільними, що забезпечує передбачуваність податкового навантаження для бізнесу, оскільки Закон України від 03.12.2025 № 4695-IX «Про Державний бюджет України на 2026 рік» не змінив основні відсоткові ставки єдиного податку, зберігши їх на рівні 5 % від доходу для неплатників ПДВ та 3 % для платників ПДВ, водночас у системі обов'язкових платежів для ФОП третьої групи важливе місце займає єдиний соціальний внесок, який сплачується за себе у фіксованому розмірі 1 902,34 грн на місяць, а також військовий збір у розмірі 1 % від фактично отриманого доходу, що формує додатковий елемент податкового навантаження поряд із єдиним податком і впливає на загальну фіскальну модель діяльності підприємців [4].

Облік доходів здійснюється у спрощеній формі, а юридичні особи додатково використовують елементи спрощеного бухгалтерського обліку, що зменшує адміністративне навантаження. У визначених законом випадках застосовуються реєстратори розрахункових операцій, а також платники виконують функції податкових агентів щодо доходів фізичних осіб. Перехід на спрощену систему або зміна групи здійснюється за заявою, яка подається не пізніше ніж за 15 календарних днів до початку нового кварта-

лу, з урахуванням встановлених критеріїв щодо доходу та виду діяльності.

Відмова від спрощеної системи може бути добровільною або обов'язковою у разі порушення умов перебування на ній, зокрема перевищення доходу, здійснення заборонених видів діяльності або наявності податкового боргу. Реєстрація платника єдиного податку здійснюється шляхом внесення даних до реєстру та анулюється у випадках, передбачених законом. Загалом правовий режим третьої групи поєднує спрощені механізми адміністрування з ефективними інструментами податкового контролю, що забезпечує баланс між інтересами держави та суб'єктів господарювання.

Контроль у сфері оподаткування, відповідно до Податкового кодексу України (зокрема ст. 41), здійснюється контролюючими органами, насамперед податковими органами, які реалізують державну податкову політику та забезпечують дотримання платниками вимог податкового законодавства. Кодекс визначає їх повноваження як суб'єктів контролю та закріплює основні форми податкового контролю, серед яких камеральні, документальні планові та позапланові перевірки. [3]

Згідно зі ст. 76 Податкового кодексу України, камеральна перевірка проводиться без спеціального рішення керівника контролюючого органу та без участі платника податків і охоплює всю податкову звітність. Статті 77–79 Кодексу регламентують порядок проведення документальних планових і позапланових перевірок, визначаючи підстави їх призначення, ризик-орієнтований підхід, строки та процесуальні гарантії платників. Відповідно до ст. 299 Податкового кодексу України, за результатами контрольних заходів у разі встановлення порушень може бути прийняте рішення про анулювання реєстрації платника єдиного податку та обов'язковий перехід на загальну систему оподаткування [3].

Не менш актуальним у період воєнного стану є функціонування спрощеної системи оподаткування, яка відіграє важливу роль у підтримці економічної стабільності. У наукових підходах, зокрема у роботі Парфенюк Т. В. та Яструбського М. Я., зазначається, що вона стала дієвим антикризовим інструментом, особливо для платників єдиного податку третьої групи. Розширення умов її застосування та запровадження пільгових ставок дозволили суб'єктам господарювання зберегти діяльність, забезпечити зайнятість

населення та підтримати надходження до бюджету. Також науковці зазначають, що після припинення або скасування воєнного стану, платники третьої групи втрачають право застосування спрощеної системи та повертаються до системи оподаткування, яку використовували до запровадження воєнного режиму [2].

Щодо перспектив і подальшого розвитку спрощеної системи оподаткування, то вона залишається важливим інструментом державної податкової політики, спрямованої на підтримку малого підприємництва та стабільне формування доходів місцевих бюджетів. Як зазначає Добрунік Т. П., особливе значення у цьому процесі має третя група платників єдиного податку, оскільки саме вона забезпечує вагомому частку надходжень та є ключовою для функціонування малого та середнього бізнесу. У цьому контексті перспективи розвитку системи повинні бути спрямовані на вдосконалення умов оподаткування, збереження стимулюючої ролі для підприємців та підвищення ефективності податкового адміністрування, що в сукупності сприятиме стабілізації підприємницької діяльності та зростанню податкових надходжень [1].

Ми поділяємо позицію науковиці щодо визначальної ролі спрощеної системи оподаткування як інструменту підтримки малого підприємництва та формування доходної частини місцевих бюджетів, особливо в частині функціонування платників єдиного податку третьої групи. Водночас вважаємо, що в умовах воєнного стану застосування цієї системи потребує більшої нормативної стабільності та передбачуваності, оскільки часті коригування податкових правил знижують ефективність податкового планування суб'єктів господарювання та ускладнюють реалізацію їхньої фінансово-економічної діяльності. На нашу думку, подальший розвиток спрощеної системи має ґрунтуватися на поєднанні стимулюючої функції з інституційною стабільністю, що для платників третьої групи означає необхідність закріплення довгострокових і чітко визначених умов оподаткування з мінімізацією тимчасових фіскальних змін.

У результаті дослідження встановлено, що спрощена система оподаткування в Україні є важливим інструментом підтримки малого підприємництва та забезпечення надходжень до місцевих бюджетів, особливо в умовах воєнного стану, коли для платників єдиного податку третьої групи були запроваджені тимчасові податкові особливості з метою збереження економічної активності

бізнесу. Водночас часті зміни податкового регулювання ускладнюють адміністрування податків і знижують передбачуваність умов господарювання. Узагальнено, що подальший розвиток спрощеної системи, насамперед для платників третьої групи, має бути спрямований на поєднання стимулюючої функції для бізнесу зі стабільністю та чіткістю податкових правил, що забезпечить як фіскальну ефективність, так і сталий розвиток підприємницького середовища.

Список використаних джерел

1. Добрунік Т. Спрощена система оподаткування: фіскальна значимість та пріоритети розвитку. Економіка та суспільство. 2024. № 60. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-10> (дата звернення: 11.05.2026).
2. Парфенюк Т., Яструбський М. Особливості застосування спрощеної системи оподаткування в Україні в умовах воєнного часу. Економіка та суспільство. 2022. № 44. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-27> (дата звернення: 11.05.2026).
3. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI : станом на 15 квіт. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 11.05.2026).
4. Про Державний бюджет України на 2026 рік : Закон України від 03.12.2025 № 4695-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4695-20#Text> (дата звернення: 11.05.2026).

ВІЙСЬКОВИЙ ЗБІР: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ТА ЦІЛЬОВОГО ВИКОРИСТАННЯ КОШТІВ

Макарчук Вікторія Максимівна,
здобувачка 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Петренко Г. О., канд. екон. наук, доцент, кафедра господарського та адміністративного права – науковий керівник
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Питання правового статусу військового збору набуває особливої актуальності з огляду на тривалий збройний конфлікт і зростаючі оборонні потреби держави. Попри те, що цей платіж функціонує вже понад десять років, його юридична природа за-

лишається суперечливою, оскільки тимчасовий збір фактично перетворився на стабільне джерело бюджетних надходжень, але механізм цільового використання акумульованих коштів досі є недостатньо визначеним.

Військовий збір як інструмент фіскальної політики держави було запроваджено в умовах збройної агресії російської федерації проти України: Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України» від 31.07.2014 № 1621-VII він набув законодавчого закріплення [1]. Спершу військовий збір запроваджувався як тимчасовий платіж із визначеною цільовою спрямованістю: фінансування реформування та утримання армії, забезпечення військових потреб держави і зміцнення її обороноздатності [2].

Тимчасовість військового збору впливала із конкретно визначеного строку його дії: Закон передбачав, що військовий збір встановлюється до 1 січня 2015 року. Згодом до цього пункту Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28.12.2014 № 71-VIII були внесені зміни і на сьогодні тимчасовий характер відповідного податку розкривається через настання певної події: військовий збір встановлюється до набрання чинності рішенням Верховної Ради України про завершення реформи Збройних Сил України [3]. Таким чином, тимчасовий податок на практиці формально набув невизначеного строку дії.

Правове регулювання військового збору, включаючи визначення платників, об'єкта оподаткування, ставок та пільг, здійснюється відповідно до п. 16-1 підрозд. 10 розд. XX Податкового кодексу України (далі – ПК України) [4].

Крім того, чинне законодавство передбачає, що для окремих категорій платників військовий збір буде скасовано 31 грудня третього календарного року, наступного за роком припинення або скасування воєнного стану, а ставка збору для фізичних осіб буде знижена до 1,5 % лише з 1 січня року, наступного за третім календарним роком після року припинення чи скасування воєнного стану. Це означає, що військовий збір залишиться елементом податкової системи України ще на невизначено тривалий час, а отже, питання ефективного адміністрування та цільового використання відповідних коштів набуває особливої актуальності.

П. 1-1 ч. 2 ст. 29 Бюджетного кодексу України (далі – БК України) встановлено, що військовий збір належить до доходів загального фонду Державного бюджету України [5]. Ключовий недолік цього підходу полягає в тому, що кошти, акумульовані у загальному фонді державного бюджету, можуть спрямовуватися на фінансування будь-яких видатків, передбачених законом про Державний бюджет України, без належної цільової прив'язки до потреб сектору оборони.

Практичні наслідки цього проявляються у розподілі бюджетних ресурсів: за даними Державної казначейської служби України, у 2025 році надходження від військового збору становили 163,6 млрд грн, водночас Державний бюджет України на 2026 рік був ухвалений із дефіцитом у 2,4 трлн грн. За таких умов частина бюджетних коштів, у тому числі сформованих за рахунок військового збору, опосередковано використовується для фінансування програм, не пов'язаних безпосередньо з обороною. Зокрема, йдеться про програми «Національний кешбек» і «Зимову єПідтримку», на які було перерозподілено 393,77 млн грн військового збору [6].

Законом України «Про внесення змін до пункту 16-1 підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо справляння військового збору» від 07.04.2026 № 4835-IX відповідний пункт було доповнено п.п. 1.17 про те, що військовий збір зараховується до спеціального фонду Державного бюджету України та спрямовується на забезпечення потреб Збройних Сил України [7]. У Верховній Раді України також зареєстровано альтернативні законопроекти № 15110-1 та № 15110-2 від 05.04.2026 [8; 9], які закріплюють аналогічний підхід.

Однак, ні Закон № 4835-IX, ні вище зазначені законопроекти не містять необхідної конкретики, оскільки вони не визначають механізму розподілу коштів, відповідальних суб'єктів, пріоритетних напрямів використання та порядку звітності.

З огляду на це доцільним видається створення окремого державного військового фонду у складі спеціального фонду державного бюджету. З цією метою БК України доцільно доповнити ст. 24-7 «Державний військовий фонд», яка має регламентувати джерела формування фонду, пріоритетні напрями використання коштів із їх орієнтовним відсотковим розподілом, суб'єктів управ-

ління та контролю, а також вимоги до звітності й прозорості. Одночасно відповідні зміни мають бути внесені до ПК України в частині закріплення механізму зарахування надходжень від військового збору до цього фонду.

Реалізація зазначених пропозицій забезпечить реальну цільову спрямованість надходжень від військового збору, підвищить прозорість їх використання та сприятиме зміцненню фінансової дисципліни в умовах тривалого збройного конфлікту.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України : Закон України від 31.07.2014 № 1621-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-18/ed20140731#Text> (дата звернення: 24.04.2026).
2. Климук А. В. Встановлення військового збору як тимчасового податку на території України. Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі : матеріали XXV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, листопад 2022 р.). Миколаїв, 2022. С. 41–45.
3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи : Закон України від 28.12.2014 № 71-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71-19#n1804> (дата звернення: 24.04.2026).
4. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 24.04.2026).
5. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#n249> (дата звернення: 24.04.2026).
6. Військовий збір хочуть «прив'язати» до фінансування оборони через спецфонд. Судово-юридична газета. 06.04.2026. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/357730-voennyu-sbor-khotyat-privyazat-k-finansirovaniyu-oborony-cherez-spetsfond> (дата звернення: 24.04.2026).
7. Про внесення змін до пункту 16-1 підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо справляння військового збору : Закон України від 07.04.2026 № 4835-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4835-20#n9>.

8. Проект Закону про внесення змін до підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу щодо цільового використання військового збору від 05.04.2026 № 15110-1. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69801> (дата звернення: 24.04.2026).
9. Проект Закону про внесення змін до підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу щодо справляння військового збору та його цільового використання від 05.04.2026 № 15110-2. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69809> (дата звернення: 24.04.2026).

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

Матюхін Микита Андрійович,
здобувач 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Логінова М. В., *викладач кафедри цивільно-правових дисциплін ФПФПКП НПУ – науковий керівник*
Дніпровський державний університет внутрішніх справ

В останні десятиліття пенсійна система України перебуває у стані суттєвого реформування, що зумовлено впливом як внутрішніх демографічних та економічних чинників, так і зовнішніх процесів глобалізації та переходу до ринкової економіки. Попри запровадження низки законодавчих змін і реформ, система пенсійного забезпечення й надалі характеризується низкою проблем, зокрема нестабільністю фінансового забезпечення, дублюванням функцій різних державних органів, нечітким розмежуванням повноважень та недостатньою міжвідомчою координацією.

Водночас Конституція України гарантує громадянам право на соціальний захист, однак практична реалізація цього права потребує системного підходу, який охоплює не лише нормативно-правове регулювання, а й ефективну організацію та управління пенсійною системою.

Світовий досвід організації національних пенсійних систем показує, що додаткові недержавні пенсії займають істотну частку в загальному рівні пенсійного забезпечення. Ндержавні пенсійні

фонди в усіх країнах світу визнані важливими соціальними інститутами щодо поліпшення матеріального становища непрацездатних членів суспільства і мають високий рівень довіри громадян до пенсійної накопичувальної системи [1].

У більшості країн Європи нині функціонують змішані пенсійні моделі, що значною мірою пояснюється складністю та тривалістю переходу до повністю накопичувальних систем, оскільки формування достатніх заощаджень населення потребує значного часу. Сучасні пенсійні системи зазвичай мають трирівневу структуру, яка базується на концепції, запропонованій Світовим банком у 1990 році. Вона включає три взаємопов'язані компоненти.

Перший рівень становить державне пенсійне забезпечення, що функціонує за принципом солідарності поколінь. У цій моделі працююче населення через податки та обов'язкові внески забезпечує виплати пенсіонерам. Основною його функцією є гарантування мінімального рівня пенсійного доходу, незалежно від індивідуального внеску особи, що виконує соціально-захисну роль і запобігає бідності серед літніх людей. Фінансування здійснюється за рахунок бюджетних коштів або внесків працюючих громадян.

Другий рівень – система обов'язкового пенсійного страхування, яка поєднує елементи розподільчого та накопичувального механізмів. Розмір пенсійних виплат у цьому випадку залежить від обсягу внесків учасника. Цей рівень забезпечує додатковий дохід у старості та підвищує загальний рівень пенсійного забезпечення. Фінансування здійснюється за рахунок обов'язкових відрахувань, які можуть спрямовуватися або на поточні виплати пенсіонерам, або на індивідуальні накопичувальні рахунки. У першому випадку формуються умовні зобов'язання держави перед застрахованими особами, тоді як у другому – кошти стають власністю громадянина та інвестуються фінансовими установами з метою отримання доходу.

Третій рівень охоплює недержавне або добровільне пенсійне забезпечення, що ґрунтується на принципах накопичення. Розмір таких виплат залежить виключно від обсягу коштів, сформованих на індивідуальному рахунку особи. У більшості держав цей рі-

вень є добровільним інструментом підвищення рівня життя після виходу на пенсію. Накопичені кошти, як правило, інвестуються фінансовими установами з метою отримання інвестиційного доходу [2, с. 118].

Попри численні спроби модернізації, пенсійна система України й досі не є повною мірою пристосованою до сучасних соціально-економічних викликів. Для забезпечення її стабільності та результативності необхідно не тільки оновити чинні підходи, а й посилити взаємодію між державними інституціями, а також ширше залучати громадянське суспільство до процесів реформування. Такий підхід сприятиме формуванню більш відкритої, зрозумілої та соціально справедливої системи пенсійного забезпечення.

Серед основних проблем варто виділити недостатній рівень фінансування реформ і неякісне стратегічне планування, що суттєво ускладнює досягнення визначених цілей. Відсутність довгострокової та послідовної стратегії призводить до частих і фрагментарних змін у законодавстві, що створює невизначеність і труднощі для учасників пенсійної системи.

Крім того, недостатня узгодженість дій між органами державної влади, які відповідають за формування та реалізацію пенсійної політики, ускладнює ухвалення ефективних управлінських рішень і впровадження необхідних реформ. У сукупності ці чинники свідчать про потребу в комплексному, системному підході до подальшого реформування пенсійної системи України.

Однією з головних проблем є фінансова нестабільність пенсійної системи. Дефіцит Пенсійного фонду України зберігається протягом багатьох років, що зумовлює залежність системи від дотацій державного бюджету. Така ситуація свідчить про недостатню збалансованість між надходженнями від єдиного соціального внеску та обсягом зобов'язань держави перед пенсіонерами. У результаті виникають труднощі із забезпеченням достатнього рівня пенсійних виплат та їх індексації.

Важливою проблемою є також недосконалість нормативно-правової бази пенсійного права. Законодавство у цій сфері є досить фрагментарним і часто змінюється, що створює правову нестабільність. Часті поправки до пенсійних законів ускладню-

ють їх застосування, породжують неоднозначне тлумачення норм і знижують рівень довіри громадян до пенсійної системи загалом.

Окремо слід відзначити проблему нерівності у пенсійному забезпеченні різних категорій громадян. Наявність спеціальних пенсій, пільгових умов для окремих професійних груп та відмінностей у нарахуванні виплат призводить до дисбалансу в системі. Це створює відчуття несправедливості серед населення та суперечить принципу соціальної рівності, який є одним із базових у пенсійному праві.

Суттєвим викликом залишається демографічна криза та старіння населення. Зменшення кількості працездатних осіб і збільшення частки пенсіонерів призводить до зростання навантаження на солідарну систему. Це ставить під загрозу її довгострокову стабільність і вимагає переходу до більш ефективних змішаних моделей пенсійного забезпечення, зокрема розвитку накопичувального рівня [3, с. 73].

Проблемним аспектом є також недостатній розвиток накопичувальної та недержавної пенсійної системи. Хоча законодавчо передбачено багаторівневу модель пенсійного забезпечення, її практична реалізація залишається обмеженою. Недовіра населення до фінансових інститутів, низький рівень доходів та слабка інвестиційна культура стримують розвиток добровільного пенсійного накопичення.

Не менш важливою є проблема адміністративного управління пенсійною системою. Недостатня цифровізація, бюрократичні процедури та складність доступу до пенсійних послуг створюють додаткові труднощі для громадян. Попри певні позитивні зміни в напрямі електронного урядування, система ще потребує глибокої модернізації та спрощення процедур.

Таким чином, сучасні проблеми розвитку пенсійного права в Україні мають комплексний характер і охоплюють фінансові, правові, соціальні та інституційні аспекти. Їх подолання можливе лише за умови системного підходу до реформування, який передбачає стабілізацію законодавства, зміцнення фінансової основи системи, розвиток накопичувальних механізмів та підвищення ефективності державного управління у сфері пенсійного забезпечення.

Список використаних джерел

1. Лазор О. Я., Юник І. Г. Державне управління у сфері пенсійного забезпечення в Україні: правові та організаційні аспекти. Наукові перспективи. 2023. № 2(32). URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2\(32\)-108-122](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2(32)-108-122).
2. Гітіс Т. П., Чемерис Є. Т., Антонова В. І., Носаньова А. С. Дослідження сучасного рівня соціального захисту населення в Україні. Економічний вісник Донбасу. 2020. № 1 (59). С. 116–122.
3. Термінологічний словник з трудового права та права соціального забезпечення України. уклад. Л. В. Можечук. Дніпро : ДДУВС. 2023 152 с.

ПОДАТКОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄС (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)

Нос Анна Олександрівна,

здобувачка 3 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»,

Славко А. С., *канд. юрид. наук, доцент, кафедра правознавства – науковий керівник*

Полтавський університет економіки і торгівлі

Податкова система є одним із ключових елементів фінансової системи держави, оскільки забезпечує формування бюджетних ресурсів, необхідних для виконання державою своїх функцій. В умовах глобалізації та євроінтеграційних процесів особливої актуальності набуває дослідження особливостей податкових систем держав-членів Європейського Союзу та України. Для України питання гармонізації податкового законодавства з нормами ЄС має стратегічне значення у контексті виконання положень Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, а також майбутнього членства в ЄС.

Податкові системи держав-членів ЄС характеризуються високим рівнем ефективності, прозорості та стабільності. Водночас податкова система України перебуває у стані постійного реформування, що зумовлено необхідністю адаптації до європейських стандартів, потребами економічного розвитку та викликами воєн-

ного часу. Порівняльний аналіз дозволяє визначити спільні та відмінні риси податкових систем, оцінити перспективи подальшого реформування української податкової політики та окреслити напрями її вдосконалення.

Податкова система України являє собою сукупність загальнодержавних та місцевих податків і зборів, порядок справляння яких визначається Податковим кодексом України.

Відповідно до ст. 8 Податкового кодексу України [1], у державі функціонує дворівнева система оподаткування, яка охоплює як юридичних, так і фізичних осіб. До загальнодержавних податків належать податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, мито, екологічний податок, податок на додану вартість, акцизний податок і рентна плата, які є обов'язковими до сплати на всій території України. Водночас місцеві податки і збори, за визначенням науковця О. Бойка, включають податок на майно, єдиний податок, збір за паркування транспортних засобів і туристичний збір, що встановлюються органами місцевого самоврядування в межах відповідних територіальних громад [2, с. 322]. При цьому органи місцевої влади обмежені у своїх повноваженнях, оскільки не можуть запроваджувати нові податки, не передбачені законодавством, або змінювати встановлені ставки поза визначеними межами.

Податкові системи держав-членів ЄС мають власні національні особливості, однак функціонують у межах спільної податкової політики Європейського Союзу. Важливо зазначити, що ЄС не має повністю уніфікованої податкової системи, однак держави-члени зобов'язані дотримуватись загальних принципів оподаткування, визначених європейським законодавством. Особливо це стосується непрямих податків, зокрема податку на додану вартість та акцизів, які значною мірою гармонізовані на рівні ЄС.

Однією з ключових відмінностей між податковою системою України та держав-членів ЄС є рівень стабільності податкового законодавства. У більшості країн ЄС податкові правила характеризуються передбачуваністю та сталістю, що сприяє формуванню сприятливого інвестиційного клімату. В Україні ж податкове законодавство часто змінюється, що створює додаткові ризики для суб'єктів господарювання та негативно впливає на розвиток підприємництва.

Суттєвою особливістю податкових систем держав-членів ЄС є високий рівень цифровізації податкового адміністрування. У багатьох країнах Європейського Союзу активно використовуються електронні сервіси для подання декларацій, сплати податків та здійснення податкового контролю. Наприклад, у Естонії функціонує одна з найефективніших електронних податкових систем у світі, яка дозволяє платникам податків подавати декларації протягом кількох хвилин.

Податкова система Естонії, яка є однією з наймолодших у Європейському Союзі, демонструє стрімкий розвиток і належить до найпрогресивніших у регіоні, оскільки вона спирається на принципи демократичного сталого розвитку, відзначається високою гнучкістю та швидко адаптується до економічних реалій країни, використовуючи сучасні інформаційні технології та спрощену систему оподаткування. Ця система відома своєю простотою, прозорістю та інноваційністю, спрямована на стимулювання економічної активності, залучення інвестицій і підтримку підприємництва. Естонія стала однією з перших держав, що запровадила повністю цифрову податкову систему, що значно спрощує адміністрування та подання податкової звітності.

Основними характеристиками системи є компактна структура з обмеженою кількістю податків та єдина ставка для більшості доходів. Майже всі декларації подаються через онлайн-платформу e-Tax, інтегровану в електронний уряд. Податок на прибуток сплачується лише при його розподілі у вигляді дивідендів, тоді як реінвестований прибуток звільняється від оподаткування [3].

Серед ключових податків варто виділити прямі та непрямі. До прямих належать податок на доходи фізичних осіб Tulumaks зі ставкою 20 %, що поширюється на зарплату, підприємницький дохід, оренду та капітал, при цьому нерезиденти сплачують податок лише на доходи, отримані в Естонії. Корпоративний податок Tulumaks ettevõtetele не стягується з нерозподіленого прибутку і становить 20 % лише при виплаті дивідендів. Податок на соціальне страхування Sotsiaalmaks сплачує роботодавець у розмірі 33 % від заробітної плати працівника, покриваючи медичне страхування та пенсійні внески. Податок на нерухомість Maaja kinnisvaramaks стягується лише за землю і визначається місцевими органами влади (0,1–2,5 %), а житлові будівлі не оподатко-

вуються. До непрямих податків відносяться податок на додану вартість Käibemaks (20 % стандартна ставка, 9 % для книг, ліків та готельних послуг, 0 % для експорту) та акцизи Aktsiisid на алкоголь, тютюн, паливо і електроенергію [3].

Для бізнесу естонська податкова система створює сприятливі умови для розвитку, оскільки прибуток, що не розподіляється, не оподатковується, а всі компанії зобов'язані подавати звіти через електронну платформу. Малі підприємства, що працюють у спрощеному режимі, мають мінімальні вимоги до звітності. Стартапи підтримуються низкою податкових пільг. Програма e-Residency дозволяє іноземним підприємцям дистанційно реєструвати компанії та керувати ними. Нерезиденти оподатковуються лише на доходи, отримані в Естонії, а дивіденди, виплачені нерезидентам, не підлягають додатковому оподаткуванню, якщо сплачено корпоративний податок [3].

Україна також здійснює цифровізацію податкової сфери, зокрема через розвиток Електронного кабінету платника податків, однак рівень автоматизації процесів все ще поступається європейським стандартам.

Важливим елементом порівняльного аналізу є структура податкових надходжень. У більшості країн ЄС значну частину доходів бюджету формують прямі податки та соціальні внески. В Україні ж вагому роль відіграють непрямі податки, насамперед податок на додану вартість та акцизний податок. Така структура свідчить про вищий рівень податкового навантаження на споживання, що може негативно впливати на купівельну спроможність населення.

Податок на додану вартість є одним із найважливіших джерел доходів бюджету як в Україні, так і в державах-членах ЄС. Однак у країнах Європейського Союзу застосовуються диференційовані ставки ПДВ для окремих категорій товарів і послуг соціального значення. Наприклад, у Франції, Німеччині та Польщі діють знижені ставки ПДВ на продукти харчування, медикаменти та книги. В Україні також існують окремі пільгові ставки, проте механізм їх застосування потребує подальшого вдосконалення.

Німеччина (Федеративна Республіка Німеччина, далі – ФРН) серед федеративних держав Європи та світу посідає провідні позиції як у політичному, так і в економічному вимірі. Її система

державного управління, як і податкова модель, характеризується трирівневою структурою, що включає федеральний, земельний та муніципальний рівні.

Дослідники фінансової системи ФРН слушно зазначають, що її податкова система належить до найбільш складних у світі та охоплює близько 45 різновидів податків і зборів. Для порівняння, в Україні податкове законодавство передбачає значно меншу їх кількість, зокрема Податковий кодекс України визначає лише 11 видів податків, серед яких 7 загальнодержавних і 4 місцевих [4].

Податкове право Німеччини відзначається високим рівнем систематизації та жорсткістю регулювання. Як федеративна держава, ФРН реалізує децентралізований підхід до оподаткування, що передбачає розмежування податкових повноважень між різними рівнями влади. Така модель сприяє фінансовій стабільності держави та ефективному розподілу бюджетних ресурсів.

Система оподаткування Німеччини включає як прямі, так і непрямі податки. До прямих належить податок на доходи фізичних осіб (Einkommensteuer), який стягується за прогресивною шкалою зі ставками від 14 % до 45 % залежно від рівня доходу, при цьому для осіб із невисокими доходами передбачені певні пільги. Корпоративний податок (Körperschaftsteuer) встановлений на рівні 15 %, однак фактичне податкове навантаження зростає за рахунок муніципального податку, розмір якого залежить від місця реєстрації підприємства і зазвичай становить 14–17 %. Окремо слід виділити податок на підприємницьку діяльність (Gewerbesteuer), який справляється на місцевому рівні та варіюється залежно від конкретної громади.

Серед непрямих податків основне значення має податок на додану вартість (Mehrwertsteuer, MwSt), стандартна ставка якого становить 19 %, тоді як знижена ставка у розмірі 7 % застосовується до окремих соціально значущих товарів, таких як продукти харчування, книги та лікарські засоби. Загальні принципи оподаткування у ФРН визначаються Законом про порядок стягнення податків, який, зокрема, регламентує такі види, як податок на майно та торговий податок [5; 6].

За результатами досліджень М. В. Єпура та В. П. Самойловської, податки у ФРН доцільно класифікувати з урахуванням адміністративно-територіального устрою та напрямів їх бюджет-

ного зарахування. Вони виокремлюють федеральні податки, що надходять до бюджету федерації, зокрема акцизи на тютюнові та алкогольні вироби, податки на енергоносії та доходи, отримані за кордоном; земельні податки, які формують бюджети федеральних земель, включаючи податки на майно, транспорт, спадщину та придбання землі; місцеві та муніципальні податки, серед яких промисловий і земельний податки, податок на утримання собак, податки на розважальні заходи, полювання, рибальство, друге місце проживання, а також інші специфічні збори; спільні податки, надходження від яких розподіляються між різними рівнями бюджетної системи, зокрема податок на доходи, корпоративний податок і податок з обороту; а також церковні податки, що сплачуються віруючими відповідних конфесій [7, с. 100].

Окремі податки, характерні для німецької системи, відсутні в українському законодавстві. До них належать, зокрема, церковний податок, оподаткування доходів, отриманих за кордоном, податок на друге місце проживання та податки, пов'язані з предметами розкоші.

Складність і багаторівневність податкового законодавства ФРН зумовлює значну кількість спорів між платниками податків і контролюючими органами. Такі спори розглядаються спеціалізованими податковими судами, які функціонують у межах окремої гілки судової системи та застосовують спрощені процедури розгляду справ. В Україні ж подібна спеціалізація відсутня, і податкові спори належать до юрисдикції адміністративних судів. Статистичні дані свідчать, що саме податкові спори становлять найбільшу частку адміністративних справ, досягаючи близько 60 % від їх загальної кількості.

Отже, податкова система Німеччини є ефективним механізмом фінансового регулювання, який поєднує принципи федералізму, соціальної справедливості та економічної ефективності. Вона забезпечує стабільність бюджетних надходжень, підтримує соціальні програми та стимулює економічний розвиток. Особливу роль відіграє поєднання прогресивного оподаткування доходів фізичних осіб, корпоративного оподаткування та податку на додану вартість, що дозволяє державі збалансовувати фінансові ресурси на федеральному та регіональному рівнях.

Отже, порівняльний аналіз податкової системи України та держав-членів Європейського Союзу свідчить про наявність як спільних рис, так і суттєвих відмінностей. Податкові системи країн ЄС характеризуються високим рівнем стабільності, прозорості, цифровізації та ефективності адміністрування. Українська податкова система перебуває у процесі трансформації та поступового наближення до європейських стандартів.

Основними напрямками вдосконалення податкової системи України мають стати забезпечення стабільності податкового законодавства, розвиток електронного адміністрування, гармонізація непрямих податків із нормами ЄС, посилення боротьби з тіньовою економікою та підвищення ефективності податкового контролю. Важливе значення має також адаптація українського законодавства до міжнародних стандартів оподаткування та забезпечення прозорості податкових процедур.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України : Закон України від 21.11.2021 р. № 1617-IX. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
2. Бойко О. Специфіка податкових систем України і країн європейського союзу та їхній порівняльний аналіз. Ефективність державного управління. 2016. № 4 (49). Ч. 2. С. 322–328.
3. Моїсєєв В. Чому податкова система Естонії вдесьте визнана найкращою в ОЕСР. Економіка. Публікація від 25 жовтня 2023 року. URL: <https://thepage.ua/ua/economy/rejting-international-tax-competitiveness-index-2023>.
4. Професор Йоганнес Шмідт: «Німецьке податкове право – найскладніше у світі». URL: <https://steuermythen.de/wp-content/uploads/Mythos14.pdf>.
5. Про порядок стягування податків : Закон ФРН від 16 березня 1976 р. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/ao_1977/.
6. Про податок із продажів : Закон ФРН від 26 листопада 1979 р. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/ustg_1980/index.html.
7. Слур М. В., Самойловська В. П. Відмінності правового регулювання інституту податкового права за українським та німецьким законодавством. Прикарпатський юридичний вісник. 2021. № 5 (40). С. 98–102.

ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИРІВ В УКРАЇНІ

Піскун Віктор Вадимович,

курсант 3 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

*Юніна М. П., канд. юрид. наук, доцент, кафедра цивільно-правових дисциплін ФПФПКП НПУ – науковий керівник
Дніпровський державний університет внутрішніх справ*

Зовнішні інвестиції виступають базовим рушієм модернізації національної економіки, оскільки вони забезпечують надходження грошових ресурсів, трансфер передових технологій, розширення ринку праці та глибшу інтеграцію господарського комплексу країни у глобальну економічну систему. Введення воєнного стану суттєво трансформувало всі суспільні процеси. Після початку повномасштабної агресії зарубіжні капіталовкладники стикнулися з безпрецедентними викликами на території України. У поточних реаліях формування ефективної системи захисту майнових прав іноземних суб'єктів набуває першочергового значення. Для залучення зовнішніх ресурсів, без яких відновлення вітчизняної економіки у повоєнний період буде неможливим, держава потребує глибоких структурних та фінансових перетворень. Саме рівень захищеності майнових інтересів нерезидентів є ключовим індикатором привабливості країни для інвестицій.

Норми міжнародного приватного права відіграють фундаментальну роль у координації інвестиційних процесів, адже саме вони регламентують правосуб'єктність іноземних інвесторів, визначають баланс між локальним та міжнародним законодавством, а також пропонують дієві варіанти врегулювання конфліктів. Безпека капіталовкладень нерезидентів в Україні забезпечується синергією внутрішньодержавних нормативно-правових актів та ратифікованих міжнародних конвенцій й угод.

Право власності зарубіжного інвестора відображає законодавчо закріплену можливість здійснювати правомочності володіння, користування, а також розпорядження матеріальними активами, фінансовими вкладеннями, корпоративними частками та іншими об'єктами в межах приймаючої країни. Забезпечення цього пра-

ва передбачає формування комплексу юридичних інструментів, що унеможливають неправомірне вилучення майна або безпідставне втручання владних інституцій у господарську діяльність суб'єкта [8].

У площині міжнародного приватного права правовий захист нерезидентів тісно пов'язаний із засадами недискримінації, що гарантують іноземцям умови діяльності, які є не менш вигідними за режим для місцевих підприємців. Не менш вагомим є принцип незмінності умов інвестування, який забезпечує стабільність та прогнозованість правового середовища [9].

Створення дієвого механізму охорони майнових прав позитивно впливає на загальний інвестиційний клімат, посилює авторитет держави на міжнародній арені та стабілізує економіку. Навпаки, слабкість юридичних гарантій власності здатна спровокувати відтік фінансів, падіння обсягів зовнішнього капіталу та розгортання масштабних міжнародних судових процесів [8].

Юридичний фундамент для захисту прав власності зовнішніх інвесторів в Україні формують Основний Закон, положення цивільного та міжнародного приватного права, а також чинні міжнародні договори.

Конституція України проголошує рівність у захисті для кожного суб'єкта права власності. Згідно зі статтею 13 Конституції, обов'язком держави є забезпечення безпеки прав усіх учасників власності та господарювання. Стаття 41 Основного Закону декларує право кожного розпоряджатися, володіти та користуватися своїми благами, окремо наголошуючи на недопустимості протиправного позбавлення особи її майна [6].

Особливе місце посідає Закон України «Про режим іноземного інвестування», де деталізовано заходи безпеки для іноземного капіталу. Цей документ гарантує право нерезидентів на повне відшкодування шкоди (зокрема неотриманого прибутку та моральних втрат), якщо вона була спричинена неправомірними діями чи рішеннями органів влади або їх посадовців [13].

Цивільний кодекс України визначає ключові цивільно-правові інструменти охорони власності, серед яких виділяють: визнання права; компенсацію збитків; віндикацію (витребування майна з незаконного володіння); припинення дій, які порушують право; а також визнання угод недійсними [15].

У сфері колізійного регулювання базове значення має Закон України «Про міжнародне приватне право», що встановлює правила вибору матеріального права для правовідносин, які мають іноземний елемент [11].

Українська держава є стороною численних міжнародних угод, покликаних убезпечити капітал нерезидентів. Велику роль відіграють двосторонні договори про взаємне сприяння та захист інвестицій. Ці документи фіксують стандарти справедливого поводження з інвесторами, заборону нелегальної експропріації та обов'язковість виплати компенсацій [9].

Справжнім наріжним каменем у цій сфері виступає Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами (Конвенція ICSID, Вашингтонська конвенція), прийнята у 1965 р., яка є багатостороннім договором, розробленим під егідою Світового банку [5]. Цей документ дав старт роботі Міжнародного центру з врегулювання інвестиційних спорів (ICSID) – незалежної арбітражної інституції, яка розглядає юридичні конфлікти між державами та інвесторами через механізми примирення чи міжнародного арбітражу у випадках порушення державних зобов'язань.

Суттєвий вплив на цю сферу мають також Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [4] та прецедентна практика Європейського суду з прав людини [3]. Стаття 1 Першого протоколу до цієї Конвенції декларує недоторканність приватного майна, і дія цієї норми повною мірою стосується компаній та закордонних інвесторів [1].

Ратифіковані Україною міжнародні договори інтегровані у внутрішню правову систему, і якщо виникає суперечність між національним законом та міжнародним зобов'язанням, пріоритет мають норми міжнародного договору.

Важливою правовою гарантією є імперативна заборона неправомірної націоналізації чи примусового вилучення майна нерезидентів, закріплена у статті 9 Закону України «Про режим іноземного інвестування». Реквізиція капіталу є допустимою лише як виняток – з мотивів суспільної потреби, суворо на підставах закону та за умови виплати адекватної ринкової компенсації, яка покриває матеріальні втрати та упущену вигоду [12]. Будь-які

рішення щодо вилучення чи розміру виплат інвестор має право оскаржити у судовому порядку.

Профільний Закон «Про режим іноземного інвестування» законодавчо забезпечує для нерезидентів стабільність правового режиму; безперешкодне повернення вкладів та прибутків; захист від будь-яких проявів дискримінації; доступ до національного судочинства та міжнародних арбітражних інституцій [13].

Вітчизняне законодавство регулює і питання закриття бізнесу. У разі згортання інвестиційного проєкту іноземець має право вивести свої активи чи доходи в натурі чи в іноземній валюті без стягнення митних платежів. Юридична архітектура захисту дозволяє інвестору вільно обирати спосіб захисту інтересів через українські суди, міжнародні комерційні арбітражі чи спеціалізовані судові інституції світу.

У 2024 році зазнав змін Закон «Про фінансові механізми стимулювання експортної діяльності», що відкрило шлях до страхування інвестицій від наслідків війни. Відповідно до частини 2 статті 2 цього акта, Експортно-кредитне агентство (ЕКА) отримало повноваження здійснювати страхування та перестраховування воєнних і політичних ризиків для вітчизняних та закордонних вкладників, якщо їхня діяльність пов'язана зі створенням інфраструктури чи потужностей для переробної промисловості та розвитку українського експорту [14].

Паралельно, задля стимулювання регіонального розвитку та створення умов для великого капіталу, було оновлено Закон України «Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні». Його норми адаптували до умов воєнного стану: зменшено мінімальний фінансовий поріг для проєктів, розширено коло пріоритетних галузей (включено логістику, енергетику, охорону здоров'я, відбудову та переробку), спрощено бюрократичні етапи погодження, а також дозволено переносити строки виконання зобов'язань у разі форс-мажорних обставин (бойових дій). Держава суттєво посилила рівень підтримки бізнесу для прискорення післявоєнного економічного відродження [9].

Попри розгалужену систему юридичних гарантій, у практичній площині зарубіжні підприємці стикаються з помітними перешкодами. До головних деструктивних чинників належать: часта

зміна законодавства; корупційні прояви; тривалість та бюрократизованість судових процесів; затримки у виконанні судових вердиктів; слабкість інструментів державного контролю [8].

Найгострішим викликом сьогодення є прямі наслідки військової агресії проти нашої держави, які призводять до фізичного знищення заводів, втрати капіталу та колосальних фінансових збитків бізнесу. Через це критично важливими стають міжнародні інструменти репарацій і компенсацій, а також гарантування безпеки інвестицій під час повоєнного відновлення.

Додатково, порушення державою стандартів справедливого ставлення змушує інвесторів ініціювати позови в міжнародні арбітражі, що негативно позначається на міжнародному іміджі країни та її інвестиційному рейтингу.

На нашу думку, для кардинального покращення захисту майнових прав закордонних інвесторів в Україні необхідно реалізувати такі кроки: забезпечити тривалу незмінність законів; реформувати судову гілку влади; активізувати протидію корупції; налагодити систему миттєвого виконання рішень судів; ширше використовувати потенціал міжнародного арбітражу та адаптувати вітчизняні норми до стандартів Європейського Союзу.

Вагомим вектором також є розробка нових преференцій та державних інструментів страхування для капіталовкладень, що залучаються до відбудови України, що стимулюватиме приплив глобальних фінансів.

Підсумовуючи, захист права власності зарубіжних компаній та осіб є фундаментальним інститутом міжнародного приватного права й основою економічного виживання держави. Україна сформувала необхідне нормативне підґрунтя, що поєднує закони та міжнародні конвенції, спрямовані на гарантування прав інвесторів.

Водночас ефективність цієї системи визначається не лише деклараціями у нормативних актах, а реальним функціонуванням інституцій. Подальше очищення судової системи, утвердження реального верховенства права та впровадження найкращих світових практик захисту бізнесу є обов'язковими умовами для підвищення інвестиційної привабливості України та розширення міжнародної інтеграції.

Список використаних джерел

1. Додатковий [1] протокол до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: Париж, 20.03.1952 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 24.05.2026).
2. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 24.05.2026).
3. Європейський суд з прав людини : веб-сайт. URL: <https://www.echr.coe.int/> (дата звернення: 24.05.2026).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 24.05.2026).
5. Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами від 18.05.1965 р. Конвенцію ратифіковано Законом № 1547-III (1547-14) від 16.03.2000 р. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 21. Ст. 161. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_060#Text (дата звернення: 24.05.2026).
6. Конституція України : Закон України № 254к/96-ВР. Від 28.06.1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.05.2026).
7. Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів : веб-сайт. URL: <https://icsid.worldbank.org/> (дата звернення: 24.05.2026).
8. Пархоменко А. Ю. Поняття націоналізації та експропріації іноземних інвестицій в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 8. С. 515–517. URL: https://lsej.org.ua/8_2020/130.pdf (дата звернення: 24.05.2026).
9. Пацкан В. В. Захист прав іноземних інвесторів під час дії воєнного стану в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство : Електронне наукове видання. С. 322–326. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/10/52.pdf> (дата звернення: 24.05.2026).
10. Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні : Закон України № 1116-IX від 17 грудня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text> (дата звернення: 24.05.2026).

11. Про міжнародне приватне право : Закон України № 2709-IV від 23.06.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 24.05.2026).
12. Про правовий режим воєнного стану : Закон України № 389-VIII від 12.05.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 24.05.2026).
13. Про режим іноземного інвестування : Закон України № 93/96-ВР від 19.03.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.05.2026).
14. Про фінансові механізми стимулювання експортної діяльності : Закон України № 1792-VIII від 20.12.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1792-19#n40> (дата звернення: 24.05.2026).
15. Цивільний кодекс України : Закон України № 435-IV від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 24.05.2026).

МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЗА ЗАТРИМКУ СОЦІАЛЬНИХ ВИПЛАТ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: БАЛАНС МІЖ «ФОРС-МАЖОРОМ» ДЕРЖАВИ ТА ПРАВОМ ЛЮДИНИ НА ГІДНИЙ РІВЕНЬ ЖИТТЯ

*Поспілько Максим Віталійович,
курсант 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності «Право»*

*Логінова М. В., викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
ФПФПКП НПУ – науковий керівник
Дніпровський державний університет внутрішніх справ*

Актуальність теми обумовлена тим, що повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України з 24 лютого 2022 року суттєво ускладнила виконання державою соціальних зобов'язань. Затримки пенсій, допомог внутрішньо переміщеним особам, виплат сім'ям загиблих захисників, субсидій та інших соціальних виплат стали наслідком перерозподілу бюджетних коштів на потреби оборони, логістичних труднощів і руйнування інфраструктури. У цих умовах особливо гостро постає проблема балансу: держава посиляється на обставини непереборної сили

(форс-мажор) через воєнний стан, водночас громадяни мають конституційне право на соціальний захист і гідний рівень життя, що зазначено в статтях 46, 48 Конституції України [1]. Чи може воєнний стан повністю звільняти державу від матеріальної відповідальності за несвоєчасні виплати, чи лише обмежувати розмір санкцій? Відповідь на це питання має як теоретичне, так і практичне значення, оскільки безпосередньо впливає на рівень довіри суспільства до держави під час тривалої війни.

Метою роботи вважаю за потрібне проаналізувати правову природу матеріальної відповідальності держави за затримку соціальних виплат в умовах воєнного стану та визначення меж застосування форс-мажору з урахуванням права людини на гідний рівень життя.

Матеріальна відповідальність держави за невиконання або неналежне виконання соціальних зобов'язань має публічно-правовий характер і відрізняється від відповідальності приватних суб'єктів. Вона впливає з конституційних гарантій соціального захисту населення. Як зазначається у навчальному посібнику, фінансова діяльність держави спрямована на забезпечення публічних інтересів, але при цьому держава зобов'язана дотримуватися принципів законності, цільового використання коштів та відповідальності за порушення бюджетного законодавства. Автори підкреслюють, що бюджетні зобов'язання держави мають пріоритетний характер у сфері соціального забезпечення [2].

Аналогії можна провести з трудовим правом. У навчальному посібнику детально розглядається матеріальна відповідальність роботодавця за затримку виплати заробітної плати, що регулюється саме ст. 117 КЗпП України. Ця норма традиційно слугувала моделлю для захисту працівника від свавілля роботодавця. У контексті держави аналогічний підхід повинен забезпечувати громадянам захист від знецінення соціальних виплат через інфляцію та затримки [3;4].

Воєнний стан дозволяє обмежувати окремі права, але лише в межах, необхідних для забезпечення національної безпеки, з дотриманням принципу пропорційності. Форс-мажор регулюється ст. 617 ЦК України звільняє від відповідальності, проте не скасовує сам обов'язок виконання зобов'язання після припинення обставин непереборної сили[5;6].

Воєнний стан та збройна агресія безумовно є обставинами непереборної сили. Однак судова практика Верховного Суду України чітко вказує: сам факт введення воєнного стану не є автоматичною підставою для звільнення від виконання зобов'язань. Необхідно доводити прямий причинно-наслідковий зв'язок між воєнними обставинами та неможливістю своєчасного виконання конкретного зобов'язання. У Дайджесті судової практики Верховного Суду щодо форс-мажорних обставин підкреслюється, що форс-мажор звільняє лише від відповідальності, але не скасовує обов'язок держави забезпечувати мінімальний соціальний захист. Збройна агресія не може автоматично означати звільнення від будь-яких зобов'язань незалежно від реальної можливості їх виконати [7].

Проблема балансу інтересів полягає в тому, що надмірне посилення на форс-мажор може призвести до фактичного знецінення конституційного права на гідний рівень життя. Держава зобов'язана мінімізувати негативні наслідки для громадян і забезпечувати хоча б базовий рівень соціальних гарантій. Верховний Суд України в численних постановах, зокрема щодо трудових виплат і аналогічних соціальних спорів, займає позицію, що форс-мажор потребує доказування конкретного впливу на можливість виконання [7]. У контексті затримки грошового забезпечення військовослужбовцям та компенсацій суди часто відмовляють у повному стягненні санкцій, якщо затримка обумовлена об'єктивними воєнними чинниками, але при цьому наголошують на обов'язку держави провести виплати після нормалізації ситуації.

Європейський суд з прав людини у справі «Basyuk and Others v. Ukraine» розглядав питання затримки соціальних і трудових виплат в умовах війни. Суд підтримав позицію національних судів, що воєнний стан та окупація території можуть бути визнані форс-мажорними обставинами, і не встановив порушення Конвенції, оскільки українські суди діяли в межах своїх повноважень і з дотриманням принципу пропорційності [8]. Водночас Європейський Суд з прав людини послідовно наголошує на принципі «належного урядування» (good governance). Держава не може посилатися на відсутність коштів як виправдання невиконання соціальних зобов'язань, якщо це призводить до суттєвого порушення майнових прав, це встановлює ст. 1 Першого протоколу до

Європейської Конвенції з прав людини. Право на отриману, але не виплачену соціальну допомогу або пенсію визнається «майном» у розумінні Конвенції [9].

Аналіз показує, що форс-мажор держави в умовах воєнного стану не є абсолютним і не скасовує позитивних обов'язків щодо забезпечення соціального захисту населення. Держава має право на обмеження санкцій, але зобов'язана забезпечувати своєчасність виплат у межах реальних бюджетних можливостей, проводити індексацію або компенсацію втрат від затримки, а також доводити в кожному конкретному випадку причинний зв'язок між воєнними обставинами та затримкою. Для вдосконалення правового регулювання доцільно законодавчо закріпити спеціальний механізм часткової компенсації за затримку соціальних виплат саме в умовах воєнного стану, з урахуванням практики Верховного Суду України та стандартів ЄСПЛ. Це дозволить зберегти соціальну стабільність і не допустити ерозії довіри до державних інститутів.

Таким чином, справжній баланс між інтересами національної оборони та правом людини на гідний рівень життя можливий лише за умови пропорційності обмежень і збереження сутнісного змісту соціальних прав.

Список використаних джерел

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 22.04.2026).
2. Фінансове право : навч. посіб. / О. С. Юнін, К. Р. Резворович, М. П. Юніна та ін. ; ДДУВС Дніпро, 2023. 180 с.
3. Кодекс законів про працю України : від 10.12.1971 № 322-VIII : станом на 1 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
4. Трудове право: підготовка до іспиту : навч. посіб. / кол. авт. ; МВС України, ДДУВС Дніпро, 2022. 320 с.
5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 1 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 01.05.2026).

6. Цивільний кодекс України : від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 1 лют. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
7. Дайджест судової практики Верховного Суду щодо застосування форс-мажорних обставин як підстави для звільнення від відповідальності за порушення зобов'язань (рішення з 2018 року до травня 2025 року) URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Daigest_VS_fors_mazhor.pdf (дата звернення: 01.05.2026).
8. Basyuk and Others v. Ukraine : Judgment of the European Court of Human Rights of 16 October 2025. Application nos. 55156/19 and others. URL: <https://hudoc.echr.coe.int> (дата звернення: 01.05.2026).
9. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [Перший протокол] : від 20.03.1952 : станом на 1 трав. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 01.05.2026).

ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ: ЕВОЛЮЦІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ

Сокоренко Нікіта В'ячеславович,
курсант 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Логінова М. В., викладач кафедри цивільно-правових дисциплін ФПФПКП НПУ – науковий керівник
Дніпровський державний університет внутрішніх справ

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування виступає основним матеріальним гарантом реалізації конституційного права громадян на соціальний захист, закріпленого у статті 46 Конституції України [1]. Еволюційний шлях цієї системи в Україні характеризується поступовим переходом від радянської моделі повного державного забезпечення до ринкових принципів солідарності та самофінансування. Формування базової архітектури страхування розпочалося з ухваленням Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, які визначили чотири класичні види страхування: пенсійне, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного

випадку на виробництві та на випадок безробіття [2]. Протягом тривалого часу система функціонувала через мережу автономних цільових фондів, проте логіка кодифікації та оптимізації публічних фінансів зумовила суттєву інституційну трансформацію, результатом якої стало повне злиття Фонду соціального страхування з Пенсійним фондом України, що дозволило централізувати управлінські функції та оптимізувати адміністративні видатки.

Сучасний стан системи соціального страхування зазнає безпрецедентного матеріального та організаційного навантаження, детермінованого триваючим правовим режимом воєнного стану, масовою внутрішньою та зовнішньою міграцією працездатного населення й звуженням бази нарахування єдиного соціального внеску. Попри ці екстремальні виклики, чинна редакція Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» забезпечила безперервність надання страхових виплат, фінансування допомоги по тимчасовій непрацездатності та реалізації медико-соціальних послуг застрахованим особам [3]. Як зазначає завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ К. Р. Резворович, модернізація системи соціального захисту в умовах макроекономічної нестабільності вимагає не лише посилення централізації фінансових потоків, а й глибокої ревізії критеріїв надання страхової допомоги з метою концентрації обмежених державних ресурсів на користь найбільш незахищених верств суспільства та постраждалих внаслідок бойових дій [4, с. 54].

Перспективи подальшого реформування інституту державного соціального страхування в Україні нерозривно пов'язані з процесами тотальної цифровізації кадрового діловодства та повноцінної інтеграції відокремлених відомчих баз даних. Впровадження електронних листків непрацездатності та автоматизований розрахунок страхового стажу через портал електронних послуг Пенсійного фонду суттєво мінімізували бюрократичні перепони й усунули корупційні ризики. Стратегічним вектором розвитку системи має стати посилення індивідуальної відповідальності застрахованих осіб через поступове запровадження елементів накопичувального страхування, розширення кола суб'єктів за рахунок самозайнятих осіб та представників цифрової економіки,

а також повна гармонізація вітчизняних нормативних стандартів із критеріями Європейського кодексу соціального забезпечення, що дозволить створити фінансово стійку та збалансовану модель захисту людини від базових соціальних ризиків.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 14.01.1998 № 16/98-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 23. Ст. 121. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 46–47. Ст. 403. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>.
4. Резворович К. Р. Напрями реформування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Дніпро : ДДУВС, 2023. № 1. С. 52–57.

ПОРУШЕННЯ ТРУДОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ: ТИПОВІ ПОРУШЕННЯ, ЗАХОДИ ЗАСТОСУВАННЯ, СТУПІНЬ СУВОРОСТІ

Стоян Кіра Ігорівна,

здобувачка 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Ковбан А. В., канд. юрид. наук, доцент, кафедр цивільно-правових дисциплін – науковий керівник

Одеський державний університет внутрішніх справ

Умови трансформації соціально-економічних відносин в Україні зумовлюють необхідність переосмислення ролі трудового права як одного з ключових механізмів забезпечення прав і свобод людини у сфері праці. Особливе значення в цьому контексті на-

буває інститут трудової дисципліни та система санкцій, що забезпечують її дотримання. Ефективність правового регулювання трудових відносин безпосередньо залежить від чіткості нормативних приписів, справедливості дисциплінарного впливу та належного балансу інтересів працівника і роботодавця. Саме тому дослідження правової природи, форм і методів застосування дисциплінарних стягнень є актуальним з огляду на потребу вдосконалення чинного трудового законодавства.

У контексті розвитку ринкових відносин в Україні особливої актуальності набуває модернізація системи санкцій у трудовому праві, які виступають важливим інструментом забезпечення трудової дисципліни та охорони прав учасників трудових відносин. Санкція як складова правової норми виконує охоронну функцію, забезпечуючи реалізацію обов'язків через механізми державного примусу. Водночас чинне національне законодавство у цій сфері залишається фрагментарним і потребує як глибокого реформування, так і належного наукового обґрунтування. Однією з ключових умов ефективного правового регулювання є запровадження диференційованого підходу до застосування стягнень, що дає змогу індивідуалізувати відповідальність із дотриманням принципів справедливості та пропорційності. У трудовому праві санкції виконують не лише каральну, але й відновлювальну роль, сприяючи стабілізації внутрішнього трудового розпорядку та відшкодуванню завданої шкоди. При цьому правові заходи поділяються на заходи юридичної відповідальності, які передбачають негативні наслідки для правопорушника, та заходи захисту, спрямовані на поновлення порушених прав, зокрема через поновлення на роботі або реалізацію права на самозахист працівника.

Поєднання дисциплінарних, матеріальних і організаційних засобів формує комплексну систему впливу, що має превентивний характер та забезпечує реалізацію конституційного права на працю. Застосування відносно визначених санкцій дозволяє враховувати межі впливу на правопорушника, що сприяє дотриманню принципу законності та зниженню рівня соціальної напруги у сфері трудових відносин [1, с. 67–69].

Належне функціонування суспільних відносин у сфері праці неможливе без чіткого правового порядку, який забезпечується через інститут трудової дисципліни. Водночас чинне трудове законодавство України, що ґрунтується на Кодексі законів про

працю 1971 року, значною мірою не відповідає сучасним соціально-економічним реаліям, оскільки містить численні суперечності між положеннями КЗпП та новими спеціальними законами [2]. Це зумовлює термінологічну непослідовність, зокрема паралельне використання понять «власник» і «роботодавець», а також ускладнює правове регулювання нестандартних форм зайнятості. У науковій літературі обґрунтовується необхідність комплексного оновлення нормативної бази, однак і проєкт нового Трудового кодексу зазнає критики через відсутність узгодженого визначення трудової дисципліни та надмірну концентрацію на правилах внутрішнього розпорядку на шкоду охоронним нормам.

Сутність трудової дисципліни полягає у нормативному закріпленні взаємних прав та обов'язків сторін трудових відносин: працівник зобов'язаний сумлінно виконувати покладені на нього функції та дотримуватися трудового розпорядку, тоді як роботодавець повинен забезпечити належні умови для ефективної праці. Водночас істотною проблемою залишається обмеженість дисциплінарних засобів впливу, адже чинне законодавство передбачає лише догану та звільнення. З метою забезпечення соціальної справедливості та недопущення зловживань доцільним є розширення переліку дисциплінарних стягнень і деталізація процедури їх застосування. Удосконалення інституту трудової дисципліни загалом є важливим чинником забезпечення законності та правопорядку, що сприятиме підвищенню ефективності організації праці та балансу інтересів сторін трудових відносин [3, с. 116–119].

Звільнення працівника за систематичне невиконання трудових обов'язків відповідно до пункту 3 статті 40 КЗпП України є винятковим заходом дисциплінарного впливу та застосовується у разі повторного винного порушення працівником своїх обов'язків [2]. Для визнання такого звільнення правомірним роботодавець зобов'язаний довести, що працівник був належним чином ознайомлений із посадовою інструкцією, а нове порушення вчинене без поважних причин після накладення попереднього дисциплінарного стягнення, яке на момент звільнення не втратило чинності. Важливо також суворо дотримуватися встановленої процедури: отримати письмові пояснення працівника, врахувати ступінь тяжкості проступку, отримати згоду профспілкового органу та видати відповідний наказ у встановлений законом строк. Оскільки при-

тягнення до відповідальності за один і той самий проступок двічі є неприпустимим, звільнення можливе лише у разі вчинення нового порушення після застосування догани [4, с. 571–578].

У юридичній науці категорія «правова форма» розглядається як складне явище, що впорядковує суспільні процеси та виступає засобом організації діяльності уповноважених суб'єктів при вирішенні соціально значущих завдань. Вона охоплює сукупність прав та обов'язків учасників правовідносин, відповідні юридичні режими, а результати її реалізації фіксуються в офіційних процесуальних актах. У сфері трудового права форми застосування дисциплінарних стягнень становлять зовнішній прояв діяльності роботодавця та мають чітко визначений процедурний характер, що закріплено, зокрема, у статті 147-1 КЗпП України. Залежно від суб'єкта правозастосування та нормативного регулювання розрізняють загальні, спеціальні (передбачені окремими статутами або кодексами) та особливі форми, характерні для виборних посад.

Поряд із формами важливу роль відіграють методи застосування дисциплінарних стягнень, які являють собою сукупність визначених законом способів впливу, спрямованих на забезпечення трудової дисципліни. Провідним серед них є метод примусу, що передбачає обмеження поведінки працівника незалежно від його волі. Метод контролю реалізується через спостереження, аналіз інформації та перевірку результатів виправлення поведінки, тоді як метод юридичного оформлення забезпечує належний рівень формалізації та фіксації правозастосовної процедури. Соціально-виховний метод, своєю чергою, спрямований на формування правосвідомості, трудової культури та відповідального ставлення до праці в межах колективу. Водночас відсутність чіткого законодавчого закріплення цих форм і методів у національному праві створює прогалини у правозастосовній практиці та зумовлює потребу в подальшому нормативному врегулюванні [5, с. 118–121].

Отже, інститут трудової дисципліни та система санкцій у трудовому праві відіграють важливу роль у забезпеченні законності та стабільності трудових відносин. Чинне законодавство України не повною мірою відповідає сучасним умовам, що зумовлює потребу його комплексного реформування та розширення переліку дисциплінарних стягнень із одночасним посиленням процесуальних гарантій прав працівників. Раціональне поєднання каральних і відновних функцій санкцій, а також чітке норма-

тивне закріплення форм і методів їх застосування сприятимуть підвищенню ефективності правового регулювання у сфері праці. У підсумку вдосконалення механізмів забезпечення трудової дисципліни є необхідною умовою захисту прав та законних інтересів усіх учасників трудових відносин.

Список використаних джерел

1. Островерх А. М. Механізм забезпечення зміцнення трудової дисципліни та його елементи. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 3. С. 67–70.
2. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
3. Рачковська В. Ю. Трудова дисципліна. Онлайн круглий стіл «Правове регулювання прав людини у сфері приватного права», 2020. С. 116.
4. Завада Т. Р. Практичні аспекти звільнення працівника за систематичне порушення трудової дисципліни. Scientific notes of Lviv University of Business and Law. 2024. № 40. С. 571–579.
5. Теліженко О. До характеристики форм та методів застосування стягнень за порушення трудової дисципліни. Knowledge, Education, Law, Management. 2023. № 8 (60). Р. 118–122. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.8.20>.

ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ ФОНДІВ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Філімоненко Павло Русланович,

здобувач 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Логінова М. В., викладач кафедри цивільно-правових дисциплін ФПФПКП НПУ – науковий керівник

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

В умовах системної трансформації українського суспільства та інтеграції до європейського правового простору, питання ефективності соціального захисту населення набуває пріоритетного значення. Кримінальні правопорушення у сфері економіки та соціального забезпечення дедалі частіше супроводжуються

маніпуляціями з цифровими даними страхових фондів. Право на соціальне забезпечення, гарантоване Конституцією України, сьогодні безпосередньо залежить від стабільності та прозорості функціонування фондів соціального страхування.

Однак, чинне законодавство у сфері соціального страхування, значна частина якого розроблялася до ери масової цифровізації, стикається з викликами, подібними до проблем у кримінальному процесі. Відсутність чітких механізмів верифікації страхових випадків у цифровому форматі призводить до численних проблем у правозастосовчій практиці, починаючи від процесу нарахування виплат і закінчуючи оцінкою їхньої законності. Розвиток інформаційних технологій збільшив кількість способів кодування соціально значущої інформації, що вимагає від працівників фондів та правоохоронців спеціальних знань.

Як зазначає М. М. Шумило, ключовою перспективою реформування стало об'єднання Фонду соціального страхування з Пенсійним фондом України у 2023 році. Це рішення спрямоване на подолання технологічного та адміністративного розриву, створення єдиної бази даних та оптимізацію державних видатків [1]. У мережі Інтернет та спеціалізованих реєстрах дані про застрахованих осіб мають бути захищені так само ретельно, як і джерела доказів у кримінальному провадженні.

О. В. Кузнєцова наголошує, що майбутнє системи полягає у впровадженні Єдиної інформаційної системи соціальної сфери (ЄІССС). Це дозволяє автоматизувати процеси, де цифровий слід страхового випадку (наприклад, електронний лікарняний) автоматично ініціює виплату без втручання посадових осіб [2]. Такий «технологічний стрибок» потребує нових методів документування та оцінки достовірності даних, про що також згадує С. В. Демедюк у контексті цифрових слідів.

Згідно з позицією Н. М. Болотіної, реформа має базуватися на переході від суто солідарної системи до змішаної, де важливу роль відіграватиме накопичувальне страхування [3]. Це дозволить розширити джерела фінансування та забезпечити реалізацію права на соціальне забезпечення навіть в умовах економічної нестабільності. Окрім того, як зазначає М. В. Логінова, правове забезпечення зайнятості та працевлаштування населення безпосередньо впливає на стабільність страхових фондів, адже проблема подолання безробіття залишається однією з найскладніших та

актуальних у сучасному світі, вимагаючи ефективних законодавчих механізмів [5].

Водночас, як підкреслює В. В. Жернаков, правовий статус страхових коштів має бути чітко визначений як власність застрахованих осіб, що вимагає особливого режиму їх захисту та цільового використання [4].

Як підсумок можемо стверджувати, що аналіз поточного стану фондів соціального страхування свідчить про наявність значного законодавчого та технологічного розриву. Відсутність єдиних стандартів роботи з електронними даними створює ризики порушення прав громадян. Перспективи реформування мають включати: законодавче закріплення статусу цифрових документів як безальтернативної основи для соціальних виплат; повну інтеграцію страхових реєстрів із державними базами даних для автоматичної верифікації прав особи; гармонізацію процедур контролю за цільовим використанням коштів із європейськими стандартами кібербезпеки та антикорупційного моніторингу. Це дозволить забезпечити неухильне дотримання прав людини, підвищити ефективність соціального захисту та сприятиме встановленню справедливості у сфері соціального забезпечення.

Список використаних джерел

1. Шумило М. М. Реформа системи соціального страхування в Україні: правові аспекти об'єднання фондів. Право України. 2023. № 2. С. 45–58.
2. Кузнецова О. В. Цифровізація соціальної сфери як інструмент забезпечення прозорості соціальних фондів. Вісник Житомирського державного технологічного університету. 2022. № 4. С. 112–119.
3. Бологіна Н. М. Право соціального забезпечення України : підручник. 2-ге вид. Київ : Знання, 2021. 600 с.
4. Жернаков В. В. Проблеми правового регулювання загальнообов'язкового державного соціального страхування в сучасних умовах. Форум права. 2022. № 1. С. 88–95.
5. Логінова М. В. Правове забезпечення зайнятості та працевлаштування населення. Актуальні проблеми забезпечення верховенства права в правоохоронній діяльності : матеріали наук.-практ. конф. (м. Дніпро). 2024.

ЗАХИСТ ПРАВ ЖІНОК І ДІТЕЙ ВІД НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: НАЦІОНАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ГАРАНТУВАННЯ БЕЗПЕКИ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАХИСТУ

Чубенко Аліна Дмитрівна,

курсантка 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»,

Логінова М. В., викладач кафедри цивільно-правових дисциплін ФПФПКП НПУ – науковий керівник

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

Збройний конфлікт та введення воєнного стану в Україні актуалізували проблему захисту жінок і дітей від різних форм насильства. Умови воєнного стану суттєво посилюють вразливість цих категорій населення: руйнування соціальної інфраструктури, вимушене переміщення, розлучення сімей та загальна атмосфера нестабільності створюють середовище підвищеного ризику домашнього та сексуального насильства.

Нормативно-правову основу захисту жінок і дітей від насильства в Україні становлять Конституція України, Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII, Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III, а також Кримінальний кодекс України. Відповідно до статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» домашнє насильство визначається як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами [1].

На міжнародно-правовому рівні Україна є учасницею Конвенції ООН про права дитини 1989 року, ратифікованої Верховною Радою України 27 лютого 1991 року, та Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульської конвенції), ратифікованої Законом України від 20 червня 2022 року № 2319-IX. Стамбульська конвенція зобов'язує держав-учасниць вживати необхідних заходів для профілактики насильства, захисту жертв

та притягнення винних до відповідальності незалежно від обставин, у тому числі в умовах збройного конфлікту [2].

Логінова М. В. у своїх дослідженнях звертає увагу на те, що «забезпечення доступу до правосуддя для жертв домашнього насильства в умовах воєнного стану потребує адаптації процесуальних механізмів до реалій збройного конфлікту» [3, с. 180].

За даними Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (УВКПЛ), з 24 лютого 2022 року зафіксовано значне зростання кількості повідомлень про сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом. У доповіді ООН «Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом» за 2024 рік Україна вперше включена до переліку держав, де таке насильство задокументоване систематично [4]. Міжнародна організація з міграції (МОМ) фіксує, що серед внутрішньо переміщених осіб в Україні жінки та діти становлять приблизно 57 % від загальної кількості, що суттєво підвищує їхній ризик стати жертвами насильства [5].

Механізм звернення за захистом від насильства в умовах воєнного стану в Україні включає кілька рівнів. По-перше, особа, яка постраждала від насильства, може звернутися до Національної поліції України, зателефонувавши на цілодобову лінію 102, або до будь-якого підрозділу поліції. По-друге, функціонує урядова гаряча лінія з питань запобігання домашньому насильству за номером 1547 (безкоштовно, цілодобово [6].

Таким чином, захист прав жінок і дітей від насильства в умовах воєнного стану в Україні здійснюється через систему взаємопов'язаних національних та міжнародно-правових механізмів. Актуальними завданнями залишаються адаптація процесуального законодавства до умов воєнного стану, забезпечення доступу жертв насильства до засобів правового захисту незалежно від місця їх перебування та системне документування фактів насильства для притягнення винних до міжнародно-правової відповідальності.

Список використаних джерел

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 05.11.2025).

2. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention). CETS No. 210. Strasbourg, 2011. URL: <https://rm.coe.int/168008482e> (дата звернення: 05.11.2025).
3. Логінова М. В. Ковальова А. Докази і доказування у цивільному судочинстві. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (ДДУВС, 10.05.2024). Дніпро, 2024. С. 180–181.
4. Conflict-Related Sexual Violence: Report of the United Nations Secretary-General. UN Doc. S/2024/292. New York : UN, 2023. URL: <https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2024/05/SG-2023-annual-reportsmallFINAL.pdf> (дата звернення: 05.11.2025).
5. Звіт про внутрішнє переміщене населення України. Опитування загального населення. 18. Жовтень 2024 року. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_Ukraine_GPS_Internal%20Displacement%20Report_R18_October_2024_UA.pdf (дата звернення: 05.11.2025).
6. Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення : Наказ Міністерства соціальної політики, МВС, Міністерства освіти і науки, Міністерства охорони здоров'я України від 19.08.2014 р. № 564/836/945/577. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1105-14> (дата звернення: 05.11.2025).

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА СІМЕЙ, ЯКІ УСИНОВИЛИ ДИТИНУ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ З ДОПОМОГОЮ ПРИ НАРОДЖЕННІ

Шаповал Сергій Юрійович,

здобувач 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право»

Логінова М. В., *викладач кафедри цивільно-правових дисциплін ФПФПКП НПУ – науковий керівник*

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

Забезпечення правового захисту сім'ї, материнства, батьківства та дитинства є одним із фундаментальних конституційних обов'язків правової держави, закріпленим у статтях 51 та 52 Конституції України [1]. Особливе місце в системі соціального

захисту посідає інститут усиновлення, який у приватноправовому та публічному вимірах розглядається як пріоритетна форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Правове регулювання надання державної фінансової та соціальної підтримки таким сім'ям спрямоване на створення належних матеріальних умов для всебічного розвитку дитини. Проте ефективність реалізації цих правових механізмів безпосередньо залежить від чіткої диференціації та порівняльного аналізу різних видів державних соціальних гарантій, зокрема допомоги при усиновленні дитини та допомоги при її народженні.

Основним нормативним актом, який регламентує порядок та умови надання грошових виплат сім'ям із дітьми, виступає Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [2]. Порівняльно-правовий аналіз норм цього Закону свідчить про наявність свідомої законодавчої тенденції до уніфікації умов надання матеріальної підтримки біологічним батькам та усиновлювачам. Відповідно до статті 12-1 вказаного Закону, державна допомога при усиновленні дитини призначається усиновлювачу в розмірі та в порядку, що встановлені для надання допомоги при народженні дитини [2]. Таким чином, законодавець на нормативному рівні закріпив принцип повної юридичної рівності між біологічним правовідношенням батьківства та правовідношенням, що виникає внаслідок судового рішення про усиновлення. Це фінансове забезпечення виплачується одноразово у фіксованій сумі, а решта коштів виплачується рівними частинами протягом наступних тридцяти шести місяців, що покликано гарантувати стабільне капіталовкладення в інтереси дитини.

Попри нормативно визначену тотожність обсягів фінансування, правові інститути допомоги при народженні та допомоги при усиновленні мають суттєві відмінності за суб'єктним складом, процесуальними підставами та строками реалізації права на отримання виплат. Якщо підставою для призначення допомоги при народженні є факт реєстрації народження дитини в органах державної реєстрації актів цивільного стану, то для отримання допомоги при усиновленні імперативною вимогою є наявність рішення суду про усиновлення дитини, яке набрало законної сили [3]. Крім того, суттєво відрізняються строки звернення за державною підтримкою: для біологічних батьків цей строк становить дванад-

п'ять місяців з дня народження, тоді як для усиновлювачів – шість місяців з дня набрання законної сили рішенням суду про усиновлення, що вимагає від суб'єктів підвищеної правової дисципліни.

Аналізуючи проблеми правового регулювання соціальних гарантій, завідувачка кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ К. Р. Резворович слушно наголошує, що державна політика у сфері приватноправового захисту дитинства має бути спрямована на усунення будь-яких дискримінаційних бар'єрів. Стабільність правового статусу усиновлювачів та гарантованість матеріально-го забезпечення є ключовим стимулом для розвитку національного усиновлення в умовах кризи [4, с. 98]. Уніфікація розмірів виплат мінімізує майнову нерівність і підкреслює, що держава гарантує однаковий рівень забезпечення прав дитини незалежно від її походження.

Підсумовуючи, слід констатувати, що правове регулювання соціальної підтримки сімей, які усиновили дитину, в Україні побудовано на засадах справедливості та юридичного прирівнювання їхнього статусу до статусу біологічних батьків. Подальше вдосконалення законодавства у цій сфері має відбуватися шляхом спрощення процесуальних процедур подання кадрових документів через цифрові платформи та розширення системи додаткових соціальних пільг для усиновлювачів, що дозволить максимально забезпечити найвищі інтереси дитини.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21.11.1992 № 2811-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 5. Ст. 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>.
3. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-ІІІ. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21–22. Ст. 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

4. Резворович К. Р. Правові аспекти соціального захисту інституту сім'ї та дитинства в Україні. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Дніпро : ДДУВС, 2023. № 4. С. 95–101.

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ТА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

*Шаповал Сергій Юрійович,
курсант 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності «Право»*

*Логінова М. В., викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
ФПФПКП НПУ – науковий керівник
Дніпровський державний університет внутрішніх справ*

Забезпечення належного рівня соціального захисту осіб, які виконують функції держави в умовах підвищеного ризику для життя та здоров'я, є конституційним обов'язком держави та фундаментом національної безпеки. В умовах дії правового режиму воєнного стану навантаження на сектор безпеки і оборони набуло безпрецедентних масштабів. Національна поліція України та Збройні Сили України виконують суміжні, але функціонально відмінні завдання, що зумовлює існування двох паралельних, хоча і концептуально споріднених систем соціального та правового захисту. Порівняльно-правовий аналіз цих систем дозволяє виявити специфіку державних гарантій та вектори їхньої можливої уніфікації.

Базове нормативне регулювання соціальних прав цих категорій здійснюється відокремленими законодавчими актами. Статус військовослужбовців регламентується Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року, який історично сформував глибоко ешелоновану систему пільг [2]. Натомість соціальний статус поліцейських визначається Розділом IX Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року, який створювався в період реформування правоохоронної системи з орієнтацією на

європейські стандарти монетизації пільг та прозорості грошового забезпечення [3].

Ключовим елементом обох систем є фінансова складова – грошове забезпечення. Законодавець закріплює для обох категорій структуру, що складається з посадового окладу, окладу за спеціальним (військовим) званням та додаткових видів грошового забезпечення (надбавки, доплати, премії). Однак механізми їх нарахування суттєво відрізняються. Грошове забезпечення військовослужбовців характеризується значною кількістю специфічних надбавок (за особливі умови служби, кваліфікацію, секретність) та безпрецедентними додатковими винагородами за безпосередню участь у бойових діях. У системі Національної поліції посадові оклади мають дещо іншу тарифну сітку, орієнтовану на поліцейські функції превенції та розслідування кримінальних правопорушень. Водночас в умовах воєнного стану Уряд частково уніфікував підходи до виплати додаткових бойових винагород для поліцейських, які виконують бойові (спеціальні) завдання у взаємодії із Силами оборони.

Другим концептуальним критерієм для порівняння є медичне забезпечення та реабілітація. Військовослужбовці інтегровані у масштабну систему госпіталів Міністерства оборони України та мають пріоритетне право на лікування у військово-медичних клінічних центрах, а також направлення на лікування за кордон у разі важких поранень. Поліцейські отримують медичне обслуговування у відомчих закладах охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ. Як зазначає викладач Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ І. Р. Наливайко, досліджуючи механізми забезпечення соціальних прав в умовах воєнного стану, держава повинна чуйно реагувати на потреби суспільства та модернізувати соціальну державу, особливо в частині надання ресурсів для відновлення осіб, що зазнали поранень [4, с. 152]. Сьогодні спостерігається стійка тенденція до взаємної інтеграції цих медичних систем для надання екстреної допомоги пораненим незалежно від відомчої підпорядкованості.

Найбільш резонансним аспектом є виплата одноразової грошової допомоги (ОГД) у разі загибелі (смерті) або втрати працездатності. Загальні статутні норми обох законів передбачали різні кратні розміри прожиткового мінімуму для розрахунку ОГД.

Однак збройна агресія змусила державу вирівняти ці гарантії: наразі сім'ї як загиблих військовослужбовців, так і поліцейських, які віддали життя безпосередньо під час захисту Батьківщини, мають право на отримання ОGD у розмірі 15 мільйонів гривень. Це свідчить про визнання державою рівноцінності самопожертви незалежно від кольору однострою.

Підсумовуючи, слід зазначити, що системи соціального захисту поліцейських та військовослужбовців зберігають свою відомчу автономію, що зумовлено специфікою їхніх повсякденних завдань. Проте в умовах воєнного стану спостерігається чітка правова тенденція до конвергенції (зближення) найбільш критичних соціальних гарантій – бойових виплат, медичної евакуації та компенсацій сім'ям загиблих. Подальше вдосконалення законодавства має бути спрямоване на усунення залишкових диспропорцій у пенсійному забезпеченні та житлових програмах, щоб кожен представник сектору безпеки відчував безпеліційну підтримку з боку держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 15. Ст. 190. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.
3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. Ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
4. Наливайко І. Р. Окремі питання забезпечення соціальних прав громадян в умовах воєнного стану. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Дніпро : ДДУВС, 2023. № 2. С. 151–155.

СЕКЦІЯ 4. ВИВЧЕННЯ (ВИКЛАДАННЯ) ПРИВАТНОГО ПРАВА У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

НОВІТНІ ПІДХОДИ ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИКЛАДАННЯ ПРИВАТНОГО ПРАВА У СИСТЕМІ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Червякова Ольга Володимирівна,

*д-р наук з держ. упр., професор, проректор з наукової роботи,
Університет глобальних стратегій «Альтера»*

Юридична освіта України перебуває у стані активного оновлення, що зумовлено гармонізацією законодавства України та європейського союзу, цифровізацією суспільства, змінами у правовій системі та потребою підготовки юристів нового покоління. Особливе місце у цьому процесі займає викладання приватного права, оскільки саме воно охоплює правове регулювання майнових, особистих немайнових, договірних, сімейних, трудових, спадкових та підприємницьких відносин. У зв'язку з цим підготовка майбутніх правників має бути спрямована не лише на засвоєння норм цивільного чи господарського законодавства, а й на формування здатності застосовувати ці норми у реальних життєвих ситуаціях.

Одним із головних новітніх підходів до викладання приватного права є компетентнісний підхід. Його сутність полягає у тому, що студент повинен не просто запам'ятати положення законодавства, а навчитися аналізувати правову ситуацію, визначати юридично значущі факти, обирати належну норму права та аргументовано обґрунтовувати правову позицію. У сучасній юридичній освіті компетентнісний підхід розглядається як один із ключових напрямів реформування підготовки правників [1]. Для приватного права це особливо важливо, оскільки більшість правовідносин у цій сфері виникає з конкретних життєвих обставин: укладення договору, захист права власності, спадкування, відшкодування шкоди, захист прав споживачів тощо.

Викладання приватного права має бути практико-орієнтованим. Це означає, що поряд із лекційним викладом матеріалу необхідно активно використовувати практичні завдання, аналіз

судових рішень, роботу з договорами, позовними заявами, претензіями, правовими висновками на базі інноваційних освітніх технологій і цифрових інструментів у формуванні ключових професійних компетентностей, аналітичного мислення та здатності до ефективного застосування права. Така практико-орієнтована модель підготовки юристів дозволяє наблизити освітній процес до реальної професійної діяльності [2].

Важливим методом сучасного викладання приватного права є кейс-метод. Його застосування дає змогу моделювати реальні правові конфлікти та навчати студентів самостійно знаходити варіанти їх вирішення. Кейс-метод сприяє розвитку юридичного мислення, навичок аналізу, аргументації та прийняття рішень. У контексті приватного права кейси можуть стосуватися спорів щодо виконання договорів, поділу майна подружжя, спадкових прав, захисту честі, гідності та ділової репутації, корпоративних конфліктів. Саме через розв'язання таких ситуацій студент починає розуміти, як норма права діє на практиці.

Окрему роль у викладанні приватного права відіграють юридичні клініки. Вони дозволяють студентам поєднувати навчання з практичною правовою допомогою. У межах юридичної клініки здобувачі освіти можуть консультувати громадян під контролем викладачів, аналізувати документи, готувати правові позиції та вивчати етичні аспекти юридичної професії. Юридична клінічна освіта розглядається як важливий інструмент формування професійних компетентностей майбутніх юристів [3]. Для приватного права така форма навчання є особливо корисною, оскільки більшість звернень громадян стосується саме цивільних, сімейних, житлових, трудових та спадкових питань.

Ще одним важливим підходом є цифровізація викладання приватного права. Сучасний юрист повинен уміти працювати з електронними реєстрами, правовими базами даних, судовою практикою, електронним судом, цифровими доказами та онлайн-сервісами. Диджиталізація юридичної освіти розглядається як необхідна умова її модернізації в умовах розвитку інформаційного суспільства [4]. Тому у процесі викладання приватного права доцільно використовувати електронні навчальні платформи, онлайн-тести, інтерактивні завдання, електронні ресурси судової практики та моделювання роботи з електронними документами.

Особливе значення має робота студентів із судовою практикою. У приватному праві судова практика часто допомагає зрозуміти, як саме застосовується норма права, які підходи використовують суди та які докази мають значення для вирішення спору. Тому під час викладання цивільного, сімейного, трудового, господарського та міжнародного приватного права доцільно регулярно аналізувати рішення Верховного Суду, практику Європейського суду з прав людини та актуальні правові позиції. Це формує у студентів здатність не лише знати закон, а й розуміти його практичне застосування.

Новітнім напрямом є також міждисциплінарний підхід. Приватне право тісно пов'язане з економікою, менеджментом, психологією, інформаційними технологіями, фінансами та підприємництвом. Наприклад, для розуміння корпоративного права необхідні базові знання економіки та управління; для сімейного права важливими є психологічні аспекти; для ІТ-права – знання цифрового середовища. Міждисциплінарність дозволяє формувати у студентів ширше бачення правових явищ і краще готувати їх до реальної професійної діяльності.

Важливим елементом сучасного викладання приватного права є розвиток критичного мислення. Студент повинен уміти не лише відтворювати норму закону, а й оцінювати її зміст, виявляти колізії, порівнювати різні правові підходи та обґрунтовувати власну позицію. Особливо це важливо у приватному праві, де значну роль відіграють принципи добросовісності, розумності, справедливості, свободи договору та неприпустимості зловживання правом. Саме через дискусії, дебати, аналіз проблемних ситуацій і підготовку правових висновків у студентів формується професійне юридичне мислення.

Сучасне викладання приватного права має також орієнтуватися на європейські стандарти юридичної освіти. Україна поступово гармонізує своє законодавство з правом Європейського Союзу, тому майбутні юристи повинні знати не лише національне законодавство, а й основні підходи європейського приватного права. Це стосується захисту прав споживачів, договірного права, корпоративного права, захисту персональних даних, електронної комерції та інших сфер. Європейський вектор розвитку правничої освіти є одним із визначальних чинників її модернізації [1].

Необхідним є також оновлення ролі викладача. У традиційній моделі викладач переважно передає знання, а студент їх засвоює.

У сучасній моделі викладач стає організатором навчального процесу, модератором дискусій, консультантом і наставником. Це особливо актуально для викладання приватного права, оскільки студент має навчитися самостійно працювати з нормами права, судовою практикою та правовими документами. Викладач повинен не лише пояснювати матеріал, а й створювати умови для активної участі студентів у навчанні.

Отже, новітні підходи до викладання приватного права у системі юридичної освіти України передбачають поєднання компетентнісного, практико-орієнтованого, цифрового, міждисциплінарного та європейсько орієнтованого підходів. Ефективне викладання приватного права має бути спрямоване на формування у студентів не лише знань законодавства, а й умінь застосовувати ці знання на практиці. Саме тому важливими є кейс-метод, юридичні клініки, аналіз судової практики, робота з документами, використання цифрових технологій і розвиток критичного мислення. Упровадження таких підходів сприятиме підвищенню якості юридичної освіти та підготовці фахівців, здатних ефективно працювати в сучасних умовах розвитку правової системи України.

Список використаних джерел

1. Тернавська В. М. Сучасні тенденції реформування вищої юридичної освіти в Україні: конституційно-правовий аспект. Нове українське право. 2022. № 2. С. 142–148.
2. Костицький В. В., Богун В. П. Компетентнісний підхід та практико-орієнтовані моделі як методологічна основа професійної підготовки юристів. Соціологія права. 2025. № 2. С. 75–79.
3. Орел В. А. Компетентнісний підхід у діяльності навчального юридичного центру «Правова СТУДія» Полтавського університету економіки і торгівлі та його результати. Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса. 2023. № 1. Том 1. С. 109–121.
4. Барабаш О. Диджиталізація вітчизняної освіти: проблеми і перспективи розвитку в умовах глобалізації. Право України. 2022. № 12. С. 109–121.
5. Правова доктрина та правнича освіта: функціональні зв'язки : зб. наук. пр. / за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, М. М. Хоменка. Київ : Алерта, 2023. 158 с.

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ПРИВАТНОГО ПРАВА У ТРАНСФОРМАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

Несух Людмила Михайлівна,

канд. іст. наук, ректор

Університет глобальних стратегій «Альтера»

Традиційна модель юридичної освіти, побудована переважно на лекційному викладі матеріалу та репродуктивному відтворенні норм законодавства, вже не повною мірою відповідає потребам сучасної правничої практики. У Концепції реформи юридичної освіти зазначено, що зміст освітніх програм, методика викладання правничих дисциплін та оцінювання результатів навчання потребують якісного оновлення, оскільки значною мірою залишаються спадщиною застарілої моделі підготовки правника [5]. Це означає, що сучасна юридична освіта має бути спрямована не лише на передачу знань, а й на формування здатності мислити правовими категоріями, аргументувати позицію, аналізувати практичні ситуації, працювати з цифровими інструментами та застосовувати право у міждисциплінарному контексті.

Міждисциплінарний підхід у викладанні приватного права слід розуміти як таку організацію освітнього процесу, за якої приватноправові явища розглядаються не ізольовано, а у взаємозв'язку з іншими галузями права, економікою, психологією, соціологією, інформаційними технологіями, етикою, менеджментом та міжнародними стандартами. Наприклад, вивчення договірного права неможливо повноцінно здійснювати без розуміння економічної природи договору, принципів підприємницької діяльності, механізмів захисту прав споживачів, цифрових форм укладення правочинів та судової практики. Так само сімейне право потребує врахування психологічних, соціальних і медіаційних аспектів, а корпоративне право – знань з економіки, управління, фінансів та комплаєнсу.

У сучасних умовах приватне право дедалі більше взаємодіє з цифровим середовищем. Електронні договори, онлайн-платформи, захист персональних даних, електронна комерція, цифрові докази, штучний інтелект, автоматизовані сервіси правової

допомоги – усе це змінює не лише практику застосування приватного права, а й саму методику його викладання. Саме тому підготовка майбутнього юриста повинна включати не тільки знання норм цивільного, господарського чи трудового законодавства, а й навички роботи з цифровими ресурсами, аналізу електронних доказів, оцінки ризиків використання технологій та критичного ставлення до інформації.

У наукових дослідженнях підкреслюється, що правнича освіта України перебуває на етапі суттєвої інституційної та методичної трансформації під впливом воєнного стану, цифровізації освітнього середовища та євроінтеграційних процесів [6]. Це безпосередньо стосується і викладання приватного права, адже приватноправові відносини швидко змінюються під впливом соціально-економічних обставин. Воєнний стан вплинув на договірні зобов'язання, трудові відносини, орендні правовідносини, спадкування, захист права власності, відшкодування шкоди, правовий статус внутрішньо переміщених осіб. Отже, викладання приватного права має враховувати не лише класичні положення законодавства, а й реальні суспільні обставини, у яких ці норми застосовуються.

Особливе місце у трансформації юридичної освіти займає компетентнісний підхід. Його сутність полягає в тому, що результатом навчання має бути не лише обсяг засвоєної інформації, а сформована здатність здобувача освіти діяти професійно у конкретних правових ситуаціях. Компетентнісний підхід є ефективною методологічною основою модернізації правничої освіти, оскільки забезпечує поєднання теоретичних знань із практичними навичками правозастосування [6]. У сфері приватного права це означає, що студент має навчитися не просто переказувати положення Цивільного кодексу України, а аналізувати правову ситуацію, визначати юридично значущі факти, обирати належний спосіб захисту права, складати правові документи, оцінювати судову перспективу спору.

Однією з найефективніших міждисциплінарних методик викладання приватного права є кейс-метод. Його перевага полягає в тому, що студент працює не з абстрактною нормою, а з конкретно життєвою ситуацією. Наприклад, під час вивчення зобов'язального права студентам можна запропонувати кейс щодо

невиконання договору поставки через обставини воєнного стану. Для його вирішення необхідно застосувати норми цивільного та господарського права, врахувати економічні наслідки для сторін, оцінити докази, проаналізувати судову практику, визначити можливість посилання на форс-мажорні обставини. Таким чином, один кейс поєднує правовий, економічний, процесуальний і практичний аспекти.

Іншою важливою методикою є проблемно-орієнтоване навчання. Воно передбачає постановку перед студентами складної правової проблеми, яка не має однозначного механічного вирішення. Наприклад, можна запропонувати питання: як забезпечити баланс між свободою договору та захистом слабшої сторони у споживчих правовідносинах? Або: яким чином цифрові платформи змінюють класичне розуміння цивільно-правової відповідальності? Такі завдання формують у студентів здатність не лише знаходити норму права, а й оцінювати її соціальне значення, справедливість, ефективність та відповідність принципам приватного права.

Практичне значення має також моделювання судових процесів, переговорів і процедур медіації. У приватному праві значна частина спорів може бути вирішена не лише через суд, а й шляхом переговорів, претензійної роботи, укладення мирової угоди або застосування альтернативних способів вирішення спорів. Тому студент повинен розуміти не тільки матеріально-правову природу спору, а й комунікативну, психологічну та процесуальну складову його вирішення. У дослідженнях з методики викладання правничих дисциплін серед ефективних педагогічних інструментів прямо названо кейс-метод, моделювання судових процесів, проблемно-орієнтоване навчання та використання цифрових освітніх платформ.

Міждисциплінарність у викладанні приватного права також виявляється через інтеграцію судової практики в освітній процес. Аналіз рішень судів дозволяє студентам побачити, як норми права функціонують у реальних правовідносинах. Наприклад, при вивченні права власності доцільно аналізувати практику щодо витребування майна з чужого незаконного володіння, захисту прав добросовісного набувача, визнання правочинів недійсними. При вивченні договірної права – судові рішення щодо порушення умов договору, стягнення неустойки, відшкодування збитків,

зміни або розірвання договору. Такий підхід дозволяє поєднати матеріальне право, процесуальне право, юридичну аргументацію та аналітичне мислення.

Окремого значення набуває цифровізація юридичної освіти. Використання технологій штучного інтелекту, зокрема ChatGPT, може бути спрямоване на розвиток загальних і спеціальних компетентностей майбутніх правників відповідно до стандартів юридичної освіти та потреб юридичної практики [3]. У контексті викладання приватного права такі інструменти можуть використовуватися для моделювання правових ситуацій, підготовки проєктів договорів, порівняння правових позицій, пошуку помилок у юридичних документах, формування питань для дискусії. Водночас застосування штучного інтелекту не повинно замінювати самостійну правову оцінку студента, оскільки майбутній правник має критично перевіряти інформацію, оцінювати чинність нормативних актів і релевантність судової практики.

Використання цифрових технологій у викладанні приватного права має супроводжуватися формуванням академічної доброчесності. Якщо студент використовує штучний інтелект для підготовки правового аналізу, він повинен розуміти межі такого використання, вміти перевірити результат, самостійно сформулювати висновки та не підміняти власну правову позицію автоматично згенерованим текстом. Тому доцільним є впровадження у робочі програми приватноправових дисциплін коротких інструкцій щодо відповідального використання цифрових інструментів у навчальному процесі. Такий підхід узгоджується з позицією, що сучасні технології можуть бути корисними для практичної підготовки правників, але потребують нормативного, етичного й методичного супроводу.

Важливим чинником трансформації викладання приватного права є європейська інтеграція України. У Концепції реформи юридичної освіти підкреслюється, що інтеграція України до Європейського Союзу пов'язана не лише з гармонізацією законодавства, а й із забезпеченням високих стандартів юридичної освіти та професійної діяльності правника [5]. Це означає, що приватноправові дисципліни мають викладатися з урахуванням європейських підходів до захисту прав людини, свободи договору, захисту права власності, доброчесності, пропорційності, спра-

ведливості, захисту персональних даних, споживчих прав і корпоративного управління.

У цьому контексті важливо формувати у студентів здатність порівнювати національне приватне право з європейськими стандартами. Наприклад, при вивченні цивільного права доцільно звертати увагу на практику Європейського суду з прав людини щодо захисту права власності, поваги до приватного і сімейного життя, справедливого судового розгляду у приватноправових спорах. При вивченні трудового права необхідно враховувати європейські стандарти недискримінації, безпеки праці, балансу між роботою та приватним життям. Такий підхід дозволяє не лише розширити знання студентів, а й сформувати європейське правове мислення.

Міждисциплінарні методики викладання приватного права повинні також передбачати тісний зв'язок із юридичною практикою. У Концепції проекту Закону України про вищу юридичну освіту та первинний доступ до правничої професії наголошується на важливості практичної підготовки та якості юридичної освіти як умови доступу до правничої професії [4]. Тому освітній процес має включати роботу з реальними або наближеними до реальності документами: договорами, позовними заявами, претензіями, правовими висновками, корпоративними документами, спадковими заявами, трудовими договорами. Це дозволяє студентам відчувати зв'язок між теорією та практикою.

Доцільним є також залучення до викладання приватноправових дисциплін практикуючих юристів, адвокатів, нотаріусів, медіаторів, суддів у відставці, фахівців із бізнесу та цифрових технологій. Така взаємодія сприяє подоланню розриву між університетською підготовкою та реальними вимогами правничої професії. Як зазначається в Концепції реформи юридичної освіти, однією з проблем є «відсутність законодавчого закріплення форм і способів взаємодії між закладами вищої освіти, державними органами та професійними правничими об'єднаннями щодо забезпечення ефективної практичної підготовки здобувачів вищої юридичної освіти» [5]. Отже, міждисциплінарність має реалізовуватися не лише на рівні змісту навчальних дисциплін, а й на рівні організації освітнього процесу.

Значний потенціал має інтеграція приватного права з юридичною психологією та медіацією. У приватноправових спорах часто важливими є не лише юридичні аргументи, а й інтереси сторін, їхня поведінка, мотивація, готовність до компромісу. Наприклад, сімейні, спадкові, трудові та договірні конфлікти часто мають сильну психологічну складову. Тому студент, який вивчає приватне право, повинен розуміти не тільки норму закону, а й механізми комунікації, переговорів, врегулювання конфліктів. Це особливо важливо для формування правника нового типу – не лише знавця законодавства, а й професіонала, здатного ефективно працювати з людьми.

Не менш важливою є інтеграція приватного права з економічними дисциплінами. Більшість приватноправових інститутів має економічну основу. Договір, власність, підприємництво, банкрутство, корпоративні права, інвестиції, страхування, кредитування – усе це потребує розуміння економічної логіки. Без цього студент може формально знати норму права, але не розуміти реальної природи правовідносин. Саме тому при викладанні цивільного та господарського права доцільно використовувати завдання, пов'язані з аналізом бізнес-моделей, фінансових ризиків, договірного балансу інтересів, відповідальності сторін і правових наслідків економічних рішень.

Окрему увагу слід приділити академічній мобільності та інтернаціоналізації правничої освіти. У сучасних дослідженнях підкреслюється, що освіта й наука не можуть існувати в ізоляції, а результативна комунікація в багатокультурному середовищі є важливим інструментом інтернаціоналізації вищої освіти [1]. Для викладання приватного права це означає необхідність включення до освітнього процесу порівняльно-правових елементів, міжнародних кейсів, аналізу європейських стандартів, іноземної судової практики, а також розвитку навичок юридичної комунікації.

Водночас трансформація методик викладання приватного права не повинна зводитися лише до механічного використання нових технологій або модних освітніх форм. Її головне завдання – забезпечити якісну підготовку правника, здатного діяти професійно, етично, самостійно та відповідально. У цьому сенсі міждисциплінарність є не самоціллю, а інструментом формування

цілісного правового мислення. Вона дозволяє студенту бачити право не як набір ізольованих норм, а як складну систему регулювання суспільних відносин, що взаємодіє з економікою, політикою, мораллю, технологіями та культурою.

Таким чином, міждисциплінарні методики викладання приватного права мають важливе значення для трансформації юридичної освіти України. Вони сприяють переходу від формального засвоєння правових норм до активного формування професійних компетентностей. Їх використання дозволяє поєднати теоретичну підготовку з практичними навичками, розвивати критичне мислення, юридичну аргументацію, цифрову грамотність, комунікативні здібності та здатність до самостійного вирішення складних правових ситуацій.

Міждисциплінарний підхід у викладанні приватного права є одним із ключових напрямів модернізації юридичної освіти. Його впровадження відповідає сучасним вимогам до підготовки правників, європейським освітнім стандартам та потребам правничої практики. Найбільш ефективними методиками у цьому контексті є кейс-метод, проблемно-орієнтоване навчання, моделювання судових процесів і переговорів, аналіз судової практики, використання цифрових платформ та інструментів штучного інтелекту. Подальший розвиток юридичної освіти має ґрунтуватися на поєднанні теорії, практики, цифрових технологій, етичних стандартів і міждисциплінарного бачення права.

Список використаних джерел

1. Вереша Р. В. Інновації та перспективи розвитку сучасної правничої освіти в умовах глобальних викликів. Вісник Національної академії правових наук України. 2025. Т. 32. № 2. С. 220–244.
2. Горінов П. В., Макарова О. В. Теоретико-правові засади реформування вищої юридичної освіти в Україні в контексті європейської інтеграції. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 1. С. 22–27.
3. Заярний О., Ілларионова С. Застосування технологій штучного інтелекту для навчання майбутніх правників на прикладі ChatGPT: педагогічний, правовий і технологічний аспекти. Інформаційні технології і засоби навчання. 2025. Т. 105. № 1. С. 158–177.

4. Концепція проекту Закону України про вищу юридичну освіту та первинний доступ до правничої професії. 2024. URL: <https://kompravpol.rada.gov.ua/news/notice/75193.html>.
5. Концепція реформи юридичної (правничої) освіти. Проект. 2024. URL: <https://kompravpol.rada.gov.ua/news/notice/75481.html>.
6. Сердюк Н. А. Трансформація методики викладання правничих дисциплін в Україні в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів. Український політико-правовий дискурс. 2026. № 1. С. 1–20.

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ПРИВАТНОПРАВОВИХ ВІДНОСИН ЯК СУЧАСНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Червяков Дмитро Валентинович,
старший викладач кафедри менеджменту та стратегічного розвитку
Університет глобальних стратегій «Альтера»

Активними процесами цифрової трансформації охоплюють практично всі сфери сучасного суспільного життя. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, електронної комерції, цифрових сервісів та автоматизованих систем управління формує нові підходи до регулювання суспільних відносин. Особливого значення такі процеси набувають у сфері приватного права, оскільки саме приватноправові відносини найбільш активно реагують на технологічні зміни та трансформацію економічного середовища. У сучасних умовах цифровізація виступає не лише технологічним явищем, а й важливим фактором модернізації правової системи держави.

Цифровізація приватноправових відносин пов'язана з формуванням нового типу цивільного обороту, у межах якого значна частина юридично значущих дій здійснюється в електронному середовищі. У сучасній юридичній літературі зазначається, що розвиток цифрової економіки супроводжується появою цифрових об'єктів, віртуальних активів та інших нових правових явищ, які потребують адаптації традиційних цивільно-правових категорій до умов цифрової доби [1]. Саме тому цифровізація приватного

права має розглядатися як один із ключових напрямів модернізації правової системи України.

Суттєвий вплив цифровізація здійснює на систему цивільних правовідносин. У сучасних умовах традиційні механізми укладення договорів, реалізації права власності та захисту прав учасників цивільного обороту поступово трансформуються під впливом цифрових технологій. Використання електронних сервісів, мобільних застосунків та цифрових платформ значно спрощує процес взаємодії між суб'єктами права та забезпечує оперативність здійснення цивільно-правових дій. Водночас така трансформація вимагає належного нормативного закріплення, оскільки цифрове середовище створює нові ризики для реалізації та захисту суб'єктивних цивільних прав.

Одним із найбільш поширених проявів цифровізації приватноправових відносин є розвиток електронної комерції. Використання інтернет-магазинів, електронних платформ та цифрових сервісів стало невід'ємною складовою сучасної економіки. Електронна комерція забезпечує можливість укладення правочинів дистанційно, що суттєво спрощує цивільний оборот та сприяє розвитку підприємницької діяльності. Водночас цифровий формат договірних відносин породжує нові правові проблеми, пов'язані з підтвердженням волевиявлення сторін, електронною ідентифікацією учасників правочину та захистом інформації.

Особливого значення в умовах цифровізації набуває електронний договір. У сучасній юридичній доктрині електронний договір розглядається як один із найбільш ефективних засобів встановлення та врегулювання цивільно-правових відносин між суб'єктами права [2]. Використання електронних договорів дозволяє забезпечити швидкість укладення правочинів, спрощення документообігу та мінімізацію витрат часу. Водночас електронна форма договору потребує належного правового забезпечення, оскільки виникають питання щодо підтвердження автентичності документів, захисту персональних даних та забезпечення юридичної сили електронного підпису.

Важливим моментом для українського ринку інтернет-торгівлі стало прийняття Закону України «Про електронну комерцію», який визначає організаційно-правові засади діяльності у сфері електронної комерції в Україні, встановлює порядок вчинення

електронних правочинів із застосуванням інформаційно-комунікаційних систем та визначає права і обов'язки учасників відносин у сфері електронної комерції. [3]. Крім того, можливість укладення договору в електронній формі пов'язується із положеннями цивільного законодавства, за якими договір, укладений за допомогою інформаційно-комунікаційних систем, прирівнюється до письмової форми. Отже, електронний договір поєднує ознаки традиційного договору та елементи цифрового документообігу.

Особливість електронних договорів полягає у порядку їх укладення, який передбачає використання інформаційно-комунікаційних систем. У науковій літературі звертається увага на те, що електронний договір є домовленістю сторін, спрямованою на встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків та оформленою в електронній формі [2]. Такий підхід дозволяє розглядати електронний договір не як другорядну або допоміжну форму правочину, а як самостійний інструмент регулювання цивільних правовідносин у цифровому середовищі.

Разом із тим електронні договори породжують низку практичних проблем. До них належать питання належної ідентифікації сторін, підтвердження акцепту, збереження електронного документа, доказування факту укладення договору та визначення моменту виникнення зобов'язання. У сфері електронної комерції особливо важливим є забезпечення прозорості умов договору, захист прав споживача та можливість ефективного судового захисту у разі порушення прав учасників правовідносин.

Важливу роль у розвитку цифрових приватноправових відносин відіграє електронний підпис. Його використання забезпечує підтвердження автентичності електронного документа, цілісності інформації та можливість встановлення волевиявлення сторони. У сучасних умовах електронний підпис активно застосовується у сфері банківської діяльності, електронного документообігу, державного управління та підприємництва. Саме тому подальший розвиток електронного підпису є необхідною умовою стабільності цифрового цивільного обороту.

Суттєвих змін у процесі цифровізації зазнає інститут права власності. Розвиток цифрової економіки сприяв формуванню нових об'єктів цивільних прав, серед яких особливе місце займають цифрові активи, токени, криптовалюта та віртуальне майно. У су-

часних дослідженнях підкреслюється, що цивільне законодавство України не встигає за темпами цифровізації суспільства, унаслідок чого виникають нові об'єкти прав, нові форми правочинів та нові суб'єкти, які ще не мають чіткого правового регулювання [1]. Це свідчить про необхідність подальшого вдосконалення цивільного законодавства та формування сучасної концепції цифрового майна.

Одним із найбільш дискусійних питань сучасного приватного права є визначення правового статусу віртуальних активів, які порівняно недавно отримали нормативне закріплення в Україні. Їх правова природа залишається складною, оскільки такі активи не завжди можуть бути повністю пояснені через класичні цивільно-правові категорії речей, майнових прав або цінних паперів. Саме тому проблема правової кваліфікації цифрових активів є однією з центральних для сучасного цифрового приватного права.

Значний вплив цифровізація здійснює на розвиток інформаційних правовідносин та захист персональних даних. Використання електронних платформ, соціальних мереж, цифрових сервісів та банківських систем супроводжується постійним обігом великого обсягу персональної інформації. У сучасних умовах проблема захисту персональних даних набуває особливого значення, оскільки порушення права на приватність може призводити до суттєвих негативних наслідків для особи. У дослідженнях щодо використання таргетованої реклами підкреслюється, що така діяльність вимагає дотримання значної кількості стандартів захисту персональних даних [4].

Особливо важливим є те, що використання персональних даних у цифровому середовищі має ґрунтуватися на правових підставах. У сучасних наукових публікаціях зазначається, що в контексті продажу та просування товарів в Інтернеті правовою підставою використання персональних даних майже завжди є згода суб'єкта персональних даних [4]. Це означає, що цифровізація приватноправових відносин не може розвиватися лише за логікою технологічної зручності, а має бути підпорядкована принципам законності, добросовісності, прозорості та захисту прав людини.

Важливим аспектом цифровізації приватноправових відносин є проблема цифрової ідентифікації особи. У сучасних умовах значна частина цивільно-правових дій здійснюється дистанційно,

що потребує надійних механізмів підтвердження особи учасників правовідносин. У дослідженнях цифровізації цивільних правовідносин цифрова ідентифікація розглядається разом із проблемами впровадження смарт-контрактів та кваліфікації віртуальних активів [1]. Отже, цифрова ідентифікація є не лише технічним інструментом, а й важливою юридичною передумовою виникнення та реалізації прав і обов'язків у цифровому середовищі.

У сучасних умовах цифровізації суттєво трансформується і судова практика у сфері приватноправових відносин. Використання електронних доказів, цифрових документів, електронного листування та даних із цифрових платформ поступово стає звичним елементом цивільного процесу. Водночас судова практика стикається з низкою складних проблем, пов'язаних із підтвердженням достовірності електронних доказів, встановленням особи учасника електронного правочину та перевіркою автентичності цифрової інформації. Це зумовлює потребу у подальшому вдосконаленні процесуального законодавства та практики оцінки електронних доказів.

Однією з найбільш актуальних проблем сучасного приватного права є забезпечення інформаційної безпеки у цифровому середовищі. Збільшення кількості електронних правочинів, використання цифрових платформ та розвиток електронної комерції супроводжуються зростанням ризиків незаконного доступу до інформації, шахрайства та порушення прав учасників цифрового обороту. У зв'язку з цим цифровізація приватноправових відносин має супроводжуватися не лише розширенням можливостей електронної взаємодії, а й формуванням ефективних механізмів правового захисту учасників таких відносин.

Крім того, у сучасних умовах цифровізації приватноправових відносин особливого значення набуває розвиток технології blockchain та smart contracts. У дослідженнях цифровізації цивільних правовідносин смарт-контракти розглядаються серед ключових елементів цифрового середовища поряд із віртуальними активами та електронною ідентифікацією [1]. Використання смарт-контрактів поступово трансформує традиційне уявлення про механізми виконання договірних зобов'язань, оскільки виконання умов договору може здійснюватися автоматично за допомогою програмного алгоритму.

Водночас правова природа смарт-контрактів залишається дискусійною. Виникають питання щодо юридичної сили автоматизованих правочинів, можливості внесення змін до умов договору, відповідальності у випадку технічної помилки програмного коду та захисту прав сторін у разі неправомірного виконання або невиконання зобов'язання. Тому смарт-контракти не можуть розглядатися виключно як технічний інструмент: вони потребують комплексного цивільно-правового аналізу та нормативного врегулювання.

Важливим напрямом розвитку цифрового приватного права є правове регулювання віртуального майна. У межах цифрового середовища виникають об'єкти, які мають економічну цінність, можуть передаватися між особами, бути предметом договірних відносин або виступати частиною майнового інтересу особи. Водночас чинне цивільне законодавство не завжди дозволяє однозначно визначити правовий режим таких об'єктів. У зв'язку з цим актуальними є питання відчуження цифрових активів, захисту прав на цифрові об'єкти та визначення їх місця у системі об'єктів цивільних прав.

Окремого значення набуває проблема штучного інтелекту у приватноправових відносинах. У науковому виданні, використаному як джерело, окремо представлено дослідження щодо штучного інтелекту в системі об'єктів цивільних прав [5, с. 126]. Це підтверджує актуальність питання про те, чи можуть результати функціонування штучного інтелекту розглядатися як об'єкти цивільно-правової охорони, а також хто має нести відповідальність за шкоду, заподіяну автоматизованими системами. У сучасних умовах така проблематика потребує подальшого доктринального та законодавчого опрацювання.

Суттєвий вплив цифровізація здійснює і на систему правничої освіти. Сучасний юрист повинен володіти не лише фундаментальними юридичними знаннями, а й навичками роботи з цифровими сервісами, електронними реєстрами, електронними доказами та цифровими документами. Тому реформа вищої юридичної освіти в Україні спрямована на підготовку правників відповідно до професійних стандартів правничої діяльності та сучасних вимог ринку праці [5, с. 142]. Отже, розвиток цифрового приватного права повинен супроводжуватися модернізацією змісту юридичної освіти.

Разом із тим модернізація юридичної освіти не повинна зводитися лише до технічного засвоєння цифрових інструментів. Важливим є збереження академічно-прикладної моделі підготовки правника, яка поєднує фундаментальні теоретичні знання з практичними компетентностями [5, с. 143]. Саме такий підхід дозволяє сформувати фахівця, здатного не лише користуватися цифровими сервісами, а й критично оцінювати правові наслідки цифровізації, виявляти прогалини законодавства та пропонувати ефективні механізми правового регулювання.

Сучасний розвиток цифрового приватного права потребує не лише оновлення окремих нормативно-правових актів, а й комплексної модернізації цивільного законодавства України. Чинний Цивільний кодекс України [6] формувався у період, коли цифрові технології ще не мали такого масштабного впливу на суспільні відносини. Саме тому окремі положення цивільного законодавства вже не повною мірою відповідають сучасним потребам цифрового суспільства. У зв'язку з цим одним із пріоритетних напрямів правової реформи має стати адаптація цивільного законодавства до умов цифрової економіки та розвитку інформаційного суспільства.

Таким чином, цифровізація приватноправових відносин є одним із найбільш динамічних та перспективних напрямів розвитку сучасної правової системи України. Вона сприяє модернізації цивільного обороту, розвитку електронної комерції, формуванню нових об'єктів цивільних прав та вдосконаленню механізмів реалізації прав людини у цифровому середовищі. Разом із тим подальший розвиток цифрового приватного права потребує комплексного вдосконалення законодавства, адаптації правової системи до сучасних технологічних викликів та забезпечення ефективного балансу між інноваційним розвитком і захистом фундаментальних прав та свобод людини.

Список використаних джерел

1. Шипков Є. О. Цивільні правовідносини та цифровізація: реалії сьогодення. Часопис цивілістики. 2025. Вип. 57. С. 109–113.
2. Кройтор В. А. Електронний договір. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 6. С. 254–258.

3. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19> (дата звернення: 29.05.2026).
4. Бородата К. В., Калаченкова К. О. Захист персональних даних у процесі використання таргетованої реклами. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 3. С. 17–21.
5. Аналітично-порівняльне правознавство. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2023. № 03. 472 с.
6. Цивільний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 29.05.2026).
7. Тернавська В. М. Сучасні тенденції реформування вищої юридичної освіти в Україні (конституційно-правовий аспект). Нове українське право. 2022. № 2. С. 142–148.

Наукове видання

**ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ
РОЗВИТКУ ПРИВАТНОГО ПРАВА
В УКРАЇНІ: ОСВІТНІЙ ВИМІР**

МАТЕРІАЛИ

XV Всеукраїнської
науково-практичної конференції

(м. Полтава, 5 червня 2026 року)

Дизайн обкладинки *О. В. Семенко*
Комп'ютерне верстання *О. С. Корніліч*

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 23,7.
Зам. № 425/2311.

Видавець і виготовлювач
Полтавський університет економіки і торгівлі
к. 48, вул. Івана Банка, 3, м. Полтава, 36003.
E-mail: pvv.puet@gmail.com.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 8076 від 28.02.2024 р.